MOLDOVA GYÖRGY

Az utolsó töltény 10.

URBIS

MOLDOVA GYÖRGY

AZ UTOLSÓ TÖLTÉNY 10.

URBIS KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 2010

I.

Szégyen vagy nem szégyen: be kell vallanom, hogy nem készítettem szabályszerű vázlatot ehhez az önéletrajzi sorozathoz. Úgy gondoltam, kár is volna próbálkozni ilyennel, az életem eddigi hetvenöt évében történteknek még a töredéke sem fér bele ebbe a tíz kötetbe. Nem képzelem, hogy kivételesen érdekes dolgok estek meg velem, de a sorsom sokat kifejez az ország elmúlt háromnegyed évszázadából. Azt találtam a legcélszerűbbnek, ha magára az anyagra bízom önmaga rostálását és a leírandók sorrendjét is. Feltételezem, hogy ami nem volt igazán fontos, az ki is hullott az emlékezetemből.

Ilyen alapállásba helyezkedve szinte természetes, hogy az amúgy is lazán vitt vonal rendjét gyakran megzavarják váratlanul bekövetkező aktuális események. Így például eredetileg nem állt szándékomban, hogy a velem egy rajban induló írók sorsáról beszéljek, de 2008 júniusában meghalt nemzedéktársam, Sánta Ferenc, és úgy éreztem, ezek után nem hagyhatom említetlenül ezt a témát.

Nincs különösebb fontossága, de a pontosság kedvéért megemlítem, hogy én egy-két évvel később jelentkeztem írásaimmal, mint nemzedékem már ismert tagjai: Sánta Ferenc, Tóth László (ő a későbbiekben a Kamondy vezetéknevet választotta, róla szólván én is ezt használom majd), Szabó István (nem azonos a világhírű filmrendezővel), Csurka István. A közvélemény és a kritika mégis egységes csapatként kezelt minket, Fenyő István irodalomtörténész így írt rólunk 1961-ben:

„Ők már a mi társadalmunkban [értsd: a szocializmusban – M. Gy.] nőttek fel, életvitelük,

gondolkodásmódjuk akarva-akaratlanul a szocializmus felé haladó társadalom létformái szerint alakult, a mai légkör természetes levegőjük, életközegük. Fiatalságuk, felnövekedésük, tudatuk, szemléletmódjuk, belső tartásuk s az élettel szemben való igényeik kialakulása eggyé forrott a népi demokrácia történelmi tizenöt esztendejével, a másfél évtized stigmáit, létet és tudatot gyökerében átalakító hatását magukon hordozzák. Őket már jóval kevésbé befolyásolják a múlt megkövesedett szokásai, életszemléletének, társadalomfelfogásának, moráljának és mentalitásának visszahúzó vonásai: maibbak idősebb társaiknál. Gondolati és érzelmi reagálásuk elfogulatlanabb (bár ugyanakkor kiforratlanabb is), elszántságuk, kutató szenvedélyük forróbb, dinamikusabb, feszítőbb, az élettel, irodalommal szemben erősen él és munkál bennük egyfajta alakító igény, nem pusztán másolni, inkább megvallatni igyekeznek a valóságot. Ők az új valóság édesgyermekei, tőlük hát a valóságról sokat megtudhatunk…"

Az idősebb írónemzedék véleménye megoszlott rólunk. A moszkvai emigrációt vagy a koncentrációs tábort megjárt, működésükben-gondolkodásukban a sematizmus keretei közt megrekedt prózaírók, költők: Gergely Sándortól Madaras Emilen át Szüdi Györgyig, Lukács Imréig (és még többtucatnyi nevet lehetne felsorolni), gyanakodva figyeltek minket, jelentkezésünkben egy társadalmi rebellió veszélyét sejtették. Azok viszont, akik a kibontakozó reformmozgalomhoz kötötték szekerük rúdját, segédcsapatként üdvözöltek minket.

Ez utóbbiak vezéregyénisége, Déry Tibor egyszer meghívott minket magához egy késő esti beszélgetésre. Déry akkor már teljes lendülettel belevetette magát az aktuális politika sodrába. Most is épp egy országjáró

körútra készült, mely a párton belüli, Rákosi Mátyás ellen irányuló fellépést kívánta szolgálni, és ily módon a diktátorral szembehelyezkedő Nagy Imre-csoport támogatását. Ezen az esti találkozón Déry egy-egy rövid, leleplező tartalmú írást kért tőlünk, melyet rendezvénytúráján ő maga kívánt felolvasni. Azzal kecsegtetett minket, hogy a nevünk ily módon az ő tekintélyének védernyője alatt a közfigyelmet is felkeltené.

Mi öten-hatan, akik vendégként ott ültünk az elegáns Krecsányi utcai lakásban, pontosan tudtuk, hogy Déry nem a mi előrejutásunkat próbálja szolgálni, hanem a saját presztízsét igyekszik növelni. Erős és látványos eszközöket akart használni az országban uralkodó nyomorúság felmutatására, feltételezte, hogy a mi novelláinkban megjelenített, a való életből merített eseteket a közönség neki, vagy legalábbis az ő személyes ráhatásának tulajdonítja majd. Úgy gondoltuk, ha a szándéka valóban őszinte volna, egyikünket-másikunkat magával vitte volna erre a körútra. Déry azonban ilyesmire nem pazarolta a pénzét, fukarsága közmondásosnak számított, a noteszébe még azt is feljegyezte, hogy hányszor használt egy borotvapengét, nehogy időnek előtte kidobja.

Kilépve az utcára, egyikünk sem mondta el, hogy mit gondol az ajánlatról, ott lépkedett köztünk egy Mészáros nevű kritikus, Déry bizalmi embere is, de senki sem küldött kéziratot. Később bebizonyosodott, hogy ilyen közös fellépés csak ritkán valósul meg, nem alkotunk egységes csapatot, más-más utakon próbálunk haladni. Csurka állandó vendége lett a művészek kitüntetett találkozóhelyeinek: a Hungária kávéház legendás „Mélyvíz"-ében együtt ebédelt például Zelk Zoltánnal, Kellér Dezsővel, kijárt velük a lóversenyre is, sokszor

hajnalig tartó kártyacsatákba szállt be – élvezte a „fiatal reménységnek" kijáró jóindulatot. Bár továbbra is ugyanarra a főiskolára jártunk, én a magam gátlásos természetével nem tudtam és nem is kívántam átvenni a stílusát. Továbbra is hajnalban keltem, és este kilenc felé már lefeküdtem, nem hagytam ki az előadásokat, szabad időmben pedig írtam makacsul és rendületlenül.

Mint „új hús", néhány novellával sikeresen debütáló fiatal író, bizonyos tekintetben céltáblává lettem. Nemzedékem pártkatona kritikusai: Fehér Ferenc (aki később emigrált és az itthoni élők és holtak fölött fölényesen ítélkező ellenzékivé vált), Hermann István, Hámori Ottó és mások engem is megpróbáltak beterelni a nyájba, mely engedelmesen vonult a hivatalos kultúrpolitika által kijelölt irányba. Én akkorra már kialakítottam az egész életemet meghatározó alapszabályt: „sokat állj ellen, és keveset engedelmeskedj", elhárítottam minden befolyásolási kísérletüket. Nem akarok azzal kérkedni, hogy ez a magatartás magasabb rendű erkölcsi normákból fakadt, sokkal inkább az idegen környezetbe került ember bizonytalanságából származott, aki jobb híján csak a klasszikus puritán értékek mentén volt képes haladni.

Később sem választottam szövetségest, készülő írásaimat nem mutattam meg senkinek, és én is visszautasítottam, hogy elolvassam mások kéziratait. Például Eörsi István ajánlott fel ilyen együttműködést:

– Te járnál jobban – mondta –, mert én verseket írok, csak tizedannyi időt kellene rászánnod az olvasásukra, mint nekem a te novelláidra.

– Nem akarok jól járni! – mondtam, és ezzel lezártam az ügyet.

Nemzedékemhez csak néhány, sorsunkat kikerülhetetlen közös, meghatározó körülmény fűzött. Egy szoros karámba voltunk kényszerítve, az

„elbitangolás" minden lehetősége nélkül, terep sem kínálkozott, ahol egyéni kitöréssel próbálkozhattunk volna. Ma a telefonkönyvekben hosszú oldalakat töltenek meg a különféle szerkesztőségek és kiadók címei – csak az utóbbiakból talán még ezernél is több van a piacon, akkoriban viszont összesen egy irodalmi hetilap és két folyóirat működött Budapesten, és ugyancsak két szépirodalomra szakosodott kiadó, ahol a műveink könyv alakban is megjelenhettek. Ezen a szűkre zárt terepen kéziratok-levonatok leadásakor, pénztáraknál, folyosókon már csak véletlenül is össze kellett futnunk.

Egy olyan találkozóhely akadt, melyet nem életvitelbeli kényszerből, hanem a magam kedvére kerestem fel, a társunk, Kamondy László lakásán tartott időnkénti összejöveteleket. Ami kettőnk személyes kapcsolatát illeti, szívélyesnek kell mondanom – Lacival szemben még az én eredendő, mindenre és mindenkire kiterjedő bizalmatlanságom is felengedett. Gyakran eszembe jutott, hogy ha akkor, már felnőtt fejjel még egy új testvért választhatnék magamnak – egy negyediket a meglévő három mellé –, úgy őmellette döntenék.

Laci csak néhány évvel volt idősebb az alkalmi vendégeskedő csoportba verődött fiatal írótársainál, mégis olyannak tűnt köztünk, mint egy valódi férfi a suhan- cok között. Mi még szabadon, felelőtlenül csatangoltunk, hajtottuk az alkalmi szerelmeket, sokszor inkább a mennyiségre, mint a minőségre törekedve, Laci viszont már megállapodott: megnősült, gyerekei születtek, példaszerű családi életet élt. Elvégezte az egyetemet, valamilyen szerkesztőségben dolgozott – kifogástalanul ellátva munkakörét, az írói pályán is előttünk járt, három novelláskötete is megjelent, komoly szakmai elismerést és olvasói tetszést kiváltva. „Társai közül őt hatotta át leginkább a tudatosság, az új utakra

törő vállalkozó kedv, az újfajta emberformálás bátorsága – írja Fenyő István már említett munkájában. – Művészileg elsősorban a lélekrajzi pontosságra, plaszticitásra, a jellemekre koncentrál. Ritka céltudatosan, higgadt, egyenletes s állandó munkával készül fel hivatására… Kamondyt belső nyugalom, művészi megfontolás s legfőképpen tudatos sokoldalúság jellemzi…"

Kamondy vita nélkül foglalta el köztünk a vezéri posztot, gyakran meghívta otthonába a mi ingerlékeny és oly kevésre alkalmazkodó csoportunkat. Szendvicseket készített, elegendő pohár hiányában mustárosüvegekből sört ittunk. Késhegyre menő politikai-irodalmi viták alakultak ki, ő minden szempontot figyelembe vevő megoldásokra törekedett, higgadt érveivel gyakran sikerült feloldania a lázadozásainkat.

Aztán ez a kapcsolatom is meglazult. Arra már nem emlékszem, hogy kivel és min vesztünk össze – hajlok rá, hogy nem nekem volt igazam, inkább csak valami mellékes nézeteltérést éleztem ki. Ez a természetemből törvényszerűen következett, és az azóta eltelt idők folyamán sem változott. Ma, ötvenöt év szakmai tapasztalatával a hátam mögött, változatlanul nem tartom fontosnak, hogy bármilyen csapathoz-közösséghez tartozzam, de ha valamiképp mégis belesodródtam, tudatosan-ösztönösen igyekeztem kitörni belőle. Szemem előtt mindig ott lebegett Osváth Ernő aforizmája: „van az irodalmi élet, és vannak a jó írók – ez két külön kategória, semmi közük sincs egymáshoz". Én pedig akkor már jó író akartam lenni, a legjobb, amit csak eredendő képességeim lehetővé tesznek, túlbuzgóságomban bármilyen közösségvállalást eleve akadályozó tényezőnek tartottam.

Elmaradtam a Laci lakásán folytatott beszélgetésekről, vele is mind ritkábban találkoztam. Csak másodkézből kapott hírekből követtem sorsának alakulását, így könnyen előfordulhat, hogy egyes későbbi eseményekről tévesen értesültem, és most úgy adom tovább.

A bajok, állítólag, egy eleve kétes próbálkozás nyomán kezdődtek. Laciék megkíséreltek kijátszani egy jogi előírást: az akkor érvényes szabályok szerint egy család csak egy lakással rendelkezhetett, ők pedig még egyet szerettek volna, mert a szűkös helyen már alig fértek el felcseperedő gyerekeikkel. Feltételezem, hogy a két lakást elcserélték volna egy nagyobb bérleményre vagy családi házra. Erre a váltásra egyébként nem futotta volna a pénzükből.

Egy kockázatos, de ígéretes megoldás kínálkozott. Házukban, a felettük levő emeleten lakott egy magányos öregasszony, ő viszonylag szerény összegért hajlandó lett volna bejelenteni magához Lacit, aki az ő halála után automatikusan főbérlővé vált volna. A pletykás belvárosi bérházban mindenki ismerte a szom-szédok kisebb-nagyobb ügyeit, így ez a vállalkozás komoly rizikóval járt; Laci, ha lebukik, akár börtönbe is kerülhetett volna. Álcázásul azt eszelték ki, hogy a házaspár elválik, formailag két családnak számítanak, így két lakás lehet a birtokukban, és ha az öregasszony meghal, újra összeházasodnak, és akkor már módjukban áll törvényes úton egy nagyobb bérleményben összeköltözniük.

Azt is csak a szállongó híresztelésekből tudom, hogy ez az álcázási manőver balul ütött ki; a kezdetben csak színlelt, a szomszédok megtévesztésének szánt válás végül is valódi szakításhoz vezetett. Az okokat csak találgatni tudom: a pár összeveszett vagy valamelyikük egy új kapcsolatba lépett át. Az öregasszony halála, az

áhított második lakás megszerzése sem hozta össze őket.

Laci magára maradt. Magam sokat éltem távol otthonomtól, mindent összevetve legalább öt évet töltöttem különböző munkásszállókon, bérelt lakásban, albérletben. Tudom, milyen érzés reggelenként úgy felkelni, hogy senki sincs a közelünkben, és napközben sem várhatunk érkező családtagokat, ismerősöket, legföljebb véletlenül nyitja ránk valaki az ajtót. (A cigányoknál a legsúlyosabb átkok közé tartozik „a fű nője be a küszöbödet" mondás.) Egy író számára még nyomasztóbb ez az állapot, mert nem teheti meg, hogy ha elunja magát, feláll a székből, becsukja maga mögött az ajtót, és lemegy az emberek közé – őt fogva tartja a hivatása-szakmája, „nulla dies sine linea", egy nap sem múlhat el írás nélkül, meg kell „termelnie" a napi adagját. Nincs egyhangúbb foglalkozás, mint az övé, olyan monotóniatűréssel kell rendelkeznie, akár a gályaraboknak az evezővonáshoz, és ami a legrosszabb: nem egy hajcsár űzi, hanem saját magát kényszeríti robotra. Nincs kegyetlenebb főnökünk önmagunknál.

A magány, azt hiszem, szükséges feltétele az írásnak, az író akkor is egyedül van, ha például egy zsúfolt kávéházban ülve töpreng a papír fölött. Ez a meghatározó körülmény azonban nem veszélyek nélkül való; súlyos, akár leküzdhetetlen válságokhoz vezethet. Egy idő után – legyen az egy vagy tíz év múlva személyi és környezeti adottságoktól függően –, mint Nietzsche mondja: a magány elkezd jegesedni, járhatatlanná válik a többi emberhez vezető út. Látogatók elmaradnak, levél sem jön, a telefon sem szólal meg, csak kedves halottaink szellemei lebegnek éjszakánként az üres szobánkban, de ébredéskor ők is eltűnnek. Ez a nagy válságok ideje, elszántságra, az őrületig menő makacsságra van szükség, hogy az író továbbra is el

tudja viselni ezt az állapotot. Vágyik a közösségre, a kapcsolatok erőt adó folyamatos sugárzására, de ha író akar maradni, neki a munkát és a hozzá szükséges magányt kell választania.

Sorsából visszakövetkeztetve Kamondy Laciból hiányzott ez az önpusztításig elmenő, feloldhatatlan elhatározottság. Mint előtte már sok más író is, egy idő után úgy érezte, hogy csapdába esett – ezen az úton nem haladhat tovább. Ha előbbre akar jutni önmaga kiteljesedésében, méltóbb helyet elfoglalni a környező világ hierarchiájában, túl kell lépnie eddigi alkotótevékenységének színterén: a prózaíráson, mert az már nem szabadít fel benne újabb energiákat. Neki is be kell teljesítenie a rilkei parancsot: „Változtasd meg az életed!" Laci megpróbált előrefelé menekülni, úgy gondolta, ha felkel az íróasztal mellől, feladja magányos életformáját, és részesévé válik valamilyen közösségi csapatmunkának, egy teljesebb, élhetőbb világ vár rá: közvetlenül érzékelhető sikerek, barátság – talán szerelem is.

Nem tudom, hogy milyen időbeli sorrendben, de Laci több új hivatással is megpróbálkozott. Nem kellett a nulláról kezdenie. Novellái, regényei már ismertté tették a nevét, az ajtók mindenütt megnyíltak előtt. Először – úgy emlékszem – dramaturgnak állt be a Madách Színházba; írt két vagy három drámát, valamelyiket be is mutatták.

Anélkül, hogy értékbeli sorrendet kívánnék felállítani a műfajok között, megkockáztatom azt a kijelentést, hogy a drámaírás más habitust kíván, mint a próza. Egy regény szerzőjének hosszadalmas előkészületekre van szüksége: „ki kell raknia a műszereit és bemérni magát azon a terepen, ahol a hőseit mozgatni kívánja", adatok ezreit kell összegyűjtenie és rendszerezni, erre néha évek is rámennek. Egy drámaíró tizedannyi idő alatt már

ki is tette a pontot az utolsó felvonás után. Lope de Vega állítólag tizennégyezer drámát írt – közülük számos ma is szerepel a színházak műsorán –, de nem ismerek olyan szerzőt, aki akár kétszáz elfogadható regényt összehozott volna.

Laci színművei közepes sikert arattak, kétségkívül eljuthatott volna további premierekig – bár remekművekhez nem biztosan. Nem tudom, mi történhetett, de Laci hamarosan otthagyta a Madách Színházat – úgy hallottam, konfliktusa támadt a gazdasági vezetővel –, és átment a Hunnia Filmgyárba. Ha akkoriban még kapcsolatban álltunk volna egymással, és Laci kikéri a véleményemet, elmagyaráztam volna neki, hogy veszélyes útra lép, itt csak kudarc várhat rá. Én már dolgoztam a Hunniában, megtapasztaltam, hogy a legutolsó díszletező munkásba is több rafináltság szorult, mint az ő egyenes jellemébe, a rendezők, gyártásvezetők némelyike pedig eséllyel pályázhatna a „piszkos trükkök bajnoka" címre.

A vezető, befutott rendezők gátlások nélkül érvényesítették a pozíciójukból származó előnyöket. Minden lelkiismeret-furdalás nélkül vették el hátrább rangsorolt kollégáiktól a sikeresnek ígérkező témákat, és ők forgatták le. Könnyedén tettek ígéreteket, ezeket gyakran megszegték, ha valaki megpróbálta számon kérni rajtuk, kinevették, és ha nagyon erősködött, még a gyár környékéről is eltávolították.

Látszólag támogatták a frissen jelentkező írókat, abban a reményben, hogy ki tudnak sajtolni belőlük egy használhatónak ígérkező forgatókönyvet. Aztán ha a döntési joggal bíró dramaturgiai tanács valóban elfogadta az anyagot, és a szerző felvette az előleget, ritkán léphetett ki „szűzen" a Hunnia kapuján. A rendező vagy a gyártásvezető „sameszei" közrefogták, nyájas

erőszakkal egy üres irodába kísérték, ahol levették róla a sápot.

Emlékszem Örkény Istvánra, aki az 1956-os eseményekben való részvétele miatt változatlanul szilencium alá esett, művei nem jelenhettek meg, abból élt, hogy filmnovellákat írt a dramaturgja nevén, aki elvitte a jogdíj ötven százalékát.

(Életem szerény büszkeségei közé tartozik, hogy annak idején hamar kiismertem magam a Filmgyárban, nem tudtak „ledarálni". Felfogtam, hogy utcai pankrátorok ellen nem lehet görög-római stílusban birkózni.

Fábry Zoltán, a neves rendező forgatókönyvet írt a „Malom a pokolban" című regényemből. Az anyagot átalakította a maga ízlése szerint, még a túl harciasnak tartott címet is „Narancshéjra" szelídítette. A rendezők az ilyen átformáláshoz nem kérték ki az író hozzájárulását, a kész filmet a saját kizárólagos alkotásuknak tekintették, nemegyszer előfordult, hogy az eredeti szerző neve még a főcímből is kimaradt.

Fábry aztán a saját elképzelése mellett sem tartott ki, elég volt egy minisztériumi tisztviselő rosszalló szemöldök-összevonása, és máris elállt a tervétől. Még azt a fáradságot sem vette, hogy értesítsen engem is a történtekről, kerülő úton kellett megtudnom. Csikorgattam a fogam, de nem tehettem semmit én, a kezdő prózaíró a nagynevű rendező ellen.

Aztán telt-múlt az idő, más irányból kezdtek fújni a politikai szelek, hála Kardos Györgynek, a Magvető Kiadó igazgatójának, egyre magasabban jegyezték részvényeimet az „irodalmi tőzsdén". A változások következményeként engedélyezték a „Malom a pokolban", akarom mondani, a „Narancshéj" forgatását, Fábry most sem személyesen jelentkezett, az egyik asszisztensével üzent nekem, hogy mégis el kívánja

készíteni a filmet. Egy technikai akadály azonban felmerült előtte: az eredeti szerződésben meghatározott opció lejárt, minden jog visszaszállt rám, egy új megállapodást kellett kötni velem. Az asszisztens jelentkezését egyszerűen elpöcköltem:

– Mondja meg a főrendező úrnak, hogy ha akar tőlem valamit, akkor hívjon fel személyesen, benne vagyok a telefonkönyvben. Este nyolc óra felé mindig itthon vagyok.

Fábry a megadott időben jelentkezett:

– Moldova? – kérdezte köszönés nélkül.

– Nem. Itt nem lakik semmiféle „Moldova", csak egy „Moldova elvtárs", illetve „Moldova úr". Szíveskedjék a megfelelő megszólítást használni.

Szó szót követett, végül is nem írtam alá a megújítandó szerződést – ezzel huszonöt-harmincezer forintról mondtam le, az akkori időben jelentősnek számító összegről.

Azt hiszem, ha ma kerülnék hasonló helyzetbe, ugyanezt tenném. Könnyű leellenőrizni, hogy nem szerepelek a száz leggazdagabb magyar ember között, de talán még az első százezerben sem. Harmincöt éve élek egy társasház egyik lakásában, nincs nyaralóm, nincs kocsim, nincsenek költséges szenvedélyeim. Nem akarok áiszentnek mutatkozni; a felsoroltak közül többet is megengedhetnék magamnak, de mindig is óvakodtam, hogy túlterjeszkedjek azokon a határokon, melyek az életem viteléhez, a munkám folytatásához szükséges körülményeket jelzik. Nem szórtam el a pénzemet; Márai Sándor azt írja: egy igazi polgárnak mindig keli hogy legyen tartaléka – erkölcsi és anyagi értelemben egyaránt. Ha egy fillér sincs a zsebében, kiélezett helyzetekben kénytelen lesz elfogadni a legmegalázóbb feltételeket is. Én – többé-kevésbé megszilárdítva helyemet a pályámon – arra törekedtem,

hogy ne hagyjam magam a sarokba kényszeríteni. Nem bólintottam rá a meggyőződésemmel ellentétben álló ajánlatokra, inkább irodalmi segédmunkákat vállaltam: dalszövegeket írtam, német festékprospektusokat fordítottam. Mindig mindent megtettem, hogy ne kelljen mindent megtennem.)

Mint említettem, nem kínálkozott mód, hogy Kamondy Lacit figyelmeztessem, mi vár rá a Hunniában. Itt nem érvényesülhetett eredendő prózaírói tehetsége, novellái-regényei, de még az ötletei sem illettek bele a forgatókönyvek akkoriban divatos stílusába: egy-egy könnyűzenei slágerre épített vígjátékok közé, és felületes, áltörténelmi, westernbe oltott sorozatokat sem lehetett készíteni belőlük. Esélye sem lehetett a sikerre, a Hunniát nem véletlenül nevezték filmgyárnak, nem a „magas művészetet" kívánta szolgálni, rendeltetése szerint a piac által igényelt, könnyen emészthető termékeket kellett előállítania, néhánv kivételes alkotást leszámítva a kommersz piaci szemlélet diktált.

A befutott rendezők nem is kísérleteztek Laci írásaival, csak reménytelenül közepes asszisztensek írattak vele különféle forgatókönyv-vázlatokat, de egy idő után ők sem próbálkoztak közös vállalkozásokkal. Idegén lett a gyárban, gyanús személyiség, úgy néztek rá, mintha épp most lopta volna el a hamutartót az egyik irodából.

Lacinak hamarosan be kellett látnia, hogy ebben a környezetben nem juthat messzire. Az okokon töprengve úgy gondolta, akkor hibázott, mikor nem a szakma alapjainak elsajátításával kezdte. Ha filmrendezői diplomát és ismereteket szerez, nem lett volna szüksége mások segítségére, önállóan megvalósíthatta volna a forgatókönyveit.

Egy átlagember belátta volna, hogy tévedett, és visszavonul, más téren próbálkozik, Laci azonban úgy

képzelte, hogy még most sincs késő́n. Beiratkozott a Színház- és Filmművészeti Főiskolára, és itt több tanszakon is kísérletezett. Írói nemzedékünkből Csurka István is, én magam is hallgatói voltunk ennek a tanintézetnek, de mi tizennyolc éves korunkban kerültünk be, Laci viszont akkor már túl járt a negyvenedik évén.

A hasonló elkésett próbálkozások általában kudarccal végződtek. Emlékezetemben megmaradt Szabó „Lóci"-nak, a költő Szabó Lőrinc fiának a sorsa. Ő is túlkorosként került be a Főiskolára – feltételezem, hogy felvételében élsportolói érdemei és apja hírneve is közrejátszott. Szabó „Lóci" nem vitte túl sokra, nem jutott feljebb egy közepes segédrendező szintjénél. Korán meghalt, csak néhány jelentéktelen reklámfilmet hagyott maga után.

A lehetetlennel Kamondy Laci is csak külsőségekben tudott megbirkózni, hiába próbálta tartani a lépést a nála évtizedekkel fiatalabb, de már komoly amatőr filmes múlttal rendelkező osztálytársaival – kirítt közülük. Igyekezett megmutatni, hogy ő is a „brancsba" tartozik; a vállán folyton szíjon lógó fényképezőgépet hordott, megjelent mindenféle szakmai rendezvényen, a húszévesek divatja szerint öltözködött, vastag piros sálat tekert a nyakára, ráncoktól szabdalt arca fölött széles tányérú bársonybarett virított.

A folyamatos kudarcok évei felőrölték fizikumát és lelki ellenálló erejét, az a hír terjedt el róla, hogy inni kezdett. Már életében kiesett a világból, nevét sehol sem említették, senki sem lepődött meg a halálhírén. Most, ezeket a sorokat írva, utána kérdeztem közös ismerőseinknél, milyen módon távozott el a világból. Senki sem tudta pontosan, egyikük úgy emlékezett: egy szívroham vitte el, másikuk szerint halálos adag gyógyszert vett be alkohollal. Így fejezte be tehát

pályafutását Kamondy László, írónemzedékünknek egyik legtisztább jellemű és tehetségével is kimagasló tagja – mondhatni, főképp azért, mert az akkori rendeletek szerint egy családnak nem lehetett két főbérleti lakása.

Ha nem is ugyanígy, de hasonló módon morzsolódott fel másik nemzedéktársunk, Szabó István élete is, aki, véleményem szerint a XX. század második felének egyik legtöbbet ígérő magyar novellistája volt. Húszéves kora körül még traktorosként dolgozott valahol a Balaton-felvidéken, de szokatlan műveltségével és intelligenciájával felhívta magára a környezete figyelmét. A megyei kulturális vezetés javaslatára tanulni küldték, le is diplomázott a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán, majd könyvtárosként helyezkedett el.

Bár már évek óta írogatott, csak 1954-ben, 24. évét betöltve jelentkezett publikáló szerzőként, az Új Hang című folyóirat közölte két novelláját. Ezek magukra vonták a szakma és az olvasók figyelmét. A hivatalos elismerés sem váratott magára sokáig; első kötetéért: „A lázadó"-ért 1957-ben, „A varázslat kertje" című elbeszélés-gyűjteményéért pedig 1964-ben József Attila-díjat kapott.

Írásaival hamarabb találkoztam, mintsem személyesen megismertem volna. Olyan benyomást tettek rám, mintha verseket olvasnék, szerzőjük túllépett a prózai ábrázolás szokványos keretein.

„Végletekig kiélezett konfliktusokban mutatja be a tegnapi és a mai paraszti élet kegyetlenségét, az emberek megalázását és a társadalom közönyét a vesztesekkel szemben. Az ellentéteket majdnem mindig a fizikai erő, pontosabban az erőszak, a körülmények negatív-hatalma dönti el. Szabó István hősei egy magányos, sokszor önfeláldozó gesztussal tiltakoznak

ellene. A megkínzott cigányember baltát emel az őt megalázó gazdalegényre. Három, vetélkedésre kényszerített arató küzdelme azzal végződik, hogy a leggyengébb belezuhan kaszája hegyébe. Egy öreg paraszt nem akar belépni a termelőszövetkezetbe, haszonleső menye, hogy eltávolítsa az útból, mérget kever a levesébe, az öregember rájön, hogy meg akarják étetni, de az egész aljas környezete elleni tiltakozásul mégis elfogyasztja a halált hozó ételt" – írja róla egy korabeli elemzés.

Csak a naiv, a közvetlen benyomásokat érzelmileg direktben elfogadó olvasó képzeli, hogy az ilyen iszonyatos eseményeket megörökítő történetek mögött szerzőként egy erős-erőszakos ember áll. Aki járatosabb a lélektanban, vagy a köznapi élet gyakorlottabb szemű megfigyelője, megsejti, hogy itt nem egy örök győztes, hanem egy sokat szenvedett vesztes próbálja kompenzálni elszenvedett és lelkileg fel nem dolgozott sérelmeit. Néhány tipikus jelzős szerkezet érzékelteti a szerző nyomasztó világlátását: szigorú, zárkózott arc, merev, rossz csend, kínzó s baljós hallgatás, értelmetlen, hüppögő, csukló nyögés, kellemetlen, rossz szorongás, áthatolhatatlan, zavaros homály, ádáz, szúró s gyilkos szavak – és így tovább hasonlóan.

Ez a látásmód nem von le semmit az elbeszélések értékéből: az egyenes vonalú, szorosra fogott cselekményvezetésből, a párbeszédek hitelességéből, sőt az indulatok túlfeszítettsége csak fokozza az írói szándék érzelmi hatását.

Először egy eszpresszóban találkoztam Szabó Pistával, külseje igazolni látszott azokat a személyére vonatkozó feltevéseket, melyek a novellái olvasása kapcsán támadtak bennem. Testalkatát tekintve alacsony volt és vézna, a fogai már barnásan megkoptak, haja korán ritkulni kezdett, száraz, ráncos

bőre megfeszült az arcán – mindezt egy öntudatos, erőt sejtető tartással próbálta ellensúlyozni. Valószínűleg ő is csalódott bennem; gátlásos modorommal, hadaró beszédemmel én sem keltettem az „Élet Királyának" képét, zöld ingkabátot, vasalatlan nadrágot, kommersz barna cipőt viseltem.

Pista konyakot rendelt, én nem csatlakoztam hozzá, sem akkoriban, sem azóta nem ízlik a tömény ital, megrovóan nézett rám:

– Mi van? Nem bírod?

– Nem nagyon.

Egy frissen megjelent írásáról, a „Régi vasárnap”ról kezdtünk beszélgetni, ennek a novellának a hátterében is egy meg nem emésztett sérelem feküdt. Pista kései gyerekként született, apja szégyell te a két nemzedéket is kitevő korkülönbséget, az elbeszélés azt az epizódot ábrázolja, mikor ismerősökkel találkozva rájuk hagyta, hogy ne a fiának, hanem az unokájának nézzék.

– Te biztosan csodálkozol – mondta Szabó Pista – amiért nem vertem meg emiatt az apámat!

Én inkább azon döbbentem meg, hogy ilyesféle bosszú egyáltalán az eszébe juthatott, nehezen palástoltam megütközésemet. Ez is közrejátszhatott abban, hogy nem kerestem az alkalmat egy újabb találkozásra Pistával, bár az írásait továbbra is elolvastam a folyóiratokban, megvettem a köteteit.

Az idők múltával azt kellett tapasztalnom, hogy a magával hozott élményanyag egyre inkább kimerül, nem hatol mélyebbre, nem szélesíti a világképét. A vad színekkel felfestett, de valódi konfliktusok ábrázolása helyett képzelgéseknek engedi át magát, elvont ötletekből kiindulva építkezik, ennek eredményeként érdektelen elmeszülemények kerülnek ki a tollából. „A légy" című novellája egy reális helyzettel, egy birtoktagosítási vitával indul, aztán megjelenik egy

betévedő légy, és misztikusan felnagyítva az kerül az események középpontjába: zümmög, röpköd, közben neki-nekivágódik az ablaküvegnek. Feltételezem, hogy a légy vergődésével a vita vesztesének elesettségét kívánta jelképezni, de ez a szándék félrecsúszott, nem jut el az olvasóhoz. Egy másik novellájának főhőse, a „Bolygó", a magyar irodalom „vándor és bujdosó" misztikus hősvonulatából lép elő – ezek a lények messze elszakadnak az adott világ realitásaitól. A semmiből jönnek, és ugyanott tűnnek el.

Mintha csak megérezte volna a közeledő írói csőd veszélyét, és el akarná feledtetni magával, Pista egyre keményebben ivott. Ha berúgott, agyát elborították az agresszív indulatok,, és ilyenkor nem ismert sem Istent, sem embert. Részegségében esténként az utcán kóborolt, gyakran belekötött ismeretlen járókelőkbe, verekedéseket provokált, ezekben rendre alulmaradt, arcát elborították az ütések nyomai, előfordult, hogy valaki egy égő cigarettát nyomott el a bőrén.

A közvélemény, az irodalmi világ gyakran fogadja rajongással az újonnan feltűnő tehetségeket – legyen az futballista vagy író a legjelentéktelenebb produkciókat is zseniálisnak minősíti, még a hibáik mögé is óriási teljesítményeket képzel. Ennél csak egy dolgot szeret jobban: csalódni benne, légy inteni: ez sem különb a többinél, sietve kihúzza lába alól a piedesztált, hogy a következő bálványát állíthassa fel rá. Az íróknál maradva, számtalan példát lehetne felidézni erre a jelenségre, így tűnt el – meggyőződésem szerint ideiglenesen – a költő Ladányi Mihály vagy a prózaíró Galambos Lajos. Szabó Pista körül is így fogyott el a levegő, a szerkesztőségekben már csak legyintettek, ha felmerült a neve:

– Elitta az eszét!

A házassága is felbomlott; különös utójátékkal zárult: a pár az asszony szüleinél lakott, a válás után mégis a nő költözött el hazulról.

Csak egy híve tartott ki mellette: Deák Dénes, az írószövetség könyvtárának akkori vezetője. Dénes, bár alig töltötte be a negyvenedik évét, a legismertebb budapesti műgyűjtők közé tartozott. Az egykori úri osztály, más anyagi tartalékaiból kifogyva, az idők során összegyűjtött műtárgyait, elsősorban márkás festményeit bocsátotta áruba – messze értéken alul. Néhány ezer forintért meg lehetett venni Egri József, Gulácsi, Vaszary és más festőóriások alkotásait –, ma tudvalevőleg súlyos tízmilliókba kerülnek. Dénes az elsők között eszmélve csapott le erre a lehetőségre; valamilyen örökségből pénzhez jutott, tucatszámra vásárolta fel a képeket, például megszerezte az Egri-életmű jelentős hányadát.

Dénes valaha együtt járt egyetemre Szabó Pistával, sokra tartotta tehetségét, megpróbált segíteni rajta. Nemcsak pénzt adott neki, hanem a hétköznapokban is törődött vele. Emlékszem, egyszer az írószövetség klubjában próbálta arra rábeszélni, hogy négy-öt féldeci pálinka között egyen meg legalább egy szendvicset, de hiába kérlelte. Később Pista ezt a támaszát is elveszítette, Dénes felderítetlen okokból öngyilkos lett: a teli fürdőkádban ülve egy villanyforralót emelt maga mellé a vízbe, halálos áramütést kapott.

Én kerültem a találkozást Pistával, de néha a Hungária kávéházban ülve nem tudtam elhárítani, hogy letelepedjen az asztalom mellé. Ilyenkor általában valamilyen ürügyet keresett, hogy belém köthessen. Elég volt annyi, hogy beszélgetésünk közben kétszer-háromszor a csuklómra nézzek, Pista máris rám ripakodott:

– Mit bámulod az órádat, mint egy kurva?

– Nem bámulom.

– De igenis bámulod, ne hazudj! Nem tetszik a társaságom? Gyere ki az udvarra, majd ott megbeszéljük.

Legalább húsz kilóval nehezebb voltam nála, méltatlannak találtam volna, hogy belemenjek egy ilyen verekedésbe, csak megráztam a fejem.

– Nem megyek, Pista, egy lépést sem.

Utoljára egy zuglói utcában találkoztunk, megálltunk egy szóra, megkérdeztem:

– Mostanában mit írsz?

– Semmit, már nem érdekel az írás, bátyuska.

– Mivel foglalkozol?

Lenéző mosollyal válaszolt:

– Egy kertésznél dolgozom – hagymával fizet.

– De mihez eszed a hagymát?

– Semmi közöd hozzá! – mondta, és faképnél hagyott.

Minden kapcsolatából kikopva Szabó Pista nem bírta ki Pesten, visszaköltözött a régi falujába, de az otthoni környezet sem tudta megváltani. Sokadik alkoholos rohama után Nagyfára került az elvonóintézetbe, majd szinte nyomot sem hagyva maga után, belehullott a semmibe. Akárcsak Kamondy Lacival kapcsolatosan, úgy őróla sem tudom, hogy végezte: valami betegség vitte el, vagy öngyilkos lett.

Írónemzedékem másik két említett tagjával nem kívánok részletesebben foglalkozni. Csurka Istvánról már írtam jelen önéletrajzom elején, ehhez nincs sok hozzátennivalóm. Tehetségét most is elvitathatatlannak érzem; bár az elbeszélő műfajban kevés jelentőset alkotott, csak egy-két rövidebb novellája-tárcája emelkedik az átlag fölé, az antológiák szerkesztői komoly gondokkal küzdenek, ha egy-egy közlésre

megfelelőt akarnak találni közöttük, néhány regénykísérletét pedig egy-két év alatt belepte az érdektelenség pora. Drámaíróként viszont kirobbanó sikereket ért el, némelyik műve ma is megtöltené a színházak nézőterét.

Ítélkezni nincs jogom, így csak személyes véleményként jegyzem meg: Csurka mindent megtett, hogy kiszipolyozza eredendő tehetségét. Írói vénája már a rendszerváltás idejére kimerüít, már csak ismételte korábbi sikereinek sablonjait. Több drámáját is elutasították, csak egy nemzeti színházbeli bemutatójára emlékszem, ez látványos fiaskót hozott. Meggyőződésem, hogy saját jelentőségének folyamatos hangsúlyozása ellenére ő maga is tisztában van művészi leépülésével, míg Szabó Pista és Kamondy Laci az italt, ő a politikát választotta pótcselekvésül. A két említett nemzedéktársunktól etikailag is elmaradt, míg az ő kezükhöz soha egy görbe úton szerzett forint sem tapadt, Csurka gyakran keveredett kétes anyagi ügyekbe. A legismertebbekről nem kívánok beszélni; már lerágott csontnak számít a 26 millió forintos rajzfilmsorozat ügye, melyből Csurka soha egy sort sem írt meg, vagy az ország- gyűlési választások kapcsán szerzett állami támogatások elosztása, inkább egy apró, de jellemző történetet idézek fel. Kevéssel a rendszerváltás előtt Csurka egy előadókörutat tartott az Egyesült Államokban, melynek minden állomásán teli szájjal szidta a még regnáló szocialista rendszert. A honoráriumokból egy autót vásárolt és hazahozta, itthon pedig a vám elengedését kérelmezte attól a hatalomtól, melynek „leprázásából" a pénzt összeszedte. Ugyanilyen gátlástalanul igényelt támogatást a számtalanszor lezsidózott Soros által fenntartott alapítványtól.

Nem titok: életutunk hosszú szakaszokon egymás mellett futott, a főiskolán egy asztal mellett ültünk, az

írószövetség futballcsapatában évekig védett mögöttem, ennek alapján sokan megkérdezik: mostanában milyen a kapcsolatunk. Sokszor és sok helyen támadtam Csurkát ködös politikai fantáziálásai, égbekiáltó műveletlensége, leplezetlen antiszemitizmusa miatt, már említettem, hogy a „zsírtáltos" jelzőt is én akasztottam rá. Be kell vallanom, hogy Csurka soha nem válaszolt a kirohanásaimra, legjobb tudomásom szerint a nevemet sem írta le. Azt hiszem, az ő taktikája a hatásosabb, nincs erősebb fegyver, mint hogy nem vesszük tudomásul ellenfeleinket. Nem beszélünk róla, tehát nem is létezik.

Személyesen csak egyszer futottunk össze; egy televíziós fellépésre vártam, mikor Csurka benyitott a szobába egy középkorú férfi kíséretében. Nem tartottam elegánsnak, ha úgy teszek, mintha észre sem venném a megjelenését, némi töprengés után kezet nyújtottam – egy hatvanéves ismeretség ennyit akkor is megérdemel, ha elhárítja a parolát, de ő elfogadta az üdvözlést. Néhány közömbös szót is váltottunk régi osztálytársakról, közös ismerősökről, aztán Csurkát már szólították is a kamera elé. Magunkra maradtunk a kísérőjével:

– Ön Csurka urat biztosítja?

– Igen, ez természetes. Azt hiszem, a baloldal önt sem teszi ki a lehetséges inzultusoknak.

Ráhagytam, röstelltem volna bevallani, hogy soha egyetlen baloldali párt vagy szervezet nem tartott annyira fontosnak, hogy akár szóbeli támogatást nyújtson nekem.

Nemzedékünk negyedik tagjáról, a nemrégiben meghalt Sánta Ferencről alig van személyes mondanivalóm, tulajdonképpen kevéssé ismertük egymást. Nem tudtuk és nem is akartuk átlépni a származásunkból-világlátásunkból eredő különbségek

elválasztó árkát. Az öntudatos székely származék aligha találhatott közös hangot a kültelki zsidó fiúval. Sánta brassói születésű, az. anyaországba átkerülve gyári munkásként, bányászként dolgozik, majd az Akadémia könyvtárában talál helyet. Valósággal berobban a magyar irodalomba. „Önéletrajzi ihletésű, balladai hangvételű korai novelláiban a szegénység szorításában élő emberek világát tárja elénk." Alapállása hamarosan megváltozik. A „Ki kicsoda 2002" kötetben – ez az utolsó évjárat, melyben még szerepel – már nem vállalja fel múltjának ezt a szakaszát, legalábbis nem utal rá. „1956 – a Petőfikor vezetőségi tagja, 1987 – a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, 1990 – a Magyar Henry George Társaság alapító tagja, 1989-től a Magyar Szellemi Védegylet intézőbizottságának tagja, 1994-tői a Magyar Művészeti Akadémia tagja", sorolja fel élete fontosabb állomásait, korábbi nagy sikerű alkotásaira, a „Húsz órá"- ra, „Az ötödik pecsét "-re és a többi, még a szocializmus idején született művére egy szóval sem utal.

Mesterségbeli felfogásunk is élesen különbözött egymástól. Sánta életének utolsó húsz évében nem hozott létre új szépirodalmi műveket, csak egy, a politikai nyilatkozatait tartalmazó kötetéről tudok. Egy-egy interjújában ugyan bejelentette, hogy keményen és folyamatosan dolgozik, hamarosan több regénnyel is jelentkezik majd, de ezek az ígéretek sohasem teljesültek – bár lehetséges, hogy ezek a kéziratok megszülettek, és feltámadásra várva lappanganak valahol.

Én viszont mindig is „arbeitstier"-nek, afféle „munkakutyának" tekintettem magam. Egy bölcs öreg újságírónő egyszer azt magyarázta nekem, hogy az „író" szó nem más, mint az „írni" igéből képzett melléknévi igenév, írónak csak az tarthatja magát, aki valóban ír,

kivételeket-mentségeket nem lehet elfogadni. Az író lelki higiéniájába beletartozik, hogy naponta a kezébe vegye a tollat, és legalább egy értelmes – vagy annak látszó – sort papírra vessen. A mi nemzedékünkről az öreg újságírónő ilyen tekintetben lesújtó véleményt alakított ki magában; csak egyes könyvek maradnak utánunk, nem teljes életművek, kifaragásra rendeltetett szobraink nagy részét benne hagytuk a kőben.

Nem kívánom visszautasítani az ítéletét, de elfogadni sem tudom a maga egészében. Sem többé, sem kevésbé nem voltunk tehetségesebbek a minket követő generációnál, és teljesítettük a magunk küldetését. „Rászülettünk" az időre, a Történelem minket súlyosabb élményekkel indított el az utunkon, mint az előttünk járókat vagy az utánunk következőt, és a teher később sem csökkent a vállunkon. Háború, halál és nyomor határozta meg a sorsunkat.

Lehet, bizony lehet, hogy épp a mesterművek sorozatához szükséges energia fogyott ki belőlünk időnek előtte, de embert próbáló teljesítménynek tarthatjuk, hogy idáig is eljutottunk. Sokan közülünk meg sem érték legjobb alkotóéveiket, nekünk, akik megmaradtunk, minden reggel cserepeiből kellett összeillesztenünk a külső világ csapásai alatt szétzúzódott lelkünket, hogy egyáltalán el bírjuk kezdeni az új napot, és valahogy egyben maradjunk estig. Minden leírt sorunk egy fél győzelemnek számított és egyben fél vereségnek is.

„Aztán következett néhány furcsa év – írja az ugyancsak közülünk való Gáll István. – Mi egyre kopaszabb és pocakosabb fiatalok lettünk, de senki sem lépett a nyomunkba. Hol vannak a fiatalok? – kérdezgettük egymástól egyre ingerültebb csodálkozással, mert úgy éreztük, hogy túl a harmincötön, ránk aszalódik a »fiatal« jelző…

…Az új prózaíró nemzedék hangja más volt, mint a miénk. Amit mi felnőttként csináltunk, azt ők gyerekként figyelték – és odalentről sok minden más volt. Amit mi szemmagasságban láttunk és fényképeztünk le az agyunkban, az az ő felvételeiken térdmagasságban látszik. Amire mi azt hittük, hogy felelet, azt ők kérdésnek hallották.

Hiába, nem egyszerre ültünk be a moziba; mi még láttuk egy rossz filmnek a végét, míg a kigyulladt filmszínház a fejünkre nem szakadt, ők a félig kész új épületben az új filmnek is csak a közepére kezdtek odafigyelni. Mi a friss malterszag mögött mindig éreztük a régi üszők és pernye szagát, és ha elszakadt a film, a ragasztgatás sötét szünetében reménykedtünk, hogy a filmünk folytatódni fog és jobb fordulatot vesz – ők türelmetlenül mocorogtak, és nem értették, hogy ha már pont azt a filmet vetítik, miért nincs belőle egy hibátlan kópia…

…Ők a megszilárdulás után öt perccel érkeztek, egy lávafolyam éppen kihűlt kérgén toporogtak, csak egymást látták, egymás mellé húzódtak, és nem hitték el, hogy a mélyben még ott izzanak a felszínt kialakító nagy erők, de a vad indulatok is. A kérget akarták áttörni a cipősarkukkal… Ezért ténferegnek tétova mosollyal, bizonytalanul és bizalmatlanul, dédelgetett és rejtett lázadásokkal a szívükben… Egyre gyakrabban tükröződik szemükben a gond, hogyan kell hát élni…"

Az én munkamódszeremet a fennköltebb irodalmi közvélemény elavultnak, ósdinak tekintette, lenézőleg emlegette az állandó jegyzetelést, a művek ötszörös-hatszoros lemásolással történő javítgatását és más hasonlókat. Érthető, hogy a példám keveseket vonzott, míg például Gáll István körül valóságos iskola alakult ki, én életemben csak kétszer tettem kísérletet, hogy

úgynevezett „mester-tanítvány" kapcsolatot vállaljak fel, egyszer egy személlyel, egyszer egy csoporttal próbálkoztam.

Ami a „magántanítványt" illeti, hamar csődbe jutottam vele. Sz., egy fiatal író keresett meg egy köteg kézirattal; novelláiban, ha nem is átütő, de különös egyedi tehetséget véltem felfedezni – nem tudom, kellő alapossággal mérlegeltem-e az adottságait. (Osvát Ernő írta: „ahogy öregszem, úgy találok egyre több rosszat a jóban és egyre több jót a rosszban.") Elvállaltam, hogy foglalkozom vele, havonta-kéthavonta leültünk, megbeszéltük újabb írásait, és különféle feladatokat adtam neki. Mivel minden írói technika közül csak a sajátomat ismerem, ennek megfelelően nála is ezt próbáltam érvényesíteni. Ő néhány hónap alatt megunta a sokszoros lemásolással történő javítás idegölő robotját, mintegy mellékesen a hóna alá csapta egy régi szeretőmet, és angolosan eltávozott. Azóta nem találkoztunk, annyit tudok róla, hogy eljutott egy önálló elbeszéléskötet megjelentetéséig, majd feladta szépirodalmi ambícióit, és átment egy pornográf irányultságú laphoz segédszerkesztőnek.

A másik, ezúttal csoportméretű pedagógiai kudarcom a székesfehérvári, Kodolányi Jánosról elnevezett főiskolán zajlott le. A nevezett intézmény felkért egy stilisztikai szeminárium vezetésére. Megtiszteltetésnek tartottam, hogy a jövő tijságíróit, kommunikációs szakembereit oktathatom, ennek megfelelően igyekeztem kellően felkészülni. A másfél órás előadásra előzőleg legalább három órát szántam; minden egyes alkalomra példákkal bőven illusztrált vázlatot állítottam össze, igyekeztem belefoglalni a szövegbe mindazt az ismeretet-tapasztalatot, melyet évtizedek során könyvekből, még élő és már halott mestereimtől

összeszedtem, saját gyakorlatomból tanulságként levontam.

Harminc-negyven harmadéves hallgató jelentkezett a szemináriumra, az első alkalommal húszan-huszonöten jöttek el, másodszorra ennek is csak a fele. Ez a részvétlenség meglepett, nem a hiúságomat sértette, nem tartottam magam igazi tanárnak, gyakran eszembe jutott egykori osztályfőnököm., Háy Gyula mondása: „nem vagyok egy Makarenko!" Inkább az ejtett gondolkodóba, hogy a Kodolányi Főiskola alapítványi intézmény, növendékei jelentős tandíjat fizetnek, és azt találtam volna logikusnak, ha minél többet akarnak kapni a pénzükért.

Feltételeztem, hogy a szemináriumi résztvevők számának csökkenése az én tapasztalatlanságomban rejlik, már menet közben megpróbáltam vonzóbbá tenni az előadásaimat, fellazítottam az eddigi prelegáló stílust, vagyis nemcsak én beszéltem, igyekeztem minél inkább belevonni a diákokat is a közös munkába, de továbbra sem boldogultam velük. A konfliktus egyre inkább kirobbanással fenyegetett.

Egyszer a címadás technikájáról beszéltem, épp azt fejtegettem, hogy a cím többet jelent önmagánál, a fedőlapra vagy egy cikk fölé nyomott néhány szónál. Egyrészt irányítja az írót, másrészt felkelti az olvasó érdeklődését. A bevezetőm után megkértem a hallgatókat, hogy említsenek meg néhány hatásosnak vélt címet bármely műfajból, újságcikktől kezdve regényfolyamig, aztán megbeszéljük a bennük érvényesülő hatáselemeket. Senki sem jelentkezett, megismételtem a kérést, de ezt a kísérletemet is elzárkózó csend fogadta.

Elfordultam és kibámultam az ablakon. Arra gondoltam, hogy mikor az én nemzedékem járt a huszadik éve körül, milyen mérhetetlen szakmai

érdeklődés élt sokunkban. (Igaz, mi többnyire első nemzedékes értelmiségijelöltek voltunk, felmenőink századok óta kielégítetlen tudásvágya is ott élt a génjeinkben.) Ha osztályfőnökünk, Háy Gyula akár csak utalásszerűén megemlítette egy drámaíró előttünk ismeretlen művét, amelyben valamilyen különleges kompozíciós megoldást alkalmaztak, az órák után elsiettem a Széchenyi Könyvtárba, és kikértem a szóban forgó alkotást.

Átgondoltam a helyzetet, úgy éreztem, nem csak én vagyok felelős a dolgok ilyetén alakulásáért. Ferencsik Jánosnak, a nagy karmesternek és zenepedagógusnak az egyik mondása jutott eszembe: „csak azt tudom tanítani, aki kérdez" – itt pedig megszólalni sem voltak hajlandók. Mély lélegzetet vettem, és visszafordultam a hallgatóság felé:

– Hölgyeim és uraim! Önök – valószínűleg az én hiányos tájékoztatásom következtében – súlyos tévedésben vannak. Nem kötelesek bejárni az óráimra, semmiféle hátránnyal nem jár, ha elmaradnak a foglalkozásokról. A tanulmányi átlagukat sem rontom le: a félév végén a hallgatóság felének ötöst adok, a másik felének pedig négyest. Azért nem kaphat mindenki jelest, mert ez feltűnést keltene, és botrányhoz vezethetne. A mai órát ezzel be is fejeztem, jó szórakozást.

A félévet becsületből még végigcsináltam – egyre csökkenő létszámú hallgatóság előtt. A végén már üres teremben ültem, legfeljebb a takarítónővel beszélgettem, aki néha-néha meghívott egy maga főzte kávéra.

Érdeklődtem néhány tanártársamtól, ők is hasonló tapasztalatokat szereztek, de nekik szükségük volt a mellékállással járó szerény jövedelemre, igyekeztek fenntartani a formális kereteket: névsorolvasással, házi

feladatokkal, kötelező olvasmányokkal és az úgynevezett poroszos oktatási stílus más eszközeivel. Nekem viszont semmi kedvem sem volt a kutyát bottal hajtani a nyúl után, nem vállaltam fel még egy félévet.

Bár *oktatóként* kudarcot vallottam, nevelőként életem során többször is megálltam a helyem: az aszódi javítóintézetben éppúgy, mint a fiatalkorúak tököli börtönében, vagy akár a Pénzügyőr sportegyesület ifjúsági labdarúgóinál is sikerült megfelelő kapcsolatot kialakítanom. Ebben az is közrejátszhatott, hogy negyvenéves is elmúltam már, mikor az első gyerekem megszületett, és addig a bennem felgyülemlett „apai érzelmeket" rájuk fordítottam.

II.

Sem íróként, sem olvasóként nem vonzott különösebben a történelmi regény műfaja. Sajnos a magunk korát sem ismerhetjük teljes mélységében és magasságában, szánalomra méltóan csekély anyagból kíséreljük meg az ábrázolását, milyen esélyeink lehetnek akkor rég elsüllyedt évszázadok bemutatásánál?

„Azt felidézni, ami idézhetetlen, hőseinknek olyan asszociációkat tulajdonítani, melyek nincsenek és nem is lehetnek meg bennünk – írja Füst Milán –, egyszóval, olyan múltat rekonstruálni, mely már annyira távoli és oly mélyen süllyedt el a múltakról való képzeleteink horizontján, hogy valami köd borítja, csupa sötétség – ez meghaladja erőinket. Emlékezzünk csak a kiváló Flaubert Salammböjának csinálmányos gyengeségeire; mi minden van ott kitalálva a korhűség kedvéért akár csak ételekben és ruhákban is… És micsoda hamisságokig vezetett el ez az erőfeszítése…"

A magyar irodalmat tekintve ugyanazt tapasztalhatjuk. Aki különféle, olykor fáradságos módszerekkel próbálja megteremteni a történelmi hűséget, függetlenül szándéktól, tehetségtől, az kisebb vagy nagyobb mértékben, de okvetlenül magán viseli a steril fogantatás jeleit. Még az olyan nagy író, mint Gárdonyi Géza sem tudta kikerülni a sablonokat – például történelmi regényeinek cselekményét mindig azonos szituációval indítja: egy lovon száguldó küldöncöt kergetnek az adott korban épp sorosnak számító idegen üldözők: törökök, tatárok, ő pedig megy jelenteni a fenyegető veszedelmet. Ahogy utánagondolok, csak egy kivétel jut az eszembe: az „Egri csillagok" – ott Gergő és Vica vezeti a lovat, nem vágtat rajta, és Jumurdzsák is csak később jelenik meg.

(Félreértés ne essék: maga a regény halhatatlan remekmű, még ezt az indítást is elviseli.)

A történelmi regényeknek csak egyetlen válfaja áll közel hozzám, az, amely hitelességre törekvőén ábrázolja ugyan az időben már elsüllyedt világot-környezetet, eseményeket, de nem éri be ezzel a mutatvánnyal, hanem legfőbb szándéka szerint a Mához szól. Ezt a törekvést fejezi ki a marxi mondás: „a Történelem arra való, hogy harci dalt zengjen a jelen küzdelmeihez." Az „Egri csillagok" is csak a könyvtárak polcain porosodna, ha nem keltené fel napjainkban is a hazafiasság, az országért való önfeláldozás mítoszát.

Már említettem, hogy írói pályafutásom mindmáig legnagyobb sikerét a „Negyven prédikátor" című regényem hozta, amely egy maroknyi hitvalló protestáns pap és tanító szenvedéseit, mártírhalálát mutatja be az ellenreformáció korában. Ez a történet is azért hathatott az olvasókra, mert túlmutatott önmagán, félreért-hetetlenül tükrözte a mi korunk, a XX. század végének társadalmi harcait is. Ezt a könyvet azonban egyszeri, meg nem ismétlendő vállalkozásnak tekintettem, meg sem fordult a fejemben, hogy még egyszer nyifogassam a Történelem kapuit.

Ismerősök-ismeretlenek gyakran megkeresnek: adok én magának egy olyan témát, amelyért minimum Nobel-díjat fog kapni – és mondja tovább a magáét. Ha futja a türelmemből, hallgatom egy ideig, ha nem, akkor elhárítom. Már megtanultam, hogy az első hallásra mégoly szenzációsnak tűnő történetek is kifakulnak papírra vetve, a csodák érdektelennek bizonyulnak, a bűnök unalmasak lesznek. Az élet nem kínál fel kész regényeket.

Az igazán fontos témák nem szorulnak közvetítőkre, nem jelzik előre érkezésüket, észrevétlenül jönnek, először csak épp egy pillanatra érintenek meg minket.

Akkor el is felejtjük őket, de újra és újra visszatérnek, sokszor alakot váltva, az eredeti formájukból néha egy vonás sem marad meg, de a lényegük nem cserélődik. Ez az ismétlődés még mindig távol esik a szüléstől, a „kihordás" esélye néhány százalék körül mozog, lelkünk elvetélt gondolati magzatoktól terhes. Kivételes alkalom, harci kedv, elszántság, önmagunkról fel sem tételezett mérvű erőfeszítés kell hozzá, hogy „az ige testté váljon".

Így élt bennem vissza-visszatérő töprengésként Mikes Kelemennek, II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari kamarásának és íródeákjának a sorsa is, de visszaszorítottam magamba. Vonakodtam attól, hogy újból évekre el temetkezzem könyvtárak régiségei között. Csak akkor láttam be, hogy nem térhetek ki a feladat elől, mikor a gondolat újabb tartalommal egészült ki: Kádár János meghalt, és ezt a módot találtam a legméltóbbnak, hogy megemlékezhessek róla. (A Kádár-életrajz gondolata csak egy évtizeddel később merült fel bennem.)

Lehetségesnek tartottam, hogy túlértékelem ezt a témát – mintegy önmagamat ellenőrizendő, többeknek is megemlítettem, hogy Mikes Kelemen sorsával szeretnék foglalkozni. Mindenki elcsodálkozott: mit akarok kezdeni ezzel a századokkal ezelőtti életsorssal, hiszen a mai emberek többsége Mikesnek még a nevét sem ismeri Nem válaszoltam, ha élőszóban meg tudtam volna fogalmazni a szándékomat, akkor nem kezdenék bele egy tíz-tizenöt íves regénybe.

Ez az értetlenség nem vette el a kedvemet, sőt megerősített szándékomban: rendkívüli ügyet vállalok fel. Újra és újra átolvastam Mikes leveleit, igyekeztem feltöltődni szellemével. Egyre világosabban kirajzolódott sorsának jelképes volta: a mindenkori, száműzetésbe kényszerült magyar írástudót láttam benne, aki idegen

ég alatt is szolgálja fejedelme emlékét és ezzel a távoli hazában elnyomott szabadság gondolatát is.

Végül is úgv döntöttem, hogy belevágok ebbe a vállalkozásba, de ez még mindig nem jelentett többet puszta szándéknál, épp a megoldás kulcsát kellett megkeresnem: azt a formát, amelybe Mikes Kelemen sorsát belefog la lha tóm.

Első intrádára kézenfekvőnek tűnt, hogy életének ka/andos eseményeit egy szabályos időrendben felépülő regényben mutassam be. A távoli egzotikus világ képei, a háttérben lobogó zászlók, vonuló hadak leírása mindig biztos hatást jelent, de én nem egy romantikus „serdültebb ifjúságnak szánt" könyv megírására törekedtem.

Az eredeti, meghatározónak tekinthető levélformát is számításba vettem, ez a hitelesség garanciájának tűnt volna, de végül mégsem emellett döntöttem. Túl azon, hogy az utánzás csapdájába eshetek, sok és elkerülhetetlen stílusbeli sallanggal járt volna – a zsáner eredeti, francia mintáit követve maga Mikes is esetlenül ható bájolgásokba tévedt.

Minden lehetőséget sorra véve végül is abból a több irodalomtörténeti munkában is felbukkanó feltételezésből indultam ki, amely szerint Mikes a leírni szánt esemény és a levél közötti átmenetként egy naplóban vázolta fel a mondanivalóját. Ezt a közbeiktatott megoldást találtam a legmegfelelőbbnek a magam számára, így alkalmazhattam megszokott módszereimet.

Tudtam, hogy a feljegyzések homogén tömbjét is meg kell bontanom. Kissé átfogalmazva megtarthatnám ugyan Mikes mondatait, közéjük beiktatva a saját szövegeimet, de egy ilyen „recept" szerint készülő könyv nem az enyém lenne, hanem többségi tulajdonosként Mikesé maradna. Így történt ez Móricz Zsigmonddal is,

mikor hiábavalóan próbálta átszabni-meghúzni Kemény Zsigmond regényeit.

Nem kerülhettem el, hogy alapvetően átformáljam az anyagot; a szereplők körvonalait is át kellett rajzolnom, ennek jegyében egy-egy, Mikesnél csak utalásszerűén említett személyt kulcsfigurává léptettem elő, például Jávorka Ádámot, egy-egy pusztán odavetett névből „körüljárható", plasztikus alakot próbáltam teremteni.

Az egész magyar történelmen átívelő archetípusokat, az idő függvényében különféle alakokban megtestesülő jellegzetes magatartásformákat szerettem volna felmutatni. Bonyolult helyzetekben a virtus látványos választását a higgadt kompromisszum helyett. A szövetségesek hűségének és segítő szándékának túlértékelését. Ott sejteni fordulatokat, ahol nincsenek, de gyanútlanul belesétálni a hízelgésekkel álcázott csapdákba. A kudarcot követő kétségbeesést, mely megakadályozza a még menthető rész megóvását, átengedve a maradékot is a pusztulásnak, mint Arany János mondja: „lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten!" A látványos öngyilkosságokat, melyekkel, egyesek túlbecsülve önmagukat, a történelem szekerét próbálták megállítani kérlelhetetlen tovahaladásában – minden esetben sikertelenül. Fel akartam idézni a pártoskodásra való hajlamot, a másoktól való különbözés dölyfét, a lelkesedés szalmalánghoz hasonló fellobbanását, melyet rövid időn belül a legsötétebb kétségbeesés követ.

Jogomban állt-e, akármilyen korlátozott mértékben is, de hozzányúlni Mikes Kelemen művéhez – bár plágium nem merülhetett fel: a regényemnek falán a fél százalékát sem teszik ki az eredetiből átemelt mondatok, inkább csak antikok) zománcként építettem be egyet-egyet. Engedélyt nem kértem rá – kitől is kérhettem volna? –, szükségesnek sem tekintettem,

mert nem a leírt szöveget, hanem szerzőjének történelmi sorsát választottam mintának. Nem dicsekszem vele és nem is szégyenkezem miatta, de ezt a könyvet nem fűzi köldökzsinór a törökországi levelekhez, ennek a könyvnek minden szavában én vagyok jelen. A flanbert-i „Bováryné én vagyok" mondást alkalmazva: „ez a Mikes én vagyok!"

Ha valaki mégis azt vetné a szememre, hogy úgymond „meggyaláztam" Mikes textusát, annak csak azt felelhetem: akkor sem történt semmi jóvátehetetlen, legye félre nyugodtan az én könyvemet, vegye elő és olvasgassa az eredeti művet. Szívemből örülnék, ha minél többen fordulnának hozzá, de napjaink könyvtári statisztikái sajnos nem jeleznek különösebb érdeklődést Mikes iránt, a kiadók sem iktatják be könyveit aktuális terveikbe.

Azt sincs miért tagadnom, hogy a „Ha jönne az angyal"-t – a regény végül is ezt a címet kapta –, áthatja a XX. század utolsó éveinek magyar valósága. Mikesnek a Nagyságos Fejedelmet sohasem szűnő siratása, szándékaimtól nem függetlenül, nálam Kádár Jánosra való alig áttételes gyászoló emlékezéssé válik. Ezt a párhuzamba állítást nem érzem méltatlannak, napjainkban is számtalan felmérés, statisztika bizonyítja, hogy a magyar nép emlékezetében kettőjük emlékezete közel áll egymáshoz. Az én szövegemen, a szereplőim magatartásán is ugyanannak a felismerésnek a döbbenete látszik, hogy miképp esik szét egy nemzet morális tartása történelmi súlyú vezetőjének és az általa képviselt eszmének a bukása után. A két nagy történelmi alak gondolati átfedettségét nem is igyekeztem leplezni; sőt könnyen megfejthető anakronizmusok beiktatásával – mint amilyen a lázadó dinnyeárusok középen lyukas harci zászlaja – csak még világosabbá tettem.

A könyv még az Orbán-Torgyán-kormány országlása idején jelent meg, és minden elképzelhető vonatkozásban megbukott. A piac általában kedvelt engem, de nem ilyenfajta műveket várt tőlem, hanem könnyen emészthető politikai elemzéseket, leleplező riportokat, ezzel a témával nem tudott mit kezdeni. A boltokban a kirakatok mélyébe rakták, ahol a szemlélődök alig-alig láthatták, meg sem kísérelték a betévedő olvasók figyelmét felhívni rá. A kiadóm, aki kedvelte a regényt, a szokásosnál magasabb százalékot ajánlott fel a kereskedőknek minden eladott példány árából – ez sem sokat segített. Nem rendített meg ez az elutasító fogadtatás, mint ahogy a közönségsiker sem szokott kifordítani magamból. Nem vagyok jogosult tárgyilagos ítéletet hozni önmagam fölött, csak annyit jegyzek meg: mindmáig büszke vagyok a Mikes-regényre, és a legjobb teljesítményeim közé sorolom.

A jobboldali kritika – mint az várható is volt – támadást indított a könyv ellen. Rohamában nem maradt szövetségesek nélkül, a liberális ítészek hasonló indulattal rontottak rá szerény munkámra. A regény értékétől függetlenül a politikatörténet azt az egyet a javamra fogja írni, hogy ily módon – legalábbis erre az alkalomra – megteremtettem a jobboldal és a liberálisok szellemi összhangját.

„Moldova Mikesnek a Fejedelem iránti »síron túli hűségét« idézve egy másik árnyat bontakoztatott ki az olvasók előtt" – írja a Kortárs folyóirat kritikusa, bizonyságul rögtön idéz is néhány szemelvényt, amelyek igazolják a feltevését. „Ha őt nem szeretem többé – emeli ki a regény szövegéből –, akkor el kellene fogadnom magam körül ezt a rossz világot, meg kellene kötnöm mindennapos megalázó kompromisszumait, lassan rothadnék el, mint a fán szedetlenül hagyott gyümölcs. Nem tehetem. Maradjon a Fejedelem azon a

helyen, ahová a szívemben állítottam őt még tizennégy éves koromban…"

Mi kivetnivaló van a hűség megvallásában? Csak néhány sorral kell tovább olvasnunk az elemzést, és láthatjuk: a kritikus leleplezi azt az indítékot, amit el sem kívántam rejteni, sőt legfőbb mondanivalómnak tekintettem: „Moldova Kádár-nosztalgiája türemkedik be itt a szövegbe" – nyilvánítja ki.

A könyv még a „Vége" lezárás után sem részesült feloldozó kegyelemben. „Utószava után ott áll a dátum, az 1998. július 15-i keltezés, melyből a hó és a nap erősen idézi Kádár halálának és temetésének emlékét, az évszám pedig egy új kormány hatalomra jutását. [A kritikus itt az Orbán-Torgyán-kabinetre céloz elismerőleg. – M. Gy.] Talán nem erőszakolt összefüggést látni eme események és a könyv hátsó borítóján kiemelt mondatok között, melyekkel ez a hamis Mikes-maszk elbúcsúzik az olvasótól.

»Fiatal mullahok jönnek, akik most frissiben falták fel a Koránt, és mivel megemészteni nem tudták, rette netes bűzökkel felböfögik. Azt hangoztatják magukról, hogy ők jelentik a bűntelen új nemzedéket – ebből csak annyi igaz, hogy még nem volt elegendő idejük és alkalmük bűnöket elkövetni, de ne legyenek kétségeink: be fogják pótolni mulasztásukat…«"

(A jövő, azt hiszem, engem igazolt, a mullahok néven említett ifjú nemzedék beteljesítette a jóslatot. Ahogy csak módjuk nyílott rá, sok száz milliót érő házakat és hatalmas birtokokat szereztek, erkölcseikkel pedig rászolgáltak az örök kárhozat tüzére.)

Bár ezeket a kritikákat íróik távolról sem elismerésnek szánták, én szívesen idéztem belőlük ilyen részletességgel. Ennél hitelesebb visszaigazolást nem kaphattam volna arról, hogy kezdettől fogva kiálltam a jobboldali hatalom ellen, majd szakítottam a

„Fejedelem" örökségének megtagadóival is, magyarra lefordítva, a tőle magukat baloldaliaknak mondó bábjaival. Szerény büszkeséget kelt bennem, hogy senki sem képzelheti: a népszerűség hajhászása, anyagi érdek vagy a hatalom kegyeinek elnyerése vezérelt volna.

Mikor kitettem az utolsó pontot, engedélyeztem magamnak némi „ejtőzést". Hátradőltem a székemben, és eltöprengtem sorsunk párhuzamos voltán; úgy találtam, Mikes Kelemen szerencsésebben járt, mint én. Nemcsak azért, mert kiemelkedő tehetsége révén magas helyet foglal el a magyar irodalomban – én, képességeimet felmérve, erről nem ábrándozhatok de olyan apróságokban is kegyes volt hozzá a sors, amiért megengedte neki: életének végső, szellemileg még bontatlan szakaszát önmagára fordítsa, magát a világhoz, a világot magához igazítsa. Valaha egy egész fejedelmi udvar rendjéért felelt, megtanulta, hogy mi illik, most sem kívánt zűrzavart hagyni azokra, akik eltakarítják majd a maradékait. Egy halomba rakta össze kevéske holmiját: a kendőt, amellyel Rákóczi Ferenc homlokáról letörölte a halálos verejtéket; anyja Erdélybe hazahívó leveleit, halott kutyája nyakörvét és mesterségének szerény címerét: az írásban elkopott tollakat, amelyeket egy csorba bögrében gyűjtött össze. Minden egyes tárgynál végiggondolhatta, milyen helyet foglalt el az életében, semmi feleslegesnek nem irgalmazott.

Nekem a Sors már eddig is öt évvel többet engedélyezett, mint valaha Mikesnek, mégsem tudtam elvégezni emlékeim hasonló megrostálását. Néha nekiláttam, aztán abba kellett hagynom, mert mindig új és halaszthatatlan feladatok hárultak rám. Pedig a válogatásban könnyebb dolgom lett volna, mint neki, sohasem gyűjtögettem tárgyakat, írásokat. Igazán

fontos dokumentum kevés akad a fiókjaimban: lányaim iskolai bizonyítványai, saját nyelvvizsga-igazolványaim, lejárt katonakönyvem, családi fényképek, fotók utazásokról és régmúlt szerelmeim képmásai, élők, halottak és már halottaknak számítók névjegyei. Valahol azt olvastam, hogy egyetlen névjegyet sem szabad kidobni, mert az ember nem tudhatja, mikor lesz rá szüksége, én ennél szűkebbre szabtam a megőrzés kereteit, de négy-ötszáz így is összejött.

Levelek ritkán tűnnek fel a papírhalomban, leginkább anyám régi üzenetei, melyeket riporteri munkám különböző távoli állomásaira küldött utánam, feleségem lapjai, Kádár János köszönőlevelei, melyekkel könyveim neki dedikált példányait nyugtázta, egy ritka Che Guevara-fénykép, amelyet párizsi utamon vásároltam, az izraeli köztársasági elnök meghívója; jeruzsálemi tartózkodásom idején invitált meg egy „vine and cheese", bor és sajt-partira és még néhány hasonló emlék.

Rendrakási kísérleteim során néha egy-egy kivételesen fontos „ereklyét" hosszabban is elnézegetek. Akik küldték vagy adták nekem, már rég eltávoztak ebből a világból, nem halványuló emléket hagyva bennem. Ilyen például Lőderer Béla Győrből fiatalon Svájcba szökött, majd Bécsben letelepült barátom értesítése első gyerekének megszületéséről. Idegenben élve is igazabb magyar maradt, mint az itthoni melldöngetők; emlékszem: ezt a levelet is vissza akarta kérni tőlem, mert a magyar nyelvű szövegben a nyomda hibájából benne maradt egy helyesírásbeli elírás.

– Igen röstellem – mondta Béla –, mert azt hihetik, hogy már nem ismerem az anyanyelvemet.

Néhány évvel később Béla fehérvérűségben meghalt, akkor már nem tiltakozhatott, mert a bécsi temető gyászkápolnájának hirdetőtáblájára: „Bela Loderer"-t

írtak ki. „Neved fölül lassan elkopik az ékezet" – mond valami hasonlót Márai Sándor.

Kissé különválasztva őrzök egy másik üzenetet is, egy ugyancsak magyar születésű, az egész világot bejáró, végül otthonra Jeruzsálemben találó festőművésztől, Joszi Sterntől kaptam. Amennyire a róla szóló könyvekből és cikkekből meg tudom ítélni, nemcsak a Szentföld, hanem az egész modern képzőművészet nagy alkotóegyéniségei közé tartozott. Képei ott lógtak a világ számos híres múzeumának és magángalériáinak a falán. A Győr megyei Kajár községből Izraelbe (akkor még Palesztinába) vezető útját már korábban megírtam, most csak annyit tehetek hozzá, hogy humora és embersége itt is sok barátot szerzett neki, a környékbeli fűszeres vagy utcaseprő éppúgy kedvelte, mint a világhírű Leonard Bernstein, Paul Newman, vagy a Béke Nobel-díjas Eli Wiesel.

Én Jeruzsálemben a „Dávid Király'' szálloda strandján találkoztam vele, együtt napozott egy Magyarországról és Erdélyből odaszármazott társasággal. Később úgy alakult a beszélgetés, hogy én is szót válthattam a festővel. Sohasem hallotta a nevemet, létezésemről csak az ott élő magyar kolónia tagjaitól értesült. Még olvasott ugyan magyarul, de azt hiszem, inkább csak udvariasságból kérte, hogy adjak neki néhányat a magammal hozott könyveimből. Atküldtem a vészkorszakról szóló regényeimet, aztán meg is feledkeztem az egészről. Egy hónappal később válaszolt budapesti címemre:

„Igen tisztelt Moldova György!

A Szent Imre indulót és az Elhúzódó szüzesség című könyvét megkaptam – és rögtön végigolvastam. Kimondhatatlan mély hatást gyakorolt rám remek és megdöbbentő könyve. Régi sebeket és elapadt könnyeket felújított.

Biztos: Ön már kapta az összes lehető megbecsülést és elismerést a két könyvéért (és a többiekért is). Részemről kötelességemnek tartom megköszönni és megáldani Önt, hogy ilyen nagy tehetséggel állított egy emlékoszlopot a köny vében a mi megkínzott, összetört és megölt generációnknak.

Mit tehet az ember, hogy ember legyen és jó ember legyen? Mit lehet csinálni, hogy a világ ne fájjon annyira?

Köszönöm minden sorát.

Szeretettel: Joszi Stern"

Őrzöm Joszi néhány kiállításának katalógusát, a budapesti tárlatát én nyitottam meg, köszönetül egy képet kaptam tőle ajándékba, most is ott lóg a szobánk falán.

Ittjártakor mint állami vendéget elvitték egy kirándulásra a Dunakanyarba, fent a visegrádi kilátónál megálltak élvezni a panorámát. Csoóri Sándor, aki a kíséret egyik tagjaként velük tartott, átfogta Joszi Stern vállát, és elborult tekintettel átmutatott a folyó túlsó oldalára:

– Látod, Józsikám: az most mind a tótoké!

A szíve mélyéig antiszemita Csoóri ezúttal rossz helyen próbálkozott. Inkább csak objektivitása bizonyságaként elismert magyarnak néhány zsidó művészt, élőt-holtat, Szerb Antalt, Radnóti Miklóst, Sárközi Györgyöt, Harag Györgyöt, Orbán Ottót, Konrád Györgyöt, Faludy Györgyöt, Zala Tamást, ezek közé kívánta besorolni „költagként" Joszi Sternt is.

– Én olyan áhítatos természet voltam – mondta a festő egy beszélgetésünk során –, szerettem a katolikus templomot, a tisztelendő kijelentette, hogy az Úrnak szándéka van velem, ő át akar téríteni és papnak nevel. Aztán olyan hétéves lehettem, mikor a falusiak szóltak neki, hogy miért ez a zsidó gyerek díszíti folyton a

templomot. A pap nem mert szembeszállni a híveivel, elküldött – így ért véget az én egyházi karrierem – egyben a magyarságom is. Mikor az ember eljön valahonnan, kell húzni egy vonalat, és kész.

– Semmi sem köti ide?

– Semmi, de semmi.

Néhány évvel később Joszi Stern meghalt, az egyik könyvemhez az ő hátramaradt feljegyzéseiből választottam mottót:

„Az ért el igazi sikereket, aki jól élt, gyakran nevetett, sokat szeretett, elnyerte az okos emberek tiszteletét, a szegények bizalmát és a gyerekek vonzódását. Aki különb világot hagyott maga után, mint amilyet ő talált a születésekor, aki mindenben a legjobbat kereste és ő is a legjobbat adta magából – az élete ihletett volt, az emléke áldáshozó."

A hetvenedik évemben jártam, úgy éreztem, már mindent megírtam, amit csak akartam, elfogyott a késztetés a továbbiakra. Egy vasárnapi családi ebédnél meg is pendítetem a „szakmai kapuzárás" gondolatát, de a lányaim csak legyintettek rá:

– Jól van, tudjuk, hogy nem halnál éhen, de mit csinálnál egész álló nap írás nélkül?! Mondjuk: reggel öt óra helyett hatkor kelnél fel, ennyi lazítást talán megengednél magadnak, tornáznál, mosakodnál, reggeliznél, de mivel töltenéd el a többi rettenetesen hosszú tizenkét órát az esti tévéhíradóig?!

Még hozzávetőleges választ sem tudtam adni nekik: csakugyan, mit is csinálnék. Mindig is feladattól feladatig éltem, ha fel akarok idézni egy dátumot, arra gondolok, mit írtam éppen akkor.

Valaha unalmamban én is olvasgattam különféle folyóiratok életvezetési tanácsait. Egybehangzóan azt ajánlották, hogy idejekorán gondoljunk az

öregségünkre, és még aktív korunkban alakítsunk ki magunknak kedvünkre való mellékfoglalkozásokat: a kertészkedéstől a természetjáráson át a römipartiig. Egv külföldön élő rokonom nyugdíjba vonulása után kezdett el foglalkozni az olasz quattrocento festészet történetével. Csatlakozzak baráti kompániákhoz és feltétlenül őrizzem is meg ezeket a kapcsolatokat. A velük való rendszeres találkozások megszervezik és áttekinthető szakaszokra osztják az időt; egy-egy összejövetelre már napokkal korábban készülődhetek apróbb meglepetésekkel, összegyűjtött pletykákkal és az elválás után is felidézhetem a társalgás fordulatait.

Nem kételkedtem ezekben a tanácsokban, viszont azt is tudtam, hogy soha nem leszek képes követni őket. Összeférhetetlen természetem nem békés hobbikra, fraternizálásokra jelölt ki, és ezen az öregség sem változtat majd. A céljaimat mindig is magam próbáltam meghatározni, megvalósításuk módját sem kívántam másokkal megtárgyalni.

Az én munkaidőm nem hétfőtől péntekig, azon belül pedig reggel nyolc órától délután fél ötig tartott, hanem addig, ameddig a kijelölt napi feladatot nem végeztem el. A hétvégék sem jelentettek kikapcsolódást, ilyenkor még a szokásosnál is hosszabban ültem az asztalom mellett, az ünnepek csak abban különböztek a hétköznapoktól, hogy ilyenkor nem jött posta és újságok, a városba sem kellett lemennem különféle teendőket intézni. A három-négy napos ünnepek agyi vérszegénységbe hajló unalmát pedig csak úgy tudtam elviselni, hogy úgynevezett „sztahanovista műszakokat" tartottam, pizsamában maradva, borotválatlanul látástól vakulásig írtam, és csak az első hétköznap hozott megkönnyebbülést.

Ez az életforma minden társaságtól való elszakadáshoz vezetett. Pályám kezdetén olykor még

meghívtak ebédekre, vacsorákra, fogadásokra, eleinte el-elfogadtam, de később lemondtam őket, csak a szűkén vett családi ünnepek maradtak. Energiáimat a munkára tartogattam, magánéletem elsorvadt: így hát most különösebb illúziók nélkül vártam a kopogtató öregséget.

Nem bántam meg semmit, ha újra kezdhettem volna, ugyanazon az úton indulok el, mint régen, de túllépve a hetvenedik évemen, beláttam, hogy ez az életszakasz korántsem olyan egyszerű, mint képzeltem. Ha végképp eltakarítom az asztalomról a tollat-tintát, füzetlapokat, és csakugyan abbahagyom az írást, nem tudok mit kezdeni magammal. Nem tehetek mást, mint hogy folytatom – kevesebb erővel, több türelemmel. Folytatnom kell a mindennapos robotot, semmi más nem tarthatja egybe a lelkemet.

Eszembe jutottak Füst Milánnak, a nagy költőnek egyetemi előadásai, melyeket éveken keresztül hallgattam szombat délutánonként. Felmerült bennem egy Arany János-vers, melyet Füst gyakran recitált elnyújtott, szinte éneklő hangon:

„ A lantot, a lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez, ha jő a halál
Ujjad valamig azt pengetheti
Vigaszt bús elme talál…"

III.

A nemrégiben befejezett Mikes-életrajzot túlnyomó részben a sötét színek uralták, ha nem akartam olyan hegedűshöz hasonlítani, akinek csak egyetlen húr van a hangszerén, és azon játszik unos-untalan, vigyáznom kellett, hogy a következő témám kiválasztásánál lehetőleg messzire távolodjak el tőle időben-hangulatban egyaránt.

Egy, lehetőleg a közvetlen múltban elindult és a napjainkra is áthúzódó történetet, figurát kerestem. Végül egy sok éve ismerős alakot választottam: egy, a kabaré műfajában dolgozó szerzőt. A személyiségi jogok tiltják, hogy kiírjam a valódi nevét, hívjuk őt a továbbiakban, mondjuk Gerébnek, nem ellenkezik a szándékaimmal, ha ez az elnevezés Molnár Ferenc „A Pál utcai fiúk" című regényében szereplő árulót idézi fel az olvasó gondolataiban.

Pályám több szakaszon is párhuzamosan haladt a nálam öt-hat: évvel idősebb Gerébével: mind a ketten dolgoztunk a Rádiókabarénak, írtunk a kor egyetlen vicclapjába, a „Lúdas Matyi"-ba. Magánéletünkben is akadtak közös pontok: reggelenként ugyanabba a kávéházba jártunk – bár eltérő célból. Én a napi penzumomat teljesítettem, megírtam a kiszabott két oldalt, Gereb viszont azért jött, hogv elfogyassza királyi früstökjét: kávét, sonkás tojást, sajtot, mézet – ez a mohóság általában a nyomorult gyermekkor után jólétbe került emberek szokása. Csortos Gyula, a nagy színész a dúsan megterített asztalát megbámulóknak állítólag azt szokta mondani:

– Pótolok, kérem, pótolok.

Geréb az étkezést befejezve elolvasta az újságokat, aztán szinte mindennap átült az én asztalomhoz, ott fogyasztotta el a feketéjét, és beszélgettünk egy félórát.

Ilyenkor többnyire Geréb vitte a szót. Általában életének különféle epizódjairól, kalandjairól mesélt – és meg kell hagyni, bőséges készletből válogathatott. Koldusszegény külvárosi zsidó családból származott, apja fölött folyamatosan ott lebegett az illegális kommunista mozgalomhoz való tartozás gyanúja, szerepelt a szabó szakma feketelistáján, gyakran maradt munka nélkül, a családot ilyenkor nyomorék felesége tartotta el.

Az idősebb Geréb költői ambíciókat is táplált magában, egyszer egy titokban terjesztett forradalmi versével lebukott, és három évet ült a váci börtönben. Az apai példa több tekintetben is meghatározta az ifjabb Geréb sorsát. A felszabadulás után még suhancként belépett a Magyar Kommunista Pártba, és az írással is megpróbálkozott. Apjára való tekintetből – aki az új rendszerben magas állást töltött be – a szerkesztőségekben kiemelkedő jóindulattal kezelték: humoreszkjei, szatirikus versei és ünnepi alkalomra írott költeményei meg-megjelentek az újságok „Reménységeink'' vagy „Az első szó jogán" és más hasonló, fiatal tehetségeket bemutató rovataiban. A munkáspártok egyesülésével létrejött MDP kulturális osztálya hamarosan felfigyelt a tehetséges és politikailag is megbízható fiatalemberre, és a kötelékébe fogadta.

Azokban az időkben megszokott jelenségnek számított, hogy a huszadik évüket alig betöltött kádereket neveztek ki gazdasági és ideológiai kulcspozíciókba.

A fiatal Geréb is gyorsan haladt előre, függetlenített párttitkárként egy körúti revüszínházba került. Ebben a beosztásában elhíresült kérlelhetetlen eszmei éberségéről. Figyelme egy pillanatra sem lankadt, elég

volt tudomást szereznie arról, hogy a színház valamelyik tagja egy politikailag kifogásolható megjegyzést tett, és máris fegyelmi eljárást kezdeményezett ellene. Büntetést szabatott ki rá: visszaminősíttette tagjelöltté, kizáratta a Pártból, rosszabb esetben, a szakmából is eltávolíttatta. Háta mögött munkatársai – a zsidók is – csak „zsidó csendőrként" emlegették.

Hivatali munkája mellett Geréb nem adta fel írói ambícióit sem. Könnyed dalszövegeket, poénokban gazdag magánszámokat szerzett neves előadók számára, pamfletjeiben kigúnyolta a háborúval fenyegetődző imperialista hatalmakat is. Tette mindezt viszonylag magas színvonalon, teljesítményével kiemelkedett szakmabeli átlagos képességű társai közül. A magasabb elismerés jeleként egyre feljebb lépett a ranglétrán; áthelyezték a politikailag elsőrendű fontossággal bíró, milliók által hallgatott Rádiókabaréba.

Különös alkalmi társaság gyűlt itt össze. Tagjainak eszmei beállítottságáról sokat elmond a meghatározó szerepet betöltő szerző-konferanszié K. János életútja. Az egykori rabbinövendék előbb államvédelmi tisztté avanzsált, majd az egyenruhát levetve az újságírásra tért át. A pártvezetés teljes bizalmát élvezve a Szabad Néphez került, tevékenysége azonban messze túlterjedt a lap hasábjain. Nemcsak politikai elemzések, csípős leleplező célzatú tárcák kerültek ki a tolla alól, de az MSZMP központi orgánumánál szerzett tekintélyére alapozva szuperlektori tevékenységet is folytatott. Eszmeileg vitás könyvek ügyében ő mondta ki a döntő szót: megjelenhet-e benyújtott formájában, esetleg átdolgozásra szorul, vagy fel sem merülhet a kiadása. Az éri írói pályám alakulásába is beleavatkozott. Ő lektorálta az egyik elbeszéléskötetem kéziratát, jelentését a szerkesztő bizalmasa megmutatta nekem: K. két novellámat is kihagyásra javasolta, mert

eszmeileg félremagyarázhatónak találta őket, külön hibájukul rótta fel, hogy technikailag-művészileg sikerültnek mondhatók, mert így csak felerősödik az olvasókra gyakorolt kedvezőtlen hatásuk.

Akkoriban gyakran elgondolkodtam K. személyiségén. Nem vagyok pszichológus, de szinte elképzelhetetlennek találtam, hogy valaki egymás után elfogadja a Talmud, a Tőke és Sztálin műveinek egymástól oly különböző eszmevilágát, majd megváljon mindegyiktől, és kabaréval kezdjen el foglalkozni. Az ilyen fordulatok súlyos mentális sérülésekkel kell hogy járjanak. Azt figyeltem meg, hogy az ember amilyen mértékben eltávolodik az induló eszményeitől, úgy szokik rá egyre töményebb szeszes italokra – sokaknak meggyőződésük maradékát is elvesztvén, szinte már az abszolút alkoholig el kellett volna jutniuk. Ez a feltevés K. esetében is igazolta az érvényességét. Rabbinövendék korában valószínűleg még beérte azzal, hogy az ünnepi áldás, a „kiddus" szertartás során épp csak megnedvesítse borral a száját, aztán ő is átesett a többszöri életformaváltáson és eszmei átalakuláson, ennek nyomán eljutott egészen a masszív alkoholizmusig. Két színpadi jelenése között kisietett a büfébe, ahol a pultra kikészítve már várta egy deci konyak, sietve felhajtotta, és úgy lépett újra a mikrofon elé. Az újsághírek szakkifejezésével élve: az előadás után erős alkoholos befolyásoltság alatt állva távozott el a helyszínről. Többször is hallottam azt a legendát, hogy a jeles konferanszié egy éjszaka hazatérőben nem találta meg a kertkapu kulcsát, ezért a kerítésen akart bemászni, de a fal tetejére érve elaludt és ott maradt ülve, a részegek istene óvta meg a lezuhanástól, a hajnali járókelők ilyen pózban láthatták.

Nem szívesen szerepeltem együtt vele, ha csak tehettem, lemondtam a közös fellépéseket.

Kapcsolatunk akkor szakadt meg véglegesen, mikor kinevezték egy újonnan létesítendő kabarészínház igazgatójává és a kereteit építve üzent, hogy tárgyalni kíván velem mint majdani lehetséges szerzővel. A Paksi Halászcsárdába rendelt, mikor beléptem a vendéglő kerthelyiségébe, meglepődve konstatáltam, hogy már hét-nyolc író is ott szorong az asztalok mellett – várván, hogy K. színe elé kerüljenek. Én megalázónak találtam, hogy besoroljak közéjük, sarkon fordultam és eljöttem. Emlékezetem szerint többé futólag sem találkoztunk.

Ötvennyolc évet élt – döntse el ki-ki, hogy többet érdemelt-e. Halálában sorsának minden szála egy fonatba sodródott össze. K. ki akarta bővíteni színházának játéklehetőségeit, ezért a Nagymező utcai központi épületen kívül megszerezte a már hosszú ideig használaton kívül álló kőbányai zsinagógát is, és átalakíttatta kabarészínpaddá. Egy öreg zsidó ember megrótta ezért:

– Nem szégyelli magát, K. úr, hogy cirkuszt csinál egy templomból?

K. faarccal hárította el magától a szemrehányást. Az epizód után alig telt el négy-öt nap, és egy éjszaka szívrohamot kapott. Agyából kizuhanva a szőnyegen kúszva próbált eljutni a gyógyszeres dobozához, de már nem ért oda.

Ítélkezni nem az én dolgom, csak anyámnak egy régi mondása jut az eszembe:

– Isten nem kőművesmester, hogy minden este elszámoljon, de soha senkinek nem marad adósa.

K.-n kívül is több változatos életpályát befutott személyiség is dolgozott a Rádiókabarénál: egykori kitelepített „osztályidegen" család leszármazottjától egészen az átvedlett második vonalbeli színészig. A magyar gombfocijáték szabályainak kidolgozója is eltöltött itt néhány évet; abba bukott bele, hogy

megszállott lóverseny-látogatóként úgy szerzett „startpénzt", hogy átgépeltetés ürügyén pénzt zsarolt ki a szerzőkből – ha jól emlékszem, oldalanként tíz forintot.

Érthető volt a vezetésnek az a törekvése, hogy „eszmeileg szilárd" és „üzembiztos" humoristákkal erősítse meg a stábot, Geréb is ennek a szándéknak a jegyében került a csapatba. A teljesség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy képességét, szakmai rutinját senki sem vonta kétségbe; bármiről, bármikor, bármennyi anyagot tudott szállítani, és szakszerűen korrigálta más gyakorlatlanabb szerzők félresikerült poénjait is.

Úgy tapasztaltam, Gerébre kedvezőleg hatott az új környezet, a kabaré szabadabb világa mintha fellazította volna korábbi merev tartását. Reggelenként a kávéházban egy-egy olyan politikai viccet is elmondott, amelyért színházi párttitkár korában másokat habozás nélkül feljelentett volna. Hamarosan tapasztalnom kellett azonban, hogy ez a változás csak felszíni, Geréb csak a viccekben ismert tréfát, rögtön felkapta a fejét, ha olyan jelenséget észlelt, amely sértette eszmei éberségét. Mikor megtudta, hogy rendszeresen levelezek Montrealban élő anyósommal, nyomatékosan figyelmeztetett:

– Nem hiszem, hogy rossz szándék vezérel téged, sokkal inkább a meggondolatlanság. Neked fogalmad sincs, hogy a nyugati propagandagépezet milyen figyelemmel vadászik az ilyen levelekre, összerakja, mint a mozaikkockákat, és egy képet alakít ki belőlük.

Te gyanútlanul leírsz valamit a környezetedről, a munkádról, aztán ők úgy idézik, hogy az ellentétébe fordítják az eredeti szándékodat, és te hiába tiltakozol, még jobban rád szállnak. Könnyen zsarolhatóvá válhatsz, egyszer csak megkeres valamelyik ügynökük.

Geréb azt ajánlotta, hogy a biztonság okáért indigóval írjam a leveleimet, és a másolati példányt mindig adjam le az ilyen ügyekben illetékes hivatalnak:

– Ha valamilyen komplikáció adódik, így könnyebben tisztázhatod magad.

Meglepődött, mikor a tanácsát lihegő, farkcsóváló szolgalelkűségnek minősítettem.

Geréb abból sem csinált titkot, hogy belépett a munkásőrségbe, sőt egyenesen kérkedett vele. Előfordult, hogy egy munkatársa valamilyen műsorszám ügyében felkereste őt a lakásán, és megdöbbenve látta, hogy a megtárgyalandó kézirat a kereszthuzat ellen egy pisztollyal van lenyomatva. A szerencsétlen látogató pró-bált felnőni a helyzethez, de csak annyit tudott kinyögni:

– Nem félsz, Pali, hogy ez a poén rosszul sül el?

– Ez szent dolog, ebből ne csinálj viccet. Ha most törne ki egy balhé, fordított volna a helyzet, mint 1956-ban. Most nálunk van a fegyver, mi mennénk el hozzájuk és kopognánk be az ajtajukon: párdon, egy polgári szóra!

Őszintén szólva, én el sem tudtam képzelni, hogy a mi nemzedékünk életében még egyszer fegyveres harcra kerüljön sor Magyarországon. Az emberek többsége meg volt győződve, hogy még a dédunokáik sorsát is a szocialista rend határozza majd meg. Semmi sem jelezte a közeledő vihart. Az ipar, ha nem is érte el Nyugat-Európa színvonalát, fel sem merült a tömeges munkanélküliség fenyegetése, a gyárak felszámolása, a magyar mezőgazdaság pedig egyenesen a világ élvonalába tartozott. Az ország élén Kádár János állt, olyan osztatlan népszerűségű első ember, akiről Nyugaton is elismerték, hogy egy demokratikus feltételek között megtartott választást is megnyerne. Személye garanciának számított arra, hogy a nép jóléte,

ha szerényen is, de biztosan emelkedik majd, és tovább mérséklődnek a társadalmon belüli különbségek is.

Az 1980-as években bekövetkezett változások mindannyiunkat váratlanul értek. A Gorbacsov vezette Szovjetunió és az egész szocialista tábor meggyengülése mind súlyosabb gazdasági nehézségekhez vezetett, majd a fegyverkezési verseny elvesztése betetőzte a kapitalista világ győzelmét.

A kezdeti reménykedés után többé nem bíztam a dolgok kedvező visszarendeződésében. A szemem láttára bontakozott ki a magát szocialistának nevező hatalom képviselőinek gyávasága, tehetetlensége, melyre Kádár János puccsszerű eltávolítása tette fel a pontot.

Az ellenzék tevékenysége mind szabadabban és hatékonyabban bontakozott ki, nem hihettem tovább olyan erők fellépésében, melyek ezt a folyamatot vissza tudnák fordítani, megvédenék a szocialista rendszert a támadások ellen. A „párthadsereg"-nek titulált munkásőrséget egy rendelettel fel lehetett oszlatni, még szórványos ellenállásra sem került sor, fegyvereiket a katonaság rajtaütésszerűen elkobozta. Most vált nyilvánvalóvá, amit azért korábban is lehetett sejteni, hogy legtöbb tagját nem a meggyőződés vezérelte a szürke egyenruhások soraiba, hanem azért léptek be, mert így reméltek gyorsabb előrejutást szakmai-hivatali karrierjükben. A Néphadsereg emberanyagában, technikai felszereltségében, szervezettségében már rég lenullázódott. Átfogó irányítása gyakorlatilag megszűnt – egy esetleges háborúban csodának számított volna, ha az ágyú, a lőszer és a tüzér ugyanarra a helyre kerül. A katonaság harci értéke nullának volt tekinthető, legfeljebb a mezőgazdasági termékek betakarításánál és árvízi védekezésnél lehetett hasznát venni.

Egyetlen biztos támasznak a rendőrség látszott, melyet generációs kötődések, a párttagok viszonylag magas aránya, sőt régi karhatalmista emlékek is fűztek a rendszerhez, sokan még arra is számíthattak, hogy egy új hatalom felelősségre vonja őket a közelmúltbeli ellenzéki tüntetések szétveréséért.

Egyszer megkérdeztem L. rendőrezredest – ő jelenleg egy bank biztonsági szolgálatának a vezetője, nem akarom kellemetlen helyzetbe hozni azzal, hogy kiírom a teljes nevét:

– Szerinted adott esetben hány rendőr állna ki a szocializmus fegyveres védelmében?

L. elgondolkodott:

– Tíz százalék!

Akkor keveselltem ezt a számot, de egy-két év múlva kiderült, hogy L. épp tíz százalékkal becsülte túl a későbbi események során megmutatkozó arányt. Akkor még azt hittem, hogy ha csakugyan zeng majd az ég, egész tömegek állnak ki tüntetni, sőt ha kell, harcolni meggyőződésüktől és esküjüktől elkötelezetten.

Nem kételkedtem abban, hogy a vörös zászlót magasba emelők között az első sorokban ott áll majd Geréb is, hogy ha a helyzet megköveteli, a testével fogja fel az osztályellenség martalócainak sortüzét – amint egy fiatalkori versében kijelentette. Reggelenként, ha leült mellém a kávéházban, és arcán dacos elszántsággal elfogyasztotta bőséges reggelijét, mindig úgy néztem rá, mint egy ideiglenesen az élők között állomásozó hősi halottra.

– Milyen jó magának – szokta mondani nekem egyik-másik olvasóm mint író jól ismeri az embereket, mindent tud róluk.

Ideje töredelmesen bevallanom, hogy távolról sem így áll a helyzet. Illúzióim gyakran elragadnak, százszor és százszor tévedtem, hagytam félrevezetni magamat

hangzatos kijelentésektől, pózoktól. Most, a váltás időszakában csalódtam talán a legtöbbször; a szocializmus iránti általam feltételezett hűségnek a nyomait sem láttam.

(Passzív tiltakozásnak is csak egy példájára emlékszem. J. Klára, egykori színésznőből lett kritikus, az 1956-os felkelés legkeményebb ostorozója abban az órában lett öngyilkos, mikor Szűrös Mátyás mint ideiglenes államfő a Parlament erkélyéről kihirdette az új Magyar Köztársaság megalakulását.)

A rendőrségnél azokon kívül, akiket a jobboldali kormány „élből" elbocsátott, mert visszavonhatatlanul elkötelezték magukat a megbukott rendszer mellett, saját szabad akaratából talán két-három főtiszt mondott le. Boross belügyminiszter nem is erőltetett egy átfogó „tisztogatást", reálisan felmérte, hogy a rendőri munka nem eszmei hitvallásnak, hanem komoly szakmának számít, alapos ismereteket, bőséges tapasztalatokat igényel, és igyekezett minél több régi tisztet, tiszthelyettest a helyén megtartani. Minden nap, amely politikai zavargások nélkül zajlik le, az új rendszert erősíti – és ennek a rendnek az erőszakszervezetek a legfőbb letéteményesei. Később is csak azok szereltek le, akik maguktól mentek el; éltek a kedvező nyugdíjba vonulás lehetőségével, vagy jövedelmezőbb foglalkozást választottak: őrző-védő csoportokat, biztonság-technikai cikkeket áruló boltokat alapítottak.

Geréb helytállásában azonban most sem kételkedtem. Bár meglepett, hogy nem láttam szerepelni a lapok hasábjain kibontakozó vitákban, nem gondolhattam másra, mint hogy a jobboldali sajtóirányítás gátolja fellépését a szocialista rendszer rágalmazói ellen. Attól tartanak, hogy Geréb meggyőződésének erejével, kérlelhetetlen logikával halomra döntené az ő fals érveiket. Ezen kívül csak az a

lehetőség jöhetett számításba, hogy méltóságán alulinak tartja felvenni az akkoriban sűrűn hajigáit kesztyűket.

Aztán, nem is olyan sokára, feltűnt a neve, csak a feltételezettől és reméltől eltérő, pontosabban azzal ellentétes irányból. Geréb mind gyakrabban jelentkezett a leszámolásra uszító jobboldali sajtóban, újságcikkekben, rádiós műsorokban. Elképedve hallgattam, ahogy fölényeskedve gúnyolódik a megbukott szocialista rend emlékezetén, vicceket gyártott a megszüntetett munkásőrségről – jóllehet annak idején éppen ő írta a szervezet himnuszát. A hatalomra került „népi-nemzeti" és a vele kiegyező liberális rezsim nem bizonyult hálátlannak iránta – az ő példájával is igyekezett meggyőzni az egyelőre még hezitálókat, hogy érdemes felvállalni a megtérő bárány szerepét, és csatlakozni a nyájhoz. Geréb rövid egy-két év alatt több dijat és kitüntetést kapott, mint pályafutásának korábbi időszakában összesen.

Ha hosszú tépeiődés után is, de napirendre tértem Geréb átállása fölött. Semmiféle más következtetést nem vontam le belőle, mint hogy épp az eszmék legagresszívebb hirdetői a leghajlamosabbak az árulásra. Elméletben korábban is tudtam, de gondolatban újra tudomásul vettem a hasonló pálfordulást, „Geréb Pál – fordulás" – zártam le magamban az ügyet.

Szinte sohasem futottunk össze, a korábbi találkozóhelyeink felszámolódtak: a Hungária kávéházat többször is átalakították, majd évekre bezárt, a Rádiókabarében is csak elvétve vállaltam fellépést. Ebben az utóbbiban önérzeti okok is közrejátszottak; korábban számtalanszor tapasztaltam, hogy a kiöregedett humoristákat milyen méla közönnyel fogadja a közönség. Az írói cég olyan nagyszerű reprezentánsai is, mint Kolozsvári Grandpierre Emil vagy Tabi László,

bekönyörögték magukat a műsorba, és kétségbeesett erőlködéssel próbálták bizonyítani, hogy helyük van még a könnyű műfajban. Formájukból kifordulva ripacskodtak, próbálták átvenni a fiatalok szleng szövegét, egyre emlékszem; rám tört a vizelési inger helyett Kolozsvári Grandpierre azt mondta: „nyomott a limonádé", de nem illett a stílusukhoz, nevetés helyett inkább csak szánalmat váltottak ki.

Én nem akartam kivárni, amíg magam is hasonló sorsra jutok. Egyébként sem hittem magam vérbeli humoristának, maradék erőmet és időmet a számomra egyedül fontos munkámra, a prózaírásra kívántam fordítani.

Néha, inkább politikai szolgálatként, mint például az 1994-es „tavaszi kabaréhadjárat" idején, elfogadtam egy-egy felkérést. Ilyenkor a színpad sötét mélyéből a mikrofont övező fénykor felé tartva már nem remegett a térdem a közönséggel való találkozás feszültségétől, a siker reményétől, csak kivert az izzadtság. Egy mély levegőt véve biztattam magam:

– Nyugodj meg, nem kell többé csinálnod! Ez az utolsó szégyen, amin még túl kell esned!

Többnyire csak udvarias tapsokat begyűjtve jöttem le a színpadról – ezt is valószínűleg csak annak köszönhettem, hogy sok nézőnél egy fél polcot megtöltő regényem, riportom sorakozott otthon. Újra és újra eltöprengtem, meddig tehetek még ilyen alkalmi kirándulásokat, vagy már végképp be kellene tennem magam mögött ezt az ajtót, de nem sikerült határoznom. Végül most is bebizonyosodott a régi igazság: ha az ember halogatja az egyértelmű döntést, akkor a lehető legrosszabb történik vele. Az én hezitálásomat is egy megaláztatás zárta le.

Egy műsorhoz, amelyben én is szerepeltem, a tervezettnél hosszabb anyagot vettek fel. A két

szerkesztő: a „népi-nemzeti" Sinkó Péter és a liberális Farkasházy Tivadar összeült, hogy megvágják a szöveget. Kiszámították, hogy a megfelelő időtartamhoz két számot kell kihagyni; a konszenzus jegyében megállapodtak, hogy az egyik jobboldali, a másik baloldali hangvételű legyen. Ezt az utóbbit az én szerény dolgozatomban vélték megtalálni; jó volt-e, rossz-e az írásom, nem nekem kell meg-ítélnem, döntésükben a szöveg színvonala amúgy sem játszott szerepet. Farkasházy tiszteletteljes nagylelkűséggel felajánlotta, hogy ha nekem fontos valamiért, ő megpróbálja benntartani az írásomat a műsorban. En egy történettel válaszoltam:

– Évekkel ezelőtt írtam egy színdarabot, melyet a Nemzeti Színházban mutattak be. Volt benne egy szerep, amelyet Gáti József játszott, főiskolai tanár, korának egyik legszebben beszélő színésze, abszolút szakmai tekintély. A próbák során kiderült, hogy az általa alakított figura dramaturgiailag felesleges, csak hátráltatja a cselekmény kibomlását. Megkíséreltük így-úgy módosítgatni, de rá kellett jönnünk, hogy ki kell hagyni az első szótól az utolsóig. De ki meri ezt megmondani Gátinak, aki már komoly munkát fektetett be ebbe a szerepbe?! Végül Kerényi Imre, a rendező vállalta magára. Bementünk Gáti öltözőjébe:

– Tanár úr! – kezdte Kerényi –, sajnos úgy alakult a helyzet, hogy a tempó felgyorsításának érdekében ki kell iktatnunk az ön szerepét.

Kerényi megijedve a saját szavaitól, védekezőleg felemelte a kezét:

– De természetesen csak akkor, ha önnek nincs kifogása ellene, különben minden marad a régiben.

Gáti sötét pillantással nézett vissza rá:

– Mit képzel maga rólam?! A rendező azt mondja nekem, hogy menjek a p…-ba és én erre azt mondom, hogy nem megyek?!

Gáti fogta a kalapját, és kilépett az ajtón – fejeztem be a történetet, és elhárítottam Farkasházy nagylelkű ajánlatát. Azután csak egyszer, mintegy búcsúképpen léptem a mikrofon elé.

Ezzel a Hungária kávéház után a másik lehetséges helyszín is kiesett, ahol találkozhattam volna Gerébbel. Csak a televízió képernyőjén láttam egyszer: valamilyen, a nyilvánosság előtt zajló testsúlycsökkentő versenyre nevezett be. Lehet, hogy eleve némi elfogultsággal figyeltem, de úgy tűnt: Geréb magatartásából már hiányzik az a fölényes öntudat, mely pálfordulása idején valósággal áradt a megnyilatkozásaiból.

Bennem maradt valami késztetés, hogy elmondjam neki a véleményemet, természetem szerint képtelen vagyok rá, hogy szó nélkül zárjak le egy évtizednél hosszabb, félig-meddig baráti kapcsolatot. Bíztam benne, hogy adódik majd rá alkalom, Budapest belvárosa, ahol hivatalos-szakmai ügyeinket intézzük, túlságosan is szűkre szabott terep ahhoz, hogy két ismerős össze ne akadjon. Néha futólag láttam is Geréb egyre inkább meggörnyedő alakját; a televízióban meghirdetett súlycsökkentő verseny nyomai már nem mutatkoztak meg rajta: a zakója hasban kidagadt, nadrágjának feneke kifényesedett, a lábát is nehezen emelte. Valahányszor találkoztunk, mindig zsúfolásig telepakolt nejlon bevásárlószatyrokat cipelt. Menet közben jobbra-balra tekingetett, majd mikor észrevett engem, sietősen befordult a következő utcasarkon, elvesztettem szem elől.

Egy alkalommal azonban úgy adódott, hogy épp szembejött a Bródy Sándor utcában, most is leszegte a

fejét, és megpróbált „elslisszolni" mellettem, de én a karomat felemelve megállítottam:

– Egy pillanatra, Pali!

– Tessék, mit akarsz?

– Csak szeretném, ha megállapodnánk abban, hogy köszönünk-e még egymásnak. Mert ha nem, akkor én sem fárasztom magam vele.

– Ha úgy gondolod, nem muszáj.

– Nem én, hanem te gondolod úgy, Pali.

Geréb a falhoz húzódott, letette a nejlonszatyrokat, és valósággal kipréselte magából a szavakat:

– Most mit fölényeskedsz? Neked könnyű, te nem félsz.

– Dehogynem félek. Ugyanúgy a gettóban éltem túl a háborút, mint te, most is ebben a városban lakom, én is hallom, mit beszélnek az emberek, sikk antiszemitának lenni, látom, mi történik az utcákon. Mi a különbség? Sőt, te csak zsidó vagy a szemükben, én viszont zsidó kommunista.

– De te akkor is tudsz uralkodni magadon, én viszont már rég képtelen vagyok rá. Ha az utcán közeledik felém egy ember, akárki lehet, én nem azt figyelem, hogy van öltözve, vagy mit visz a kezében, hanem azt, hogy erősebb-e nálam, és ha meg akar támadni, el tudok-e menekülni előle.

– Ez mégiscsak túlzás! Azt hiszed, hogy az emberek csak azért mennek ki az utcára, hogy téged megverjenek?! Ez az egyetlen gondjuk?

Geréb makacsul rázta a fejét:

– Elég, ha én úgy érzem.

– De hát, tegyük fel, hogy így van, akkor úgyis mindegy. Ha soha többé nem lépsz ki a lakásodból, akkor is megtalál az, aki le akar számolni veled.

– Te nem érthetsz meg engem, éppúgy, mint az impontens embert az, aki még tud baszni. Én egy

pillanatra sem felejthetem el, hogy olyan országban élek, ahol az egész nép, de tíz emberből kilenc mindig el akart pusztítani. Zsidótörvényeket hoztak, csillagos házba, gettóba zártak, deportálták az egész családomat.

– De tudod, hogy ez nem törvényszerű, a háború alatt is akadtak olyanok, akik zsidókat mentettek, Kádár idején pedig senki sem mert nyilvánosan zsidózni.

– De titokban igen! Abba ő sem tudott beleszólni, hogy otthon vagy a kocsmában mit beszélnek a zsidókról. Különben is, hol van már Kádár, olyan, mintha sohasem lett volna. Ha tudnák, ma is elvennék mindenemet, elpusztítanának.

Beláttam, hogy Geréb folyamatos pánikban szenved, és nem mozdítható ki a rettegéséből. Nem vitatkoztam tovább.

– És most mit csinálsz, valamilyen terved csak van. Kibújsz a bőrödből?

– Ne hülyéskedj.

– Komolyan beszélek. Miért maradtál itt? Ezrek és ezrek mentek el. Mesélted, hogy 1947-ben rajta voltál egy Izraelbe induló hajón, miért szöktél le róla?

– Mert én csak itt tudok megélni, ügyetlen vagyok, egy szöget sem tudok beverni a falba, mihez kezdenék egy kibucban? Egyetlen képességem van: jól ismerem a magyar nyelvet, tudok játszani vele. Csak itt tudom megkeresni a „meines teueres bitteres geld"-et, az én nyomorult, keserű pénzemet, és nem tudok lemondani róla.

– Van az önismeretnek egy olyan toka, ami már erkölcstelen. Te, úgy látszik, már eljutottál idáig.

Geréb ellenségesen nézett vissza rám:

– És te miért nem mentél el innen?

– Menjen el az, aki el akar küldeni engem. Különben is, van egy kis elszámolnivalóm velük még 1944-ből!

– Ugyan már! Most, hetvenéves korodban akarod átképezni magad partizánnak? Ők ezerszer többen vannak, úgy elsöpörnek majd, mintha ott sem volnál.

– Tudom, én nem győzni akarok, csak törleszteni valamennyit. Ha majd egyszer is sikerül rájuk lőnöm egy pisztollyal, akkor majd nyugodtabban várom ki az időt a feltámadásig.

Geréb tagadólag rázta a fejét:

– Üres hadova! Én nem akarok szent lenni, én csak élni szeretnék. Hidd el, nem akartam túl sokat! Beértem volna annyival, hogy a Hungária kávéházban reggelizhetek, élvezzem a családomat, a baráti dumákat. Te láttad, hogy nem kívántam ingyen, megtettem mindent, ami csak tellett tőlem. Erőm felett dolgoztam, keresztény nőt vettem ei feleségül, senkit sem bántottam…

Közbevetőleg arra gondoltam, hogy emlékeztetem a „zsidó csendőr" szerepre, amit a színháznál betöltött, az állandó „ébersegére", de úgy találtam, kár volna előhozakodni vele.

– … most is az ő rádiójukban beszélek, az ő szájuk íze szerint írok, megszakítottam a kapcsolatot az olyanokkal is, mint például te

– Lehet, hogy épp ez a baj, nem kellene annyira törnöd magad, hogy megfelelj annak a képnek, amit az emberek kialakítanak egy zsidóról, és bocsánatot kérni, hogy ha eltérsz ettől. Neked csak saját magaddal kellene foglalkoznod, nem mások tetszésére pályáznod. Most mit képzelsz, ha átállsz a jobboldalra, azzal megoldottad a gondjaidat? Ha szolgálatokat teszel nekik, akkor befogadnak? Ne reménykedj, nincs különbéke. Ismertem Szegeden egy öreg zsidó ügyvédet, úgy hívták, hogy doktor Weisz Aladár. Mulatós, kártyás, adomázgató „kun zsidó" volt. sokan szerették a városban. Egyszer, még 1944 márciusában épp utazott a villamoson, mikor

felszállt egy jobboldali csoport botokkal, bikacsökkel, a vezetőjük, egy gyógyszerész, megállt a kocsi közepén, és azt mondta:

– Minden zsidó szálljon le! Te, Aladár bácsi, maradhatsz!

– Ezt most mire mondod?

– Nem hagyod befejezni a történetet. Aladár bácsi mindenkinek dicsekedett: a háborúban ezüst vitézi kereszttel tüntették ki, a bíróságon sok szegény ügyfelet ingyen védett, Szegeden őt nem érheti bántódás – aztán persze ő is Auschwitzban végezte. Te se reménykedj abban, hogy kivételt tesznek veled. Ha ezek a bandák elindulnak majd, nem nézik, hogy te „jó nemzeti zsidó" voltál vagy „rossz kommunista zsidó", válogatás nélkül lőnek majd.

– Akkor szerinted mit csináljak?

– Én nem dönthetek helyetted, legfeljebb annyit mondhatok: ne szolgáld ki a saját ellenségeidet.

Geréb türelmetlenül legyintett:

– Ne haragudj, de sietek.

– Jól van, nem agitállak tovább. Még egy dolog: miben maradjunk a köszönést illetőleg?

– Felejtsük el, hogy ismerjük egymást!

– Én is így gondolom; nem foglak zavarni.

Továbbra is össze-összetalálkoztunk az utcán, de egy biccentést sem tettünk. Geréb sorsának további fordulatairól csak a szállongó híresztelésekből értesültem. A jobboldal vele sem bánt különbül, mint más alkalmi szövetségeseivel szokott. Kihasználta azt a propagandaértéket, hogy Geréb személyében egy volt „véresszájú kommunista", a munkásőrinduló szerzője is őket támogatja nyilatkozataival, aztán mikor ez már nem ment szenzációszámba, egyszerűen ejtették.

Geréb próbálkozott még egy darabig, de mind gyakrabban feledkeztek meg arról, hogy meghívót

küldjenek neki a rendezvényekre – egy magas helyen kihúzták a nevét egy telefonkönyvből, be kellett látnia, hogy a népi-nemzeti zónában neki már aligha terem árvalányhaj.

Várt egy kicsit, amíg a por úgy-ahogy belepi dezertálásának emlékét, majd a gyávák óvatos bátorságával megkezdte a visszatérést az egykor elhagyott terepre. Újra lejárt reggelizni az egyik irodalmi kávéházba, régről megszokott bőségtálakat fogyasztott, valami betegséget szedhetett össze közben, erre vallott, hogy egy-egy korsó ásványvizet állíttatott az asztalra. Eleinte csak próbaképpen biccentgetett az épp ott beszélgető, újságokat olvasgató kollégák felé, majd mikor azt tapasztalta, hogy megszokásból-ösztönszerűleg viszonozzák a köszönését, valamilyen ürüggyel odamerészkedett az asztalukhoz, és beszállt a társalgásba.

A kabarészakma vezetői és „bedolgozói" visszafogadták Gerébet. Aki nem próbálta, nem tudhatja, hogy ez az elnevezésében „könnyű" műfaj valójában technikailag a legnehezebbek közé tartozik. Egy tragédiánál már az indulásnál adott a befejezés, minden részletnek ehhez kell idomulnia, kiemelni a végső kiteljesedést: a halált. Profánul hangzik, de kétségtelen tény: egy humorosabb jelenetet bonyolultabb megkomponálni (persze itt nem a blődlire, a szabadon csapongó hülyöngésre gondolok, hanem a fajsúlyos munkákra), csak gondos és logikus szerkesztéssel juthatunk el a slusszpoénig, elég egyetlen suta fordulat, és az egész szám hatástalanná válik. Gerébnek a kisujjában voltak a szükséges eszközök, önálló számok írása mellett ötletemberként különféle színházi, televíziós és rádiós produkciókban is közreműködött, mind többen vették igénybe a szolgálatait.

Geréb a továbbiakban már csak egyszer okozott meglepetést nekem; mikor kiderült róla, hogy a budapesti izraelita hitközség népkonyhájára jár ebédelni. Mit mondhatok erre? Jó étvágyat!

Később, „A gyávák bátorsága" címen megírtam kapcsolatunk történetét. Mivel nem riportnak, hanem regénynek szántam, az elbeszélő műfaj szabályainak, megfelelően szabadon kezeltem az anyagot, egyes részleteket átformáltam, összevontam vagy kiegészítettem a cselekményt.

Ezt a művemet is a már megszokott fogadtatás várta; a könyvesboltokban hamarosan elfogyott, az újságok, irodalmi szemlék viszont egy szóval sem említették. „Az 1980-as évek elején következik be a máig érvényes és véglegesnek tetsző változás Moldova megítélésében, nem túlzás azt állítani, hogy a kritika akkortól lényegében kiiktatta Moldovát a magyar irodalomból, nem olvassa, nem értékeli, nem vesz róla tudomást – fejtegeti egy tudós literátor. – Hallatlan termékenység továbbra is egyfelől, a teljes szakmai-kollegiális visszhangtalanság másfelől, ez Moldova legutolsó két és fél évtizede…

Moldova kizáródása az irodalmi tudatból nem túl nehezen megfejthető jelenség. Egyrészt annak a néma tudomásulvétele, hogy ő sohasem volt része az irodalom életének. Föllapozhatjuk a kor bármely irodalmi interjúgyűjteményét, felidézhetünk ankétokat, írószövetségi rendezvényeket, Moldovával vagy Moldova nevével nemigen találkozhatunk. Ami egyben azt is jelenti, hogy Moldova csöndesen, de annál határozottabban elhatárolódott attól az irodalmi-művészeti-értelmiségi ellenállástól, mely egyértelműen kifejezte a maga szabadságigényét, elhatárolódását a hatalomtól. [Az ítész természetesen a Kádár János nevével fémjelzett rendszerre és az ő politikai

felfogására utal. – M. Gy.[Ekkor, az 198Ü-as évek első felében, dőlt el véglegesnek látszóan, hogy ki melyik oldalra áll…"

Ez a megállapítás nagyjából helytálló: az utolsó huszonöt évben egyetlen szóval sem támadtam Kádár János emlékét vagy a szocialista rendszert, bár a hibákat sohasem próbáltam palástolni. Az irodalmi élettől is távol tartottam magam, nincsenek szakmabeli barátaim, csak egyszer egy évben a Digitális Irodalmi Akadémia soros ülésén szoktam találkozni hivatásunk jeles művelőivel. Ilyenkor is félrehúzódom valamelyik sarokasztal mellé, csak nagy néha lép oda hozzám valaki. Egyszer L., a nemrégiben elhunyt erdélyi költő jött oda gratulálni a Mikes-könyvemhez, az utolsó évtized legjobb történelmi regényének nevezte, megígérte, hogy terjedelmes kritikában méltatja majd – aztán nemcsak a cikk maradt el, de a legközelebbi alkalommal mar a köszönésemet sem fogadta – közben beszélhettek a fejével.

A Népszabadság közölt egy egész újságoldalt betöltő elemzést, de ebből egyetlen szó említés nem történt magáról a regényről, hanem kizárólag a Geréb alakjában megmintázott főhős modelljéről szólt; életútjától, egykori színházi működéséről, rádiós és televíziós sikereiről – gondosan elkerülve minden utalást pályájának kínosabb eseményeiről. Mivel a jeles kabarettistának sem a születésnapja, sem valamilyen szakmai jubileuma nem esett az adott időpont környékére, könnyű volt felfognom: ez a cikk lényegében egy közvetve nekem szóló üzenet: hiába is tépem a számat már annyi évtizeden keresztül: soha, senkivel szemben nem lehet igazam. A főszerkesztő-helyettes – egyébként „hitsorsosom" – egy találkozásunknál „örökös hücpének" nevezett. (Idegen

szavak és kifejezések szótára: „hücpe" [jiddis eredetű szó] jelentése: szemtelen, pimasz.)

A cikket elolvastam, mintegy lezárva a témát leemeltem a polcról Geréb első verseskötetének számomra dedikált példányát és beleolvastam a könyv előszavába:

„…Geréb Pál [itt, természetesen az eredeti neve szerepelt – M. Gy.] verseiben a tudatosan szocialista ember hite és harcossága, erkölcsi fölénye és optimizmusa fejeződik ki és minden olyan emberi és költői érték, ami mellett mint esztétikai igényt számon lehet ugyan majd kérni költői kifejezése művészibbségét, formakészsége gazdagítását, tematikája kiszélesítését, de legfontosabb és legértékesebb tulajdonságát: világnézeti szilárdságát, osztályharcos forradalmi mivoltát már letagadni sem lehet. Mint költőnek ez a legnagyobb és legbiztosabb erénye és bőségesen elegendő ahhoz, hogv fejlődésének távlatában bízhassunk."

Még egy emlék merült fel bennem. A Hungária kávéházbeli reggeli beszélgetéseink során Geréb egyszer megkért, hogv protezsáijam be Kardos Györgynél, a Magvető Kiadó igazgatójánál: jelentesse meg a második verseskötetét. Kardos elnézett az arcom mellett:

– Hát persze! – mondta, és más tárgyra tért, soha többé nem mertem előhozni ezt a témát.

Igaza volt-e a fentebb említett főszerkesztő-helyettes úrnak, mikor „hücpé"-nek nevezett? Attól tartok, életemben előfordult néhányszor, hogy rászolgáltam erre a minősítésre.

A 2000-es évek elejére már hosszú ideje nem szerepeltem semmiféle kitüntetettek és díjazottak listáján. Ezt viszonylag könnyen elviseltem, a Kossuth-díjat – a „tejfölt", ahogy Aczél György nevezte – már megkaptam 1983-ban, magasabb rang nem létezett.

Igencsak elcsodálkoztam, mikor szülőhelyem, Kőbánya díszpolgári címet ajánlott fel nekem. Á kerületi közigazgatás egyik vezetője keresett meg telefonon. Közszájon keringő híresztelésekből tudtam, hogy az illetőt súlyos korrupcióval vádolják – csapatával, jórészt szocialista párttagokkal egyetemben –, úgy éreztem, a cím elfogadásával a körülöttük lebegő gyanúból rám is hullana valamennyi. Nem felejtettem el az 1944-es évet sem, mikor a mellemen sárga csillaggal kellett végigóvakodnom Kőbánya utcáin – nagyon kevesen vetettek rám résztvevő tekintetet –, most ugyanide tűzzék a kerület díszpajzsának kicsinyített mását?! Már mondókája közepén félbeszakítottam az ajánlattevőt, és elhárítottam a szándékát.

Talán egy évvel később történt, hogy munka közben az íróasztalomon szóló rádióból egy különös hír ütötte meg a fülemet. A Déli krónika kulturális rovatában a bemondó azt közölte, hogy a napokban többek között Moldova György is „Pro Urbe", vagyis „A Városért"- díjat kapott – így, múlt időben. Mivel én erről sem írásos, sem szóbeli értesítést nem kaptam, így csak tévedésre gondolhattam, vagy arra, hogy félrehallottam a nevemet. Kérdezősködni kezdtem, de a környezetemben senki sem tudott az ügyről, így a bizonyosság kedvéért felhívtam a minisztérium illetékes ügyintézőjét.

Egy női hang megerősítette, hogy valóban szerepelek a díjazottak listáján, ha jól emlékszem a nevekre: Psota Irén, Ascher Tamás és mások társaságában, a díjátadásra a közeli napokban kerül majd sor. Mély lélegzetet vettem, hogy meg tudjak szólalni:

– És miért nem szíveskedtek előzetesen engem is megkérdezni, hogy elfogadom-e?

– Egy díj csak nem sértés?! Természetesnek találtuk, hogy örül majd neki.

– Ez egyáltalán nem természetes. Legyen szíves, közölje a felettesével, hogy visszautasítom. És ezzel tekintsük lezártnak az ügyet.

Ma már nehezen tudom meghatározó sorrendbe állítani a döntésem indokait, mert több indíték is mozgatott. Szerepet játszott benne az a feltett szándék, hogy lehetőleg ne fogadjam el a politika befolyásoló kísérleteit – „sokat állj ellen és keveset engedelmeskedj!" –, de itt, azt hiszem, egy még súlyosabb érv lépett fel meghatározó erővé. Életem legnagyobb kitüntetését úgyszólván egyenest Kádár János kezéből vettem át, nem fogadhattam el díjat a Medgyessy Péter vezette kormánytól, mely megtagadta az első titkár emlékét és eszmei hagyatékát.

Farkasházy Tivadar és a Medgyessy, majd a Gyurcsány vezette kabinet többi eszmei lándzsahordozója ilyen esetekben kettős szerepet játszott el. A látszólag harcos ellenzéki magatartásukba bele-belecsúszott egy-egy cvikli. Farkasházy személyénél maradva: elfogadott valamilyen kiskeresztet. A közvélemény afféle lelepleződésnek fogta fel ezt az esetet, a jeles kabarettista később hiába magyarázkodott, hogy ő csak egy órával korábban értesült a kitüntetésről, állítólag egy titkárnő közölte vele telefonon, így neki már nem állt módjában nemet mondani. Ez már akkor sem hangzott túlságosan meggyőzően, a továbbiakban az ügy még kínosabbá vált, mikor az újságok közölték, hogy Farkasházy (pontosabban Farkasházyné) lapjának, a Hócipőnek online kiadását az MSZP által fenntartott Táncsics Mihály Alapítvány támogatja.

(Engem az egész esetben csak egyetlen körülmény nyomasztott: Farkasházy a legalacsonyabb fokozatú, már-már alamizsnaszámba menő kitüntetést kapta – ebben a szakma lebecsülését éreztem. Igaz, a Hatalom

soha nem értékelte túl magasra az írókat. Fennmaradt az a lista, mely a Hitler „Harmadik Birodalma" által megvesztegetett közéleti szereplők névsorát tartalmazta: Gerhard Hauptmann, a Nobel-díjas drámaíró valahol a harmincadik hely táján szerepelt rajta.)

Már két-három hét is eltelt a „Pro Urbe"-díj kiosztása óta, mikor akkori törzshelyemen, az Astoria kávéházban felkeresett a fővárosi önkormányzat egyik szocialista korifeusa – fiókomból kikeresem a névjegyét: Egertai Józsefnek hívták –, udvariasan, de határozottan szemrehányást tett az elutasítás miatt:

– Magának, Moldova úr, fogalma sincs, hogy menynyi munkánkba került, amíg a maga kitüntetését le tudtuk nyomni az SZDSZ torkán. Ők egyáltalán nem akarták.

– Nagyon köszönöm a fáradozásukat, de nem értem, hogy miért volt szükség erre az egész kalamajkára? Miért nem hívtak fel és kérdezték meg a véleményemet?

– Nem tudtuk a telefonszámát.

Ezt mondta, esküszöm, hogy ezt mondta egy fontos közigazgatási posztot betöltő funkcionárius. Nem tudtam, hogy sírjak-e vagy nevessek:

– Először is: benne vagyok a budapesti telefonkönyvben, Moldova Györgyné álnéven. Másodszor: az idők folyamán az MSZP Központ legalább három-négy tucatnyi levelet küldött nekem különféle ügyekben: meghívókat, röpiratokat, tehát ha mást nem, a címemet okvetlenül tudniuk lehetett. Harmadszor: ha egy ilyen piti ügyet nem tudnak megoldani, hogy akarnak elvezetni egy tízmilliós országot.

Erre nehéz lett volna mit válaszolni, a partnerem köszönt és eltávozott. Még azt sem tudtam megkérdezni tőle, hogy a díj mekkora összeggel járt volna – szeretem tudni, mennyi pénzről maradok le. Később úgy

értesültem, 3-400 ezer forintos csekk került volna a borítékba.

Az ügy keltett némi visszhangot, Schiffer János alpolgármester a közvélemény megcsúfolásának nevezte a döntésemet – és Schiffer nem akárki: egyszer jelenlétemben oktatta ki a színművészet néhány szabályáról Ádám Ottót, a legnagyobb magyar rendezők egyikét. A Népszabadság is bővebben foglalkozott az üggyel. A glossza szerzője elégedetten nyugtázta, hogy Demszky Gábor főpolgármester így elkerülhette a kézfogást velem.

Az MSZP piksziséből végképp kiestem. A hetvenedik születésnapomra még küldtek üdvözlő táviratot, a hetvenötödikről már nem vettek tudomást. Érdeklődéssel várom, hogy reagálnak majd a nyolcvanadikra – ha lesz még – nem születésnap, hanem MSZP.

IV.

Addigra már tizenöt év telt el Kádár János halála óta. Korábban már elmondtam, hogy meggyászoltam elmúltát, ott voltam azok között, akik fejet hajtottak a Pártközpont aulájában felállított ravatala előtt, július első szombatján mindig kimentem a Kerepesi temetőbe, és letettem a sírjára a magam néhány szál vörös szegfűjét. Részt vettem abban az akcióban is, mely azért indult, hogy szobrot állítsanak neki – nem jött össze elégséges pénz, csak arra futotta belőle, hogy a síremlékét egy vízszintesen elhelyezett vörös márvány fedőlappal egészítsék ki. Egyszer előadást tartottam a Kádár János Baráti Társaságban is, ezzel kiváltottam a jobboldali sajtó rosszallását, még évek múlva is felemlegették ezt az esetet, „Moldova az agg krokodilok között" – írták. Ide tartozó gesztusaim helyett magát a minden alkalommal érvényesülő irányzatot tartottam a legfontosabbnak: nyilvánosan kiálltam emlékének védelmében, elmondtam, hogy személyében a XX. század legnagyobb magyar politikusa volt a kortársunk.

A baloldali rendezvényeken, évfordulós ünnepeken gyakran megkérdezték, hogy miért nem írok egy könyvet Kádár Jánosról. Többnyire egyszerű emberek érdeklődtek eziránt, magasabb helyekről, vagy hivatalos intézményektől senki sem keresett meg, ott azt vették volna a legszívesebben, ha Kádár János meg sem született volna, semmiképp sem kívánták elősegíteni, hogy emlékezete tovább éljen és terjedjen.

Meghallgattam a javaslatukat, de csak a fejemet ráztam:

– Ez a téma réges-rég foglaltnak számít, Gyurkó László, Kanyó András és mások már írtak róla. Nem is beszélve Huszár Tiborról, ő tíz évet szánt rá a kétkötetes

Kádár-monográfiájára; itthon is, külföldi könyvtárakban is igyekezett összegyűjteni a fellelhető adatokat.

Néhány, valaha felelős posztot betöltött, de azóta megöregedett pártmunkás nem értett egyet a véleményemmel:

– Mi úgy tudjuk, hogy Kádár elvtárs nem szerette Huszár Tibort, sőt ki nem állhatta. Többször is leszidta például az 1956-os dolgaiért. Huszár akkoriban a Dolgozó Ifjúság Szövetségének titkárjaként [ez a szervezet a KISZ elődjének tekinthető – M. Gy.] átment a „túloldalra", a Petőfi Kör egyik tótumfaktuma lett.

– Ezt én nem tudom (igazat szólva, tudtam ugyan, mégpedig magától Huszártól, aki megemlítette, hogy háromszor találkozott Kádár Jánossal, de ezek a beszélgetések valóban csak arra korlátozódtak, hogy az első titkár felelősségre vonta őt politikai eltévelyedéséért, de nem tartottam illendőnek, hogy idegeneknek adjam ki magánbeszélgetésen szerzett információimat). De ha így van, ez csak őrá tartozik, önmagában nem vein le semmit a könyv értékéből.

Nem tettem hozzá, de magam is úgy véltem, hogy Huszár nem felejtette el a sérelmeket, melyek a dorgálással estek rajta, és a monográfiájában megpróbált törleszteni – jóllehet a kettejük közötti jelentőségbeli arány ezt igencsak megnehezítette.

Huszár gyakran elfogadhatatlan hangot enged meg magának a néhai első titkárra emlékezőben. Már könyvének a címe: „Kádár" is bántotta az ízlésemet. Köz- megegyezés szerint tiszteletlenségnek számít egy jelentős embert a puszta családnevén emlegetni, mellőzve minden attribútumot, még a keresztnevét sem kitéve. Ez nemcsak az én stiláris túlérzékenységemből fakad, emlékszem, hogy egy ügyvéddel készített interjúmban magam is hasonló felületességgel jártam el, és az illető ki is kérte magának. Azt is sértőnek találtam,

hogy különféle nyakatekert tudatfelfogások sablonjaiba próbálta belegyömöszölni Kádár János egyéniségét, számtalanszor hivatkozott feltételezett „hasadtlelkűségére". A monográfia végén pedig egyenesen az ítélkező bíró szerepébe tolja fel magát:

„…Egész életpályáját nem a sikerei nyújtotta elégedettség jellemzi, hanem az iránta újra és újra visszatérő gyanakvás, kommunista elvhűségének kimondott és kimondatlan megkérdőjelezése. Első fegyelmi büntetése egyidejű az illegális mozgalomba való belépésével. Árulásnak minősítik a Békepárt megalapítását, a Rajk-perben eljátszatják vele a társrendező szerepét, a saját perében az árulót, majd jön 1956, s a vele kapcsolatos események sora. De Kádár, ha voltak is életében depresszív pillanatok, mindezt nem pokoljárásként éli meg, kommunista volt és maradt politikai pályafutása végéig… A komisszár – írja Koestler – sem immúnis a szenvedésre, amit azonban ő érzékel, az inkább a fájdalom visszhangja, semmint maga a fájdalom. Olyan ez, mint amikor a levágott végtag fáj…"

Huszár még egy Bertolt Brecht-idézettel is megtoldja az értékelését:

„Aki a kommunizmusért küzd, annak tudnia kell küzdeni és feladni a küzdelmet, tudnia kell igazat adni és hazudni, tudnia kell segíteni és megtagadni a segítséget, ígérni és megszegni az ígéretet, dacolnia a veszéllyel és őrizkednie a veszélytől, legyen ismert és ismeretlen. Annak, aki a kommunizmusért harcol, egyetlen erénye van: az, hogy harcol a kommunizmusért…"

Az olvasót újra és újra megdöbbenti, hogy ezek a hangzatos, de Kádár Jánost oly kevéssé jellemző idézetek Huszár könyvében milyen önhitt fölényeskedő pózt takarnak.

Továbbra is elhárítottam az ismétlődő felkéréseket, de fokozódott bennem az érdeklődés, mind többet olvastam a Kádár János személvével összefüggő tanulmányokat, emlékezéseket, dokumentumgyűjteményeket, a napi és az időszaki sajtó vele foglalkozó cikkeit. Mindinkább kiviláglott, hogy a rá irányuló propaganda-pergőtűz az idő múlásával egyre csak erősödik, az 1956-os felkelés ötvenedik évfordulójára való készülődés során pedig minden rendelkezésre álló eszközzel megpróbálják lejáratni emlékezetét.

A rágalmazást megkönnyítette, hogy mind kevesebb élő tanú bizonyíthatja: a magyar nép egész történelme folyamán még sohasem élt olyan jólétben és biztonságban, mint a Kádár-korszakban. A lakosságnak egyre nagyobb hányadát tették ki azok, akik 1989-ben, Kádár János halálának évében még meg sem születtek. Magam is tapasztaltam egy jellemző esetet: egy televíziós felvételre készülve berendezték a stúdiót, Kádár János arcképét is kifüggesztették, a segédkező fiatal asszisztens sokáig nézegette, aztán csodálkozva kérdezte, hogy kit ábrázol ez a fotó. Az iskolai tanterveket is úgy állították össze, hogy felerősítse a leleplező szándékú hírverést, az adott évi érettségi tételek között is olyan témák szerepeltek, mint például: „megtorlások az 1956-os forradalom után."

Végül is úgy éreztem, nem hallgathatok, nem térhetek ki a Kádár-életrajz megírása elől. Minden politikaiirodalmi állapotokban tájékozott ismerősöm igyekezett lebeszélni a tervemről. Sokan már magát a gondolatot is provokációnak tartották, hogy épp a felkelés ötvenedik évfordulóján álljak elő egy ilyen könyvvel. Mások szánakozó tekintettel figyelmeztettek, hogy a tiltakozások rohama el fog söpörni. Meghallgattam mindenkit, de meg sem fordult a

fejemben, hogy retiráljak. Egy ilyen meghátrálással saját alapelveimmel kerültem volna szembe: „ha fogak csattogását hallod valakinek a torka körül, kötelességed közbelépni, akár önmagad kockáztatásával is. Ez »suprema lex« – legfőbb törvény, ha megszeged, nagy bajodban te sem remélhetsz segítséget. És ez nemcsak az élő személyekre vonatkozik, hanem a már eltávozottak szellemi örökségére is."

Azzal is riogattak, hogy egy Kádár Jánost pozitívan bemutató könyvnek – mert azért sejteni lehetett, hogy ilyen alapállásból indulok ki – nemcsak a polgári egzisztenciámban szenvedhetek el súlyos károkat; támadások-botrányok célpontjává válhatok, de a magyar irodalom keretei közül is végképp száműzetem magam. Ez sem rettentett meg különösebben, ez a kiközösítés már régen megtörtént – egyébként sem törődhettem vele. Nagy veszélyeknek, az útvesztés állandó veszélyének teszi ki magát az az író, aki nem a saját lelkiismeretére hallgat, hanem kívülállók tetszését keresi.

Végül is elkezdtem a munkát. Nem törekedtem titkok felfedezésére, szenzációkról ma sem tudok, feltehetőleg nem is léteznek ilyenek. Amit írni kívántam, azt nem tudósoknak szántam, egy népkönyvet akartam az olvasók kezébe adni, amelyből az átlagember felfoghatja, hogy ki volt és mit tett Kádár János életének 77 éve alatt, azonosulhat vele, vagy elvetheti.

Fel kellett mérnem, hogy már aligha áll elegendő idő a rendelkezésemre, nem is a huszonnegyedik, hanem a huszonötödik órában láttam neki ennek a feladatnak. Megszokott átlagos munkatempómat tartva nem reménykedhettem abban, hogy még az októberi felkelés félévszázados évfordulója előtt kitehetem majd a pontot, a legjobb esetben is csak decemberre készülhetek el vele.

A kiadóm azonban későinek találta ezt a terminust. Tapasztalatból tudta, hogy az átlagolvasó egy-egy témát – bármilyen fontos és érdekes legyen is az – egy könyvhöz köti, többre sem időt, sem költséget nem hajlandó szánni. Aki elsőnek jelenik meg, az mindent visz, példának vehetjük Végh Antalnak egykori, a magyar futball visszásságait leleplező írásait, később sok szerző próbált a nyomába lépni – mindannyian kudarcot vallottak.

Urbán Tamás, a kiadóm ismerte a piac közeljövőben várható kínálatát, tudta, hogy számos konkurens cég is készül Kádár Jánosról szóló könyv megjelentetésére, és néhány hetes, esetleg pár napos előny döntheti el majd a versenyt. Azt is felmérte, hogy ez a téma október 23-a előtt lehet igazán érdekkeltő, ezért arra kért, hogy augusztus elejéig adjam le a kéziratot, mert egy bő hónapot rá kellett számítanunk a nyomdai átfutásra és a boltokban való „terítésre".

Soha nem írtam úgynevezett „feszített ritmusban", úgy vélekedtem, nem kell sokat dolgozni, csak mindig. Koffeinnel, centedrinnel és más drogokkal nem doppingoltam magam, meg voltam győződve, hogy ha este öt-hat óráig nem tudtam megkeresni az aznapi kenyeremet, akkor nem is érdemeltem meg.

Arra viszont vigyáztam, hogy a mellékes teendők ne vonjanak el a munkától, és laza pihenőket sem engedélyeztem magamnak. Emlékszem rá, hogy még a „A szent tehén" című riportomon dolgozva esténként az akkor két-, illetve négyéves lányaimat fürdettem, beraktam őket a kádba, és hagytam lubickolni, de ezalatt nem maradtam mellettük, átmentem a szobámba, és írtam néhány sort, megnyugtatott, hogy ennyivel is előbbre jutottam.

A Kádár-életrajznál azonban szükségszerűen megnyúlt a munkanapom, addig dolgoztam, amíg csak

bírtam. Éjfél felé már az agyam is összeragadt, és a legegyszerűbb szavak sem jutottak az eszembe. A szemem is káprázott, de nem keltem fel a székemből, amíg legalább a megkezdett oldalt be nem fejezem – nem ismerek nagyobb távolságot, mint egy lap alja ilyenkor.

Lefeküdtem, hamar el is aludtam, de az agyam álmomban sem kapcsolt ki, továbbfutott a megszakított gondolatfonál, öntudatlanul folytattam az írást. Néha kész, a talpukon megálló mondatok, sőt egész bekezdések fogalmazódtak meg. Attól tartottam, hogv reggelre kihullanak a fejemből, és elfog majd a lelkiismeret-furdalás, amiért hagytam elveszni őket. Még mindig csukott szemmel rászántam magam, hogy kinyújtsam a kezem, és felkattintottam a lámpát. Az asztalhoz botorkáltam és feljegyeztem, ami eszembe jutott. Ettől kezdve nem volt megállás, a fantáziám beindult, újabb és újabb ötleteket dobott ki magából, ez egy éjszaka néha nyolcszor-tízszer is megismétlődött, „ingajáratban" közlekedtem az ágyam és az íróasztal között. Sokszor már hajnalodott, mire az agyam végre hajlandó volt leállni, és alhattam két-három órát.

A munkám két ágon futott. Már belekezdtem a könyv megírásába, de ezzel párhuzamosan arra is törekedtem, hogy a rendelkezésemre álló tényanyagot kiegészítsem. Olyan személyeket próbáltam felkutatni, akik annak idején az első titkár közelében dolgoztak, hivatalos vagy személyes kapcsolatban álltak vele. Ők akkoriban már a hetvenötödik-nyolcvanadik évük körül jártak, sőt egyikük már a százat is meghaladta. Egykori miniszterek, gazdasági vezetők, egyetemi tanárok, pártfunkcionáriusok éppúgy akadtak köztük, mint vasmunkások vagy mozdonyvezetők. Nem volt könnyű szóra bírni őket. Többségük már régen elzárkózott a nyilvánosságtól – nem saját magukat féltették a

szereplésük következményeitől, inkább attól tartottak, hogy a gyerekeiknek, unokáiknak árthatnak ezzel. Megtiszteltetésnek tekintettem, hogy velem hajlandók voltak megosztani az emlékeiket, bíztak benne, hogy nem élek vissza velük, nem próbálom Kádár János lejáratására felhasználni.

Csak ketten mondtak nemet. Egyiküket elvi okok vezették: Rákos Mátyás egykori magas rangú beosztottjaként árulónak tartotta Kádár Jánost, mert politikájában eltért a párt szerinte egyedül helyes kemény irányvonalától. „A vasökölre nem szabad bársonykesztyűt húzni!" – szokta mondani. Becsületére szóljon: ő volt az egyetlen olyan illegális kommunista párttag, akiből lebukása után egy kukkot sem tudott kihúzni a Horthy-rendőrség. (Ezzel még maga Rákosi Mátyás sem dicsekedhetett, jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy „köpött" kihallgatása során.) Ő még a nevét sem árulta el a vallatóinak, holott példátlan kínzásokat kellett kiállnia: a csontropogtatóan keménv verésektől egészen odáig, hogy a fejét egy reszelt tormával megtöltött zacskóba dugták, és hosszú ideig így tartották. A másik, aki elzárkózott a nyilatkozattól, N. tábornok volt. Kádár János személyi biztosításának egykori parancsnoka, ő esküjére hivatkozva még egy telefonbeszélgetést sem vállalt.

Interjúalanyaim többsége szerény, de elfogadható színvonalon élt, nyugdíjuk mellett különféle szakértői feladatokkal is jutottak némi pénzhez. Néhányan azonban, többnyire az egykori munkáskáderek, nem rendelkeztek magasabb speciális képzettséggel, így nem szerezhettek hasonló jövedelemkiegészítést. Nyugdíjukból nem tudták fenntartani megszokott igényes életszínvonalukat, ezért különböző próbálkozásokhoz folyamodtak. Egy volt külügyminiszter emlékirataival házalt, de nem talált kiadót. Nekem is

elküldte a kéziratot, de úgy ítéltem meg, hogy még a közölhetőség legalsó színvonalát sem éri el. A több mint nyolcszáz oldalas anyagban azonban találtam néhány olyan érdekes leírást, melyet más források nem említenek. Felajánlottam neki, hogy a Kádár-életrajzomban idéznék ezekből, természetesen feltüntetném, hogy tőle származnak, és meg-felelő tiszteletdíjat is fizetnék érte. Ha szabadkozva is, de végül beleegyezett.

Sokkal határozottabb igényekkel lépett fel R. Róbert, az első titkár egykori közvetlen beosztottja. Ő többször is ellátogatott hozzánk, előadta emlékeit, közben megivott néhány üveg pálinkát, majd a beszélgetések lezártával elköszönt. Nemsokára azonban újra jelentkezett, hirtelen pénzzavarára hivatkozva ötszázezer forintot kért kölcsön, mély sajnálkozással ugyan, de elutasítottam. Néhánv hét múlva ismét felhívott:

– Az unokámnak kell venni egy szemüveget, de jelenleg nem áll rendelkezésemre elegendő pénz. Légy szíves, adjál kölcsön harminc-negyvenezer forintot, a következő nyugdíjamból megadom.

Ezen már eltűnődtem: R. kétségkívül szolgálatot tett nekem a közreműködésével, több-kevesebb eszmei joggal támaszthatott anyagi igényt. Odaadtam neki a pénzt. Eleve nem számítottam rá, hogy valaha is visszakapom, csak jóval később, akkor is inkább a forma kedvéért hívtam fel. R. hebegve megígérte, hogy hamarosan törleszteni fog, leintettem:

– Ne kínozd magad. Vedd úgy, mintha Kádár János küldte volna ajándékba – és letettem a kagylót.

2006 júliusának vége felé már közeledtem a munka befejezéséhez. Kiadómmal, Urbán Tamással együtt mind többet kellett foglalkoznunk a gyakorlati teendőkkel:

milyen kivitelben és mekkora példányszámban jut majd el a könyv az olvasóhoz, milyen módon szereznek tudomást a megjelenéséről. Ezekre a látszólag másodrendű körülményekre komoly gondot kellett fordítanunk, mert a nagy terjesztő cégek, sőt a kisebb könyvesboltok megrendelései attól is függenek, hogy az adott mű milyen hírverést kap a televíziós csatornákon és az írott sajtóban. Tamás, persze, akár egymilliós példányszámban is kiadhat valamilyen művet, de ezt csak a saját anyagi kockázatára teheti, az eladatlan kötetek az ő pénzét viszik el.

Kilátásaink nem tűntek túl rózsásnak, továbbra is erős konkurenciára kellett számítanunk, biztosra vehettük, hogy a kirakatokat hamarosan Kádár Jánosról szóló művek töltik majd meg.

A sort, időrendben mindenkit megelőzve, Huszár Tibor „Kádár a hatalomban" című munkája nyitotta meg. Ő egy viszonylag szimpla trükknek köszönhette, hogy előnyhöz jutott, mert valójában nem egy új alkotással jelentkezett, hanem az évekkel korábban megjelent Kádár-életrajzának a második kötetét melegítette fel: maga a szövegtest tulajdonképpen érintetlen maradt, csak néhány újonnan felmerült adattal egészítette ki, és elhagyta a túlméretezett jegyzetapparátust.

A kiadója bízott benne, hogy az annak idején alig néhány ezer példányban megjelent és csak töredékes arányban elfogyott Kádár-monográfiának ez a változata az aktuális körülményeknek, főleg az októberi felkelés ötvenéves jubileumának köszönhetőleg nagyobb sikerre számíthat majd. Huszárt vállalkozásában az is inspirálta, hogy a kiadó mintegy prémiumként kilátásba helyezte a könyv angol nyelvű megjelentetését, ez egy nyugat-európai siker kiindulópontjául szolgálhatott.

Ha jól emlékszem, még 2006 júniusában tartották meg a „Kádár a hatalomban" bemutatóját a PEN Klub

rendezésében. Az eseményre engem is meghívtak, a helyszínen kaptam egy tiszteletpéldányt is. Belenéztem: az első pillantásra úgy tűnt, hogy formailag látványosan dokumentált és széles körű munka, de az is előrevetette árnyékát, hogy aligha fogja lázba hozni az olvasókat. Huszár doktriner stílusa mindig azt a képzetet keltette bennem, mintha a tollát tinta helyett fűrészporba mártogatná. Ismertem olyan interjúalanyát, aki bele se nézett a tőle kapott tiszteletpéldányba, a kötet érintetlenül hevert a polcon. Én is egy olyan antikváriumban vásárolt példányt olvastam a Kádár-monográfiájából, melyet Huszár saját kezű,, névre szóló dedikálással adott egyik neves kollégájának, Pünkösti Árpádnak – félig-meddig munkatársának. Engedtem a provokáció kísértésének, és felhívtam Pünköstit:

– Itt van nálam ez a dedikált könyv, gondolom: szeretnéd visszakapni. Szívesen eljuttatom hozzád.

Meglepődtem, mikor kijelentette, hogy nem tart igényt rá.

Az új Huszár-könyv bemutatójának estéjén a 60-80 főt befogadó terem megtelt tudományos kutatókkal, újságírókkal, bennfenteskedő középiskolai tanárokkal. Az egyik sor szélén ott ült Nyers Rezső, a kiváló közgazdász és politikus, egy időben Kádár János közvetlen munkatársa, később az MSZP elnöke, feltétlen tekintélyű közéleti személyiség.

A rendezvény néhány előre felkért recenzens értékelő elemzésével indult, Huszár válaszolt ezekre, majd a hallgatóság hozzászólásai következtek. Központi, majdnem hogy kizárólagos témaként Kádár János felelőssége vetődött fel Nagy Imre elitéltetésében, majd kivégzésében.

A Párizsban élő Pierre Kende, Nagy Imre egykori titkára szólalt meg először. A történtek minden ódiumát Kádár Jánosra hárította, Huszár könyvében épp azt

találta kifogásolhatónak, hogy ezt a tényt nem mondja ki egyértelmű határozottsággal. Gombár Csaba a vita irányítójaként közbeszólt, és próbálta tompítani ennek a támadásnak az élét. Ezután Kende abbeli kétségét is kifejezte, hogy a „Kádár a hatalomban" egyáltalán új műnek tekintethető-e, vagy csak a régi monográfia alig-alig átdolgozott új kiadásának számít. Huszár kínos mosollyal, de kitért az egyértelmű válasz elől, sem igent, sem nemet nem mert mondani, „testbeszéde" világosan jelezte, hogy mellébeszél. Azt nem tagadhatta, hogy a két szóbanforgó művének anyaga szinte fedi egymást, néhol szövegszerű egyezéssel, újra az oroszországi és más külföldi levéltárakban végzett kiegészítő kutatásokra és interjúkra hivatkozott.

Néhány obskúrus felszólalás után Nyers Rezső is kifejtette a véleményét. A maga higgadt modorában elkerülte a szenzációsnak hangzó bejelentéseket, bár nyilvánvalóan többet tudott az ügyről, mint a teremben ülő hallgatóság együttvéve. Arra a lényegi megállapításra szorítkozott, hogy Nagy Imre halálos ítéletét nem Budapesten, hanem Moszkvában hozták meg, és végső soron nem Kádár Jánostól, hanem a nemzetközi kommunista mozgalom akkor hatalmon lévő vezetőitől származott. Bizonyított tény, hogy például a Német Demokratikus Köztársaság és Kína legfőbb korifeusai húszezer kivégzést követeltek, úgy vélték, csak ilyen drákói megtorlással lehet elkerülni a fegyveres felkelések megismétlődését. Egyöntetű határozottsággal ragaszkodtak a Nagy Imrével és csoportjával történő leszámoláshoz is.

Én, bár a magam lehetőségei szerint igyekeztem tájékozódni az ügyben, de nem éreztem feljogosítva magam arra, hogy ilyen történelmi súlyú vitában egyértelmű kijelentéseket tegyek. Annyi bizonyos, hogy jelentősnek találtam Kádár János élete vége fele kifejtett

folyamatos törekvését, miszerint állítsanak fel egy bíróságot, ahol egy mindenre kiterjedő tárgyalás keretében vizsgálják meg az ő szerepét, melyet Nagy Imre sorsában betöltött és állapítsák meg a bűnösségét vagy ártatlanságát – végképp eldöntve a kérdést. Utolsó, a Központi Bizottsághoz intézett beadványában is ezt kérelmezte. Különös módon Kádár Jánosnak erre a felvetésére azonban soha senki nem tért ki.

Az ülésteremben én csak egy átlagos hallgatónak számítottam, semmi többnek, ezért nem tartottam illendőnek, hogy hallassam a hangomat. Az egyik vitázó kérdőre is vont a passzivitásomért, de én csak annyit feleltem:

– Itt és most Huszár Tibor könyvét mutatták be, és nem az enyémet.

A „Kádár a hatalomban"-t a vártnál nagyobb érdeklődés fogadta – jelezve, hogy ez a másfél évtizedes átok-gyilok háború, melyet a rendszerváltó hatalom folytatott az első titkár emléke ellen, nem győzte meg az embereket. A könyv nemcsak a boltok kirakataiban kapott figyelmet felhívó helyet, hanem az utcai árusok is kitették standjaikon. A tévéinterjúk szinte napi gyakorisággal követték egymást, áhítatos riporterek Huszárt minden titkok tudójának tüntették fel.

A bemutató után nem találkoztam személyesen a szerzővel, csak nyilatkozatainak sorozatát figyelve észleltem felfogásának lassú, de nyomon követhető változásait. Bár nyíltan továbbra sem mondta ki, de egy-egy mindentudó félmosollyal már sejteni engedte, hogy bűnösnek tartja Kádár Jánost Nagy Imre kivégzéséért. Egy idő után újabb vádat is felhozott ellene: az első titkár keze benne volt Erdélyi Károly külügyi államtitkár és más jelentős állami és párttisztségviselők gyanús körülmények között bekövetkezett halálában. Olyan döntőnek szánt bizonyítékokat hozott fel a gyilkosságok

ténye mellett, mint hogy az egyik elhunyt kórházi éjjeliszekrényén egy gyümölcshámozó kést találtak – gyümölcsöt viszont nem. Mi más célt szolgálhatott emberölésen kívül? – veti fel Huszár metsző logikával. Ez az emberölés-sorozat – Huszár vélelme szerint – nem történhetett volna meg Kádár János tudta nélkül. Már csak azt vártam: mikor áll elő azzal a bejelentéssel, hogy az első titkár őt is el akarta tenni láb alól. (Hasonló „megvilágosodás" ment végbe Berecz János emlékezetében is, a kezdeti köntörfalazás után egyre határozottabban állította, hogy Kádár János, ha akarta volna, megmenthette volna Nagy Imre életét.)

Huszár egy korábbi magánbeszélgetésünkön azt mondta – mintegy hitelesíteni akarván a kijelentéseit –, hogy a Köztársaság téri Pártház ostrománál bent tartózkodott az épületben, csak október 30-án hajnalban távozott el egy rövid időre, hazament tiszta fehérneműért. Két órával később visszatért, de balszerencséjére már kívül rekedt, mert a felkelők megszállták a teret. Nem egy olyan emberrel beszéltem, akik elmondták, hogy azokban a veszélyes napokban Huszár a Köztársaság térnek még a környékére sem merészkedett, hanem valamelyik távoli rokonának lakásán bujkált.

Huszár állasfoglalásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül erős kötődését a Magyar Szocialista Párthoz – az 1990-es választások után egy évig az országgyűlési képviselőcsoportjukban is helyet kapott – véleményét nyilvánvalóan a párt Kádár János emlékét megtagadó alapállása is sugallta.

A jelentős időelőnnyel indult Huszár-könyv viszonylagos sikere nem könnyítette meg a helyzetemet. Csak a kiadóm hitt továbbra is rendületlenül a vállalkozásunkban, időt-energiát fektetett bele, biztatott, segített. Hatalmasnak korántsem nevezhető üzleti

tőkéjét is kockáztatta, mert csak első, felületes megítélésre tűnt úgy, hogy a mi Kádár-könyvünk eleve sikerre van ítélve, tudtuk, hogy benne rejlik a bukás rizikója is. Az esetleges ráfizetést egyetlen szponzor sem fedezte volna, a könyvet sem állami vagy magánerejű kulturális alapítványok, sem jogi, sem természetes személyek nem támogatták egv fillérrel sem. Kísérletet sem tettünk, hogy anyagi hozzájárulást szerezzünk tőlük.

Az eladás várható nehézségeit csak növelte, hogy a könyv bolti ára viszonylag magas volt: 3500 forint, márpedig az én olvasóközönségem többnyire szegény emberekből áll, akiknek ez az összeg komoly kiadást jelentett. Később olyan esetekről hallottam, hogy öten-hatan álltak össze egy-egy példány megvásárlására, aztán a könyv kézről kézre vándorolt közöttük.

Számot kellett vetni azzal is, hogy a lehetséges olvasók milyen érzelmekkel fogadják majd, nem képzelhettem, hogy a könyvet szívükbe zárják azok, akik az 1956-os felkelés leverése után börtönbe kerültek, vagy hivatali-szakmabeli előrejutásukban gátolták meg őket, és más rétegek szemében is vörös posztónak számított minden Kádár Jánost méltató szó. Az ő meggyőzésükre nem is törekedhettem, csak egy célt szerettem volna elérni: az emberek értesüljenek a könyv megjelenéséről.

Ennek a szándéknak a megvalósítása kemény feladatot jelentett,, a sajtóban változatlanul igen kétes hírnév övezett. A demokrácia újdonsült bajnokai továbbra is felemlegették, hogy a rendőrségről szóló riportkönyvemben cigánybűnözésről beszéltem, az egyik napilap egy év alatt háromszor is rasszistának nevezett, olyanok oktattak ki ebben a tárgykörben, akik soha életükben nem lépték át egy lerobbant cigányház küszöbét. Nem lehetett vitás, hogy ezek a liberális

publicisták a megjelenő Kádár-könyvre is kiterjesztik majd a támadásaikat.

Védelemre nem számíthattam. Egyetlen újság vagy televíziós csatorna sem állt ki mellettem, legjobb esetben afféle „baloldali Csurkának" tekintettek. Hosszú évek során csak a „Napkelte" reggeli magazinja adott helyet a megszólalásaimnak, de azokban az időkben vele is megszakadt a kapcsolatom. Még az előző év októberében egy interjúban azt mondtam, hogy az idő múlásával, az ország állapotának folyamatos romlásával egyre nyilvánvalóbbá válik: Kádár János volt a XX. század legnagyobb magyar államférfiúja, elévülhetetlen történelmi teljesítmény, hogy egyben tudta tartam az országot. Szavaimra a riporter elsápadt, a várható „kitolásokra" számítva szerette volna letompíttatni velem ennek a kijelentésemnek az élét, de nem voltam hajlandó retirálni.

Az interjú után az előtérben elköszöntem Gyárfás Tamástól, a „Napkelte" első emberétől. Az igazi profi udvariasságával megdicsérte a szereplésemet, de az arca elárulta, hogy kellemetlenül érintették az általam elmondottak. Mindig is adtam rá, hogy ha botrányt vagy annak látszót okoztam, én magam viseljem a következményeket, senkit se vonjak be tettestársnak. Ezért másnap reggel felhívtam Gyárfást, és bejelentettem: ha neki vagy a műsornak valamilyen kára származna a nyilatkozatomból, azt magamra vállalom – mind anyagilag, mind erkölcsileg. Gyárfás most sem tett szemrehányást az elhangzottakért, csak visszafogott hangon arra kért, hogy értsem meg a helyzetét. A rovat megpróbál egyensúlyozni a politikai és szakmai akadályok között, de ez a balansz könnyen felborulhat. Ő személy szerint sokra tartja a tevékenységemet, és szeretné, ha továbbra is szerepelnék a „Napkelté”ben, de arra kér, hogy

változtassak a stílusomon. Ne mondjak olyanokat, mint hogy az MSZP lényegében nem más, mint egy Nicotex Fidesz, vagy hogy az egész jelenlegi politikai elit díszmenetben vonulhatna el Kádár János kiterjesztett lábai között, mint ahogy a liliputiak tették Gulliverrel.

Bármilyen diplomatikusan is fogalmazott, nem lehetett félreérteni: a továbbiakban vagy visszafogom magam, vagy elválnak az útjaink. Bár nem hajlottam semmiféle kompromisszumra, nem akartam egy újabb vitába keveredni, ezért egyelőre kitértem a nyílt kenyértörés elől:

– Értem, hogy mire gondolsz, majd máskor megbeszéljük.

Aztán hónapokig nem kerestem Gyárfást, de nehezen viselem a függőben hagyott helyzeteket, ezért március végén rászántam magam, hogy felhívjam, és jelezzem a döntésemet. Kényelmetlennek találtam volna a közvetlen párbeszédet, megkönnyebbültem, mikor a mobilján az üzenetrögzítő kapcsolt be.

Megköszöntem neki a közös munkát, hogy szinte mindig módot adott rá, hogy megjelenhessek a képernyőn. Ezután rátértem a lényegre: 72 éves koromra már nem kívánok változtatni sem a nézeteimen, sem a stílusomon, még ha ez ki is zárja a további együttműködést. Ezt az elhatározásomat a legkomolyabban vettem, most a Kádár-könyv marketing nehézségeivel küszködve sem fordult meg bennem a gondolat, hogy felelevenítsem a kapcsolatunkat.

A kiadóm maga próbálta kezébe venni a propaganda-ügyeket. Különféle ötleteket vetett be; például levelet írt tíz-tizenkét megyei könyvtárnak, hogy közvetlenül a könyv megjelenése után, valamikor szeptember közepén lelátogatnánk hozzájuk, és egy író-olvasó találkozó keretében bemutatnánk az újdonságot. Nem kérünk útiköltség-térítést vagy honoráriumot, sőt, mi fedezzük

a rendezvény levezetésére felkért moderátor tiszteletdíját is – alkalmanként tíz-tizenötezer forintot. Ajánlatunk nem talált túlságosan kedvező fogadtatásra, úgy jártunk, mint egy koldus, akit akkor is elzavarnak, ha ő maga kínál kenyeret. Három-négy megyei könyvtár még az ellen is kézzel-lábbal tiltakozott, hogy akár csak felkeressük őket. Semmiféle személyemnek szóló rosszindulatot nem tételezek fel róluk, nyilvánvalóan attól tartottak, hogy politikai botrány törne ki, ha helyet engednének egy olyan könyv bemutatójának, amely Kádár János életével foglalkozik – feltehetőleg a hivatalosan megkívánt hangnemtől eltérő módon. Nyilvános botránytól is félhettek, 2006 ősze már a jobboldali tüntetések időszaka volt; fáklyásmenetekkel, Árpád-sávos zászlókkal; a Bocskai-ruhákat készítő szabók degeszre keresték magukat.

Azok a könyvtárak, melyek nem utasították vissza kereken a jelentkezésünket, egy-két kivételtől eltekintve szintén nem törték magukat különösebben. A találkozót valamilyen kora délutáni időpontra tűzték ki, mikor az emberek még dolgoznak, és így a félig-meddig üres nézőtér szinte biztosra vehető. Propagandát sem fejtettek ki, legfeljebb egy kapura kiragasztott félíves papírlapon hirdették meg az eseményt. Többnyire nem a könyvtár központi épületét jelölték ki helyszínül, hanem valamelyik városszéli fiókintézményükbe irányítottak minket, a legfélreesőbb helyre – ahogy a vasutasok mondják: „félrevágtak minket a raktári csonkára".

Kiadóm egy másik próbálkozásával sem aratott sikert. A könyv tervezett címlapját, amely a cigarettára gyújtó Kádár Jánost ábrázolta felnagyított, plakátszerű fénykép formájában, lesokszorosíttatta, és tizenöt-húsz helyen kirakatta a metróban, a mozgólépcső melletti oldalfalakra. Ezt a gesztust a maga nemében egyedülállónak minősíthettük: Kádár János fotója majd

két évtizedes megtagadottság után, ha nem is hivatalos kezdeményezésre, de újra feltűnt Budapest utcáin. Tartani lehetett tőle, hogy valaki majd lefújja festékkel vagy telefirkálja gyalázkodó feliratokkal, különös elégedettséget váltott ki bennem, hogy nem került sor ilyen esetekre, csak egy példányt emeltek ki a keretből és vittek magukkal ismeretlenek.

Ez a fotós akció váratlanul súlyos anyagi következményekkel járt. „A füstmentes Magyarországért" elnevezést viselő antinikotinista mozgalom a Kádár János kezében tartott cigarettára hivatkozva feljelentett minket dohányzásra csábító propaganda vádjával. Ez a panasz olyan groteszknek tűnt, hogy sokáig nem is vettük komolyan. A füstellenes liga azonban nem hagyta annyiban a dolgot, bevádolta a képeket kiakasztó reklámcéget, azt el is ítélték szabálysértésért, ő viszont áthárította a felelősséget a mi kiadónkra. Kiderült, hogy jogilag megalapozottan járt el: a szerződés alsó, apró betűvel szedett szövegrészében szerepelt ugyanis egy olyan kitétel, amely szerint az esetleges büntetés a megrendelőt terheli. A bírságot, ha jól emlékszem, 700 ezer forintban szabták meg; a könyv még ki sem került a nyomdából, máris ekkora terhet sóztak a nyakunkba – kétszáz példány bruttó árát.

Nem halogathattuk tovább, hogy az eddigieknél határozottabb akcióba lépjünk. Hosszan töprengtem, hogy kihez forduljak, hol számíthatok valóban hatékony támogatásra. Eszembe jutott, hogy évekkel korábban, mikor szívinfarktussal kórházba kerültem, olyan állapotban, hogy az orvosok még a mosdóba sem engedtek ki, egy újságíró ennek ellenére besurrant a koronária-őrző osztályra, és interjút kért tőlem a hogylétemről. A szakmai szolidaritás nevében félholtan is felvállaltam a beszélgetést és a vele járó fotózást. Az

illető a közben eltelt évek alatt komoly karriert futott be, az egyik nagy példányszámban megjelenő bulvárlap főszerkesztője lett. Úgy éreztem, hogy a hajdani szolgálat fejében most én kérhetek tőle szívességet. Ő – feltehetőleg azért is, mert szenzációt érzett az ügyben – beleegyezett, hogy az egyik riportere cikket írjon a megjelenés előtt álló könyvről – ez meg is jelent Kádár János nagyméretű fotójával illusztrálva.

Néhány napos csend következett, mindenki a cikk lehetséges következményeit latolgatta. Indulatos vitákba kellett belemennem.

– Miért kell neked mindig provokálnod? – kérdezgették. – Egyszer nagyon ráfizetsz, és akkor megtanulod, hogy a fal mindig keményebb, mint a te fejed.

– Ti viszont nem ismeritek a magyar „falakat" – ezek önbiztosító szerkezettel vannak ellátva. Ha a „fal" megbizonyosodik abban, hogy a fej újra és újra nekimegy, egy idő után hátrább húzódik előle – már csak puszta kényelemből is.

Mikor kiderült, hogy az interjút nem követi botrány – legalábbis egyelőre –, más újságírók is ráharaptak a témára. Két-három nappal a cikk megjelenése után Jakupcsek Gabriella és Csiszár Jenő meghívott a TV2 „Mokka" című reggeli műsorába. Bár a könyv még mindig nem jelent meg és a nyomdai levonathoz sem lehetett hozzáférni, biztos voltam benne, hogy a két műsorvezető megpróbálja látatlanban szétfoszlatni a munkámban testet öltő szándékot.

Nem ismertem őket személyesen, de országos hírnevük alapján kemény vitára készültem, bonyolult eszmei pengeváltásokkal, többesélyes kimenetellel. A disputa során azonban megdöbbenve tapasztaltam, hogy teljesen tájékozatlanok Kádár János ügyében. Még az alapvető tényekkel sem voltak tisztában, például

egyikük azt sem tudta, hogy a felkelés leverése után hány halálos ítéletet hoztak. A puszta levegőre, a közhelyekre próbáltak támaszkodni, azt feltételezték, hogy elég lesz megvető hangsúllyal kiejteni az egykori első titkár nevét, és ezzel már el is dőlt minden vita. Az általam felhozott, egyáltalán nem revelációszerű, de konkrét nevekkel, történésekkel, évszámokkal nem tudtak mit kezdeni. Csiszár Jenő megpróbálta érzelmi síkra terelni a beszélgetést, önérzetes hangon jelentette ki:

– Ön hiába írta meg ezt a könyvet, én továbbra sem szeretem Kádár Jánost!

Ezt mély sajnálattal vettem tudomásul, mondván: ha van élet a halálon túl, akkor most Kádár János a föld alatt is beleremeg Csiszár Jenő róla alkotott véleményébe. Utána gyakorlatilag kiderült, hogy a neves riporterpáros egyetlen kártyát tartogat a kezében: a lerohanás kísérletét, ha ezt az ellenfél felülüti, nem tud tovább lépni. A beszélgetés végén már kérdésfeltevésre sem maradt munníciójuk. Bár az összecsapás a javamra dőlt el, mégis rosszkedvűen léptem ki a stúdióból: vannak harcok, ahol veszteni szégyenletes, de győzni is megalázó.

Érdekelt, hogy az átlagos tévénézők hogyan fogadták a beszélgetésünket, néhány nap múlva meg is érkeztek a reagáló levelek – közülük ideiktatok egyet:

„Tisztelt Moldova úr!

Hallottuk, hogy Kádár Jánosról ír könyvet. A televízióból értesültünk róla. Mikor Jakubecs (így írták a műsorvezetőnő családi nevét) Gabriellával és Csiszár Jenővel beszélgetett, ők nem nagyon értettek egyet Önnel. Én is, a férjem is csatlakozunk Önhöz.

Mi nagy tisztelői voltunk a Kádár János miniszter úrnak. A szegény réteget nagyon is felkarolta. Mi is a

parasztok cselédjei voltunk. Én elhiszem, hogy a gazdag réteg nem örült neki.

Jutottunk földekhez. Létrejöttek a gyárak, ahová el tudtunk menni dolgozni. Lett havi fizetésünk. Mi már 70 évesek vagyunk. A mi korosztályunk tudott lakást szerezni, házat venni. Ki tudtunk keveredni abból a nagy szegénységből.

Mit tudják a Jakubecs meg a Csiszár, milyen volt a mi életünk, őnekik a szüleik már megteremtették a jobb életet.

Írjon csak róla, meg is vesszük a könyvét, amint megírja.

Mi a temetésére is elmentünk volna. Akkor még nem volt az ingyenes utazás a nyugdíjasoknak, egy kicsit sokalltuk a vonat árát.

Ki volt olyan soká az ország élén? Akkor csak egy párt rendszer volt, sokkal jobb volt, nem marták egymást. Ezért kapják a sok fizetést. Nyugodjon békében a mi miniszterelnökünk, Kádár János.

Elnézést kérek, hogy merészkedtem írni Önnek, úgy felháborodtam a beszélgetésükön, akkor elhatároztam, hogy írni fogok.

Jó egészséget a könyv megírásához…"

Nem kellett sokáig várnom a következő televíziós szereplésre – bár a meghívás onnan érkezett, ahonnan a legkevésbé számítottam rá. Egyik este hazatérve Gyárfás Tamás üzenetét találtam a telefonunk rögzítőjén. Lassan egy év telt el azóta, hogy megszakadt a kapcsolatunk, azt hittem, soha többé nem jelentkezik, de ő, mint profi menedzser, nem foglalkozott a múlttal, azt figyelte, mit hasznosíthat műsorában napjaink eseményeiből. Már tudott a Kádár-életrajz közeli megjelenéséről, és felajánlotta: tárgyaljunk róla az „Össztűz" műsor keretében. Nem volt okom

visszautasítani a felkérését, Gyárfás semmiféle előzetes feltételt nem támasztott.

A műsorban szokásos felállás szerint három újságíróval kerültem szembe: az akkor még állandó munkatársnak számító Orosz Józseffel és két meghívott „külsőssel". Ez utóbbiak részéről ugyanazt a megdöbbentő tájékozatlanságot kellett tapasztalnom, mint az előző polémiák során. Egyikük azt állította, hogy Kádár János a sokszor idézett utolsó, úgynevezett „őrült" szereplése során feltépte mellén az ingét, és azt kiáltozta:

– Ide lőjetek!

Nem tartottam szükségesnek, hogy válaszoljak erre a rágalomra. Aki csak egyszer is látta vagy hallotta beszélni Kádár Jánost, az tudta, hogy sohasem ragadtatta magát hasonló gesztusokra. Kivártam, amíg a műsorvezető Orosz József inti le a heveskedő zsurnalisztát.

Ezt a szereplésemet még legalább húsz követte – országos kiterjedésű vagy helyi televíziók műsorában, de egyszer sem fordult elő, hogy valamelyik partnerem megengedő magatartást tanúsított volna Kádár János megítélésében. A belőlük áradó indulatok heve jelezte, hogy a politizáló humán értelmiség, melynek soraiban ott voltak a hatalom birtokosai is, minden módon és eszközzel igyekszik megsemmisíteni a szocializmus örökségét – azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy ilyen taktikával a saját „sarát" is sikerül eltüntetnie.

A lavina tovább gördült, a továbbiakban sorra szakadtak meg régi, félig-meddig barátinak hitt kapcsolataim. A rendszerváltás korszakában, főleg az 1980-as évek végén, sokra tartottam Farkasházy Tivadar közéleti magatartását. Imponált bátor, néha a személyes biztonságát is kockáztató kiállása az ordas

jobboldali eszmék ellen, tömegeket lelkesítő tevékenysége a Demokratikus Chartában.

Később megdöbbentő változásokat kellett észlelnem beállítottságában. A fentebb már említett állami kitüntetés és az MSZP-s Táncsics Alapítvány anyagi támogatásának elfogadása nem a véletlen szüleménye volt.

Az 1994-es szocialista-liberális győzelmet hozó országgyűlési választások után az MSZP és az SZDSZ csúcsvezetői érinthetetlen tabuvá lettek az úgynevezett baloldali sajtóban – ez a „Hócipő"-re is vonatkozott. Göncz Árpád, Horn Gyula és a többiek éteri magasságokba emelkedtek. Én a magam részéről elítéltem ezt az elfogultságot, véleményem szerint a szatíra szükségképpen támadó jellegű, természetes ellenfele a Hatalomnak, kormánypárti szatíra éppúgy nem létezhet, mint forró jég. Ezt a behódoló magatartást egy televíziós interjúban a műfaj fegyverletételének minősítettem:

– A szatíra nem arra való, hogy nyalja bármelyik rendszer vezetőinek a fenekét, azt állítva, hogy ily módon aranyeret kíván okozni nekik. Ha ezt kényelmetlennek találják az illetők az igyekvést, majd szólnak, hogy hagyják abba.

Ezt a kijelentésemet Farkasházy is magára vette, nem állítom, hogy minden alap nélkül. Kétheti lapjának példányszáma visszaesett, a remittendája hegyekben halmozódott, a ráfizetést csak bankok és más intézmények támogatásával tudta ellensúlyozni – ezek pedig nem adták ingyen a pénzüket, számukra kedvező irányultságot vártak el cserében. Emlékszem Farkasházynak egy önkritikus mondatára:

– Én már csak a romjaimban emlékeztetek egy szabad és független újságíróra.

Bár jeleztem rosszallásomat, a kapcsolatunk nem szá- molódott fel rögtön a maga egészében, egy-egy

írásom továbbra is megjelent a „Hócipő"-ben, de a lap más helyein, például a képaláírásokban, Farkasházy alig-alig leplezett üzeneteket küldözgetett nekem. A végső kenyértörés nem sokáig váratott magára.

A lap, elsősorban maga Farkasházy, mind többet foglalkozott a már rég halott Kádár János személyével – lenéző, fölényeskedő hangnemben. Kádár János, mint a világ bármely más politikusa, nem áll fölötte a Történelem bírálatának, de nem hiszem, hogy a Sors egy átlagos kabarettistát jelölt volna ki arra a feladatra, hogy ítéletet mondjon fölötte. Farkasházy ezt az önjelölti küldetését meglehetősen alacsony nívón teljesítette. Már szóltam róla, hogy a néhai első titkárt szinte kizárólagosan Csermanek János néven emlegette. A közéleti fair play szelleme – véleményem szerint – megköveteli, hogy ha egy jelentős közszereplő idegen hangzású nevét megmagyarosítja, akkor a továbbiakban ezen a néven említtessék. Egyetlen színésznek sem jutna eszébe, hogy a „Nemzeti dal" elszavalásakor szerzőként Petrovics Sándort mondjon Petőfi helyett. Farkasházy folyamatos „csermanekozását" némileg indokolttá tette volna, ha ezzel egy féltve rejtegetett hétpecsétes titokról rántja le a leplet, Kádár János azonban sohasem tagadta le az eredeti nevét – miért is tette volna? –, minden életrajzában megemlítette. A „Kádár"-t eredetileg fedőnévként használta az illegális kommunista mozgalomban, csak a felszabadulás után vette fel véglegesen.

Ismerve Farkasházy indulatos természetét – no meg a magamét is nem akartam személyeskedő vitába keveredni vele, de többször is jeleztem ezzel kapcsolatos fenntartásomat – mindvégig eredménytelenül. Nem derült ki ennek a gesztusnak a célja, lehet, hogy pusztán fölényeskedési szándékát kívánta kiélni ilyen módon, lehet, hogy Kádár Jánosnak a

magyar néphez való tartozását szerette volna megkérdőjelezni.

Utolsó találkozásunknál már tudta, hogy könyvet írtam Kádár Jánosról, indignálódva megjegyezte:

– Remélem, legalább kétköteteset.

– Igen, kétköteteset.

– Kádár idejében jobb volt?

– Ígen, jobb volt.

Mind kevésbé találtam értelmét, hogy fenntartsam ezt a végképp kiüresedett kapcsolatot, már csak az alkalmat vártam a szakításra – ez hamarosan el is érkezett. A „Hócipő"-ben megint megjelent egy Kádár Jánosról készült gúnyrajz, alatta még a szokásosnál is gyalázatosabb szöveggel. Még aznap felhívtam Farkasházyt, és „kimutatkoztam" neki – ez a gesztus azt fejezi ki, hogy többé nem tekintem őt ismerősömnek, neki természetesen jogában áll ezt viszonozni.

Azt képzeltem, hogy az illem szabályainak megfelelően tettem ki a pontot egykori barátságunk végére. Őszintén meglepődtem, mikor Farkasházy a „Hócipő" következő számában nevem említésével megírta az esetet, amely, véleményem szerint, kettőnk magánügyének számított, – egyáltalán nem tartozott az újság olvasóira. Eljárását nem vettem a szívemre, csak azt sajnáltam, hogy nem korábban szakítottam meg vele a kapcsolatomat.

Ezentúl alig akadt olyan újonnan megjelenő „Hócipő"-szám, amelyben valamilyen formában ne foglalkoztak volna velem – főleg azután, hogy végül is megjelent a Kádár-életrajzom. Az ország egykori első embere mellett való kiállásomat megpróbálták az elmebaj egy alig áttételes formájának feltüntetni. Én egy szóval sem válaszoltam lendületes rohamaikra.

Ezek után érthető, hogy nem éreztem különösebb megrendülést, mikor arról értesültem, hogy Farkasházyt

elbocsátották a Rádióból, még a belépőkártyáját is elvették tőle.

Érdeklődéssel követtem az újságokban az ügy utórezgéseit, figyeltem, kik állnak ki az eltávolított humorista védelmében. Most is csak a szokásos ötvenszáz entellektüel lépett sorompóba mellette, akik már régen csak különféle tiltakozások aláírásával jelezték, hogy egyáltalán léteznek még. Ők is inkább csak Nyugatról, vagy itthoni szinekúrákból üzengettek.

Igazából csak Farkasházy ragadott lándzsát a maga védelmében, igaz: ő viszont annál nagyobb nekibuzdulással, alig múlt el nap úgy, hogy ne jelent volna meg valamelyik televíziós csatorna képernyőjén. Nekem úgy tűnt: nyilatkozataiban addig úgy-ahogy féken tartott legrosszabb tulajdonságai szabadultak el. Az objektív érveket hangerővel és indulatokkal próbálta meg pótolni, sértő megjegyzéseket tett egykori „üzlettársaira", a Rádió vezetőire. Az előadói rutinja is cserbenhagyta, áttekinthetetlenül hosszú mondatokba bonyolódott bele, amúgy is gyenge hangja gyakran elcsuklott. A közönség megunta agresszivitással keveredő siránkozásait, és az ügye még a szokásosnál is hamarabb lekerült a napirendről. Népszerűsége a mélypontra zuhant, esete azt bizonyítja, hogy egyszerre senki sem tarthat igényt a töviskoszorúra és a harminc ezüstpénzre.

V.

A Kádár Jánosról írott életrajzom végül is szeptember közepén jelent meg. Tizenegyedikén tartottuk meg a sajtóbemutatót – ez a hangzatos fogalom ritkán takar valóban jelentős kulturális eseményt. Többnyire úgy zajlik le, hogy a kiadó faxon értesítést küld a szerkesztőségekbe: „tisztelettel meghívjuk ebbe és abba a klubhelyiségbe vagy könyvesboltba, ahol a szerző – esetleg egy kritikus – ismerteti X. Y. szerző új művét." Mostanában néha már azt is odaírják a közlemény végére, hogy „büfé".

Ha ez a meghívás egy olyan kiadótól érkezik, amelyről köztudott, hogy honorálja, ha a sajtóban foglalkoznak a termékeivel, a szerkesztőségekben valóságos közelharc indul meg, öten-hatan is törekednek rá, hogy ők képviselhessék a lapot. A legerőszakosabb végül is magához kaparintja a megbízatást, megjelenik a helyszínen, figyelmes arccal végighallgatja a tájékoztatót, aztán elvonul egy félreeső zugba a kiadó megbízottjával, akitől megkapja a járandóságát, amiért ismertetőt ír majd a könyvről. Leggyakrabban egy készpénzfizetési számlát állít ki „irodalmi tanácsadás" vagy „szakmai elemzés" megjelöléssel. Előfordulnak olyan esetek is, hogy az ügyintézés egyszerűsítése céljából egy tízezer forinttal (az összeg változhat) bélelt borítékot nyújtanak át a megbízható, bevált kritikusnak. Nincs tudomásunk olyan botrányról, hogy egy újságíró felháborodva kikérte volna magának ezt a gyengéd befolyásolási kísérletet.

Ha ilyen jellegű juttatások nem várhatók, az újságírók többsége nem fárasztja magát a tájékoztatón való megjelenéssel, a faxot a papírkosárba dobja, vagy továbbadja ismerős nyugdíjasoknak, takarítónőknek,

ráérő bolti kiszolgálóknak. Ők aztán fel is tűnnek a helyszínen, a magukkal hozott nejlonzacskót sietve megtömik pogácsával, aprósüteményekkel, szendvicsekkel, „besuvasztanak" egy-két üveg üdítőt is. Kérnek az éppen bemutatott könyvből is – lehetőleg több példányt – névre szóló dedikálással főnökeiknek, barátaiknak.

Az én kiadóm eleinte bőkezű összejöveteleket rendezett – általában a Batthyány téri Veronika cukrászdában bérelt ki egy különtermet. Az első osztályú helyen a megjelentek tetszésük szerint rendelhettek ételt-italt, és ők nem hagyták kihasználatlanul ezt a lehetőséget. Valósággal fuldokolva tömték magukba a hideg húsokat, salátákat, süteményeket, és unicumot, francia konyakot ittak rá. Egy-egy rendezvény költsége még az akkori viszonylag alacsonyabb árakon is nyolcvan-százezer forint körül járt. Urbán Tamás nem engedte, hogy én is beszálljak a számla kiegyenlítésébe, de én úgy éreztem: egy hajóban evezünk, őt is meg akartam kímélni a felesleges kiadásoktól. Rábeszéltem, hogy a bemutatókat ezentúl az Alkotmány utcai Pallas Páholyban, a nyomdászok klubhelyiségében rendezzük meg a korábbiakhoz viszonyítva harmadakkora felhajtással, csak szendvicseket és üdítőitalokat kínálva. Hamar elterjedt a híre, hogy a vendégek többé semmiféle luxusra nem számíthatnak, ennek nyomán mind kevesebben keresték fel a rendezvényeinket:

– Két sajtos stangliért nem érdemes strapálnom magamat! – gondolhatták az elmaradók.

Még egy újítást is bevezettünk: más kiadók szokását átvéve, ahol éppen csak felmutatták a könyvújdonságot, és senkinek sem adtak belőle grátisz, többé mi sem osztogattuk nyakra-főre az ingyen tiszteletpéldányokat. Ezentúl hiába állt elém egy-egy borongós tekintetű özvegyasszony:

– Szegény Jánosom hogy szerette a Moldova urat, még a halála előtti héten is emlegette. Az ő emlékére tessék dedikálni két könyvet: egyet nekem, egyet a barátnőmnek, aki színházi pénztáros, és mindig szerez belépőt a főpróbára. De valami szép gondolatot is tessék írni bele.

Csak az kaphatott a könyvből, aki felmutatta az újságíró-igazolványát. Ezután az érdeklődés végleg megcsappant, egy alkalommal az is előfordult, hogy egy lélek sem nyitotta ránk az ajtót.

Őszintén meglepett, hogy a Kádár-életrajz bemutatójára zsúfolásig megtelt a Pallas Páholy terme – még két-három televíziós csatorna kamerái is megjelentek a helyszínen. Szokásos módon jóval a kezdés időpontja előtt érkeztem, leültem az előadói asztal mellé, és próbáltam felmérni a közönséget. Meglepődve ismertem fel néhány kiadó vezetőjét, tudtam róluk, hogy ők szintén egy-egy Kádár Jánosról szóló könyv kiadására készülnek, és most azt méregetik, miképp vehetnék fel velünk a versenyt. Ha másképp nem megy, miképp tudnák lejáratni a mi vállalkozásunkat. (Ezt az utóbbi feltételezést nem az „üldözési mániám" diktálta. Egy újság szerkesztője is ott ült a széksorokban, valaha együtt dolgoztunk a Magyar Hírlapnál, majd a laptól eltávozva is fenntartottuk jó kapcsolatunkat. Be szoktam számolni neki a terveimről, néhány héttel korábban most is megkerestem őt, hogy a könyvemről beszélgessünk, de nem jött el a megbeszélt találkozóra, és utóbb sem mentette ki magát. Nem értettem, miért viselkedett úgy – csak jóval később derült ki távolmaradásának oka: mint szakértő érdekelt volt egy másik Kádár Jánosról szóló könyv kiadásában. Partnerének megbízásából fulmináns ellenpropagandába kezdett, hetet-havat összehordott, egy cikkében még azt is a szememre hányta, hogy a Mikes Kelemenről

szóló regényemben Rákóczi Ferenc alakjának megformálásánál a Kádár iránti nosztalgiám is szerepet játszott.)

Konkurenseinknek – kézbe véve a könyvet – arra is rá kellett döbbenniük, hogy a két-háromhetes időhátrányuk mellett más tekintetben is rossz pozícióba kerültek. Nem láthattam bele a gondolataikba, de tudtam, elég lehetett nekik néhány sebtében átfutott részlet is, hogy felfogják: az olvasók zöme azt a pozitív Kádár-képet fogadja majd el hitelesnek, melyet én festettem róla, mert egyezik az ő ki nem mondott, de a propaganda által szét nem oszlatható nosztalgiájukkal. Az is az én könyvem mellett szólt, hogy elkerültem minden elvont filozofálgatást, igyekeztem a közemberek nyelvén gondolkodni és beszélni.

Vitatkozni tulajdonképpen nem volt miről, csak egy rövid tájékoztatót tartottunk, és az első kínálkozó alkalommal el is köszöntünk. Ezt a tájékoztatót csak formalitásnak tekintettem, a nap fő eseményének az én szememben a délutáni dedikálás látszott a kiadóm Lehel téri boltjában, itt lehetett megbízhatóan következtetni a könyv sorsának alakulására.

Három óra felé mentem ki a Lehel téri metróállomásra, az üzlet ennek a galériaszintjén helyezkedett el. Mikor kiértem, az oda vezető folyosót már szinte eltorlaszolta a dedikálásra váró tömeg. Bár megértem már hasonló fogadtatást a vízlépcsőről vagy az egészségügyről szóló riportkönyvemnél is, mégis elfogott a meghatottság, hogy ennyi ember kíván találkozni velem. Úgy éreztem, nem szolgáltam rá erre a megtiszteltetésre, nem vagyok más, mint egy ügyes kókler, akinek sikerült feltüzelni a tömeget, sokkal többet és még jobban kellett volna dolgoznom, hogy ezt az elismerést kiérdemeljem. Azzal próbáltam egyensúlyt teremteni magamban, hogy ez a fogadtatás

kárpótlásnak számít a hatalommal szembeni folyamatos ellenszegülésért, a díjak és kitüntetések elutasításáért, a liberális sajtó állandó lenéző támadásaiért, és nem utolsósorban ma-gánéletem háttérbe szorulásáért, a tíz-tizenkét órás munkanapokért.

Legyűrtem az elfogódottságomat, jobbra-balra köszöngetve bementem a könyvesboltba, leültem az asztalhoz, és elkezdtem a dedikálást. Olyan sebességgel dolgoztam, mintha egy csúcsra járatott automata mozgatta volna a kezemet. A vezeték- és keresztnevemet elválasztás nélkül egybeírtam, hogy még egy másodperc töredékéig se kelljen felemelni a tollamat, de bárhogy is igyekeztem, a sor egyre csak szaporodni látszott. Szinte mindenkivel váltottam néhány szót; foglalkozásukról, anyagi helyzetükről kérdeztem őket; önérzetesen visszafogott, mégis keserű válaszokat kaptam. Úgy tűnt, mintha „Kádár János árvái" jöttek volna el, hogy tisztelegjenek az ország egykori első emberének emléke előtt.

Néhányan attól tartottak, hogy nekik már nem jut a könyvből, Urbán Tamás azt találta ki, hogy a példányokat egy-egy nejlonzacskóba rakta, a kiszolgálónők kivitték a folyosóra, ott adták át a várakozóknak, megígérték, hogy egy hét múlva újra eljövök, és akkor majd dedikálom nekik.

Nyolc óra felé tettem le a tollat, az ötórás roham alatt közel ezer kötetet írtam alá. Ez dicsekvésnek hat?

Lehetséges, de nem zavar különösebben, az állandó mellőzöttség állapotába szorítva egy-egy pillanatra én is felemelhettem a fejemet. A dicsőség amúgy is csak virtuális volt, anyagiakkal nem járt, egy fillért sem kaptam a szemet vakító, az ujjakat görcsbe rántó munkáért, csak Tamás hívott meg a bolt bezárása után a szemközti kocsmába. Álltam az ivópultra könyökölve egy fél deci unicum és egy pohár sör mellett, jólesően

nyugtáztam, hogy a szomszédomban iddogálók megismernek, és bólintanak köszöntésül.

A Kádár-életrajz minden várakozást felülmúló sikert aratott, a 25 ezer példányos első kiadást napok alatt másik három követte, hamarosan túllépte a 120 ezres határt is. Az összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy egy regénynél vagy más prózai műnél a 3 ezres szám már jelentős eredménynek számított.

A siker természetesen felszította az ellenséges indulatokat. Ha nyíltan nem is ócsárolták, minden oldal igyekezett megfeledkezni a könyv létezéséről – a szélsőjobbtól kezdve egészen a Munkáspártig. Ami az utóbbit illeti, be kell ismernem, kevés hízelgőt írtam Thürmer Gyula öntömjénező apparátusáról, meggyőződésem szerint csak formálisan, kizárólag személyes céljaik szolgálatába állítva vállalják fel a néhai első titkár emlékét, Kádár János, ha élne, aligha lépne be ebbe a talaját vesztett, handabandázó alakulatba.

Minden eszközzel igyekeztek meggátolni, hogy a könyv még szélesebb hullámokat vessen a köztudatban. Az egész országot behálózó Cora üzletlánc felfigyelt az általános érdeklődésre, megkereste az egyik könyvterjesztő vállalatot, és felkérte, hogy hat nagy áruházában: Budapest környékén és vidéki városokban rendezzen bemutatót és vásárt.

A terjesztő felhívott, megállapodtunk a találkozók helyszínében és időpontjában. A program Kádár János fényképével illusztrálva meg is jelent a Cora karácsonyi katalógusában. Ha jól emlékszem, először a budakalászi üzletükben dedikáltam volna, de az üzletlánc igazgatója 24 órával előtte lemondta mind a hat rendezvényt. A döntéséhez nem fűzött különösebb indokolást, de nyilvánvalólag attól tartott, hogy magára vonja bizonyos

politikai körök rosszallását. A dedikálássorozat ilyen primitív módon való visszavonása engem nem hozott ki a sodromból, nem tettem semmiféle válaszlépést, de az olvasókból felháborodást váltott ki, néhányan levélben is megkerestek:

„Tisztelt Moldova György úr!

Sajnálattal voltam kénytelen tudomásul venni, hogy Szegedre a Cora Áruházba meghirdetett dedikálása elmaradt. Pedig jó néhányan tisztelettel vártuk Önt, remélve, hogy egypár gondolatcserére és kézfogásra is sort keríthetünk.

De hát ez elmaradt.

Azért kerestem az alkalmat, hogy néhány reflexiómat a Kádár János-könyv elolvasása után elmondjam.

A Dzerzsinszkijről elnevezett intézmény [a levelet küldő olvasó nyilvánvalóan az egykori szovjet belső elhárításra céloz – M. Gy.] szolgálatában álló ügynökökről soha nem gondoltam, hogy „csendes kis bélyeggyűjtők” szintjén működtek volna, de a Nagy Imre jelentései alapján elítéltek névsorának megismerése mégis letaglózott."

(A teljes érthetőség kedvéért felidézem a könyvből az idevágó szakaszt, mely az NKVD által Grósz Károly akkori magyar miniszterelnöknek átadott hivatalos okmányokból vétetett.

„Nagy Imre jelentései alapján a szovjetunióbeli magyar emigráció tagjai közül eddigi ismereteink alapján 25 főt tartóztattak le és vontak felelősségre. Nagy Imre 150 fős listájából 6 főt, a 15 fős listájából 9 főt, a 38 fős listájából 10 főt ítéltek el [könnyen kikövetkeztethető, hogy Nagy Imre több névsort is beterjesztett – M. Gy.].

Magyar Lajos újságírót, a Komintern VB keleti titkárságának helyettes vezetőjét halálra

Madzsar József orvost, a Társadalmi Szemle egykori szerkesztőjét 10 év börtönre

Sugár Andrást, a szovjet rádió osztályvezetőjét halálra

Pollacsek Lászlót, a Kreml kórház főorvosát, aki Nagy Imre kezelőorvosa is volt, 15 évre

Karikás Frigyes újságírót halálra

Farkas Gábor mérnököt halálra

Manuel Sára nyugdíjast 5 év börtönre

Müller Ernőt, a KMP Külföldi Bizottságának tagját, a Thálmann Klub helyettes vezetőjét halálra

Hidas Antal írót 8 évre

Vági Istvánt, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt elnökét, a Szakszervezeti Internacionálé középeurópai szekciójának helyettes vezetőjét halálra

Hevesi Gyula mérnököt 8 évre

Wimmer Ernő szakszervezeti vezetőt halálra

Gold Géza munkást halálra

Hajdú Pál újságírót halálra

Rákosi-Marschowsky építészt nyolc évre

Vágó Bélát, a Tanácsköztársaság volt belügyi népbiztosát halálra

Károlyi Gréta titkárnőt 3 év száműzetésre

Varjas Elemér minisztériumi alkalmazottat halálra Gelyner József újságírót 10 évre

Lukács Györgyöt halálra ítélték, de az ő bírósági ítéletét 1941-ben felülvizsgálták és felfüggesztették, Benedek György munkást 5 év börtönre ítélték" – mindezt, ismétlem, Nagy Imre feljelentései alapján, bár feltételezhetjük, hogy a bevádolásokban társai is voltak. Idestova tíz év telt el azóta, hogy a közlemény nyomtatásban bárki számára hozzáférhetően megjelent, és közel húsz éve, hogy Grósz Károly bemutatta az MSZMP Központi Bizottságának titkos ülésén, de azóta egyetlen adatát sem cáfolták meg, sőt kétségbe sem

vonták. Az a budapesti hetilap sem kapott tiltakozó felszólalásokat, mely a névsort leközölte. – M. Gy.)

-„…a mártír szerepet – folytatja a levélíró –, úgy tűnik a leírtak alapján, a kényszerűség szülte Nagy Imre számára, mert nem remélt, vagy nem remélhetett kegyelmet azoktól, akik ismerték életének ezt a sötét korszakát, akkori aktív szerepét.

Tudatában lehetett annak is, hogy ha az 1956. november 4-i szovjet beavatkozás nem következik be, az ambiciózus hatalomért jelentkezők úgy félretolták volna, mint a színházban a díszletmunkások szokták tenni a színváltozás során a kulisszával.

Makacs ellenállása a kormányfői lemondását illetően talán válasz lehetett az őt lekommunistázó, az őt félreállítani szándékozó „forradalmár" kulisszatologatóknak, ezzel is jelezve létező legitimitását a Czupi Bálint, Németh Lajos, Mindszenty József, Payr Hugó, Radvánszky Antal nevű uraknak…

A televízióban közvetített interjúk során az Ön szavai nyugalmat, szigoréi elkötelezettséget árasztottak. Ezt próbálta meg nagy hévvel ellensúlyozni a Kádár János munkáját-személyét bemocskolni a gyűlölettől sokszor beszédzavarral küszködő műsorvezető Kornis Mihály.

Ezt is meg lehet próbálni, de akiknek emlékei között még él például a helsinki konferenciát követő európai szintű változás, annak eredményei, azoknak ugyan beszélhetnek a Kornis-féle krónikások.

Azok számára, akik az Ön Kádár Jánosról szóló könyvét elolvasták, és tőlük a reakció Ön ellen nemcsak a szitoktól és mocskolódástól hemzsegő levelekben nyilvánult meg, azt mondanám: »Iustitia fluctuat nec mergitur«, az Igazság hányódik a habokon, de nem merül el…"

A könyv folytatódó sikere tovább szította az ellenséges indulatokat, védelmében újabb és újabb nyilvános párbajokra kényszerültem. A televíziós viták valóságos összecsapásokká váltak, ebben a műfajban nem rendelkeztem számottevő gyakorlattal, el kellett sajátítanom a különböző taktikai fortélyokat. Megtanultam, hogy ha egy riporter megszólalása előtt feszülten rákönyököl az asztallapra, akkor támadni készül, ilyenkor nyájasan fel kell szólítani, hogy helyezze kényelembe magát, a székén hátradőlve szükségképpen ellazul. Vigyáztam saját megszólalásom külsőségeire is: igyekeztem, hogy a gesztusaim mindig összhangban álljanak a szavaimmal, a mereven lefeszített vagy túlságosan elszabaduló kéz hatástalanná teszi a mondanivalót. A mozdulatoknak általában nem szabad a váll síkja fölé emelkedni, a magasba felnyújtott kar csak átkot szóró vagy áldást osztó prófétáknak áll igazán jól. Nem gesztikulálhatok a csípőm alatti mélységben sem, mert félszegnek tűnök, sőt az altest körül hadonászva komikussá, esetleg obszcénná válhatok.

Mindinkább törekedtem a gondos felkészülésre, a téma elérhető legteljesebb megismerésére, mert semmi sem ingatja meg jobban a megszólalásunk hitelességét, mint az adatok pontatlansága vagy hiányos ismerete. Alapállásunk eszmei irányultságát a nézők akkor is respektálhatják, ha nem értenek egyet vele, viszont ha ténybeli tévedéseket követünk el, akár csak egy dátumot eltévesztünk, az egész hitelünk elveszhet.

Szükségem is volt a „technikám" tökéletesítésére, mert egyre fajsúlyosabb debattereket vonultattak fel ellenem. Meglepődtem, mikor arról értesítettek, hogy egy „importban behozott" szakértővel is vitába kívánnak küldeni, Paul Lendvayról, az osztrák sajtó egyik doyenjéről volt szó. Ő az 1950-es években – akkor még Lendvai Pálként – a Szabad Népnél, a párt lapjánál

dolgozott, ha jól értesültem, rovatvezetői beosztásban. Egyszer valamilyen politikai lapszust követett el – meggyőződésem szerint minden szándék nélkül –, és ezért néhány hónapra internálótáborba zárták. Ezt a sérelmét nem felejtette el, mikor a diktatúra megingott, Nagy Imre köréhez csatlakozott, és szembefordult a Rákosi vezette politikai csoportosulással. A felkelés leverése után nem esett különösebb bántódása, a Szirmai István szerkesztette Pest Megyei Hírlaphoz került, de nem találta helyét a magyar sajtó világában. A lap egy alkalommal Lengyelországba küldte ki riportra, kint Ferihegyen Lendvai valamilyen trükkel feljutott egy Nyugatra induló repülőgépre, és ahogy akkoriban mondták, disszidált. Bécsben karriert futott be, különféle újságíró szervezetek elnökségi tagjaik közé választották. Sikere felkeltette a magyar elhárítás figyelmét is, nem kisebb személyiséget „állítottak rá", mint minden riporterek királyát, Szepesi Györgyöt, aki mellékállásban az állambiztonsági szervek besúgójaként is működött.

Lendvai, illetve Lendvay már osztrák újságíróként folyamatosan támadta Kádár János emlékét, egy Magyarországon megjelent nyilatkozatában áperte gyávának nevezte. Felmerül a kérdés, hogy jogosan tette-e. Kádár János élettörténetéből tudjuk, hogy két politikai rendszerben is életfogytiglani börtönre ítélték, sőt ha-lálbüntetést is kimondták rá, csak kalandos körülmények között sikerült megszöknie. Az illegális tevékenységének évtizedei alatt folyamatos hajtóvadászatot folytattak ellene, de egy pillanatig sem gondolt dezertálásra. Az is köztudott, hogy 1956 novembere után meggyőződése hatására cselekedett, bár ezzel magára vállalta az ország gyűlöletét.

Persze nem zárhatjuk ki, hogy akadhatnak olyan emberek, akik jogosan nézik le Kádár Jánosnak ezt a szerény életteljesítményét, mivel ők maguk ennek a

sokszorosát mutathatják fel saját sorsuk folyamatában. Lendvay úr nyilvánvalóan ezek közé tartozik.

Mikor szembekerültünk egymással a televízió stúdiójában, rögtön erre a témára tereltem a szót. Tisztelettel érdeklődtem, hogy ő milyen megnyilvánulásait tudja felmutatni rettenthetetlen bátorságának. Hányszor szállt szembe vérszomjas ellenségek légióival, hányszor ereszkedett le puszta kézzel valamely oroszlánokkal zsúfolt verembe, hogy ilyen egyértelműen mer ítélkezni Kádár János életútja fölött. Lendvay kevés hasonló esetet tudott felidézni – pontosabban szólva, egyet sem.

Személy szerint semmi bajom nem volt az osztrák újságíróvá átvedlett egykori Szabad Nép-es zsurnalisztával, de eleve meg akartam dönteni eszmei alapállásának hitelességét a magyar televíziónézők előtt. (Később tudtam meg, hogy ez a szándék bevett fogásnak számít, a nyilvános viták elméletében „homlokzatrombolásnak" nevezik.) Mikor Lendvay kijelentette, hogy az akkori szocialista-liberális kormányzat tevékenysége mintegy négy éven belül gazdasági fellendülést, emelkedő jólétet hoz majd, váratlanul közbevetettem egy kérdést:

– Lendvay úr! Ön szerint évente hány ember hal meg Magyarországon?

Csak széttárta a kezét:

– Nem tudom.

– Százharmincezer körül. Mivel ön négyéves terminust jelölt meg a várható fellendülésre, négyszer annyi, vagyis összességében több mint félmillió magyar kortársunk nem lesz abban a helyzetben, hogy élvezze a prosperitás előnyeit. Ezt méltányosnak tartja?

Ezt a közjátékot Lendvay nem tudta korrigálni! Más viszonylatokban is sikerült kihasználnom a „hazai pálya"

előnyeit. A továbbiakban fajsúlyosabb ellenfelet már nem tudtak szembeállítani velem.

A televíziós vitákat a magánéletemben is kisebb-nagyobb összecsapások kísérték. Egyszer gyalogosan haladtam a Szent István körúton, mikor valaki öklével váratlanul belenyomott a vállgödrömbe. Azt hittem, hogy valamelyik ismerősöm ingerkedik velem, felnéztem, egy soha nem látott, negyven körüli, fekete bőr-lemberdzseket viselő férfi provokált ilyen módon. Gesztusát azzal egészítette ki, hogy a szája sarkából megvetően odasziszegte:

– Kommunista!

A külvárosban nőttem fel, sohasem kerestem, de nem is kerültem el a verekedéseket. A magam számára szerkesztett becsületkódex szerint a kiállással morálisan akkor is győzök, ha történetesen egy kredenc méretű figura hülyére pofozna. Ezt a felfogásomat öregkoromra is megőriztem, most is a sértegetők után eredtem, megállítottam őket, és megkérdeztem, hogy mi bajuk van velem. Szemtől szemben állva kiderült, hogy nem nyomorgó, lecsúszott emberek kötöttek belém, akik siralmas helyzetük következtében elveszítették a normális ítélőképességüket, hanem viszonylag konszolidált, csak túlságosan jobbra tolódott figurák. Egyikük sem ismert személyesen, valószínűleg egy könyvemet sem olvasták, legfeljebb a televízióban láttak szerepelni. Arcukra mégis vitára sem hajlandó gyűlölet ült ki, csak az óvatosság tartotta vissza őket egy nyílt fizikai összecsapástól. Attól félhettek, hogy a közelben esetleg egy rendőr áll, aki közbeavatkozna, ha botrányt lát. Ez az aggodalmuk, véleményem szerint, indokolatlan volt, egy épp arra tévedő „közeg" gyors hátraarcot végzett volna, és sietve elvonul.

Az utca népe pedig nem kockáztatta volna meg, hogy a megtámadott segítségére siessen. Az átlagember az

erőszakot magával az erővel azonosítja, mellyel nem ajánlatos kikezdeni. Visszatartotta őket annak a veszélye is, hogy ha belekeveredik az összecsapásba, beidézik őket, és a bíróság előtt kell tanúskodniuk, ez időveszteséggel és más kellemetlenségekkel jár. Nem tápláltam magamban illúziót: ha belemegyek egy konfliktusba, csak önmagamra számíthatok, de nem voltam hajlandó változtatni a magatartásomon.

December végén jelenésem volt a „Napkeltében", a stúdió felé tartva megálltam a Moszkva téren, és a virágárusnál vettem egy szál vörös rózsát. Flusszpapírba takarva beraktam a táskámba.

Az Angol utcába kiérve megkértem Gyárfás Tamást, hogy a szokásoktól eltérően először én szólalhassak meg az interjúban, megelőzve a műsort vezető Pallagi Ferencet, bár lehet, hogy Lajosnak hívják, nem emlékszem a keresztnevére. Gyárfás nem tudta ugyan, hogy mit akarok mondani, de túl sok jóra nem számított, ezért kissé gyanakodva egyezett bele.

Mikor kigyulladt az adást jelző lámpa, táskámból elővettem a virágot:

– Tisztelt Kádár János! – mondtam –, a jövő héten, december 27-én lesz az ön névnapja, és biztos vagyok benne, hogy senki sem fog megemlékezni róla, sem pártok, sem hivatalok, ezt szeretném most pótolni. Engedje meg, hogy ezt a szál rózsát most az egész ország színe előtt jelképesen a sírjára tegyem. Ezrek, milliók nevében megköszönjem, amit életében tett értünk, és az idők távlatából máig ható példájával és emlékével megóvott minket attól, hogy az apokalipszis gyilkos lovasai ellenállás nélkül átrobogjanak az országon, és eltiporjanak mindent, amit a magyar nép vérrel-verejtékkel felépített. Kívánunk Önnek békét és nyugalmat! – ezzel letettem a rózsát az asztalra. Pallagi, a műsorvezető lenéző pillantást vetett rám:

– Te nem tudsz másról beszélni?! Olyan vagy, mint egy automata: bedobják a húszfillérest, és rögtön Kádárt emlegeted.

Bár papíron még egy-két perc hátravolt a kijelölt műsoridőből, „lekevertek" minket, Pallagi átült egy másik asztalhoz a következő programra készülődve. Én sem maradhattam, felkeltem a székemből, egy pillanatig eltűnődtem, hogy elvigyem-e magammal a rózsát is. Nem lehettek kétségeim, hogy a virágot a szemétkosárba dobják majd, mégis otthagytam az asztallapon, bár nem sejtettem, hogy nemsokára újból, még nyomasztóbban felidéződik majd Kádár János emléke.

VI.

Utólag visszanézve: különös szerencsének tekinthetem, hogy a könyv még 2006 szeptemberének elején jelent meg. Nem biztos, hogy alig egy-két héttel később bejárhatta volna a maga útját, mint emlékezetes: szeptember 16-án zajlott le a Szabadság téri tüntetés és a Magyar Televízió székházának ostroma. Nem valószínű, hogy azokban az időkben az emberek könyvekkel törődtek volna.

Ne tűnjék dicsekvésnek, de ez a zavargás nem ért meglepetésszerűen. Ahhoz a nemzedékhez tartozom, mely látta már a Hold túlsó oldalát: a második világháború és az 1956-os felkelés emléke ébren tartotta bennem a készenlétet az agresszív erők lehetséges elszabadulására. Persze a történések bekövetkeztének napját nem tudtam volna meghatározni.

Gyakran kijártam sakkozni-kártyázni a Rákóczi térre, ismertem a tér jellegzetes figuráit: nyugdíjasokat, alkalmi kereskedőket, az örömlányokat és stricijeiket, a rájuk vadászó rendőröket. Esténként megjelent egy középkorú, félkarú férfi, aktatáskáját egy szíjjal a vállára akasztva hordta. Minden alkalommal odajött hozzánk és a többi betonasztal mellett helyet foglaló kompániához, és csak úgy a szája sarkából odasziszegte:

– Mit ülnek itt?! Nem hallották, hogy kitört a forradalom?

Az évek során legalább százszor hallottuk tőle ezt a bejelentést, zavaros viccnek, ugratásnak tekintettük. Ezen a szeptemberi napon sem vettük komolyan, de később mások is megerősítették a hírt, hogy lázongó tömeg gyülekezik a Szabadság téren. Letettem a kártyát, és siettem haza.

Otthon leültem a televízió elé, és figyeltem az események alakulását. Úgy tűnt, mintha a Rádió 1956-os ostromát látnám újra más helyszínen, de azonos jelenségekkel: a lázongó tömeg rohamával, az üvöltve elharsogott jelszavakkal, lángoló kocsikkal, a kigyulladó épülettel – mintha minden ott folytatódott volna, ahol ötven évvel ezelőtt félbeszakadt.

A tűzben nemcsak a bútorok, szőnyegek és más berendezési tárgyak kaptak lángra, de jelképesen szólva elhamvadtak a valóságot eltakaró történelmi kulisszák is. Testi valóságukban vagy szellemükben, de jelen voltak és szították a lobogást az egykori rendszerváltók, akik mániákus önhittséggel vagy a személyes érvényesülés vágyától vezéreltetve húsz évvel ezelőtt feltörték a pecsétet a terror és a pusztítás palackba zárt szellemén, a mindig a jobboldalhoz húzó egyházak, az úri középosztály régi és új nemzedéke, kocsmák törzslakói, a futballpályák őrjöngő csoportosulásai. Most vált nyilvánvalóvá a bűnözőket mentegető egész igazságszolgáltatás, a döntésre képtelen rendőri vezetés, de az egész államhatalomra jellemző tehetetlenség is.

A megélt történelemből kiindulva arra lehetett számítani, hogy a most kirobbanó atrocitások antiszemita megmozdulásokhoz vezetnek majd, ez a szín soha nem hiányzott a fasizmus sötét egén felívelő szivárványból. Engem nem riasztott meg ez a veszély, tudatomban mindig is ott élt a világban elfoglalt helyem. Származásom miatt már a születésemkor ellenségnek vagy legalábbis másodosztályú állampolgárnak minősített az úri Magyarország, majd a nyilas hatalom alig áttételesen halálra is ítélt. Ezt az ítéletet egy ország passzív, de nem ritkán lelkesült közreműködésével valóra is váltották félmillió sorstársamon, én is csak az események szerencsés alakulása folytán kerültem el a

végzetet. Tudtam azonban, hogy a halálos verdikt érvényessége nem szűnt meg, bármelyik pillanatban végrehajthatják.

Az idó' múlásával növekvő szkepticizmussal viseltem el ezt a tudatot, minden évet, de minden napot is a sors kegyelméből engedélyezett haladéknak tekintettem. Hasonlítottam egy halálos beteghez, aki nem észlel magán körülírható tüneteket. Arra gondoltam, hogy bármi is történik velem ezután, hetven-egynéhány évet már sikerült átvészelnem, az életből messze több jutott nekem, mint például a csecsemőkori járványok áldozatainak. Még valamiféle büszkeséget is éreztem, hogy emberek ezreiben egységes érzelmet tudtam kelteni – ha nem is túlságosan kedvezőt.

Feleségemen viszont gyakorta kitört a pánik. Sokszor fantáziáit a nyilasok újbóli felbukkanásáról: megjelennek majd, és ránk törik az ajtót. Már ki is nézett egy „menekülési útvonalat" arra az esetre, ha ez valóban bekövetkezne: a társasház kertjének hátsó kerítésén átmászva egy emeletes épülethez lehetne jutni, azt megkerülve pedig egy derékszögben elforduló mellékutcába. Nem akartam megingatni képzelgéseiben azzal, hogy emlékeztetem: a környéken okvetlenül akadna valaki, aki észreveszi a menekülésünket és lebuktat.

Néhány házzal lejjebb az utcánkban lakott Perényiné, egy kövér, még nyolcvanéves korában is szőkére hidrogénezett hajú asszony. A szomszédok elbeszéléseiből tudtam, hogy 1944-ben került ide, egy gettóba hurcolt zsidó család lakását igényelte ki. A háború után senki sem tért vissza a régi tulajdonosok közül. Bár már hatvan év is eltelt azóta, Perényiné titkos szorongásai nem oszlottak el, nem tudta kizárni azt az eshetőséget, hogy egyszer mégis jelentkezik valaki a családból, és megpróbálja visszavenni tőle a lakást.

Rólam személy szerint keveset tudott, a származásomról sem értesült, de mindig is kommunistát gyanított bennem, lehetséges ellenséget. Én sem rajongtam érte, és megengedtem magamnak azt a szórakozást, hogy eltúlzott udvariassággal kezeljem véletlen találkozásainkon. Tudtam, ez idegesíti őt a legjobban – egy pimasz, szemtelen kommunista csak megerősítette volna lesújtó vélekedésében. Ha megláttam, már messziről előre köszöntem, kivettem a kezéből a bevásárlókosarat, és elvittem egészen a házuk kapujáig.

Azt hiszem, így sem sikerült elnyernem Perényiné rokonszenvét. Egyszer írtam egy könyvet írástechnikai tapasztalataimról „Akit a múzsa fenéken csókolt" címmel. Azt fejtegettem benne, hogy az írói talentum egyik meghatározója az a képesség, hogy kitartóan tudjunk ülni az asztalunk mellett, ne sajnáljuk a munkára fordítandó időt és fáradságot. Tulajdonképpen a Gorkijtól származó tételt fogalmaztam meg újra, amely szerint egy remekműhöz öt százalék tehetség és kilencvenöt százalék robotolás kell. Perényiné is értesült a megjelenésről, és így reagálta le:

– Hallom, Gyurikám, megint írt egy könyvet, az a címe, hogy „Csókold meg a seggem!" Igazán moderálhatná már magát!

Egymillió forintot ajánlottam fel neki, ha akár egyetlen példányt is mutat abból a művemből, mely az általa említett címet viseli, de az asszony kitartott állítása mellett:

– „Csókold meg a seggem!" Én magam is láttam, olyan színes fedele volt.

Nem lehetett kétséges, hogy Perényiné miképp viselkedett volna abban a feltételezett helyzetben, hogy menekülni lát minket üldözőink elől. Nem állítom, hogy Magyarország minden városának összes utcájában csupa

Perényiné lakik, de abban sem kételkedtem, hogy a hamu alatt lefojtva sokakban most is ott izzik a fasizmus parazsa.

A megmozdulás nem vált országos vagy akárcsak az egész fővárosra kiterjedő zendüléssé, nekünk sem kellett a kerítésen átmászva menekülnünk, de a tüntetések egymást követték. A Parlament előtti Kossuth teret megszállták a magukat szabadságharcosoknak nyilvánító lázongok, október 23-án valóságos csaták dúltak a Belvárosban.

A rendőrség és az igazságszolgáltatás alig leplezett közönnyel vette tudomásul a hasonló terrorcselekményeket, nem egy esetben érzelmileg azonosult is velük. Egy vidéki rendőr, akit egységével együtt fel akartak küldeni, hogy segítse bajtársait a jobboldali zendülők elleni harcba, megtagadta a parancsot, arra hivatkozott, hogy ő maga is jobboldali meggyőződésű. Legjobb tudomásom szerint a bíróság sem ítélt végrehajtandó büntetésre egyetlen rendbontót sem, széles körű igyekvést tanúsítottak viszont volt csendőrtisztek és más háborús bűnösök rehabilitálásában. A hatalmi piramis csúcsán álló vezetés viszont nem mert szembeszállni az aktivizálódó erőkkel, csak a saját hatalma formális fenntartásával törődött.

A közelmúlt történelmének tanúsága arra vall, hogy ebből a helyzetből nehéz kiutat találni, annak idején a felszabadulás sem változtatta meg a helyzetet, nem szüntette meg az antiszemitizmust. A munkaszolgálatból vagy Auschwitzból hazatérő zsidó férfiak közül sokan beálltak a Magyar Kommunista Pártba, lelkes harcosaivá lettek. Azt hihették, ezzel gyökeresen felszámolták az őket sújtó előítéleteket, de hamarosan csalódniuk kellett.

Rákosi Mátyás „Sztálin leghűségesebb tanítványaként" mestere antiszemita felfogását is adaptálta a magyar viszonyokra; a cionista szövetség feloszlatásától a zsidó orvosok ellen indított perig. Még a „proletárdiktatúra ökleként" emlegetett Államvédelmi Hatóságból is igyekezett kizárni soraiból a zsidó tiszteket. A koncepciós perekben kivégzettek között is messze a számarányukon felül voltak képviselve, például a Rajk-per három felakasztott vádlottjából kettő zsidó volt.

A Sztálin halálát követő „olvadás" korszakában a zsidó értelmiségiek nagy része kiábrándult a kommunista eszméből, a soraikba tartozó írók riportokban, drámákban, lírai vallomásokban fejezték ki mélységes csalódottságukat. Közgazdászok-filozófusok-pedagógusok csatlakoznak hozzájuk, élére állnak a kommunista rendszer bűneit számonkérő, változásokat követelő mozgalmaknak – eszmei alapállásuk középpontjába: a nemzeti érzelem és a politikai liberalizmus került. Az 1956-os felkelés legaktívabb előkészítői majd résztvevői közé sorolódtak – az eleddig ismeretlenektől a társadalmi ranglétra csúcsáig jutott személyiségekig, Gimes Miklóstól Lukács Györgyig.

Korábban elképzelhetetlen jelenetek játszódnak le. A Petőfi Körben Litván György, egy nevenincs fiatal tanár feláll, és lemondásra szólítja fel Rákosi Mátyást. Benjámin László, a rendszer sokszorosan kitüntetett költője egy versében azt írja az ország fölött lebegő jelképes csillagról, hogy nem tudni, öt- vagy hatágú-e – jóllehet ő maga kommunista is, zsidó is volt.

Az októberi események zsidóellenes élét egyre kisebb sikerrel próbálja tompítani mind a nyíltan jobboldali, mind a tárgyilagosság látszatára törekedve, de a felkelés emléke köré glóriát fonó polgári-liberális-revizionista történetírás. Hiába harcolt a felkelők oldalán az

auschwitzi haláltábort is megjárt Angyal István, Gáll József és még számos más zsidó entellektüel, a „kommunista" és a „zsidó" megjelölés a tömegek értékelésében éppúgy azonossá vált, mint a két világháború között. Ha az események még szélesebb arányokban bontakoznak ki, kemény pogromok következtek volna.

Ismeretes tény, hogy a felkelés leverése után messzeható megtorlás következett.

Hivatásomból eredőleg engem az úgynevezett „íróperek" foglalkoztattak leginkább. Többnyire zsidó írók kerültek a vádlottak padjára: Háy Gyula – egykori főiskolai osztályfőnököm Zelk Zoltán, Déry Tibor, Tardos Tibor, Eörsi István és más tollforgatók. Feltételezem: Kádár János nem felejtette el nekik, hogy arra a rendszerre támadtak rá, mely elhalmozta őket díjakkal, kitüntetésekkel. Az első titkár azonban nem engedte érvényesülni a párton belüli szektás „munkásellenzék" antiszemita bosszútörekvéseit. Ha jól tudom, valamennyi elítélt a rá kiszabott büntetési tételnél hamarabb szabadult, és visszatérhetett az irodalmi életbe.

Ami az ügyek későbbi menetét illeti, Nobel-díjas írónk, Kertész Imre gyakran emlegeti a Kádár-korszak rejtett zsidóellenességét – ezt a saját állítólagos tapasztalataira hivatkozva teszi. Az említett sérelmek nem lehettek mélyrehatóak, Kertész sablonos vígjátékait rendszeresen játszották a budapesti színházakban, kiadták kisregényeit és az áttörést hozó műve, a „Sorstalanság" is megjelenhetett 1975-ben. A Kádár-rendszerrel szembenálló másik neves író, Konrád György is ekkor indulhatott el a világhír felé.

Én magam úgy hiszem, hogy a történelemnek ez a Kádár János nevével jelzett periódusa a magyar zsidóság történetében oly ritkán adódó napfényes

időszakok közé tartozott. Nemcsak a fentebb említett írók és más művésztársaik érvényesülhettek, hanem a társadalmi élet más területein működő sorstársaik is; az állami vállalatok cselekvésgátló kalodáiból kiszabadult szakértők, vállalkozók, kereskedők. Cégeket alapítottak, üzleteket nyitottak, vendégprofesszori állásokat vállaltak külföldi egyetemeken. Életmódjuk tükrözte kiemelkedő egzisztenciális helyzetüket: luxusautókat vásároltak, villákat építettek, öltözékükkel, szórakozá-saikkal, asszonyaik eleganciájával is igyekeztek kitűnni. Akkor még élt bölcs öreg barátom, dr. Scheiber Sándor, a Rabbiképző Intézet igazgatója, aki tanárként és irodalmárként egyaránt a legelsők közé tartozott. Gyakran beszélgettünk erről a fényűzésről, Scheiber doktor gúnyosan kérdezte, inkább csak önmagától:

– Jól élnek a zsidók? Igen, jól élnek. Meg tudják ezt becsülni? Nem tudják.

Gyakran idézgetett a szent könyvekből:

– A próféta azt mondja: a zsidó mindig és mindenütt száműzetésben él, de hozzáteszi figyelmeztetésül: „keresd annak az országnak a javát, ahová száműzettél, tegyél meg mindent annak békéjéért, mert az ő békéje a te békéd!"… Nem a palota és nem a fény a te utad és célod, zsidó. Nem arra jártál azelőtt, nem boldogulsz rajta most sem. A te utad: a szegénység, a szerénység, az alázat, a jótékonyság, az irgalom legyen és a megnyugvás a sorsban. De hiába prédikálok a templomban minden szombaton: hogy mertek ti Istenhez könyörögni, ha a hozzátok esdeklő szegényt elkergetitek az ajtótok elől?! Elfelejtitek, hogy a koldus jobbján ott áll az Isten. De a törtetőkre, a csak magukkal törődőkre nem hat az Atyák tanítása. Meg fogják ezt bánni? Igen, megbánják majd!

Igaz, akkoriban még nem gyülekeztek felhők az égen. Kádár János környezetében nem tűrte meg a

kirekesztés semmilyen formáját, jelenlétében senki sem mert zsidózni, és ezt a magatartást szerte az országban megkövetelte. Felfogásával egyedül állt a szocialista tábor államainak vezetői között: Gomulka kiüldözte a zsidókat Lengyelországból – mint keserű gúnnyal mondogatták: csak néhány miniszter és filmrendező maradt, Ceaučescu pedig formálisan eladta: meghatározott összegű valutát kért a Nyugattól, amiért távozni engedte őket.

Abban az időben ismerkedtem meg egy fiatal zsidó házaspárral, akik korábban a Szovjetunió kárpátaljai részén, Munkácson éltek. Mint az egész „Birodalomban", itt is érvényben volt a származás szerinti megkülönböztetés; a személyi igazolványban feltüntették tulajdonosának nemzetiségét – az ő esetükben a „jevrej"-t, vagyis a zsidót. Ennek alapján az élet számos területén, például az egyetemi felvételeknél érvényesült a numerus clausus, a – hogy úgy mondjam – „népi oroszok" behozhatatlan előnnyel indultak a kisebbségiekkel szemben. A szóban forgó fiatal házaspárnak is csak elméleti esélyei voltak, hogy a középiskola elvégzése után továbbtanulhassanak, de ők nem adták fel, rendkívüli erőbedobással próbálták kiküzdeni magukat kilátástalannak tűnő helyzetükből. Mindketten magas helyezést értek el az egész Ukrajnára kiterjedő tanulmányi versenyben – sok tízezer pályázó között, a szabályok szerint, ez az eredmény biztosította számukra a felvételt a kijevi egyetemre. További kemény munkával megszerezték a diplomát is, de ez sem garantált számukra elfogadható egzisztenciát, a származásbeli megkülönböztetés a posztok betöltésénél is érvényesült, egy általános iskolában kínáltak fel számukra tanítói állást, ezért inkább a távozás mellett döntöttek. A házaspár és a rokonsága eladta rejtegetett értékeit, az összegyűlt pénzből sikerült

megvesztegetniük egy belügyi hivatalnokot, kivándorlóútlevelet szereztek, és áttelepültek Magyarországra. Itt a nulláról kezdték, a Ferencvárosban béreltek egy szoba-konyhás lakást.

Évekig különféle szellemi segédmunkákból tartották fenn magukat, közben orosz, ukrán és angol nyelvtudásuk mellé a franciát is elsajátították, levelező szakon elvégezték a Közgazdasági Egyetem külkereskedelmi fakultását, elnyerték a magyar állampolgárságot, és végül sikerült elhelyezkedniük egy állami export-import cégnél.

Újabb évek teltek el, szakmailag folyamatosan továbbfejlesztették magukat, beléptek a Magyar Szocialista Munkáspártba, így sikerült elérniük, hogy ügyvivőként kikerüljenek egy távol-keleti magyar kereskedelmi kirendeltségre. Munkájukkal itt is meg voltak elégedve.

Az előírások szerint a kiküldötteket négy-hat év külföldön töltött idő után visszarendelik Magyarországra, és rendelkezési állományba helyezik, amíg újabb megbízást kaphatnak. Ez a szabályozás a szóban forgó házaspárra is vonatkozott, de ők változatlanul megtagadták a hazatérést. Döntésüket akkor nem indokolták, később kiderült, hogy egy német cég környékezte meg őket, állományba vette és rájuk bízta az adott távol-keleti térségben működő részlegének a vezetését. A történteknek különösen rossz mellékízt adott, hogy a német cég a helyi magyar export kirendeltség fő vetélytársának számított, és a házaspár a maga üzleti tapasztalataival, kialakult kapcsolatrendszerével döntő előnyt biztosított számára a piaci versengésben.

További néhány év után a házaspár immár német állampolgárként újra feltűnt Budapesten; a cég egész kelet-európai tevékenységét ők irányították. Hosszabb

távra rendezkedtek be; egy budai villalakást vásároltak, a fiukat az International Business Schoolba, a nemzetközi kereskedelmi főiskolába írták be. A fiú vörös Mercedes kocsija ott parkolt az iskola előtt, gazdája az előadások után hanyag mozdulattal vágta be magát a kormány mögé.

A házaspár példája azt látszik bizonyítani, hogy nem minden elnyomott számít jellemóriásnak, és nem tekintik kötelezőnek a hűséget a próféták által „száműzetés helyé"-nek nevezett környezet iránt.

Ez a jelenség nemcsak az adott házaspár sorsában mutatkozott meg, számos más példa is akadt az egész politikai-gazdasági elit fiatal nemzedékénél.

A szülői házban neveltetésük során forradalmi elkötelezettséggel töltődtek fel, az induló szövegével szólva: „Mi, kommunista ifjak, harcolunk Mert bennünk apáink reménye…"

(Szégyenkezve kell bevallanom, hogy sohasem értettem, valójában mi ellen kellene harcolniuk egy megingathatatlanul erősnek látszó szocialista országban, és miben reménykednek azok a bizonyos apák.)

Ennek az ideológiailag túlfűtött csapatnak a tagjai már kora ifjúságuktól gyakran hallattak magukról. A forradalmi Kubáért, Vietnamért, a gyarmati népek felszabadító küzdelmeiért lelkesedtek. Csapatostul jártak el tüntetni különböző kapitalista országok buda-pesti követsége elé, egy-egy letartóztatott afrikai vagy amerikai forradalmár szabadon bocsátását követelve – alkalmi versikéikben Angela Davis, Patrice Lumumba, Nelson Mandela nevét harsogták.

Kádár János természetesen értesült ezekről a megmozdulásokról. Mivel magának nem volt gyereke, fokozott jóindulattal kezelte a fiatalokat. Közbelépett, ha egy kutatóintézet igazgatója vagy valamelyik újság

főszerkesztője megunta rebellióikat, és el akarta bocsátani őket.

Vajon itt, a kezdet kezdetén az első titkár miért nem állította le ezt az egész forrongást a jobboldali népiesek mozgolódásával együtt? Ha fontosnak találja, kétségkívül megtette volna, de nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget. Mélyen lenézte a politizálgató értelmiséget, erre az alapállására még halála után is visszatért a sajtó:

– „Teljességgel idegenkedett az értelmiségtől – írja egy elemző 32 éves regnálása alatt félszázra sem rúgott a különböző értelmiségi körökkel való összejöveteleinek száma, és ebben már az élsportolók, olimpikonok fogadása is szerepelt… Kádár leggyakrabban, 5-7 évenként az írószövetség választmányi üléseire és az 1970-es évektől a párt napilapjának szerkesztőségébe látogatott el, »a Népszabadság kötelességemből kifolyólag a kedvenc lapom« – szokta mondogatni. Értelmiségiek között még a ritkánál is ritkábban engedte el magát, »a krumplileves legyen krumplileves« típusú bemondásai nem ezeken a feszélyezett hangulatú találkozókon születtek…"

Bár 1955-56-ban már szembekerült velük, nem vette komolyan az értelmiségiek ismét induló mozgolódását:

„ …Majd ha Csepelen is megjelennek és a munkások között is elkezdenek agitálni, akkor majd leállítjuk őket…”

Az erőviszonyoknak ez a helytelen megítélése tovább lazította az ország politikai tartását – és ezt Kádár János hibájának is be kell tudnunk. Ettől a mozgolódástól egyenes út vezetett a rendszerváltáshoz, a kapitalista hatalomátvételhez, sőt, ha úgy vesszük, a mostani fasiszta támadáshoz a televíziós székház ellen.

A dolgok azonban nem egyenes vonalúan és nem egysíkúan alakultak, sokrétű és számtalan gyökérből

táplálkozó mozgalom fejtett ki szocializmusellenes tevékenységet.

Kétségtelenül fontos szerepet töltöttek be a már említett szélsőbaloldali maoista csoportok; tagjai mind távolabb kerültek a fiatalkori otthoni környezetükben vagy a szovjet iskolákban beléjük sulykolt kommunista eszméktől, sőt egyenesen szembefordultak velük. Kedvező társadalmi beágyazottságuk és anyagi lehetőségeik révén gyakran utazhattak Nyugatra, kapcsolatba léphettek az ottani „másként gondolkodókkal", könyveket, sőt egész nyomdákat csempésztek be. Céljaik mind egyértelműbbé váltak, törekvéseik középpontjában a „létező szocializmus" megbuktatása állt.

Szövetségre léptek a „népi-nemzeti" mozgalmakkal, együttműködésük egyetlen közös eszmei alapon, az antikommunizmuson alapult, felfogásuk szinte minden másban különbözött egymástól. Mindkét csoportosulás magának követelte a politikai hatalmat, ezért társulásuk harmóniája hamarosan felbomlott. Az ellentétek eleinte még csak békés televíziós párbeszédekben bontakoztak ki: Konrád György, illetve Csurka István tegeződős, barátira hangolt eszmecseréjében, bár az ellentét már itt is megbomlani látszott, de a később szaporán sorjázó dialógusok hamarosan szétfeszítették a békés kereteket. Ilyen tekintetben meghatározónak számított a Kónya Imre-Pető Iván-összecsapás, mely hangulatában inkább egy pankrációs meccsre emlékeztetett, mint tisztázó szándékú vitára. A közönség is méltónak bizonyult a küzdőfelekhez – a nézőtéren hangosan tüntettek Kónya mellett – illetve Pető liberális felfogása ellen.

Én nem szálltam be ebbe az adok-kapok viaskodásba – sohasem értékeltem túl a saját fontosságomat, de ezt minden elfogadható szint alattinak ítéltem. Csendes derűvel figyeltem, hogy a jobboldal mikor játssza ki a

hasonló helyzetekben mindig nyerőnek számító „zsidó kártyát".

Csoóri Sándor, akit az antiszemitizmus ügyében feltétlenül mérvadónak kell tekintenünk, igyekezett magasabb „szellemi síkon" és nyájas hangvétellel felvetni a témát. Így ír egy Kertész Ákos nevű, a zsidó voltát többé-kevésbé felvállaló, az MSZP holdudvarához tartozó írónak:

„Mindig is voltak és lesznek Szerb Antalok, Radnótik, Sárközi Györgyök, Konrád Györgyök és Zala Tamások [Csoóri szerint ők »jó zsidóknak^ tekintendők – M. Gy.J, de ahogy manapság egyre határozottabban érződik: fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak; a szabadelvű magyar zsidóság [ők »rossz zsidóknak« minősülnek – M. Gy] kívánja stílusban és gondolatilag asszimilálni a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amilyet eddig még nem ácsolhatott soha.

Beszéljünk tisztán – folytatja Csoóri Kertész Ákoshoz intézett üzenetét –, Tőled, Fejtő Ferenctől, Mezei Andrástól, Kende Pétertől és még számtalan más hozzájuk hasonló értelmiségiektől nem féltem a nemzetet. Sőt: elvárom tőlük, hogy segítsenek. De attól a szinte ösztönös gondolkodásmódtól, mely magától a nemzet fogalmától is idegenkedik, sőt valamilyen hamis európaiság fölényével legyint rá, bizony-bizony féltem. Te is tudod, hogy az 1945 utáni Magyarországon kiveteles előjogokkal kialakult egy »politikai nemesség«, mely a régi nemesség történelmi szerepének a fonákjaként az elnemzetlenítést tartotta feladatának. Sajnos ezzel olyan roncsoló hagyományt teremtett, mely az oktatástól kezdve a kultúrán át a sajtóig, a televízióig máig is hat. Épp egy olyan nyomorult országban, ahol annyira elsivatagosodott a tudat, hogy a hetvenes években a főiskolára jelentkező diákok még azt sem

tudták, milyen nyelven beszélnek a székelyek. A szabad demokraták egyik hangadó személyisége könyvet is írt arról, hogy a nemzeti érzés a liberális demokraták szemében fogyatékosság, valamiféle barbár örökség. Ráadásul veszedelmes is…"

Ami Csoóriék ellenfeleit: a rendszerváltást kezdeményező, majd végrehajtó liberális politikusokat illeti: őket az jellemezte, hogy megpróbálták magukat a valóságból eredő lehetőségek fölé emelni, a „magasabb, európai szintű ideák" világába. Mintha azt akarták volna kifejezni, hogy ők túllépnek a kádári óvatos realista, „ahogy lehet" irányvonalon. Úgy tettek, mintha egy sok évszázados demokrata hagyományokkal rendelkező országban élnének, ahol az etikai fogalmak nem taktikai eszközként szolgáinak, hanem azonosak azzal a tartalommal, melyet hordozniuk kellene. Mintha a súlyos társadalmi problémák már mind megoldódtak volna, csak olyan kevésbé jelentősek maradtak volna még hátra, mint a könnyű drogok használata vagy az egynemű párok házasságának engedélyezése. Úgy tettek, mintha az utcákon az intellektuális érvek és nem a nyers fizikai erőszak döntené el a konfliktusokat. Az ő esetükben nem kell a Történelem távoli helybenhagyó ítéletére várnunk, „alapító atyáik" önmagukat minősítették, mikor a feltornyosuló bajokba ütközvén javarészük visszavonult a magyar közélet küzdőterepéről, és nyugodtabb, konfliktusoktól kevésbé zavart országokba telepedtek át. Megismétlem: a gondolkodás forradalmát könnyebb tervezgetni egy berlini vagy párizsi kávéház teraszán üldögélve, mint egy pesti kocsmában, ahol még a levegő is indulatoktól, agresszív szándékoktól terhes.

Elsősorban a zsidó származású vezetőik léptek hátrább a frontvonalból, vagy vonultak el külföldre, Kis Jánostól Kőszeg Ferencen át Haraszti Miklósig, és még

tovább is lehetne sorolni a neveket. Fontos megjegyeznünk: sem közvetlen fizikai veszély, sem megélhetési nehézségek nem fenyegették őket.

Én nem követhettem példájukat: nem hallgathattam el és nem is mehettem el. Iljin-Szegál szovjet szerzők egykor népszerű könyvükben a „Hogyan lett az ember óriás"-ban említenek egy képzeletbeli figurát, aki ásó alakú kézzel született. Az illetőből valószínűleg nagyszerű kubikos válna, de semmiféle más munkára nem volna alkalmas. Így szűkül le az én képességem akció-rádiusza is az írásra, eszmeileg pedig – ha nem hangzik túl fellengzősen: a nyomorultak, kizsákmányoltak és a baloldali eszmék védelmére – itt és most. El sem tudtam képzelni, hogy külföldön éljek, bár kínálkozott ilyen lehetőség.

Kanadában élő apósom meghívott magukhoz, és felajánlotta, hogy maradjak kint; biztos és magas szintű egzisztenciát ígért. Én csak a fejemet ráztam:

– Nem lehet, Daddy, én magyar író vagyok, minden, amit csinálok, csak a két határállomás: Hegyeshalom és Biharkeresztes között érvényes. Tetszik, nem tetszik: ez az én életem.

Apósom elgondolkodott:

– Úgy érted, hogy ha nem kapnál pénzt az írásaidért, hanem neked kellene fizetned értük, akkor is csinálnád?

– Igen.

– Ha így áll a dolog, nem győzködlek tovább – kezet nyújtott –, Mázel und broche! Szerencsét és áldást!

Mindez azonban nem jelentett változást a tekintetben, ahogy magyar voltomat értékeltem magamban. Nem élt bennem azoknak a zsidóknak a nemzeti hevülete, akik 1944-ben a deportáló vonatok bedrótozott vagonablakán át meglátva, hogy elhagyják Magyarországot, a Himnuszt kezdték el énekelni.

Fenntartásokkal olvastam az olyan emlékezéseket is, mint amilyen Márai Sándor: „Napló 1944" című könyvének egyik epizódja:

„Egy sárga csillagos gyerek, kinek szüleit és nagyszüleit elhurcolták a lengyel deportációs telepekre – a gyerek megmenekült, s egy intézetben él – a vasárnapi ünnepségen verset szaval. Nyolcéves. A verset ő választotta:

…Magyar vagyok, magyarnak születtem
Magyar nótát dalolt a dajka felettem
Magyarul tanított imádkozni anyám
És szeretni téged gyönyörű szép hazám…

S a néhány ember a teremben, aki ismeri a gyerek sorsát, sápadtan ül. A hideg végigszaladt a hallgatók hátán."

Nyolcéves koromban valószínűleg én is lelkesen fújtam volna ezt a verset, de ma már tudom, hogy azóta és azelőtt túl sok halott úszott le a Dunán.

VII.

Az antiszemitizmus mindig is beletartozott a politizáló magyar polgárság többségének eszmetárába, már korábban is olyan nevezetes személyiségek testesítették meg, mint például Ravasz László református püspök. Ő 1938-ban a Parlament tagjaként megszavazta az első zsidótörvényt, és nagyszabású szónoklattal is alátámasztotta a döntését:

„…Meggyőződésem szerint ennek a törvénynek az elfogadása nemcsak az ország békéjét és biztonságát szolgálja, hanem javára válik azoknak is, akik tiltakoznak ellene… Magyar a zsidó! – állítja valaki, üljön csak be egy Nyíregyházára menő harmadosztályú [vasúti – M. Gy.J kocsiba, amelyben 60-70 hernyósapkás, kaftá-nos zsidó van, akiknek a szájában habzik a jiddis, kérdezze meg magától: ez a magyar, ez Árpád népe, Arany János vére?!"

(A parlamenti jegyzőkönyvet olvasgatva eltöprengtem, hogy miért épp a legszegényebb zsidókat ostorozza Ravasz püspök: a házalókat, a rongy- és gereznagyűjtőket hozza fel elrettentő példának, miért feledkezik meg Horthy Miklós díszzsidóiról: Chorinról, Vidáról, Goldbergerről, a bányák, ipari üzemek, mérhetetlen földbirtokok milliomos tulajdonosairól – igaz, ők nem szoktak harmadosztályú kupékban utazni.

Senki sem képzelheti, hogy Ravasz püspök, a magyar református egyház vezéralakja, csak hirtelenjében rögtönzött gondolatokat fejtett ki. Számos más megnyilvánulása is igazolja, hogy ezeket a tételeit következetes ideológiai bázisra építette:

„…Már 1917-ben a népi életösztön megnyilvánulásának nevezte a zsidóellenességet, és csak azon sajnálkozott, hogy az »egész«-nek a bűneiért

az ártatlan »egyedeket« is üldözik – írja Karsai László történész. – Meggyőződéses rasszista antiszemitaként határozottan leszögezte, hogy a zsidókérdés nem oldható meg azzal, hogy ha az országban élő akkor 443 ezer főt kitevő zsidóság tagjai áttérnének a keresztény vallásra.

»…A zsidóság faj, pontosabban fajta, amelyik a maga faji tulajdonságait különös következetességgel megtartja, és bárhol is éljenek a zsidók a világban, elszakíthatatlan szálakkal egy ős élettőkéhez, sporangiumhoz van fűzve, abból táplálkozik, a jeruzsálemi nagy életközponthoz, a zsinagógához – mondja a református püspök, és hozzáteszi senki se hivatkozzon az 1848-49-es forradalom zsidó honvédjeire, az első világháború zsidó hősi halottaira!«" (Csak értetlenül kérdezem: miért ne?)

Ravasz László tettei összhangban álltak fenti szavaival. Az első zsidótörvény megszavazásánál Raffay Sándor evangélikus püspökkel és Serédi Jusztinián hercegprímássá! együtt elfogadó „igen"-nel voksolt.

„Ezzel a törvénnyel Magyarország csatlakozott azokhoz az európai országokhoz – a náci Németországhoz és Romániához amelyek az állami politika szintjére emelték az antiszemitizmust, elindulva azon az úton, mely a magyar zsidók százezreinek pusztulásához vezetett" – állapítja meg egy történész, az ő szavait egészíti ki egy fejtegetésében Vekerdy Tamás. „Kezembe került egy oxfordi szerkesztésű zsidó történelmi atlasz, mely az ősatyáktól egész a holokausztig elmegy, és döbbenetes látni, hogy Németországból 125 ezer, Ausztriából 70 ezer, Franciaországból 80 ezer zsidót hurcoltak el megsemmisítő táborokba és pusztítottak el – Magyarországról viszont 600 ezret. Tehát, ha egész Európát nézzük, kivéve az ősi településnek számító

galíciai, litván, ukrán, lengyel sávot a maga többmilliós veszteségével, messze Magyarországról vitték el a legtöbb saját állampolgárát. Szekfű Gyula, ez a legitimista történész, konzervatív katolikus azt mondta, hogy ilyen még a világon nem volt, hogy egy állam kiadja az állampolgárait egy másik országnak. Akárha munkára is, de már mindenki tudta, hogy itt nem munkáról lesz szó… Hogyan volt lehetséges, hogy Hitler levelére, amelyben azt tudakolja, jól mennek-e a dolgok Budapesten, nem kell-e segítség ehhez a nagy munkához, Eichmann azt válaszolja, hogy »Führerem, minden a legnagyobb rendben van… Itt a helyi közigazgatás olyan készséges és gyors, amilyet én még egész Európában sehol sem láttam.« És máig nem néztünk szembe azzal, hogyan történhetett meg mindez: hogy szeretett zsidó körorvosokat hogyan szolgáltattak ki a pusztulásnak… A katasztrófa elképesztő. És nem tudom, hogy ha a svéd király nem üzen személyesen Horthynak, hogy ha azonnal nem állítja le a budapesti zsidók deportálását, ő maga fog eljárni Horthy háborús bűnösként való felelősségre vonásának ügyében, akkor vajon megmenekültek volna-e a pesti gettó zsidói. Nem személyes elvi okokból állította le a vonatokat. »Barátom, biztosítalak, hogy kora ifjúságomtól fogva egyértelműen és elszántan antiszemita vagyok! – írta gróf Teleki Pálnak.« A magyar középosztály idősebb rétege mégis hősi kiállásnak tekinti a kormányzó gesztusát, mellyel valójában csak a saját bőrét igyekezett menteni.

Később, a szörnyűségekről értesülve, Ravasz püspök állítólag sírva fakadt leányfalui tuszkulánumában, de ha ez az utólagos megbánás őszinte is volna, már nem támasztja fel a halottakat. Állt más út is előtte? Történelmi példák bizonyítják, hogy igen. Tudjuk, hogy a

dán király egész családjával feltűzte a sárga csillagot, ugyanúgy járt el a holland kálvinista püspöki kar is."

Különös játéka a Sorsnak, hogy éppen Ravasz püspök veje, Bibó István írta később a „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után" című tanulmányt, amely ebben a tárgyban mindmáig a legbecsületesebb szándékú, legelfogulatlanabb eszmefuttatásnak számít. Távol áll minden részrehajlástól, feltárja a háttérben működő érdekek és célok szövevényét.

„…A zsidótörvény-végrehajtás során napvilágra jutott a társadalmi-erkölcsi süllyedés – írja Bibó. – E törvények ugyanis széles középosztályi, kispolgári és kispolgárosodó rétegek számára azt a lehetőséget jelentették, hogy személyes erőfeszítés nélkül, csak az állam jóvoltából mások egzisztenciájának a rovására, maguknak új, sokkal előnyösebb egzisztenciát alapítsanak, anélkül, hogy mindennek valami igazi és átfogó cél komolyabb igazolást adott volna…"

Az antiszemitizmus magának a kereszténységnek is megingatta az eszmei bázisát. Egy valaha hitbuzgó kálvinista így indokolja, hogy kilépett egyházából:

„… Az emberek keresnek valamilyen szimbólumrendszert, amihez igazodni lehet, ma csak hamis szimbólumokat találnak itt is, ott is, amott is… Valamennyi egyházra jellemző ugyanis, hogy akár az Úrjézus Krisztust is keresztre feszíti, ha zavarja őt a munkájában. Egy híres debreceni cívisről járja az a régi anekdota, hogy egy összekülönbözés során felpattant az asztal mellől, és azt kiabálta, hogy »én az én kálomista hitemért még magán az Úr Jézus Krisztuson is keresztülgázolok! «"

Most írás közben eltöprengek: mire való a múlt ilyen bőséges előhívása, a bizonyító idézetek sokasága, érdekel-e még ez valakit is. Az idő – legalábbis középtávon – a felejtés javára dolgozik, sőt a bűnöket

támasztja fel és újra virulenssé teszi. A demagóg uszítás a háborús főbűnös, a magyar katonák százezreit vágóhídra küldő Bárdossy László ügyében történelmi perújrafelvételt és felmentést sürget, a fajelmélet apostolát, Prohászka püspököt ideológiájának meghatározó alakjai közé emeli, teljes erőbedobással folyik a próbálkozás a gyilkos csendőrség újjáalakítására.

Az új nemzedék nem ismeri a tényeket, nem is akar tudni róluk, túlságosan kényelmes ahhoz, hogy utánuk nézzen, élvezve az indulatok lelkesítő hatását, inkább érzelmi alapállásból indul ki.

Az embereket csak arról lehet meggyőzni, amit amúgy is hallani akarnak, aki szembeszáll az előítéleteikkel, az csak gyűlöletet válthat ki maga iránt, kiiktatja magát a társadalom nagy közösségéből. Dicsőség azoknak a keveseknek, akik mégis felvállalták ezt a küzdelmet, a távoli múltba kell vissza mennünk, hogy felidézhessük ritkán emlegetett nevüket.

Erre a képzeletbeli ikonfalra én elsőként Eötvös Károly író, politikus, jogász képét helyezem el, bár időben közel egy évszázad választ el tőle: 1842-ben született és 1916-ban halt meg, mégsem ismerek nála korszerűbb, jelen napjainkban is érvényesebb személyiséget.

Az Eötvös családnévhez memóriánk többnyire a József vagy Loránd utónevet társítja; a magyar oktatásügy és közművelődés legnagyobb alakjához, illetve a világhírű fizikushoz, a torziós inga megalkotójához kapcsolja.

Eötvös Károly neve keveset jelent az átlagember számára. Az irodalomtörténet is visszafogottan értékeli:

„Nemesi családból származott. Középiskoláit és a jogakadémiát Pápán végezte… Jogi államvizsgáját a pesti egyetemen tette le, utána Veszprémben megyei

aljegyző lett, és már akkor lapot szerkesztett »Veszprém« címen. Szerkesztői és újságírói munkája annyira megnyerte Deák Ferencet, hogy a Pesti Napló főmunkatársává szer-ződtette. 1872-ben Deák-párti programmal Veszprém képviselője lett. Később, mikor Tisza Kálmán pártja és a Deák-párt fuzionált, ellenzékbe vonult. 1878-tól Pesten ügyvéd, de továbbra is megmaradt függetlenségi programmal Veszprém képviselőjének. A párt lapját, az »Egyenlőség«-et ő irányította. 1883-ban kilépett a Függetlenségi Pártból, mert az a kormány által elindított egyházpolitikai küzdelmet nem helyeselte. Új pártot alapított, majd pártonkívüli képviselő lett liberális programmal Politikai pályája már túljárt a zenitjén, mikor irodalmi sikerei egyre gazdagabban bontakoztak ki. Élete végén visszavonult a közélettől.

Irodalmi munkássága igen sokrétű, a szónoklattól a novelláig számos műfajt felölel. Országgyűlési beszédei közül a nemzeti hadseregért és az alkotmány védelmében elmondottakat tartotta méltónak arra, hogy írásban is a nyilvánosság elé bocsássa őket. Novellás-köteteiben azok az elbeszélések a legsikerültebbek, melyek a saját élményeit rögzítik, vagy a szabadságharc emlékét tartják ébren.

Művei: Utazás a Balaton körül; Aki örökké bujdosott és egyéb elbeszélések; Emlékezések (A nagy év, Deák Ferenc); Gróf Károlyi Gábor feljegyzései; Magyar alakok (kortörténeti rajzolat; A Bakony; A balatoni utazás vége stb. Összegyűjtött munkái 24 kötetben jelentek meg…"

Be kell vallanom, hogy ebből a felsorolásból szándékosan kihagytam egy életrajzi eseménysort és a rá épülő könyvet. Ez az az alkotás, melyet a lexikon is remekműnek nevez, és valóban messze felülmúlja Eötvös többi írását. Ez a könyv: „A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége" címet viseli, váltotta ki

bennem az Eötvös iránti rajongást, és azért éltem a kiemelés lehetőségével, hogy ily módon részletesebben foglalkozhassam vele.

A könyv tárgyául szolgáló eset hétköznapi ügynek indult. 1884 áprilisában a Szabolcs megyében fekvő Tiszaeszlár faluban a zsidó imaházban összegyűltek a hitközség férfi tagjai. Egyrészt a megüresedett metszői (sakter) állásra meghirdetett pályázat résztvevőit kívánták meghallgatni, másrészt a közelgő „zsidó húsvét"- ra, a „pészách"-ra készülődtek.

Ugyanezen a napon eltűnt egy Solymosi Eszter nevezetű, 14 éves falubeli cselédlány, akit később a szülők, a testvérek, a rokonok, a játszópajtások és a kenyéradó gazdái hiába kerestek.

A Tiszába fulladásra gyanakodtak, az ilyen baleset nem ment ritkaságszámban ezen a környéken, általában hamar napirendre szoktak térni fölötte, de ezúttal másképp történt. Sok tiszaeszlári lakosban gyanút keltett, hogy ez az eset épp akkor történt, mikor a metszői állás betöltésével kapcsolatosan helybéli és a környékről érkezett zsidók gyűltek össze a faluban. A lány holtteste az eltűnést követő második-harmadik napon sem került elő, ekkor mind többen azt kezdték el suttogni, hogy a zsidók ölték meg Solymosi Esztert. A találgatások szerint elvágták a nyakát, mert a vére kellett az ünnepi macesz (pászka) elkészítéséhez.

A lány anyja is hitelt adott a szállongó híreszteléseknek, május 4-én elment Jármy Jenő szolgabíróhoz, bejelentette: a faluban gyilkosságról beszélnek, és kérte a hivatalnokot, hogy tartsanak vizsgálatot az ügyben.

A kezdetben helyi érdekű pletykát felkapta a sajtó is; fővárosi újságírók tűntek fel a falu környékén, cikkek sokasága lobbantotta lángra a megyében – és az egész

országban is – virulens antiszemitizmust. Mind erőteljesebben bontakozott ki a vérvád gyanúja.

„A vérvád alapja – írja Karsai László, a már említett történész – az a mélyen gyökeredző meggyőződés, hogy a zsidók voltaképpen nem is emberi lények, tehát különféle varázsszerekre és praktikákra van szükségük, hogy legalább külsejükben hasonlítsanak a többi emberhez. Az 1494-es nagyszombati vérvádban azt állították, hogy a zsidók a keresztények vérét fájdalom-csillapításra használják a körülmetélési szertartáson, ételbe keverve szerelmi bájital, aztán a keresztények vére a menstruációs görcsöket is csillapítja, márpedig a nagyszombati bírák szerint köztudomású, hogy nemcsak a zsidó nők, de a férfiak is menstruálnak… Ennek a vádnak a képtelenségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy azt a népet vádolják, hogy vallási szertartásaihoz embertársai vérét is használja, amelyik a történelemben először tiltotta meg az emberáldozatot. Az egész Közel-Keleten a zsidó volt az egyetlen nép, amelynek vallási törvényei mindenfajta vér fogyasztását megtiltották. Zsidó soha semmiféle vért nem ihat, semmit nem ehet, amiben vér van."

A krónikák több mint ötszáz éve említik hasonló vádak előfordulását a történelmi Nagy-Magyarországon, a legismertebb esetek színhelye Nagyszombat mellett Bazín, Orkuta és Pér volt. A vérvádat általában gazdasági jellegű gyanúsításokkal egészítették ki, azt állították, hogy a zsidók uralmuk alá kívánják hajtani az egész országot.

Május közepén már az egész ország az újabb vérvádról beszélt. A történtek idején Pauler Tivadar töltötte be az igazságügyi miniszter posztját, neki talán módjában állt volna megakadályozni a rágalmak továbbterjedését, „de ő csupán elméleti jogtudós volt, a gondolko-dásnak minden önállósága nélkül. A vérvád

babonája erősen befészkelt a leikébe, a bírói függetlenséget egyébként sem érintette volna, ebben az esetben pedig minden beavatkozástól nemcsak óvakodott, hanem valósággal irtózott is" – jellemzi a minisztert Eötvös Károly.

Bármennyire is képtelenségnek tűnik, a felvilágosultnak mondott XIX. század vége felé mégis elindult a per. Tizenöt-húsz zsidó férfit fogtak gyanúba gyilkosság vádjával, tiszaeszláriak és távolabb lakók, például a Kárpátokban élő tutajosok egyaránt akadtak köztük, csak a szegénység és az ortodox vallásos életforma volt közös bennük. Perbe fogatván védőre volt szükségük, de nyomorult állapotaik miatt nem engedhették meg maguknak, hogy ügyvédeket fogadjanak.

„ A nagy per idején a sajtó széltében-hosszában híresztelte, hogy Magyarország zsidóinak van egy titkos hatóságuk, amelynek Kagal a neve – írja a továbbiakban Eötvös Károly. – Rejtélyes testület ez, titkon dolgozó, erős esküvés által megkötött férfiakból álló. Mérhetetlen pénz fölött rendelkeznek. Védi a zsidókat mindenütt, mindenben és mindenki ellen. Van befolyása császárokra, királyokra, kormányzókra, törvényhozókra és kiváltképpen a síijtóra is. Ez veszi kezébe – állítják – majd a vérvádlottak ügyét is. Ez irányozza majd az ügyvédeket, ez ejti meg a bíróságokat, s ez dolgozik majd azon, hogy a világot meghódítsa a zsidók számára".

(Mintha csak Csurkát hallanánk, ahogy a mindenható zsidó szervezetekről – főleg a Moszadról – vizionál. Különös módon nem fordul meg fejében a gondolat, hogy ezzel a riogatással a saját antiszemita céljai ellen dolgozik, hiszen a hívei kétszer is meggondolják, hogy kikezdjenek-e egy ilyen mindenható alakulattal.

Bármily különösen is hangzik: a zsidóknak érdekében állana, hogy ne oszlassák el ezt a hiedelmet.)

A valóságban akkor is merőben másként állt a helyzet. A pör idején a zsidóság neológ, ortodox és status quo községekre tagolódott, melyeket nem fogott össze egy központosított szervezet. Csak a közös ügyintézésre állítottak fel egy kisebb központi irodát, most erre hárult a feladat, hogy megfelelő védőügyvédeket állítson.

Apor színhelyén, Nyíregyházán találtak rá a megfelelőnek látszó emberre, Heumann Ignácra, Eötvös szerint: „a vidék legderekabb és legtekintélyesebb jogászainak egyikére. Származása és vallása szerint zsidó volt, nős ember, aki a bécsi egyetemen végezte a tanulmányait. Valóban a legjelesebb vidéki ügyvédek közé tartozott, biztosan tájékozódott a szokásos jogi gyakorlatban, a működési területe azonban csak apróbb ügyek intézkedésére korlátozódott: adóssági perekre, kisebb kereskedelmi villongásokra, mezei bűnesetekre, fellobbanó indulatszülte gyilkosságokra. A nagy perekhez nem volt eléggé kifejlődve elméleti érzéke, ehhez nem volt elég a közönséges jogtudomány s a mindennapi, bármily jeles ügyvédi ügyesség" – jellemzi őt Eötvös Károly.

Heumann becsületére legyen mondva, hogy felvállalta azok védelmét, „akiket tengerként borított el a közgyűlölet". Ahogy a döntése publikussá vált, korábbi tekintélye rohamosan hanyatlani kezdett. Először az izgatás legfőbb zsarátnokmesterei kezdték ki a jó hírnevét, azután a tömeg s lassanként a barátai is. Egyszer csak közhasználatú jelszóvá vált, hogy az, aki a zsidók védelmére kel, az még gonoszabb, még utálatosabb, mint maguk a vádlottak. Heumannt és családjának tagjait sértő szavakkal úton-útfélen

bántalmazták, éjszakánként ajtaját, ablakait döngették. Testének, sőt életének biztonsága is veszélyben forgott.

Támogatásra nem számíthatott, a sajtó csak szította a tüzet, az ügyvédi testületek hallgattak. A nemzet vezetői, az országos ügyek élén álló férfiak sem merték felemelni a szavukat, attól tartva, hogy ily módon elvesztik a népszerűségüket. Egy-két magas állású pap nyilatkozott jó szívvel, kenetteljes szavakban a zsidók üldözése ellen – de mindig csak általánosságokban.

„Heumann lassan belátta, hogy védői kötelességét önérzetes férfi módjára, érdekeinek súlyos sérelme nélkül, nem teljesítheti. Reáomlik a közgyűlés minden átka, ügyvédi munkáit sem végezheti. S ha nincs munka, kenyér sem lesz."

Mindezt közölte a feleségével, majd felutazott Budapestre, hogy a zsidóság illetékes vezetőinél jelentést tegyen arról, milyen végzetes arányokban és milyen fenyegetőleg alakul a nagy per. Beszámolója nyomán a Központi Iroda titkára arra a következtetésre jutott, hogy Heumann nem képes a védelem irányítására.

A zsidó vezetők ekkor keresték fel Eötvös Károlyt. Nem ajánlottak neki ügyvédi megbízást, tudták, hogy nem fogad el semmiféle külön felhatalmazást. Csak annyit kértek tőle, hogy utazzon le Nyíregyházára, és mérje fel a dolgok jelenlegi állását. Eötvös hajlandó volt teljesíteni ezt a feladatot.

Lent, a megyeszékhelyen tájékozódott, megállapította, hogy az illetékesek Bary Józsefet, egy becsvágyó fiatal aljegyzőt nevezték ki az ügy vizsgálóbírájának. Eötvös hamarosan azt is felmérte, hogy Bary hallatlan eréllyel kezdte el tiszaeszlári működését, tevékenységében erős hátszelet élvezett; egy széles alapokon nyugvó társadalmi bizottság segítette, melyben országgyűlési képviselők, jogászok,

vármegyei dzsentri hivatalnokok, csendőrök és parasztok egyaránt részt vettek.

Bary nem leplezte célkitűzését: a nyomozás első pillanatától kezdve arra törekedett, hogy bizonyítékokat találjon a perbe fogott zsidók bűnösségére. Hamarosan sikerült is neki egy relevánsnak tűnő eredményt felmutatni: Scharf Józsefnek, a tiszaeszlári zsidó templomszolgának 14 éves Móric nevű fia vallomást tett az apja ellen. Azt állította, hogy a metszőválasztásra összegyűlt zsidók ölték meg Solymosi Esztert, elvágták a nyakát, a vérét egy vörös cseréptálba, majd onnan egy fazékba eresztették.

„Ez az inkább ijesztgetéssel, semmint erőszakkal kicsikart vallomás lett a vád legfőbb alapja – írja tanulmányában Kende Péter –, ettől kezdve egészen a tárgyalás végéig Scharf Móricot elszigetelték a családjától és minden zsidótól. A vármegye tisztviselői arra törekedtek, hogy a gyereket átneveljék; a zsidó vallás hagyományairól való leszoktatáson túl magának a zsidóság-nak a meggyűlöltetését is célul tűzték ki. A helyi fogházban őrizték, itt készítették elő módszeresen nagy szerepére: a főtárgyaláson való fellépésére. Azt ígérték neki, hogy megfelelő viselkedése esetén a vármegye fényes jövőt biztosít majd neki."

Meg kívánták akadályozni, hogy bármilyen befolyásolás is kitéríthesse a kijelölt irányból. Bár Eötvös Károly az országos királyi főügyész jóváhagyásával, sőt annak kíséretében utazott le Nyíregyházára, lent gyanakodva fogadták, értesítették a fogházban szolgálatot teljesítő őrmestert, hogy „idegen látogató" érkezik, tegye meg a szükséges óvintézkedéseket.

Eötvös a fiút a börtönőrmester szobájában találta, itt is egy külön strázsa vigyázott rá. A jogász megsimogatta Scharf Móric fejét, valamilyen ütés nyomait kereste rajta, de semmiféle elváltozást nem

talált. Mivel megígérte, hogy nem hozza szóba a vérvád ügyét, csak annyit kérdezett:

– Hány éves vagy, fiam?

A gyerek hallgatott, csak nézett maga elé mereven. Akkor sem válaszolt, mikor a kérdést megismételték, aggodalmaskodva nézett a hatalmas termetű őrmesterre, mintha annak az arckifejezéséből kívánná leolvasni, hogy megszólalhat-e. Az Eötvöst kísérő királyi főügyész nyájasan biztatta:

– Ne féljen, Móric, feleljen bátran!

Az elöljáró szavára az őrmester is intett a fejével, mintha beleegyezett volna, hogy válaszolhasson, erre a jelre a fiú megmondta az életkorát. Eötvös azonnal átlátta a helyzetet, még néhány kérdést tett fel, ennek során Móricban feltűntek a zsidógyűlölő zsidófiú mentális körvonalai. A jogtörténetben jártas Eötvös nem lepődött meg, tudta, hogy a korábbi vérvád-perekben is gyakran előhoztak egy-egy hasonló beállítottságú szereplőt.

Budapestre visszatérve tájékoztatta a tapasztalatairól a Központi Iroda titkárát, aki kétségbeesetten fogadta a jelentést. Elpanaszolta, hogy a zsidóság helyzete az egész országban napról napra kínosabbá és tűrhetetlenebbé válik. Most már nyíltan felkérte Eötvöst, hogy vállalja el a vádlottak védelmét. Mivel ügyvédi végzettséggel rendelkezett, jogában állt volna ellátni ezt a feladatot, Eötvös mégsem válaszolt azonnal. Mint európai szinten álló gondolkodó, meg volt győződve a vérvád hamis voltáról, de azt is tudta, hogy ezzel a vállalkozással szembe kerülne szinte az egész országgal, a közvélemény túlnyomó, meghatározó részével, és szövetségesekre aligha számíthatna.

– „A bíróságnál nem remélhettem komoly segítséget, hiszen éppen a bíróság elfogultsága ellen kellett volna a segítség – írja Eötvös évtizedekkel később. – A kormánynál sem találhattam pártolást, az

igazságügyminiszter, Pauler Tivadar maga is hitt a vérvádban, amellett gonddal és figyelemmel tartotta tiszteletben a maga hatáskörét és a bíróságét is. Az ügy a bíróság kezében van, abból kivenni vagy annak vezetésébe beleszólni megengedhetetlennek találta volna.

A kormány élén Tisza Kálmán állt, aki az egyik legnagyobb politikai pártot vezette, bírt a Korona bizalmával, a közfelfogás szerint mindenható volt, és mindent megtett, hogy az is maradjon. A legsikeresebb eszközöket mindig megragadta, s azok felhasználásáról semmiféle nagy eszméért, eszményi célért le nem mondott. Az országban oly erős, sőt erőszakos volt a zsidók elleni felekezeti izgatás, oly egyetemesen népszerű a vizsgálat iránya és működése, hogy azt megzavarni a kormány népszerűségének elvesztéséhez vezetett volna, Tisza Kálmán erre semmiképp sem vállalkozott volna.

A sajtó sem lehetett szövetségesem, sőt ő tüzelt a legjobban. A pártok még kevésbé. Az ellenzék nem engedte volna, hogy bárki is beavatkozzék a vizsgálat menetébe, ugyanígy foglaltak állást a kormányt alkotó pártok is. Még akkor sem változtattak volna a magatartásukon, ha a királyi udvar erre intette volna őket – ilyen lépésre egyébként sem lehetett számítani. A királyi udvar nem szereti a zsidókat – éppen akkor sem szerette. Mint a közeli s távoli vihar, úgy zúgott a zsidók elleni gyűlölködés akkor Oroszországban, Romániában, Ausztriában s egész Németországban. S zúgott Magyarországon is. S a királyi udvarok, ha káruk nincs belőle, mindig szeretik a népszerűséget, s mindig szívesen hajolnak meg előtte."

Eötvös Károly néhány tekintélyes barátjával is bizalmas tárgyalást folytatott. Mindegyikük látta, hogy a felekezeti gyűlölködés veszélyesen befolyásolja az

országos ügyek kezelését, de úgy találták, hogy hálátlan és sikertelen, sőt kockázatos dolog volna a nyílt és erélyes fellépés – legalábbis ez idő szerint.

Kiszivárgott a hír, hogy Eötvös Károlyt felkérték a tiszaeszlári pörben a védelem vezetésére, a politika azonnal reagált rá. Június 25-én éjjeli 11 órakor két országgyűlési képviselő kereste fel, a jövevények előadták titkos tervüket: meg akarják buktatni Tisza Kálmánt. Köztudott dolog – mondták –, hogy a miniszterelnök a korrupció segítségével tartja fenn a hatalmát, márpedig ennek szálai a zsidók kezében futnak össze! A forr- pontra jutott antiszemitizmust a cél szolgálatába lehet állítani, ki kell adni a jelszót: „le a korrupcióval, le a zsidósággal, le Tisza Kálmán uralmával!" Ha Eötvös belemegy ebbe az akcióba, minden bizonnyal követi majd a vezetése alatt álló Függetlenségi Párt a maga 80 képviselőjével, a mérsékelt ellenzék és a kormánypártok átálló tagjai. Ennek az új alakulatnak, amely okvetlenül legyőzné Tiszta Kálmánt, Eötvös Károly volna a vezére, a politikai élet első számú emberévé válna.

Eötvöst azonban nem lelkesítette fel, hanem egyenesen elkedvetlenítette ez az ajánlat. A Függetlenségi Párt két nagy történelmi vívmányt mondhatott magáénak: elérte a középkori hűbériség nyomainak a felszámolását, továbbá az egyházak és felekezetek egyenjogúságát. Eötvös úgy vélte, hogy a párt beszennyezné 1848 emlékének szentelt lobogóját, ha a zsidókat a jogtalanság állapotába akarná visszaszorítani.

Az országot jól ismerő Eötvös Károly azt is felmérte, hogy ez a zsidók elleni akció nem maradna meg a párt által szándékolt mérsékeltebb keretek között, a tömeg legrosszabb szenvedélyeit keltené fel és ingerelné kitörésre. Az irányítás csakhamar kicsúszna a hivatalos

politika kezéből, és felelőtlen bujtogatók ragadnák azt magukhoz, tőlük pedig előbb-utóbb a fosztogatók – teljes felfordulást előidézve. Eötvös az akciót tervezgető párttársainak így festette le az események lehetséges alakulását:

– Vajon tetszenék-e néktek, ha egy szép napon Tisza Kálmán azt a bejelentést tenné a parlamentben, hogy tegnap az egyesült függetlenségi és nemzeti párt népgyűlést tartott Pozsonyban vagy Miskolcon, a gyűlés után pedig a tömeg a zsidók boltjait és raktárait kezdte fosztogatni, kénytelen voltam tehát a katonasággal állíttatni helyre a rendet?! Én ilyen jövendő előkészítésére nem vállalkozom. E helyett azt tanácsolom: álljunk a felekezeti izgatás elé teljes mellel, és küzdjük le azt egész elszántsággal.

Az ajánlatot tevő összeesküvők sértődötten visszavonultak. Másnap Eötvös Károly közölte a párt elnökével, hogy veszélyesnek és kalandornak tartja a tervezett akciót, és ez az elgondolás őt csak arra indítja, hogy a habozása szűnjék meg, és fogadja el a védelem irányításának megbízatását a tiszaeszlári pörben.

– A további habozás jellembeli gyengeség lett volna – írja Eötvös emlékezéseiben –, ha ártatlannak hittem az üldözötteket: védelmükre kelni minden kötelesség közt az első kötelesség. De ha nem hittem volna is ártatlannak őket, akkor, és csak akkor a bíró hozzon ítéletet, csak a törvény nehezedjék rájuk és ne a tömeg, az indulatos közvélemény. A tömegek gondolkodása és érzése sohasem bölcs, könnyen átengedi elméjét s gyakran a szívét is az aktuális áramlatnak.

Eötvös értesítette a Zsidó Központi Irodát, hogy a védői megbízatást, ha törvényes alakban jön a vádlottaktól, elfogadja. Nem táplált illúziókat azzal kapcsolatban, hogy mi vár rá:

„ … Egy nagy bajvívásnak lesz majd tanúja az ország, amelyben az egyik fél én leszek, a másik fél a tömegek szenvedélye. A jó és nemes lelkek majd részvéttel, talán rokonszenvvel is nézik a harcomat, de segítségemre meg nem mozdulnak. Várják ezt majd a Koronától, a parlamenttől, a nemzet nagyjaitól, hogy bölcsességük szavát, a tekintélyük súlyát ők emeljék fel a felekezeti izgatás ellen. Ők pedig sok mindenféle komoly vagy nem elég komoly okból, hallgatni fognak. Hallgatni fognak mind a nemzet kormányzói, az egyházak fejedelmei, a pártok vezérei, az ország főbírói s a mérhetetlen uradalmak birtokosai. Hírneves tudósok, költők, tanárok nem emelik föl szavukat. Mind, valamennyien csak a bajvívás végét várják.

De nem hallgatnak s nem várakoznak majd a közélet ama kis és nagy emberei s a napi sajtónak ama számító férfiai, kik a nép szenvedelmét a maguk részére gyümölcsöztetni óhajtják is, képesek rá. Minő könnyű és élvezetes dolog lesz ezek előtt a védőt a gyűlölet áradatával elborítani. Az igazság egykor győzni fog ugyan, de addig még sok idő telik el. S ez az idő nem az enyém lesz, hanem az izgatóké.

Igen, jól láttam előre mindent…"

Émile Zolának Dreyfuss kapitány ügyében vívott harcán kívül kevés példát ismerünk az olyan jogi eszközökkel vívott küzdelemre, mint amilyet Eötvös Károly folytatott ebben a perben, az előítéletekben összeforrott, azokban megingathatatlanul hívő megyei, sőt országos apparátus és a közvélemény ellen.

A vád minden lehetséges eszközt felhasznált kitűzött céljának, a vádlottak bűnösségének bizonyítására: hamis tanúk csatasorba állításától egészen a hullacsempészésig. Képzetlen és elfogult orvosok, mérnökök, hivatalnokok vallomásaira alapoztak. A tapasztalt Eötvös minden nehézség nélkül

alkalmazhatott volna hasonló módszereket, de ő mindvégig objektív, hiteles adatokra támaszkodott, nem szervezett külső „támogatókat".

„Volt olyan előkelő hírlap, amelynek szerkesztője egyenesen felkért, hogy adjak neki bizonyos, nem csekély összeget, akkor szolgálatomra áll. Erkölcsi lehetetlenségnek tartottam, hogy az újságírók működésük irányáért javadalomban részesüljenek. Nem adtam, ellenem fordult."

A sajtó által kilőtt nyilakon kívül Eötvösnek a személye ellen irányuló fizikai inzultusokra is kellett számítania. Bizalmas közlések alapján értesült arról, hogy a vármegye szolgái megpróbálnak rábírni néhány köztéri csavargót, hogy támadják meg őt – egy szellemes ötlettel elébe vágott szándékaiknak. A tárgyalás színhelyére tartva zsebeit naponta telerakta ezüstforintokkal, és az útjába akadó férfiaknak-asszonyoknak, de a vármegye huszárjainak, hajdúinak és más hasonló szerzeteknek is adott egyet-egyet időnként. Ellenszolgáltatásként azt kérte, hogy hozzák utána valamilyen holmiját, melyet a szállásán felejtett: felsőkabátját, egy iratot, toll- kést, vagy kézbesítsenek leveleket, adjanak át üzeneteket. Egy ezüstforint a környéken szokásos napszám kétszeresét tette ki, Eötvös hat hét alatt 1573 darabot osztogatott el. Ezzel a borravalóval, mellyel a helybeli urak sohasem kísérleteztek, maga mellé állította az út szélén lézengő tömeget.

Védőként felfoghatatlanul nagy és sokoldalú munkát végzett, számtalan, újra és újra megismétlődő csatát kellett megvívnia a vád képviselőivel. A vízből előkerült egy kislány holtteste, a felismertetésére tizenhárom tanút idéztek be, mindegyik azt vallotta, hogy nem azonos Solymosi Eszterrel; szeme színét, magasságát, arcvonásait eltérőnek találták. A nyomozás szerint egy

ismeretlen nő hullája volt, melyet a zsidók úsztattak le a Tiszán, hogy ezzel eltereljék magukról a rituális okokból végrehajtott gyilkosság gyanúját. Állításukat a boncolást végző orvosok is alátámasztották, véleményük szerint egy 18, de inkább 20 éves nő teteme sodródott ki a partra (tehát jóval idősebb volt Solymosi Eszternél), nemi szervei férjes asszonyra vallottak, a halál közvetlen oka általános vérszegénység volt, melyet tüdővész okozhatott. Megállapításaikat – a tanúk vallomásaihoz hasonlóan – a vizsgálóbíró valósnak értékelte és elfogadta.

Eötvös meg volt győződve, hogy Solymosi Eszter holttestét vetette ki a víz, nyomról nyomra haladva cáfolta meg a hivatalosan rögzített állításokat. Bebizonyította, hogy a tanúk helytelenül ítélték meg a hulla testi jegyeit, tévedtek a magasságát, a szeme színét, fogsorának állapotát illetőleg, és sok más tekintetben is, így a bizonyságtételük nem elfogadható.

Mikor Eötvös bekapcsolódott a pör menetébe, ez a holttest már el volt hantolva. Neki, mint védőnek, kétségei voltak a boncnokok véleményét illetőleg, feltételezte, hogy állításaikat a kényelmesség, a társadalmi környezet szándékainak való megfelelés és a szakmailag speciális területen való járatlanság határozta meg. A halottkém például egy Tisza parti mocsárban fektette le a kadávert, és fáklyafénynél végezte el a vizsgálatokat. Eötvös az akkori joggyakorlatban szinte példátlan módon az igazság kiderítése érdekében exhumálást kezdeményezett. 38 napig tartó megfeszített munkával egy beadványt szerkesztett, ezzel sikerült elérnie a kiföldelést.

A felülvizsgálatot az ország legismertebb orvosaival, egyetemi tanáraival végeztette el, egyikük már 302 esetben boncolt fel vízihullát. Az elfogultságnak a látszatát is igyekezett elkerülni, ezért a bizottságba egy

köztudottan antiszemita érzelmű professzort is bevett. A felülvizsgálat teljes bizonyossággal megállapította, hogy a holttest egy 14-16 éves gyereké, nagyjából Solymosi Eszter eltűnésének idején került a folyóba, nyakán semmiféle vágásnyomot nem találtak, ezzel mind a gyilkosság, mind a hullacsempészet feltételezése megélőit.

A vád nem kívánta beismerni a vereségét, kérte a törvényszéket, hogy terjessze fel az iratokat az Országos Közegészségügyi Tanácshoz. Az adott időszakra jellemző, hogy ez a legmagasabb rangú testület sem mert állást foglalni, nem alakított ki egyértelmű véleményt.:

„ … Én azonban az igazságnak oly biztos ismeretéhez akartam eljutni, aminőt a tudomány akkori állása egyáltalán lehetővé tett…" – írta Eötvös. Az összes vizsgálati és orvostudományi adatokat megküldte Európa legjobb specialistáinak, a bécsi Hoffmann doktornak és a berlini Virchow tanárnak; a tudósok a lényeges kérdésekbe a felülvizsgálatokat végző bizottságnak, rajta keresztül Eötvös Károlynak adtak igazat.

A vádlottak már több mint egy éve börtönben senyvedtek, mikor a törvényszék 1883. június 19-re, egy keddi napra kitűzte a tárgyalást. A procedúra 46 napig folytatódott 34 ülésben, reggeli 8 órától délután 2-3 óráig.

A közönség mindig megtöltötte a hallgatóság számára kijelölt helyet. „Többségük szentül hitte, hogy a vádlottak ölték meg az eltűnt lánykát… Zúgással és gyanúsítással kísérte a mentő tanúk vallomását, s helyesléssel, jóváhagyó fejbólintással a terhelő tanúkét… Az elnök gyakran meg is intette a közönséget, de sohasem anélkül, hogy rejtett módon egyúttal meg ne dicsérte volna."

Eötvöst már az első tárgyalási napon igyekeztek kedvezőtlen helyzetbe kényszeríteni. Az elnök már a kezdetek kezdetén vétett a tárgyalási rend ellen, a szabályok szerint elsőként a vádlottakat kellett volna meghallgatnia, ismertetni velük a vádakat, és módot nyújtani nekik, hogy kifejthessék a mentségeiket. Korniss ehelyett az egész napot a legfőbb vádbeli tanú, Scharf Móric meghallgatására szánta – így kívánta eleve meghatározni a további ülések hangulatát. Úgy irányította a kihallgatás menetét, hogy sem a vád, sem a védelem képviselőinek ne maradjon idejük kérdések feltevésére. A fiú vallomása így minden ellenpont nélkül került volna be a sajtóba és orientálta volna a közvéleményt.

Eötvösnek nem voltak kétségei afelől, hogy a fiú előre elkészített, betanított vallomást mond fel. Írnoki, elméletileg elvont nyelven és nem paraszti szóhasználattal fogalmazott. Eötvös igyekezett megtalálni annak módját, hogy világossá tegye a tanúságtétel konstruált voltát, és ezzel közömbösítse a súlyát. Bár a tárgyalásra kijelölt délutáni végpont már lejárt, odafordult a bíróság elnökéhez:

– Méltóztassék a tanúhoz azt a kérdést intézni, hogy ezt a vallomását nem tudná-e versben is elmondani.

Ez a zseniális közbevetés egy csapásra leleplezte Scharf Móric magatartását, érthetővé tette tudat alatt addig is gyanút keltő, monoton folyamatossággal elmondott megnyilatkozását.

„Az első pillanatban néma csend lett a tárgyalóteremben, de a másik percben hangos zúgással riadt fel a közönség. Az emberek felálltak a helyükről, kezükkel hadonásztak, s bár a zajban nem értettem a szavakat, azt hiszem, sértő és kárhoztató igéket szórtak felém, az elnökhöz felhívásokat intéztek, hogy erélyesen

védje meg a bíróság tekintélyét s a tárgyalás komolyságát.

Az elnök rendreutasított.

De én mégis meglehetősen elértem célomat. A közvélemény eléggé komoly embernek ismert, egykoron magam is magasabb rangú köztisztviselő voltam, közdolgokból gúnyt űzni nem szoktam, a sajtó és a közönség nagy része nyomban belátta, hogy jó okomnak kellett lenni, hogy ily értelemben szólaljak fel…"

Bármily szívesen részletezném tovább is a tárgyalások menetét, a jelen könyv arányai nem nyújtanak erre módot – így csak a bírói ítéleteket sorolom fel. A nyíregyházi királyi büntetőtörvényszék, majd a budapesti királyi ítélőtábla, végül a magyar királyi Kúria egy-aránt felmentette a perbefogottakat a gyilkosság vádja alól. Az ügy 1844. április 4-én zárult le.

„…Engem okolt s engem kárhoztatott a tömeg azért, hogy a vád szétfoszlott és a vádlottak megmenekültek. Pedig nem én voltam a bíróság, akinek hatalmában állott őket elítélni vagy fölmenteni. S az ország mind a három fokú bírósága egymás után egybehangzólag ártatlannak találta őket, holott a másod- és harmadfokú bíróság elhatározására semmi befolyásom nem lehetett.

A szenvedélyes gyűlölködés nem fontolgat. Jelszó kellett neki és áldozat. A zsidókat nem tudta, a bíróságokat nem akarta áldozatul nyerni, tehát ellenem intézte rohamait…

… Nem törődtem vele. A népszerűség nagy kincs, sok nemes öröm forrása. Gyakran csak a halál után támad föl, amikor nem sokkal többet ér, mint a sírhalmon tenyésző virág annak, aki a sírban nyugszik. A népszerűség iránt soha nem voltam érzéketlen. De vagy gyönge, vagy hitvány lélek az, aki a népszerűséget célnak tekinti. Művelt társadalomban a szabadsághoz szokott államban a népszerűség óriási erő és hatalom –

de csak eszköz a közérdek becsületes szolgálatára. Aki nem erre használja, hanem önző célokra vagy hivalkodásra, az súlyosan vét a nemzete ellen. Egyetlen percem sem volt az életben, amikor féltem volna a népszerűtlenség-től…"

Mint említettem, Eötvös Károly munkájának azt a címet adta, hogy „A nagy per, mely ezer éve folyik és még sincs vége" – ezzel pontosan mérte fel a vérvád fenntartásában munkálkodó erőket. Még ma, másfél évszázaddal később is újra és újra felröppennek a rágalmak. Újra kiadják Bary Józsefnek, a per egykori vizsgálóbírájának emlékezéseit, ahol azt állítja, hogy a tiszaeszlári felmentő ítéletet a nemzetközi zsidó nagytőke, személy szerint a Párizsban élő Rotschild báró kényszerítette ki. Gyakran idézgetik az egykori hecc-zsurnaliszta Verhovay Gyula szavait is:

„ …Tisza-Eszlár kérdése a jogszolgáltatás, a törvényelőtti egyenlőség, a társadalmi biztonság, az igazság kérdése volt. Az okok láncolata oly összefüggő, az erkölcsi és anyagi bizonyítékok súlya oly erős, hogy méltán hozta lázas izgalomba az országot. De bármilyen szoros volt volna a láncolat, bármily nyomósak a bizonyítékok, soha a nemzetben oly forradalomszerű mozgást elő nem idéz, ha a zsidóság egyeteme, mint egy test és egy lélek magáévá nem teszi a gyilkosság ügyét. Ez a maguktartása meglepte és fellázította az egész világot. Nem a társadalomban békességesen együttélők, egyenlő törvények alatt egyenlő jogokat élvezők véleménykülönbsége tűnt fel e magatartásban, hanem egy vallásilag és fajilag példátlanul fegyelmezett néphadsereg állásfoglalása, az egy mindnyájért mindnyájan egyért jelszava alatt. Soha, de soha Tisza-Eszlár nem nyer oly fontosságot, akármely alakban merül fel a vérvád, ha mindjárt az elején nemzetközileg

kiterjedt összeesküvés gyanánt nem ártja magát a zsidóság egyenként és összesen a dologba.

Ebben a megbonthatatlan összetartásban a legmodernebb neológ csak oly fanatikusnak bizonyult, mint a legbuzgóbb szefárd ortodox. Ebben az összeesküvésben, mely támadás volt a legszentebb ellen, miket a keresztény társadalom a XlX-ik század eszméivel magáévá tett, Rotschild és Hirsch báró, Wahrmann Mór és Mandl Pál, Schosberger Dávid és Chorin Ferenc kezet nyújtottak Schwarcz Salamon és társainak, a gyilkos saktereknek, Párizs, London, Bécs, Budapest mint a volta-oszlop gyűrűi érintkeztek Sadagorával, a csodarabbi székvárosával. Nem egy nagyszabású, világboldogító eszme villanyfolyama hatotta át őket rángásaikban, hanem az, hogy legyűrjék, kerüljön bármibe, a vérvádat.

Sokba került nagyon. Győztek. A gyilkosok menekültek…"

De nem kell ilyen messzire visszalépnünk, ez a vád most is nyitott fülekre, szólásra kész szájakra talál, ellenfelekre annál kevésbé. Épp mikor ezeket a sorokat írom, 2009 áprilisában a szélsőjobboldal emlékünnepséget rendezett a tiszaeszlári temetőben Solymosi Eszternek épp általuk emelt díszes síremlékénél. Felvonultak a fasisz- toid Magyar Nemzeti Front, a Magyar Gárda, a Jobbik Magyarország és más hasonló ideológiát hirdető alakulatok képviselői – mintegy nyolcvanan gyűltek össze.

Nyíltan hangoztatták, hogy annak idején a zsidók ölték meg a kislányt, és más gyalázkodó kijelenéseket tettek. Az egyik szónok azt mondta: „régen a magyarok ácskapoccsal szegezték oda a turbánt az elfogott törökök fejébe. El tudjátok-e képzelni ugyanezt kipávai?" [A kipa a hagyományos zsidó fejfedő. – M. Gy.] Az

újságok jelentései szerint az összegyűltek hangos igennel feleltek.

Az újabb kori magyar történelemben Kádár János kormányzásának évei jelentették az egyetlen olyan időszakot, mikor valóban érvényesült az a felfogás, hogy a zsidók az ország teljes jogú állampolgárai, és nem válhatnak kirekesztő indulatok céltábláivá. Munkatársai úgy emlékeznek vissza, hogy az első titkár nem tűrte el a zsidózás semmilyen formáját, bár a szovjet vezetés és a magyar pártelit antiszemita rétege ezt a hangnemet gyakran megütötte.

(Jellemző e tekintetben az az 1974-ben lezajlott vita, melyet Kádár János Komócsin Zoltánnal, az úgynevezett „munkásellenzék" hangadójával vívott. Sütő Gyula, a Központi Bizottság külügyi osztályvezetője egy konferencián nyíltan megtámadta és lezsidózta Aczél Györgyöt. Komócsin és az akkori külügyminiszter, Puja Frigyes egyöntetűen helyeselte ezt a megnyilatkozását. Kádár tudomást szerzett az esetről, és azonnali megtorlással élt: Sütőt megrovás pártbüntetésben részesítették, alacsonyabb beosztásba helyezték, és egyéves időtartamra eltiltották mindenfajta publikálástól és előadástól.)

Gyomorforgatónak nevezhető az a gyorsaság és könnyedség, mellyel épp a leginkább érintettek, a nyilvánosság előtt folyamatosan szereplő, politizáló zsidó értelmiségiek, elsősorban az iíjságírók igyekeznek napjainkban minél sűrűbb homályba rejteni a kádári, kirekesztést nem tűrő magatartást. Egy vitánk során Mester Ákos, a „168 óra" hetilap főszerkesztője lekicsinylőén jegyezte meg:

– Akkor is volt antiszemitizmus!

– Az igaz, de más szinten és másképp kezelték, mint mostanában. Például, ha egy futballmeccsen zsidózott valaki, azt a rendőrök kiemelték a tömegből, és elvitték,

most pedig ezrek énekelhetik az „Indul a vonat Auschwitzba" gúnydalt, mutathatnak fel táblákat: „Nem volt holokauszt" felirattal, anélkül, hogy akár rájuk is szólna valaki.

Mester Ákos feltehetőleg akkor gondolkodott el komolyabban erről az ügyről, mikor Csurka a televízióban eredeti családnevén, Meiselként említette – feltehetőleg zsidó származására utalva. Kádár személyét lekicsinylő megnyilatkozásaival Mester egyébként nem állt egyedül: Aczél Endre, a szocialista rendszer dédelgetett újságíró üdvöskéje: „műveletlen panelproli"-nak nevezte, és azóta sem szűnt meg gyalázni az emlékét.

A mind sűrűbb antiszemita megnyilvánulások ellen csak néhány, magát baloldalinak nevező fórum és személy tiltakozott – kevés meggyőződéssel és még kevesebb erőbedobással, lényegében szabad út nyílott a gyűlöletkeltés és kirekesztés elhatalmasodása előtt.

(Szabályként állapíthatjuk meg, hogy a mindenkori üldözöttek – bárkik is legyenek és bárhol is éljenek – semmiféle párttól, hivatalos társadalmi szervezetektől, társaságoktól nem remélhetnek védelmet, csak rosszul értesült egyénektől kaphatnak segítséget, akik nincsenek tisztában lépésük várható retorzióival.)

Mivel egyetlen olyan csoportosulást sem találtam, amely iránt a legcsekélyebb bizalmat is éreztem volna és csatlakoztam volna hozzá, az egyre kiélezettebb helyzetben viszont hallgatni nem akartam, a hivatásom által meghatározott formában: írásban próbáltam tenni valamit.

A zsáner, ahogy ezt megtehettem, komoly gondot okozott. A vitairat, az elvont eszmefuttatás sohasem vonzott, még a személyemet érintő vádaskodásokra sem válaszoltam, mert úgy éreztem, hogy a tollam nem

ilyesmire való. Valamilyen művészileg is komolyan vehető ábrázoló műfajban szerettem volna megjeleníteni a mondanivalómat.

Végül is az az ötlet merült fel bennem, hogy a XIX. századbeli Tiszaeszláron lezajlott vérvád-ügy történetét megpróbálom áthelyezni a mai viszonyok közé. Nem egyszerűen a régmúlt eseményeknek az idő múlásával változó formájú adaptálására gondoltam, csak maga az alaphelyzet izgatott: hogy fogadnának napjainkban, a 2000-es évek Magyarországán egy a Solymosi Eszter eltűnéséhez hasonló esetet.

Minden körülményt megváltoztattam. Elkerülve az Eötvös Károly könyvével való párhuzamot, a cselekmény fővonalának nem egy törvényszéki tárgyalást, hanem egy nyomozási-vizsgálati eljárás leírását választottam. A jogtudósnak, irodalmárnak egyaránt kiváló Eötvös Károlyt egy kisebb kaliberű főhőssel, egy Husz Richárd nevezetű volt rendőrtiszttel helyettesítettem. Ő, természetesen, képzeletbeli személy, családnevét a cseh szabadsághős Husz történelmi emléke sugallta. Meg kellett szerkesztenem a „legendáját", konstruált előéletét: egy homályos szolgálati ügy miatt eltávolították a testülettől, a börtönt is megjárta, később rehabili-tálták, de nem tért vissza a rendőrséghez, magándetektívként és „bedolgozó" újságíróként tartja fenn magát. Házassága felbomlott, egyedül él egy Pest környéki „alvófaluban".

A cselekmény az 1980-as évek közepén indul, Husz levelet kap, ebben egy régi barátja arra kéri, hogy járjon utána a lakhelyén, egy vidéki kisvárosban kibontakozó botránynak. Itt egy Kárpátaljáról áttelepedett zsidó üzletember, Kovács Miklós megvette a megszűnt termelőszövetkezet motorjavító üzemcsarnokát, és ott egy osztrák exportra termelő gyermekruha-gyárat alakított ki. Vállalkozása sikerrel járt, számítása

beválván tovább kívánt terjeszkedni. Vetélytársai, a helybeli vállalkozók megpróbálták felvenni vele a versenyt, de a küzdelemben alulmaradtak. Nem nyugodtak bele a balsikerbe, megpróbálták elüldözni a környékről. Mivel szabályszerű eszközök nem álltak a rendelkezésükre, egy tisztázatlan hátterű ügyből próbáltak meg tőkét kovácsolni. A varrodában dolgozott egy fiatal munkás- lány, aki gyakran szóváltásba keveredett a tulajdonossal, a helyzet úgy kiéleződött, hogy végül az összeférhetetlensége miatt el is bocsátották.

A lány, eltávolítása után néhány nappal eltűnt, a helyi lakosok szerint a zsidó gyáros bosszúja rejlett a háttérben, rituális gyilkossággal gyanúsították, feltételezték, hogy az áldozat vére a húsvéti pászka elkészítéséhez kellett volna. Itt a történet fordulatai némileg párhuzamossá válnak a tiszaeszlári eseményekkel, megjelennek „A nagy per" szereplőinek pandanjai: az apja ellen hamis vallomást tevő zsidó gyerek, a korrupt csendbiztos – egy rendőrtiszt alakjában, és így tovább.

Husz nyomozása eredményeként megtalálja a valódi gyilkost egy nemzetközi bűnöző személyében. Kovácsot végül is felmentik, a vállalkozó mélységes csalódottsággal hagyja el Magyarországot. Magát a cselekményt bővebben nem kívánom részletezni.

A könyv, amely „A város hercege" címet kapta, azonnal magára vonta a jobboldali kritika támadását. 1999-ben jártunk, nem sokkal a Fidesz választási győzelme után, a párt irodalmár mamelukjai önbizalmukban megerősödve, mint baloldali figurát végképp el akartak tüntetni az irodalom térképéről – ahová egyébként a magam részéről soha nem is kívánkoztam. Elfogultsággal, szándékos félreértelmezésekkel vádoltak.

„ …Még állnak a demokrácia kulisszái, de egyre szaporodnak a sötét jelek, aztán egyszer csak kilép a háttérből egy Hitler" – idézik egyik szereplőm mondatát, finom csúsztatással az én személyes véleményemként feltüntetve. Ez az eljárás kicsiben arra emlékeztet, mintha III. Richárd nevezetes szavait: „elvégeztem, hogy gazember leszek" magának Shakespeare-nek tulajdonítanák és beidéznék őt a Scotland Yardra. De ez csak afféle „auftakt", felütés volt a további acsarkodásokhoz.

„Ez egy ilyen ország, mindig is ilyen volt – fejti ki az ítész, megint csak az én kontómra írva az egyik szereplőm véleményét. – A rendszerváltás felszabadította és legitimálta azokat az erőket, melyeket egy korábbi korszak – nevezzük néven, ahogy az író is teszi – a kádári szocializmus kordában tartott…"

Feltételezem, hogy az olvasó már unja a citálásokat, de nem tudom megállni, hogy még egy mondatot ne idézzek a kritikából:

„ … Az értelmiségiek Moldova szokott stigmatizációját kénytelenek elviselni: a humán politizáló értelmiség mindig is szervilis volt, megszokott jelenség nála, hogy ha előre nem talál utat, hátra vagy lefelé menekül…"

Ez az idézet valóban tartalmaz valamennyit az én felfogásomból, de csak úgy lett volna teljes, ha kiegészíti a következő mondattal, mely szerint:

„…Az értelmiség úgy viseli magán a meggyőződését, mint a zsoldos az egyenruháját, állandóan azt lesi, hogy cserélheti fel egy másikra – anyagi előnyökért vagy hízelgés hatására…"

Maga a dolgozat nem rendített meg különösebben. Már megszoktam, hogy az új és líj janicsárok mindig rajtam gyakorolják a nyíllövést, tudják, hogy én magam nem állok sorompóba ellenük, képzelt méltóságomon alulinak ítélek egy ilyen gesztust, semmiféle párt vagy

szervezet sem fog megvédeni, tehát megtorlástól nem kell tartaniuk. Azt is különösebb indulatok nélkül vettem tudomásul, hogy a leginkább gyalázkodó kritika elnyerte a „Kortárs" folyóiratnál az adott évben megjelent legjobb tanulmány díját. Sohasem felejtettem el, hogy ez háború, ahol nem lehet az ellenség szemére hányni, hogy lő rám, és meg akar semmisíteni. „Á la guerre comme á la guerre" – mondja a francia.

Mindent összevetve meg voltam elégedve „A város hercegéivel. Úgy éreztem, hitelesen transzponáltam a jelenre az eredeti 1883-as események légkörét, csak egyetlen dolog nem sikerült: az Eötvös Károly eszmei helyébe lépő Husz Richárd nem vált elhihető élő személlyé.

Elő-előfordult, hogy valamely elkészült írásommal magam is elégedetlen voltam: érdektelenre sikerült cselekmény, kiegyensúlyozatlan belső arányok vagy más stílusbeli hiányosságok miatt, de a gyökerek itt mélyebben húzódtak: nem hittem a saját igazságomban. Tudat alatt mindvégig úgy éreztem, hogy napjainkban nem találhatnánk egy olyan, az igazságért élete kockáztatásával is kiálló személyiséget, aki Eötvös Károlyhoz volna hasonlítható. Husz Richárd alakja nem több egy spekulatív jelenségnél, egy elvontan megszerkesztett szerep hordozójánál.

A középkori Prágában a legendás Lőw rabbi meg akarta védeni a gettó lakóit a fenyegető vérszomjas hordák támadásaitól, ezért megalkotott egy agyagóriást, a Gólemet, mely ha a nyelve alá helyeztek egy cédulát, rajta Isten nevével, elindult, harcba szállt, és roppant erejével megvédte a gettóban élőket. Isten neve nélkül nem számított többnek egy halom agyagnál.

Napjainkban senkinek a szájában nincsenek ott ezek a harc felvállalására késztető igék. Ne tévesszenek meg minket a politikai jellemszínészek melldöngető

kijelentései, olyasfélék, mint hogy ha „a zsidókat támadják, akkor én is zsidónak tekintem magam, ha a cigányokat, akkor cigánynak", és így tovább hasonlóan. Ezek az üres frázisok nem többek, mint John Fitzgerald Kennedy nagy hírű mondásának silány utánzatai; az elnök az akkoriban ellenséges világ által körülzárt Nyugat-Berlinben jelentette ki: „én is berlini polgár vagyok!" A mi „hőseink", ha elérkezik a valódi cselekvés órája, nem vállalnak fel semmiféle kockázatot, rendre meghátrálnak.

Az én kísérletem kudarca persze semmit sem von le „A nagy per" értékéből. Számtalan hasonló műfajú könyv akadt már a kezembe, köztük igen jók, mint például Truman Capote „Hidegvérrel" című tényregénye, vagy alacsonyabb szinten Végh Antal „Könyörtelenül" című riportja a balassagyarmati túszdrámáról, de legfeljebb írói teljesítményként hatottak rám, nem éreztem a „numen adest"-et, az emberfölötti helytállás kisugárzását, mely árad Eötvös Károly könyvéből.

Feljegyezték, hogy Móricz Zsigmond 1942 szeptemberében végső napjait egy budai magánklinikán töltötte, és az amerikai légierődök épp akkoriban csaptak le először a magyar fővárosra. A bombázás idején Móricz nem engedte, hogy levigyék az óvóhelyre, az ágyán maradt, és inkább szellemi, mint valóságos védelmül könyvekkel takarta be a testét. Ha valaha nekem is ilyen helyzetben kellene fogadnom a halált, a szívem fölé „A nagy per"-t tenném.

VIII.

2003 őszén, fél évvel azután, hogy átestem egy szívinfarktuson, egy újabb betegség támadott meg. Mint mindenki, aki elszenvedett egy ilyen rohamot, én is féltem a baj megismétlődésétől. Az orvosok megnyugtattak, a statisztika szerint két százalék a valószínűsége, hogy újra bekövetkezik és végzetessé válik:

– Az infarktusos betegeket nem a szívük szokta elvinni, hanem az életmódjuk.

Én életem nagy részét „ideális hadifogoly" módjára töltöttem és töltöm most is. Igyekszem betartani minden orvosi előírást és utasítást; egy óramű pontosságával szedem a gyógyszereket, rendszeresen járok az ellenőrző vizsgálatokra, mindennap kétszer egy órát tornázom. Bár az elpusztult szívizmok nem regenerálódnak, az állapotom kielégítőnek látszott. Mint mondani szokás: joggal reménykedhettem abban, hogy valamikor egészséges halottként hagyom el majd ezt az árnyékvilágot.

Teltek-múltak a napok minden különösebb komplikáció nélkül. Egyik este szokásos időbeosztásom szerint megnéztem a televíziós híradót, majd nyolc óra után lefeküdtem. El is aludtam, de valamivel éjfél előtt felriadtam: egy újabb infarktus jeleit éreztem magamon. A szívem nem fájt, de az erek körülötte robbanásig feszültek, dőlt rólam az izzadság, és a homlokom mögött is lüktetést éreztem. Ledobtam a pizsamakabátomat és a nyitott ablak elé ültem, hogy a levegő szabadon érhesse a felsőtestemet, nyelvem alá spricceltem az értágítást szolgáló sprayvel, de az állapotom nem javult.

Nem tettem felajánlásokat, hogy milyen áldozatot hozok majd, ha sikerül túlélnem ezt a rohamot. Egyrészt

napjaim olyan visszafogottan folytak, hogy aligha lehetett volna tovább szigorítani rajtuk, másrészt agyamba volt vésve Lichtenberg német filozófus egyik mondása, miszerint: fogadalmat tenni nagyobb bűn, mint megszegni azt. Csak a szokásos szomorúságot éreztem, hogy úgy halok meg, hogy a lányaim nincsenek mellettem.

Kihívtuk a mentőket, hordágyra fektettek és botladozva végigcipeltek a sötét kerten. Nyögtek a súlyom alatt, megígértem nekik, hogy ha a dolgok szerencsésen alakulnak, erőteljes fogyókúrába kezdek.

A kocsi bevitt a Kútvölgyi Kórházba, az intenzív osztályon helyeztek el. A négyágyas szobában csak egy beteg feküdt, már alhatott, de az érkezésemre felriadt és felém fordult; meglepődve ismertem fel benne Szekeres Józsefet, a munkáspárti „Szabadság" hetilap szerkesztőjét. Kínomban is elmosolyodtam:

– Szervusz. Úgy látszik, hogy a szívosztályra csak baloldali tollforgatók kerülnek. Szerinted miért van ez így?

Szekeres Yves Montand egykori híres mondását idézte:

– Azért, mert a szív is a bal oldalon helyezkedik el.

Az ügyeletes orvos elvégezte rajtam a rutinvizsgálatokat: az EKG-t, a vérnyomásmérést, sztetoszkópjával ellenőrizte a szívverésemet, utána egy ápolónő vért vett és levitte a laboratóriumba. Semmiféle kedvezőtlen tünet nem mutatkozott, fellélegeztem. Már jóval elmúlt éjfél, az orvos reggelig bent akart tartani megfigyelésre, de én nem voltam hajlandó maradni, aláírtam a nyilatkozatot, hogy a saját felelősségemre elhagyom a kórházat. Az ajtóból még visszaköszöntem Szekeresnek, ő mosolyogva búcsút intett – akkor láttuk egymást utoljára, néhány hét múlva meghalt.

Hazaérve lefeküdtem, jólesően kinyújtóztam megszokott ágyamban:

– Otthon még a falak is segítenek! – mormogtam magamban.

Alig aludtam azonban egy-két órát, és újra egy közelgő infarktus jeleit éreztem magamon. Megint sarkig kitártam az ablakot, és leültem az ágyam szélére, mélyeket lélegeztem, de a mellkasi görcs szorítása nem engedett fel. Bár röstelltem magam a háborgatásért, felkeltettem a feleségemet, és megkértem, hogy hívja ki újra a mentőket.

A kocsi most is megérkezett, miközben hordágyra raktak, a mentőtiszt megkérdezte, hogy melyik kórházba vigyenek – különös szerencse folytan több helyen is rendelkezésre álltak szabad ágyak. A Kútvölgyi is fogadott volna, de bármennyire is rosszul éreztem magam, szégyelltem volna újra találkozni az ügyeletes orvossal, aki alig néhány órával korábban a bentmaradást javasolta, így inkább az ugyancsak a közelünkben fekvő Szent János Kórházat választottam.

Itt is átestem a rutinszerű vizsgálatokon, most sem mutattak ki veszélyt jelző tünetet, de ezúttal nem engedtek haza. Történetesen itt dolgozott az akkori kezelőorvosom, és az ügyeletes úgy gondolta, a másnapi reggeli viziten okvetlenül látnia kell engem.

„Ne köpj a kútba, mert lehet, hogy valaha még innod kell belőle!" – mondja egy orosz közmondás, ilyen alapon én sem akarok semmi dehonesztálót írni a Szent János Kórház intenzív részlegéről, mert nem zárhatom ki, hogy valamikor visszakerülök majd. Így csak annyit jegyzek meg, hogy itt is a magyar egészségügy általános nyomorából eredő nyomasztó állapotok uralkodtak. A kórteremben, becslésem szerint, harminc-negyven ágy állt, melyeket csak egy-egy lepedőszerű függöny választott el egymástól. A takarás mögött

nyögve-sóhajtozva, vagy a levegőért kapkodva feküdtek a betegek. Az ágyakon kisebb műtéteket is elvégeztek, ha jól figyeltem meg a történteket, a szomszédos öregasszonynak épp egy pacemakert ültettek be. A szorongásom nem enyhült, alig vártam, hogy a kezelőorvosom reggel bejöjjön vizitelni, és beszélhessünk. Elmondatta velem a történteket, aztán átnézte a leleteket, és áthívott az irodájába:

– Két ilyen roham egy éjszaka soknak tűnik. Szerencsére az állapotod stabil, de nem gondolsz arra, hogy egy pszichiáterhez fordulj? Én a te helyedben ezt tenném.

Még a gondolatba is beleborzongtam, hogy egy „lélekgyógyász" kezébe kerüljek. Eddig még nem akadt dolgom velük, kívülállóként nem tartottam sokra a pszichiátereket, munkájuknak – látatlanban – csak a szigorúan orvosi értelemben vett oldalát ismertem el: tablet-ták, injekciók és más kézzel fogható eszközök alkalmazását. A lelki bajok elemzését, az úgynevezett feltáró beszélgetéseket nem becsültem többre másodrendű filozofálgatásnál, irodalmi jellegű szenvelgésnél. Úgy hittem – és most sem vagyok meggyőződve az ellenkezőjéről –, ahhoz, hogy valaki egy másik embert ki tudjon segíteni mentális, érzelmi vagy más eredetű válságából, alapfeltételnek számít, hogy jobban ismerje a világot, a benne uralkodó viszonyokat, helyzeteket, mint a páciense. Külön követelménynek vélem, hogy a pszichiáternek folyamatosan kételkednie kell a saját csalhatatlanságában, a menet közben felmerülő jelenségek hatására készen kell álljon feltételezéseinek mó-dosítására. Ennek hiányában a beavatkozása nem hozhat eredményeket.

Az én nemzedékemre, az 1930-as évek első felében születettekre kezdettől fogva súlyos idegi

megpróbáltatások hárultak. Többnyire nyomorúságos gyerekkor után át kellett vészelnünk egy háborút, mely életveszéllyel, szeretteink elvesztésével, nélkülözésekkel járt. Amellett a Sors arra is minket szemelt ki, hogy a magunk személyében végrehajtsuk a magyar történelem talán legnagyobb arányú, osztályokra kiterjedő társadalmi váltását. A falusi és külvárosi elmaradottságból elindulva értelmiséggé, minden túlzás nélkül szólva: egy ország új vezető rétegévé kellett válnunk. Kiszakadtunk a minket megszülő közösség védelmező ólmelegéből, hosszú felmenő nemzedékeink szolgaságban, nyomorban szerzett tapasztalatai és reflexei váltak érvénytelenné az új követelmények hatására.

Már főiskolás koromban láttam, hogy alig húszéves társaim miképp csuklanak össze az erejüket meghaladó terhek alatt, sokra hivatott fiúk és lányok hogy veszítik el a tartásukat, hódolnak be az alkoholnak, vesztik el csatájukat a rájuk törő depresszió ellen. Néhá-nyan össze tudták szedni magukat, mások azonban hosszú hónapokra, félévekre bekerültek a „Szinetá- rium"-ba, így hívták azt az idegszanatóriumot, melyet Szinetár doktor, a neves rendező édesapja vezetett. Galgóczi Erzsi, a későbbi Kossuth-díjas írónő, többször is bekényszerült ebbe a gyógyintézetbe. Én sem voltam különb a társaimnál, csak valami „ellenszérum" óvott meg az összecsuklástól, a fogcsikorgató elszántság, hogy talpon maradjak abban a küzdelemben, melyet a műveltségbeli lemaradásom behozásáért, a szocializáltabb, hajlékonyabb alapállásért vívtam. Nem mondhatom, hogy a törekvéseim feltétlen sikerrel jártak, de az idegi problémák egyszer sem döntöttek le a lábamról.

Most azonban, hogy egy éjszaka két alkalommal is mentők vittek el, engednem kellett a fenntartásaimból.

Ha már így alakult, igyekeztem a legmegfelelőbb pszichiátert kiválasztani, érdeklődtem ismerőseimnél, többségük a szakma „koronázatlan királyát", N. doktort ajánlotta. N. hírneve, állítólag, messze túlterjedt az ország határain, azt rebesgették róla, hogy az angol uralkodói ház egyik tagját is kezelte már. Egy klinikán dolgozott, de ott szinte lehetetlen volt bejutni hozzá, az előszobájában, sőt az oda vezető lépcsőkön is tömegek szorongtak. Csak komoly protekciót igénybe véve sikerült elérnem, hogy N. hajlandó legyen foglalkozni velem.

Budai lakásán ültünk le beszélgetni, első alkalommal inkább csak próbáltuk felmérni egymást. N. nálam valamivel fiatalabb, hetven év körüli, korpulens, kopasz férfi volt, szemüvege mögött élénken csillogó tekintettel. Büszke volt fizikumára, a társalgás folyamán többször is megemlítette, hogy fiatal korában atletizált, 12 másodpercen belül futotta a száz métert, az erőnléti edzéseken száz-százhúsz kilós súlyzókkal gyakorolt.

Alapelveim közé sorolom, hogy soha senkitől nem kérdezem meg: zsidó-e. Úgy gondolom, mindenkinek magánügye, hogy kinyilvánítja vagy elhallgatja a származását. Meglepődtem, mikor maga N. hozta szóba a témát, közölte, mint ahogy mondani szokás: egy templomba járnánk, ha járnánk templomba. Ez az ügy vörös fonalként szőtte át későbbi beszélgetéseinket is. Minden személyről, aki a társalgás folyamán szóba került, N. magabiztos mosollyal kijelentette, hogy az illető zsidó, legalábbis mesztic, vagyis félvér, Leonardo da Vincitől Orbán Viktorig, hangján érződött, hogy értesülését abszolút hiteles forrásokból szerezte be. Nem kezdtem vitát vele.

Később N. származásába, illetve ennek vállalásába kissé ellentmondásos elemek keveredtek. Egyik látogatásom alkalmával adventi koszorút láttam

kifüggesztve lakásának ajtaján, márpedig tudvalevő, hogy a karácsony nem szerepel a zsidó vallás ünnepei között. Egy óvatos kérdéssel próbáltam tisztázni a helyzetet, N. azt magyarázta, hogy csak a szomszédai miatt jár el ilyen módon; semmi szükség arra, hogy megtudják a hovatartozását. Bár megvolt a véleményem az ilyesfajta álcázásról, nem éreztem magam feljogosítva, hogy tudassam vele.

A kezelések másfél órás beszélgetésből álltak. N. főleg az úgynevezett „atelier titkok"-ra volt kíváncsi, az írókkal-színészekkel és más ismert emberekkel kapcsolatos pletykák érdekelték. Bár zárkózott életvitelem miatt nem tartozom a „bennfentesek" közé, igyekeztem kielégíteni az érdeklődését, ezzel el is ment a kezelésre megszabott idő, néha távozóban úgy botorkáltam végig a sötét kerti úton, hogy az idegállapotomról egy szó sem esett. Egyébként N. diagnózisa szerint pánikbetegségben szenvedtem, ahogy ő szakszerűen meghatározta: hasi depresszióban. Felírt két- vagy háromfajta orvosságot, melyeket rendszeresen kellett szednem – ezek hatására a panaszaim valóban enyhültek, legalábbis nem következtek be újabb rohamok.

Találkozásaink időpontját nem rögzítettük precíz pontossággal, abban állapodtunk meg, hogy a betegorvos kapcsolatban kialakult szokásoktól eltérően nem én jelentkezem majd, hanem ő hív fel engem, ha szükségesnek tart egy újabb vizsgálatot. A terminusokat is ő határozza meg – nyilvánvalóan aszerint, hogy ér rá.

Én elfogadtam ezt a kapcsolattartási formát, eszembe sem jutott kétségbe vonni a helyességét, máig is úgy vélem, ha egyszer rábízom magam egy orvosra, mindenben alkalmazkodnom kell a javaslataihoz.

Másfél-két évig tartott ez a kapcsolat. A kezelések lefolyása továbbra sem változott; a beszélgetések

legfeljebb azzal egészültek ki, hogy olykor alsónadrágra kellett vetkőznöm és körbeforogtam, N. figyelmes tekintettel felmérte a fizikai állapotomat.

2006 márciusában jártam nála, szokásos módon eltársalogtunk, én előadtam az időközben felgyűlt szerény pletykakészletemet, majd a vizsgálat végeztével „sine die", vagyis újabb vizsgálat időpontjának kitűzése nélkül elköszöntem. Arra számítottam: kapcsolatunk az eddigi mederben folyik majd tovább, másfél-két hónap múlva újra telefonál és felrendel magához – a dolgok azonban másképp alakultak. Elmúlt a tavasz hátralevő része, majd a nyár is, de N. nem jelentkezett. Már szeptember vége felé egy szombati napon hívott fel kontrollra, vagyis feltehetőleg a szokásos társalgásra. Bár a közbeeső idő alatt szigorúan betartottam az orvosi előírásokat, kedélyállapotom erősen hullámzott, a jobb periódusokat rosszabbak követték, egyre kevésbé hittem abban, hogy N. a maga módszereivel javítani tud ezen.

– Jöjjön fel ma este, a hat óra megfelelő?

– Ne haragudjon, doktor úr – mondtam –, de nem megyek.

– Jó, akkor jöjjön holnap.

– Holnap sem megyek.

N. felcsattant:

– Mi baja van?

– Nézze, doktor úr: már kilenc hónap telt el azóta, hogy utoljára találkoztunk, ezalatt még egy telefonhívást sem tartott szükségesnek. Nemtörődömséget fel sem tételezek önről, az eljárása mögött csak egyetlen indok rejtőzhet: úgy ítélte meg, hogy közben hirtelen meggyógyultam, és nincs szükségem további kezelésre. Én magam úgy érzem, hogy az állapotom távol áll attól, amit tökéletesnek lehet nevezni, de nem kívánok vitatkozni önnel, a szakemberrel. Így hát elköszönök,

megragadom az alkalmat, hogy kifejezzem hálámat gondos és áldozatkész munkájáért.

Lehet ennél szebben elbúcsúzni?! N. doktor mégis felháborodott:

– Ki hallott már olyat, hogy az orvos hívja fel a beteget?

– Belátom, hogy ez szokatlan módja a kapcsolattartásnak, de szeretném emlékeztetni, hogy ezt a megoldást annak idején ön határozta meg, én csak elfogadtam – minden tiltakozás nélkül.

Már beszéltem róla, hogy véleményem szerint minden szakítás – legyen az érzelmi, hivatalos vagy üzleti jellegű – utólagosan igazolja a maga jogos voltát. Olykor civakodások, sőt veszekedések szokták követni, melyek bebizonyítják a viszony tarthatatlanságát. Partnerünk ilyenkor a legrosszabb oldaláról mutatkozik meg, elcsodálkozunk, hogy eddig is miképp és miért viseltük el.

A folytatódó párbeszédben N. doktor is messze az addig megismert stílusbeli színvonala alá süllyedt. Képtelen szemrehányásokat tett, csak úgy mutatóban idézek egyet: a korábbi, az egészségügyről szóló riportkönyvemben azt írtam egy közös orvos ismerősünkről, hogy elsőként mindig maga szokott nevetni a saját viccein. N. doktor akkor egyetértett velem, most viszont becsületsértésnek minősítette a megjegyzésemet, és tiltakozott ellene – kollégája nevében.

Majd N. váratlanul lélektani síkra terelte a beszélgetésünket. Kijelentette: azért akarom megszakítani a kapcsolatunkat, mert így lázadok fel ellene mint „apa-imáge" ellen. Sorsom alakulásából csakugyan hiányzott egy valóban férfias mintakép, aki a gyerekkortól a felnőtté válásig eligazított volna a világ dolgaiban, de ha okvetlenül szükségét érzem bármi

hasonló példaképnek, semmiképp sem N. doktort választottam volna.

Egy idő után meguntam hallgatni indulatos kitöréseit, és igyekeztem lezárni a beszélgetésünket. N. még egy elegánsnak szánt befejező gesztust tett, bejelentette, hogy visszajuttatja a tőlem kölcsönkapott könyveket. Nem nagy ügy, de nem tette meg – bár évek teltek el azóta.

A depresszióm később sem szűnt meg, bár más pszichiátereket is felkerestem. Csodákra nem számítottam, nem kértem tőlük, hogy „vasalják ki" az idegeimet, konfliktusokban-robotban eltöltött évtizedekkel a hátam mögött ezt nem várhattam el tőlük. Csak annyit kértem: írjanak fel olyan orvosságot, javasoljanak olyan életmódot, mely elviselhetővé teszi a napjaimat felkeléstől lefekvésig. Szakmai felkészültségüket nincs jogom kétségbe vonni, de úgy tapasztaltam: legtöbbjük idegi egyensúlya alig-alig stabilabb, mint az enyém. Azt szokták mondani a klinikai pszichiáterekről: csak az különbözteti meg őket az ápoltjaiktól, hogy náluk van a kórterem kulcsa. Az egyik legnevesebb ideggyógyász professzor őszintén elmondta: lefekvésnél egy fél tabletta Xanaxot készít ki az éjjeliszekrényére, hogy kéznél legyen, ha felébred és elfogja a szorongás.

Ezek a nyomasztó időszakok azóta is vissza-vissza-térnek az életembe. A reggelek a legrosszabbak, pedig az tűnne logikusnak, ha az alvás megnyugtatta volna az idegeimet. Fél öt tájban ébredek, és nem tudok újra visszaaludni. Azonnal felkelek, kitapasztaltam, hogy ha fekve maradnék és heverészni próbálnék, csak még rosszabbul járnék. Rákényszerítem magamat, hogy elindítsam a napomat, akár otthon, akár idegenben vagyok, változatlanul egy óra hosszat tornázom, a mozgás állítólag endorfint, „boldogsághormont" termel.

A nap nehéz indulása talán minden önmagát túlhajtott, depresszióra hajlamos emberre jellemző. Az öregedő, idegileg már kikezdett Kádár János is gyakran panaszkodott, hogy reggelenként két órába is beletelik, amíg összeszedi magát.

(Egyszer olvastam egy misztikusnak tűnő magyarázatot a japánkertek kialakulásáról. A távol-keleti országban élők között az a babona terjeng, hogy ébredés után az ő lelkűk még hosszan a rossz szellemek hatalmában marad, a japánok ezt az időszakot vészelik át miniatűr növényeik gondozásával.)

A torna után leülök az íróasztalom mellé, a munka idegi koncentrálást követel, segít elűzni az arcukat kereső szorongó gondolatokat. „Termelek" egy-két oldalt, csak később eszem valamit. Ettől az idegi tehertől, azt hiszem, életem végéig nem szabadulok meg, legfeljebb azt tanultam meg, miként kell a rossz időszakokat a lehető legkönnyebben elviselni, folyamatosan kézben tartani magam. „Az önuralom nem más, mint a magunkban kialakított gátláskultúra" – írja Osvát Ernő.

Az is némi vigasszal szolgál, hogy a magyar irodalom nagy alakjai közül számosán küszködtek a szenvedésnek ezzel a nehezen elviselhető válfajával Vörösmarty Mihálytól Karinthy Frigyesen át Pilinszky Jánosig, egy egész könyvet meg lehetne tölteni a nevükkel.

A statisztikák azt is kimutatják, hogy a depresszióban szenvedők között az átlagosnál jóval magasabb az öngyilkosok aránya, és akik nem fordulnak maguk ellen erőszakkal, azok is rövidebb ideig élnek. Ez nem rémített különösebben, sohasem találgattam, hogy mennyi idő jelöltetett ki a számomra.

A szokásos kiindulási alap, a felmenőim sorsa nem nyújthatott megfelelő eligazítást, többségüknél a véget nem a test természetes folyamatai, hanem különféle

katasztrófák idézték elő. Mint már megírtam, apai nagyszüleim egy Auschwitzba indítandó csoport gyűjtőtáborában haltak meg, Miklós nevű nagybátyámat munkaszolgálatra vitték el, és valahol egy ukrajnai aknamezőn pusztult el.

Ugyancsak beszéltem már apám haláláról. Masszív alkoholista volt; sokadik feleségével élve egy nap pálinka után kutatott, rossz szemeivel összetévesztette a stelázsin tárolt üvegeket, és Diana sósborszesz helyett permetezéshez használt nikotint ivott. (Furcsálkodva számolgatom, hogy tragikus végénél több mint tíz évvel fiatalabb volt, mint én most.)

Tovább tűnődve eltávozott hozzátartozóim sorsán, azt kell konstatálnom, hogy akit nem történelmi katasztrófa vitt el vagy egy véletlenből eredő baleset, azoknak is az átlagnál rövidebb és nehezebb életutat kellett végigjárniuk.

Anyám hosszú évekig szenvedett érszűkületben és cukorbetegségben, méltatlan fájdalmakat elviselve hagyott el minket. Még nála is fiatalabban ment el testvérbátyám, Árpi.

Ha a magam életével állítom párhuzamba, neki kétségkívül nehezebb körülmények között kellett megállnia a helyét. Az a három év, amivel idősebb volt nálam, csak hátrányt jelentett neki, mert azzal járt, hogy hamarabb és többet fogott fel a világnak feléje irányuló ellenséges indulataiból, és ezek mélyebben vésődtek a leikébe.

Hosszan lehetne sorolni ezeket a hátrányokat. Árpi még a háborús években fejezte be az elemi iskola negyedik osztályát, ezután jelentkezett a kőbányai Szent László Gimnáziumba. Ide – akárcsak az ország többi középiskolájába – a numerus clausus előírásai folytán osztályonként csak két zsidót vettek fel, Árpinak gazdag kereskedők, orvosok, ügyvédek gyerekeivel kellett

megmérkőznie a bejutásért. Hiába győzte le ezt az akadályt és tehette fejére a Szent László-címerrel díszített sapkát, nem tekintették egyenrangúnak keresztény társaival. Nem kerülhetett be a különböző szakkörökbe, nem vehetett részt az általa már akkor is kedvelt kémiai foglalkozásokon. Az úgynevezett leventegyakorlatokon a többiek sportoltak, hadi játékokat űztek, ő addig száraz faleveleket gyűjtött az udvaron egy vesszőkosárba. (Haló porában is illesse tisztelet az osztályfőnökét, doktor Meggyes Edét, aki látva, hogy szándékosan primitív, megalázó munkákra osztják be Árpit, maga mellé vette őt, és megbízta, hogy a könyvtári köteteket rendezgesse.) Aztán 1944 tavaszán bátyámnak is fel kellett tennie a sárga csillagot, és nem iratkozhatott be a következő tanévre.

A felszabadulás után következett néhány olyan jó év, mikor úgy tűnt, hogy Árpinak sikerül kiszabadulnia származásának és emlékeinek nyomasztó köréből. Nem tért vissza a kőbányai Szent László Gimnáziumba, hanem a „Tarbut" nevet viselő zsidó középiskolába iratkozott be, ennek falain – felekezeti jellegéből következőleg – megtörtek a külvilágból érkező antiszemita előítéletek hullámai. Aztán 1948-ban, épp abban az évben, mikor Árpi érettségizett, egy rendelet a cionista szövetséggel együtt a „Tarbut" tanintézetet is felszámolta. Egy új, számára ismeretlen gimnáziumba került át, ahol a már kialakult osztályközösség nem fogadta be, és ő sem erőltette a barátkozást.

Ugyanaz a magányosság, a sehová nem tartozás tudata töltötte el az egyetemi évek alatt az ELTE vegyész szakán is.

Az egyetemen Árpi havi négyszáz forintos ösztöndíjban részesült, én, még gimnazistaként, csak az otthon alkalmilag kapott, meghatározott célú, például tankönyvvásárlásra szóló pénzhez jutottam hozzá,

rendszeres zsebpénz nem járt. Árpi minden hónap elején, mikor felvette az ösztöndíját, anélkül, hogy kértem volna, egy százforintost nekem adott belőle – ez így ment két éven át, amíg én is főiskolára kerültem.

Később egy időre eltávolodtunk egymástól – ez sorsunk ellentétes irányú változásaiból eredt. Én kiszabadultam a Szent László gimnázium poroszos drilljéből, pedagógusnak többségében alkalmatlan fegyelmezőgépek kezei közül. Az érettségi után végre otthagyhattam a még a háborúban tönkrement osztálytermeket, a mindent húgyszaggal elborító mosdókat. Élveztem az új hely, a Színház- és Filmművészeti Főiskola szabad levegőjét – itt valóban csak azzal kellett foglalkoznom, ami érdekelt. Kitárult a világ, könyvtárakba, színházakba jártam, udvarolgattam, ha titokban is, de egy- egy elbeszélés írásával is megpróbálkoztam.

Árpi viszont rosszkedvű magányban töltötte a napjait, egy ultikompániát leszámítva nem talált magának társaságot. Esténként korán lefeküdt, és mintha csak ki akarta volna zárni maga körül a világot, a fejére húzta a takarót.

Árpi alacsony termetű és sovány testalkatú, puritán felfogású ember volt, úgy érezte, nincs esélye egy kapcsolatokban-érzelmekben gazdag életre. Nem a testvéri elfogultság mondatja velem, de tévedett, mikor lebecsülte a külsejét. Vonzó jelenség volt, fiatalkorában sűrű, sötét hajjal, nagy, világos szemekkel, a tekintetéből intellektuális erő, gyors felfogóképesség sugárzott, és egy különös, száraz humorral is rendelkezett. Ismertem nőket, akik vonzónak találták, és valósággal hajtottak rá, de Árpi rosszkedvűen kitért az alkalmi kapcsolatok elől. Már a harmincadik éve körül járt, amikor megnősült, egy fiatal gyári kolléganőjét

vette el feleségül. Hosszú évtizedekig éltek együtt – bátyám haláláig –, egy lányuk és két unokájuk született.

Árpi vegyészként kétségbevonhatatlan tekintélynek számított, üzemének, a Richter Gedeon gyárnak fontos termékei épültek az ő kutatói munkájára, része volt a gyár csúcsproduktumának, a Cavintonnak a kidolgozásában is.

Szigorú normáit tevékenységének minden fázisában igyekezett érvényre juttatni, magas szervezési és fegyelmi színvonalat követelt meg maga körül, a legkisebb felelőtlenséget sem tűrte el. Mint a hasonló beállítottságú vezetőknél lenni szokott: sokan tisztelték és kevesen szerették. Árpi ezt tudomásul vette de nem engedett az elveiből, sőt, mintha élvezte volna az ebből adódó konfliktusokat. Gyakran szembeszállt a szakmai vezetéssel és a különféle mozgalmi korifeusokkal, többek között a gyár akkori KISZ-titkárával, Kovács Lászlóval, akit később külügyminiszterként és pártelnökként, majd európai uniós biztosként ismerhettünk meg.

Ezekben az összecsapásokban Árpi eleve hátránnyal indult. Semmiféle protektor nem állt a háta mögött, mert sem a Pártba, sem a munkásőrségbe nem volt hajlandó belépni – jóllehet többször is felszólították rá. A viták során az ő gyakorlati tapasztalatokra és bizo- nyitó súlyú képletekre alapozott állításaira ellenfelei csak ködös ideológiai érvekkel tudtak válaszolni. Árpi ezeket visszautasította, sőt kétségbe vonta főnökeinek szakmai illetékességét is, és ezt nyíltan ki is mondta.

Ezekből a konfliktusokból csak Árpi kerülhetett ki vesztesen, rosszakarói hamar megtalálták a „törlesztés" módját. Többször is leváltották irányítói pozíciójából, de alacsonyabb beosztásában is gyakran megkeresték a tanácsát kérve. Árpi néha segített, máskor viszont csak a vállát vonogatta:

– Mit akarnak tőlem?! Én csak egy egyszerű mérnök vagyok, forduljanak a párttitkár vagy a szakszervezetis bizalmi elv társhoz, esetleg a KISZ-ben Kovács László elvtárshoz. [A későbbi politikus egyébként csak vegyésztechnikusi képzettséggel rendelkezett. – M. Gy.] Ők ideológiailag sokkal fejlettebbek nálam, tehát minden téren többet kell tudjanak.

A hasonló konfliktusok általában azzal végződtek, hogy Árpit egy idő után kénytelen-kelletlen visszahelyezték régi magasabb beosztásába.

Magánéletében továbbra is zárkózott maradt, ahogy letelt a munkaideje, beült a tízéves Skodájába, és hazament. Csak az ultikompániájával járt össze továbbra is, néha sakkozott, angol ponyvaregényeket olvasott.

Az igazi „nagy szerelme" az MTK futballcsapata volt, rendszeresen kijárt a mérkőzéseire, zakója gomblyukában ott hordta a klub kék-fehér jelvényét. Nehezen viselte el a gúnyolódó nézők antiszemita bekiabálásait, az olyan jeleneteket, mint hogy kékre festett libát dobtak a játéktérre, de ezek sem tudták eltántorítani a klub mellől.

A csapat egyszer lent, Salgótarjánban játszott, az MTK egy különbuszt indított a meccsre, viszonylag sokan jelentkeztek az útra, de vasárnap már reggel zuhogott az eső, az emberek inkább veszni hagyták a befizetett útiköltséget, és nem jöttek el. A találkozó megbeszélt időpontjában egyedül Árpi állt ott a pálya mellett. Akkoriban Bukovi Márton volt a csapat edzője – minden idők egyik legnagyobb magyar trénere –, észrevette, ahogy a bátyám ázva-fázva várakozik, odalépett hozzá:

– Maga ilyen időben is le akar utazni?

– Szeretnék, de a különbusz nem indul. Megnézem, hátha vonattal lejutok.

– Maga ne nézzen semmit, üljön be a csapat buszába. Ezentúl mindig keressen meg a vidéki meccsek előtt, ha lesz helyünk, levisszük.

(Tavaly, amikor az MTK 2:0-ra legyőzte a Debrecent, és ezzel megnyerte a bajnokságot, majdnem kimentem a temetőbe, hogy elmondjam neki a hírt, de nem kételkedtem benne, hogy még a föld alatt is megérezte.)

A vallását rendületlenül vállalta. Nem törődve azzal, hogy a politikai minősítésében rossz pontnak számít, az őszi zsidó főünnepekre mindig szabadságot vett ki, hogy elmehessen a templomba. Eleinte a Dohány utcai zsinagógába járt, de puritán ízlését bántották az ottani „pompőz" külsőségek. Zavarták a drága hímzett takarók, melyeken aranyíonállal kivarrt betűk hirdették az ajándékozók nevét, de ami ennél is nagyobb szentségtörés: elhelyeztek benne egy orgonát, mely jellegzetesen katolikus, keresztény hangszer. Árpi úgy vélte, hogy a Dohány utcai zsinagóga a magyar zsidóság önfeladásának, asszimilációs felszámolódásának a jelképe, a holokauszt áldozatainak eljelentéktelenítése. Elszokott innen, a továbbiakban inkább valamelyik kis imaházat választotta, a Nagyfuvaros utcait vagy a Hegedűs Gyula utcában működőt.

Vegyészi pályáját gyakorlatilag egyetlen munkahelyen töltötte el, a Richter Gedeon gyárban, a nyugdíjkorhatár elérése után is itt húzott rá még néhány évet. Később azért távozott innen véglegesen, mert úgy érezte, hogy nyugdíjasként nem kapja meg az illő megbecsülést és az elvárható fizetést. Ahelyett, hogy valamilyen elfogadható kompromisszumot keresett volna, összekülönbözött a főnökeivel, és visszavonhatatlanul becsapta maga mögött az ajtót.

Testvérek voltunk, hasonló természettel megverve, én is mindig hajlottam arra, hogy a józan megfontolás helyett indulatból döntsék, de most megpróbáltam a

helyzet fölé emelkedni. Árpi akkoriban töltötte be a hatvanötödik évét, korainak találtam, hogy feladjon minden rendszeres elfoglaltságot. Nem is az így kieső keresetet ítéltem lényegesnek, bátyám semmiféle extra kiadást nem engedett meg magának, így ki tudott jönni a nyugdíjából, inkább attól féltettem, hogy képtelen lesz mit kezdeni az idejével. Azt bizonygattam neki, hogy az igazán profi szakember nem vonulhat vissza, utolsó erejéig folytatnia kell a munkáját. Az úgynevezett „idillikus öregkor" fogalmát, az unokákkal való játszadozást, a verőfényes budai sétákat és más hasonlókat csak rossz költők és újságírók eszményítik, nem szabad beugrani az ömlengéseiknek. Ha feladjuk mindennapos erőfeszítéseinket, magáról az életről mondunk le. Egy híres egyetemi tanár példáját hoztam fel, mikor nyugdíjba küldték, csak annyit mondott:

– Küldjetek el csak nyugodtan, és én megígérem nektek, hogy két éven belül meghalok! – és nem is élt tovább. Dolgoznunk kell, minél inkább lerövidíteni a passzívvá válás és a halál közötti időszakot.

Hiába agitáltam hosszasan, nem sikerült meggyőznöm. Nem volt hajlandó visszatérni arra a helyre, ahol, úgy vélte, méltánytalanság érte. Egyre mélyebben ásta bele magát a sértődöttségébe, minden kapcsolatot megszakított a gyárral, még a különféle üzemi jubileumokra szóló meghívóleveleket is összetépte.

Bekövetkezett, amitől tartottam: a munkáról való lemondással, a passzivitással mintha idegen éghajlat alá került volna, a változást nem tudta feldolgozni magában; bátyám egészsége megingott. Szinte havonta „szült" veseköveket, az ereivel is sokat kínlódott, mind gyakrabban szorult kórházi ápolásra.

A hangulata is megromlott; a születésnapokon, mikor összejött a család, Árpi alig vett részt a beszélgetésben,

félrehúzódott, és egyik cigarettáról a másikra gyújtott. Csak néha élénkült fel, például mikor egy-egy Izraelből érkezett vendég is helyet foglalt az asztalunknál. Árpi héberül beszélgetett vele, ha megdicsérték romlatlan nyelvtudásáért, egy kis időre feltöltődött életkedvvel.

Egy ilyen alkalommal támadt az az ötletem, hogy hozzásegítem nagy, bár ki soha nem mondott vágyának megvalósításához, hogy hosszú évtizedek után újra ellátogathasson Izraelbe, ahol 1957-es disszidálása után élt és dolgozott egy ideig.

Szerény nyugdíjából erre semmiképp sem futotta volna, én viszont akkoriban meglehetősen jól kerestem. Nem akarta elfogadni az ajándékomat, de nem törődtem az ellenkezésével, enyhe erőszakkal elcipeltem egy IBUSZ-irodába, és befizettem egy tíznapos izraeli körútra.

Árpi életének utolsó boldog napjait töltötte el ezen a kiránduláson. Nemcsak azokat a helyeket láthatta viszont, ahol reményekkel teli fiatal mérnökként a jövőjét tervezgette, de most turista csoporttársainak elismerését is kivívta nyelvtudásával és helyi tájékozottságával. Sorsa nem bővelkedett sikerélményekben, ezért az elismerés különösen jólesett neki. Barnára sülve, jókedvűen tért haza, megfogadtam magamban, hogy ha módomban áll, máskor is hozzájárulok egy-egy ehhez hasonló utazáshoz; sajnos, több alkalom már nem adódott.

Egyik nap Árpi felhívott, hogy találkozni akar velem. A maga precíz módján jó negyedórával a megbeszélt idő előtt érkezett, a megszokott helyen, egy Múzeum körúti könyvesbolt előtt várt rám, a kirakatot nézegette. A közeli „Csendes" vendéglőben ültünk le – azóta már ez is lehúzta a rolóit –, vörösbort hozattunk, és koccintottunk. A félliteres üvegkorsó hamar kiürült.

– Igyunk még eggyel? – kérdeztem.

– Jó.

Árpi töltött a poharakba, csak aztán szólalt meg. Bejelentette, hogy az orvosok prosztatarákot állapítottak meg nála. Ez a betegség szinte törvényszerűen kialakul azoknál, akik egy életet töltenek el oldószerek, savak és más mérgező anyagok között, beszippantva pusztító gőzeiket, párolgásukat. Sokáig hallgattunk, aztán elszoruló torokkal megkérdeztem:

– Gyógyítható? Hiszen időben felismerték.

– Nem, nincs esély. Az orvosok azt mondják, hogy ha minden a legjobban megy, akkor is csak két-három évem van hátra.

– Műtét?

– Az talán adna néhány pluszhónapot, de az egész folyamat még fájdalmasabbá válik. Nem éri meg.

– És ha megpróbálnánk valahol külföldön? Hátha ott tudnak segíteni.

– Gyógyszerész vagyok, ismerem a témát, másutt sem sikerülne.

Árpi felemelte a poharát:

– Csak neked mondtam el, ne beszélj róla senkinek, a családban sem. Ne kezdjenek el sápítozni körülöttem.

– Ahogy akarod.

Ígéretemet megtartottam, és hallgattam a betegségéről, de minden újabb találkozásunknál összeszoruló gyomorral figyeltem leromlásának jeleit: sápadt arcát, lassuló járását, mind bővebbé váló ingnyakát. Bár sohasem beszéltünk róla, biztos vagyok benne, hogy nem foglalkozott az öngyilkosság gondolatával, bár mint gyógyszervegyész tudta, hogy milyen szenvedések várnak rá. A mi családunkban elképzelhetetlen volt a bajokból való menekülésnek ez a módja. Bözsi, anyai nagyanyánk még halálos betegen is igyekezett valamilyen szolgálatot tenni:

– Legalább lakatnak használjatok, vigyázzak a lakásra!

Árpi is azzal számolhatott, hogy amíg a nyugdíjával, a találmányaiból befolyó jogdíjakkal több pénzt hoz, mint amennyibe az ő életben tartása kerül, az egyenleg pozitív, segíteni tudja a családját. Lehet, hogy egy élet mérlegének megvonása ridegen hangzik, de én természetesnek tartom, és egy esetleges betegségemben magam is hasonló számvetést készítenék.

Árpi otthon is változatlanul ellátta a teendőit: főzött, takarított, elvégezte a háztartásban adódó kisebb szerelési munkákat, de fogyatkozó erejével leginkább a lányának igyekezett segíteni. Unokahúgom orvosként dolgozott, a munkahelyén elismerést vívott ki magának, de a házassága nem sikerült, magára maradt, gyakorlatilag ő nevelte a két gyerekét. Különmunkákat kellett vállalnia, majd felhagyva a gyógyító tevékenységgel, egy medicinákkal foglalkozó cég képviselője lett – ez a munka szinte a teljes napját igénybe vette, sokszor csak késő este ért haza. Bár az új helyén jobban keresett, gondozónő fogadására nem tellett volna; a kislányra és a beteg kisfiúra Árpi és Gizike, a sógornőm vigyázott egymást váltva. Az esti felügyeletet bátyám mindig magára vállalta, meg akarta óvni feleségét a környékbeli részegek és csavargók zaklatásaitól.

Árpi késő délutánonként felvette kopott, de makulátlanul tiszta, műszivaccsal bélelt felsőkabátját, esős időben fejére tette a divatból már sok éve kiment fekete műbőr kalapját, és villamossal átutazott Kőbányáról Óbudára. Unokahúgom eredetileg egyszobás lakótelepi lakásban szorongott a családjával, Árpi ezt nem hagyta, kivette a bankból egyetlen tartalékát:

egymillió forintot, és a lányának adta, hogy egy másfél szobásra cserélhesse.

Esténként megérkezve az óbudai lakásba, Árpi az otthonában és a régi munkahelyén megszokott gondossággal készült fel a teendőire: levette az utcai cipőjét, papucsot húzott, kezet mosott. Megetette, tisztába rakta, lefektette a két növekvő, egyre súlyosabb gyereket. Ahogy elaludtak, Árpi egy karosszékbe húzódva olvasgatott, a helyéről csak akkor emelkedett fel, amikor meghallotta, hogy hazaérkező lánya elfordítja a kulcsot a zárban. Pár szót váltott vele, és elköszönt; autója nem volt – ősrégi Skodáját már átengedte a lányának –, gyalog vágott neki a lakótelepi éjszakának a villamosmegálló felé tartva.

Bátyám sokáig próbálta titkolni betegségét, de egyre gyakrabban és hosszabb időre került kórházba, az orvosok hiábavalóan próbálták szinten tartani az állapotát.

Eljött az idő, hogy erejéből már nem futotta az Óbudára való átjárásra, a feleségére maradt az unokákkal való törődés. Árpi alig-alig lépett ki a lakásból, melegítőt húzva csak ide-oda csoszogott a falaknak, bútoroknak támaszkodva. Ha meglátogattam és megnyomtam a csengőt, percekbe tellett, amíg az ajtóhoz ért és kinyitotta.

Az egyre erősebb fájdalomcsillapítók enyhítő hatására néha akadtak szenvedésektől mentes tiszta órái, ilyenkor leültem az ágya mellé, közelebb hajoltam hozzá, hogy jobban halljam gyengülő hangját. Felelevenedett régi beszélgetéseink bizalmas hangulata, szája szélén néha egy mosoly is felvillant:

– Ugye: vittük valamire! És mindezt csak a saját erőnkből, senki sem segített! – mondta, és úgy tűnt, hogy ezzel nem vigasztalni akarja magát, hanem férfias büszkeséget vált ki belőle a visszapillantás megtett élet-

útjára. A sötét nyomorból és kirekesztettségből tört fel az értelmiségi létbe. Helytállt; szakmai tekintélyt vívott ki, tisztes polgári otthont teremtett a családjának, lányát felfelé ívelő pályán indította el, részt vállalt unokái neveléséből is. Meghatottan hallgattam, ahogy summázza elmúlt éveit.

Bátyám egy idő után nem volt képes felemelkedni az ágyából, a rá vigyázó feleségének kellett időnként változtatni a testhelyzetén, hogy ne keletkezzenek rajta felfekvések. Tiszta tudata egy percre sem hagyta cserbe, nem képzelődött, nem jajongott enyhülést keresve, nyitott szemmel állta a fájdalmakat. Unokahúgom minden teendőjét félretéve szinte egész nap mellette ült, és igyekezett elviselhetőbbé tenni szenvedéseit. Legnehezebb feladat abban a mintegy másfél órás pauzában hárult rá, mikor a reggeli fájdalomcsillapító hatása már nem érvényesült és az esti injekció még nem hatott. Ópiumot adott be apja csonttá soványodott karjába, mind nagyobb adagokban, orvosként nem voltak illúziói, tudta róla, hogy az utolsó óráit éli.

Bármit is mondtak, én nem tudtam elképzelni, hogy Árpi meghalhat. Olyan kiszakíthatatlan része volt az életemnek, sorsunk úgy egybeforrott, hogy azt hittem, csak együtt, egyszerre távozhatunk majd el. Naponta eljártam hozzá kedvező változás hírében reménykedve, de már a ház portáján ülő gondnok is lesújtott pillantással fogadott:

– A Reif úr (már említettem, hogy ez volt az eredeti családi nevünk, és Árpi nem magyarosított) nagyon rosszul van!

Egy szerda délelőtt – azért emlékszem a napra, mert ilyenkor szoktam beülni dolgozni az Astoria kávéházba, ugyanis otthon ekkor tartottak nagytakarítást, és elmenekültem a porszívó zaja és az egyéb háborgatások

elől – épp a papír fölött könyököltem, mikor az egyik pincér odalépett hozzám, és egy telefont nyújtott felém:

– A Moldova urat keresik!

A kisebbik húgom sírt bele a túloldalon:

– Árpi meghalt!

– Rögtön odamegyek.

Az utcára kilépve egy kapualjba húzódtam, a fal felé fordultam és elmondtam a halálhír fogadására előírt imát. Földalattira, majd villamosra szálltam, fájdalom helyett olyan tompaság fogott el, mintha a víz mélyén járnék.

A lakásba benyitva első pillantásom a halottas ágyra esett: Árpi a hátán feküdt: felesége összekulcsolta az ujjait a mellén, és állát egy fehér kendővel kötötte fel. Merev arcára feszültség ült ki, mintha lezárt szemhéja belsején valami fontos történés képeire figyelt volna.

– Hogy történt?

– Elaludt, nem szenvedett.

Önkéntelenül arra törekedtem, hogy megmaradjak passzív apátiámban, próbáltam valamilyen automatikus elfoglaltságot találni. Felidéztem emlékeimből – pontosabban fogalmazva: olvasmányaimból – az ilyenkor szokásos teendőket; kiöntöttem a pohárban maradt vizet, mert az írás szerint a Halál Angyala ebben mossa le véres kését, és szóltam, hogy takarják le a tükröt.

A temetés ügyében is intézkedni kellett. Precíz mérnöki szokásainak megfelelően Árpi szabályos rendben tartotta az iratait. Átnéztem a dossziét, aztán megkértem a sógoromat, hogy menjen be a hitközségbe, jelentse be a halálhírt, és kérjen időpontot a szertartásra.

A zsidó vallás előírásai szerint minél hamarabb el kell földelni a halottakat. Ezt a törvényt talán még Mózes próféta idejében hozták, mikor a nép Egyiptomból

menekülve negyven évig bolyongott a sivatagban, ott ha egy holttest elhantolatlanul maradt, a trópusi melegben hamar oszlásnak indult, és akár egy járványos fertőzést is kiválthatott a vonuló törzsek között. Az a lélektani meggondolás is közrejátszhatott, hogy a „gyászmunka" elviselhetőbbé válik a hozzátartozóknak, ha nem látják már a holttestet.

Ez a hagyomány most is érvényes az egész világon szétszóródott zsidóságban. Apósom egy montreali kórházban reggel kilenc órakor halt meg, és délben már el is temették. Most itt, a hitközség Síp utcai irodájában is igyekeztek minél közelebbi időpontot találni, sikerült megoldani, hogy még péntek délelőtt, a szombati ünnep beállta előtt végbemehessen a szertartás, papot és kántort is szereztek.

Szokásnak számít, hogy a gyászbeszéd és a kántor éneke után az elhunyt fia vagy más férfi hozzátartozója elmondja a sírnál a Káddist, a halotti imát. Ez a feladat most rám hárult Árpi emlékezetére. Hosszú évek óta nem tartottam már imakönyvet a kezemben, csak nehezen tudom kisilabizálni a rajzos héber betűket.

Megpróbáltam felkészülni: a héber szöveget fonetikusan felírtam egy papírlapra és betettem a könyvbe.

A zsidó búcsúztatás felfogásában különbözik keresztény megfelelőjétől. Nem sorolja fel a halott érdemeit, nem próbálja megvigasztalni az itt maradókat. A Káddis legfőbb tartalma abban áll, hogy dicsőíti Isten nagyságát. Elszoruló szívvel olvastam fel az imát, néha egy pillantást vetettem a szomszédos, párhuzamosan tördelt magyar fordításra:

„Magasztaltassék és szenteltessék meg
Neve a világon,
melyet teremtett akarata szerint.

Szilárdítsa meg a királyságát
éltetekben és napjaitokban
és egész Izráel házának életében
hamarjában és közeli időben!
És mondjátok erre: omén!… [Úgy legyen! – M. Gy.]
Legyen bőséges béke az égből és élet
nekünk és egész Izraelnek!
És erre is mondjátok: omén!
Aki békét szerez a magasságban
az szerezzen békét nekünk
és egész Izraelnek!
És erre mondjátok: omén!…"

Bármilyen nehezemre is esett, tartoztam annyival Árpi emlékének, hogy végigmondjam ezt az imát, de Isten óvjon meg attól, hogy még egyszer el kelljen recitálnom valamelyik szeretett emberem fölött.

Nem tudom pontosan, hogy a zsidó vallás mennyire hisz a túlvilági létben, több rabbit és más tudósokat is megkérdeztem erről, de különböző válaszokat adtak. Annyi bizonyos, hogy a zsidók nem alakították ki a Pokol, a Purgatórium, a Mennyország egymással érintkező tartományait, és a Paradicsomot sem ígérik a hívőknek.

Elképzelésük szerint a Messiás (Jézust nem tartják annak) fogja elhozni a megváltást és támasztja fel majd a halottakat. Ezt a küldetését Jeruzsálemben kezdi majd, ezért sok jámbor zsidónak az a legfőbb kívánsága, hogy az ottani Templom-hegyen temessék el, mert így az elsők között térnek majd vissza a halálból. Feleségem Kanadában lakó ortodox nagyapja halottas ágyán azt kérte, hogy őt is itt tegyék le, lányai teljesítették az akaratát, koporsóját repülőgép szállította Montrealból Jeruzsálembe, négy rabbi ült mellette. Ugyancsak ehhez a hagyományhoz fűződik az a legenda, amely szerint a

szétszóratás bármely színhelyén meghalt zsidók teste nem marad meg az idegen országban; a föld alatt megmozdul, és görögni kezd egészen addig, amíg Jeruzsálembe ér.

A Messiás eljövetele utáni időkről már kialakultak elképzelések: a béke és a rend uralkodik majd világszerte, egyetlen nép sem visel háborút a másik ellen, a bárány nem fél majd a farkastól – és így tovább a Szentírás jelképrendszerével fogalmazva.

Én, aki néha hiszek Istenben, néha nem – mint a legtöbb ember a világon nem képzelem, hogy valahol a magasságokban egy tökéletes világban vár rám anyám, Árpi vagy az első szeretőm. A hiányukat mégsem tudom felfogni, ébredés utáni álmos kábultságomban sokszor úgy képzelem, hogy ott laknak a szomszéd szobában.

Becsuktam az imakönyvet, mereven bámultam, amint a koporsót leengedik a sírba, és a feketére festett gyalulatlan deszkákra tompán kopogva hullani kezdenek a göröngyök, majd a felkupacolt sírhalomba belétűzik a névtáblát a születés és az elhalálozás évével.

A gyászolók lerakták és eligazították a koszorúkat és a virágcsokrokat, utána senki sem tudta, hogy minek kell következnie. Mikor a rabbi és a kántor elindult kifelé, csak akkor oldódott fel a csoport merevsége, megtörtént a részvétnyilvánítás, majd a sokaság osztani kezdett. Én még maradtam egy percig, eszembe jutott egy régen olvasott szokás; lehajoltam és téptem néhány szál füvet a sír mellől, és a halomra tettem:

– Úgy támadjon fel a te lelked is, mint ahogy a fű is kivirul majd tavasszal!

IX.

A 2007-es év első felében Budapesten és országszerte tovább folytatódtak a fasiszták által elkövetett merényletek. Megrongálták a Szabadság téren álló szovjet hősi emlékművet – a vandálok kiskorú gyerekeiket küldték akcióba, tudván, hogy ők nem vonhatók bűnügyi felelősségre a cselekményekért. Vörös festékkel öntötték le Churchillnek a margitszigeti sétányon elhelyezett büsztjét is, mintha ily módon utólag is kétségbe akarnák vonni a második világháború kimenetelét. Újra és újra összetörték Ságvári Endre emléktábláját annak a zugligeti cukrászdának a falán, mely előtt elesett a csendőrnyomozókkal vívott tűzpárbajában – ma már csak a csupasz téglafelület jelzi a helyét. (Ságvári emlékét egyébként is számos támadás érte: Debrecenben a város vezetése hivatalos döntéssel távolította el az ottani reliefmonumentumát, országszerte átkeresztelték a róla elnevezett iskolákat. Az én lányaim is a Ságvári Endre Gimnáziumban kezdték el a középiskolai tanulmányaikat, és anélkül, hogy máshová átiratkoztak volna, a Trefort Ágoston nevét viselő tanintézetben érettségiztek le.)

Az atrocitások sorozatában azok nyomasztottak a leginkább, amelyek gróf Károlyi Mihály emlékezete ellen irányultak, ő legfontosabb történelmi példaképeim közé tartozott.

A Károlyi család közéletben feltűnő tagjait rövid tündöklés után eltakarta a történelmi feledés szállongó pora, ezt a sorsot lehetett jövendölni az 1875-ben született Károlyi Mihálynak is. A törzsi hagyományok szellemében ő is a politika mezején kezdte pályafutását – harmincéves korára az OMGE elnöke lett, egy olyan egyesületé, melynek törekvései a nagybirtokosok

érdekeinek védelmét szolgálták. Sokak meglepődésére hamarosan megvált ettől a pozíciójától, de továbbra is a politika maradt tevékenysége központjában; függetlenségi programmal a Parlamentbe is sikerült bejutnia. A fiatal rebellis mind több gondot okozott a hatalmat birtokló konzervatív csoportosulásnak, szenvedélyes ellensége lett az Osztrák-Magyar Monarchia államformájának, folyamatos összeütközésbe került Tisza István reakciós szándékaival.

Az első világháború idején magatartása végképp egyértelművé vált, az antimilitarista mozgalom élére állt. Az államhatalmat kiszolgáló sajtó ellene fordult, hazaárulónak titulálta, de Károlyit a támadások sem tudták eltéríteni szándékától. Felvetette egy békeakció elindításának gondolatát, felvállalta, hogy ez a pártjával történő szakításhoz vezetett. A Parlamentben ő mondta ki először, hogy „a háborút elvesztettük!". Azonnali különbéke megkötését követelte, síkraszállt a független, demokratikus Magyarország megteremtéséért.

A háborús vereség után az ő vezetésével alakult meg a Nemzeti Tanács. IV. Károly király miniszterelnökké nevezte ki, majd 1919 januárjában a kikiáltott köztársaság elnökévé választotta. Számos példamutató döntést kezdeményezett, „a földművelő nép földhöz juttatásáról szóló néptörvény" végrehajtását a saját kápolnai birtokán indította el.

(Sipos Pál tanulmányában feljegyezte az első földigénylő adatait: Antal János, Tarnaszentmárton, 30 éves hadirokkant. Cseléd volt az egri érsekségi uradalomban. Felesége, Gyetvai Julianna, szintén vagyontalan. Három fiuk volt. Jövedelmük: 72 korona rokkantdíj. Gazdasági felszerelése, állatállománya nincs. Földet, közös legelőt és erdőjogot, valamint házhelyet kért. Ezeket azonban készpénzben megfizetni nem tudta. Az új tulajdonosok a földet örök haszonbérbe

kapták, de joguk volt azt a későbbiekben megváltani, vagyis megvenni.)

Ezután a határmezsgyét jelképező cölöpre elsőnek ő maga ütött rá, és dobott a tövébe egy lapát földet.

Példáját, ha jól tudom, egyetlen magyar nagybirtokos sem követte. Az elégedetlen paraszti tömegek ekkor már radikális eszközhöz nyúlnak, a falu fellázad, megindul a spontán földfoglalás.

Károlyi nem tartozott a szélsőséges forradalmárok közé. Külpolitikájában nem tudott úrrá lenni az összeomlással fenyegető konfliktusokon. Bár igyekezett fenntartani jó kapcsolatait a kisantanttal („kisantant: Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia francia irányítás alatt levő politikai szövetsége" – Idegen szavak és kifejezések szótára), törekvésében azonban kudarcot vallott, mert újabb és újabb magyar területek feladására próbálták rákényszeríteni. Nem találva kiutat szorongatott helyzetéből, Károlyi 1919. március 20-án lemondott, átengedte a hatalmat a kommunistáknak. Ők voltak az egyetlenek, akik magukra merték vállalni az ország védelmét, a Vörös Hadseregnek volt köszönhető, hogy a csehek nem foglalták el Miskolcot, a románok pedig Szolnokot.

A Tanácsköztársaság bukása után Károlyi Mihály emigrált. Száműzetésében sem adta fel demokratikus elveit, írásban-szóban támadta a Magyarországot karmai közé kaparintó ellenforradalmi államrendet. A Horthy-rezsim a legfőbb ellenségei közé sorolta, hazaárulás vádjával elkobozták minden vagyonát, egykori földbirtokának nagy részét a katolikus egyház kapta. Feleségével, Andrássy Katinka grófnővel Párizsban, majd Londonban élt, itt érte meg a második világháború végét.

„1946-ban hazatért. Károlyi azt remélte – írja Fejtő Ferenc –, hogy tevékenyen részt vehet az új magyar

demokrácia felépítésében, s hogy külföldi összeköttetéseit, a jugoszláv, cseh kormánykörökkel, Titóval, Jan Massarykkal; a francia és angol baloldal vezetőihez fűződő személyes kapcsolatait felhasználhatja az ország érdekében. Bízott benne, hogy az oroszok nem vetnek gátat a demokrácia megerősítésének útjába, s nemcsak hogy nem akarják majd az országot bolsevizálni és csatlós állammá tenni, hanem a világháborús szövetségeseikkel való együttműködés érdekében beleegyeznek majd abba, hogy mind Magyarország, mind Csehszlovákia a híd, az összekötő kapocs legyen Nyugat és Kelet között…"

Rákosi Mátyás – rendszerének tekintélyét növelendő – megpróbálta végképp itthon marasztalni Károlyi Mihályt, de az egykori köztársasági elnök – épp a fentebb vázolt céljainak megvalósítása érdekében – inkább a külszolgálatot választotta. Párizsban, majd Brüsszelben képviselte Magyarországot.

Lojalitása sokáig megingathatatlannak látszott. Értesülvén azonban Rajk Lászlónak és társainak felakasztásáról, Károlyi belátta, hogy Magyarországon egy sztálini típusú diktatúra épült ki. Ezt a fordulatot egész élete kudarcának tekintette.

„ …Most pedig, barátaim, nincs más hátra, mint megásni a síromat és belefeküdni!" – ezekkel a szavakkal fogadta a kivégzések hírét, majd így folytatta: „Rajkot és társait felakasztották, s íme én is másodszor lettem emigráns. Ismét egyszer elkobozták minden vagyonomat, mint 28 évvel ezelőtt. Azzal a különbséggel, hogy most már reményem sincs a hazatérésre…

…Az emberek cselekedeteit inkább a vérmérsékletük befolyásolja, mint az eszük. S talán ezért van az, hogy a legtöbb ember életében ugyanaz a tapasztalat rendszerint többször megismétlődik, és mintegy az előre

meghatározott végzet jellegét ölti fel. Az én vég-zetem az volt, hogy hazátlan legyek. Mert hogy is tudtam volna olyan hazában élni, ahol nem emelhettem fel szavamat az erkölcsi elvek megsértése ellen, amelyek, szerintem, a szocializmus alapját képezik? Az én szememben a szocializmus nemcsak gazdasági forma, hanem etika is."

Ez az ember, ez az örök „outsider" – ahogy magát nevezte, aki oly bátran szakított a saját környezetével, de soha semmilyen más miliőbe nem tudott beilleszkedni, aki épp ezért oly megható figyelemmel és nagylelkűséggel tudott hálás lenni minden jó szóért, a megértésnek a legcsekélyebb jeléért is, főleg ha azok a kisemberektől jöttek, a munkásoktól, a parasztságtól.

Meghaladja ismereteimet, hogy értékeljem azt a szerepet, melyet a magyar arisztokrácia betöltött a „vér-zivataros" XX. században. Futólagos pillantásra is feltűnik azonban, hogy a szélsőjobboldal tevékeny irányítói, cselekvő résztvevői között számarányukat tekintve is kevesebb „kékvérű" akad, mint a középosztályból vagy a kispolgárságból jöttek között. Csak egy-egy történelmi név tűnik fel az ordas eszmék zászlai alatt: a fajvédő gróf Festetics Dániel, a nyilas gróf Pálffy Fidél, aki a felszabadulás után akasztófán végezte háborús bűncselekményeiért, és még néhány eredendő sorsából kifordult alak.

Az arisztokrácia lenézte a nyilasokat, szellemi színvonalukat a segédházmesterekével helyezte egy szintre. Ez a megvetés azonban kevés volt ahhoz, hogy fellépjenek ellenük – legfeljebb néhány zsidó barátjuknak, kártyapartnerüknek nyújtottak búvóhelyet. Az ország földterületének és minden más vagyonának nagy részét birtokoló, kiváltságait évszázadokon át féltékenyen őrző „történelmi uralkodó osztály" úgy gondolom, ennél többre lett volna kötelezve.

Károlyi Mihály azonban messze túlhaladta a származásából adódó szinte elvárásokat, ötven éven át volt Magyarország élő lelkiismerete – ha lehetett, itthon, ha nem, akkor külföldön élve. Emléke egy időszakban megkapta a méltó elismerést: utcát neveztek el róla, szobrot állítottak neki – a Kádár János nevével fémjelzett korszak vállalta az ő szellemi örökségét –, mégsem tudok szabadulni attól a felismeréstől, hogy eszmei hagyatéka máig sem épült be Magyarország nemzeti tudatába. Károlyi Mihályt egyetlen párt vagy mozgalom sem tekinti a magáénak, nem emlékszem rá, hogy az utolsó húsz év állami ünnepségein akár csak egyszer is elhangzott volna a neve. Emögött nemcsak az rejlik, hogy Göncz Árpád, Mádl Ferenc vagy más utóda a köztársaság elnöki tisztségében nem meri megkockáztatni a vele történő összehasonlítást, félve, hogy igen rosszul jönnének ki belőle, ezért jobbnak találták hallgatni róla, az okok még mélyebben rejlenek. Sorra véve a feleket: a „vörös gróf" a magát szocialista pártnak nevező alakulat számára elfogadhatatlanul „vörösnek", Thürmeréknek pedig túlságosan is grófnak tűnik. A liberálisok nem tudnak azonosulni szolidaritásával a szegények, a vesztesek iránt. Az arisztokrácia – ahová születése és házassága alapján is tartozhatna – ugyancsak ignorálja őt, nevét nem emlegetik az éjféli kísértettáncokra emlékeztető atillás-díszmagyaros nemzeti bálokon.

Ez a tábor beéri Károlyi Mihály csendes ignorálásával, a jobboldal viszont nem hagy fel folyamatos gyalázkodásával. Házi történészeik azzal vádolják, hogy az első világháború végén a hadsereg feloszlatásával: „nem akarok több katonát látni" jelszóval, az őszirózsás forradalom kikiáltásával kést döfött a harcoló nemzet hátába. Úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy a felbomlás akkorra már megfordíthatatlanná vált, a

magyar hadsereg képtelen volt bármilyen ellenállásra. Ennek a vádnak egyenes folyamányaként Károlyi Mihályt teszik felelőssé a trianoni tragédiáért is.

„ …Ha Károlyi időben küldet tárgyaló delegációt, és ha Apponyi Albert beszéde idején még ott vannak a velünk rokonszenvező amerikai küldöttek, kedvezőbb eredmény születhetett volna" – és sokasodnak tovább a felelősségre vonások. (Ezek az argumentumok elrugaszkodnak a valóságtól, boldogult középiskolai történelemtanáromat juttatják az eszembe, aki annak idején azt fejtegette, hogy egy század géppuskával felszerelt Molináry baka meg tudta volna fordítani az 1526-os mohácsi csata kimenetelét.)

Ezek az „elemzők" napjainkban sem hajlandók tudomásul venni, hogy Trianonban lényegében már a tárgyalások előtt eldőlt minden – írja Ormos Mária egyetemi tanár. Részben azért, mert a győztes hatalmaknak meg kellett jutalmazniuk a melléjük szegődött „segédcsapatokat", a Magyarországgal szomszédos országokat, másrészt pedig kordont kívántak vonni Németország köré, és ehhez az európai térkép átszabásával egy új államszövetséget kellett létrehozni. A nemzetközi szakértői gárda jó része persze ismerte ezt a célkitűzést, de hiába is készítettek volna objektív, a valóságot híven tükröző térképeket. Magyarország ellen olyan lejárató hadjárat folyt, hogy törekvésük nem járhatott eredménnyel. Magyarország nevét a barbárság szinonimájává tették. Némely körök még a háború kirobbantásával is megvádolták.

Mint már oly sokszor, korunkban is bebizonyosodott, hogy az „egyszerű igazságokat kedvelő", a maga hibáit mentegetendő folyamatosan bűnbakokat kereső tömeget nem lehet objektív tényekkel meggyőzni, Károlyi Mihály nevét napjainkban ezrek haragja és gyűlölete övezi. Az újságok szinte hetenként adnak hírt

arról, hogy ismeretlen merénylők vörös festékkel öntötték le a Dunaparton álló szobrát. Mások még ennyivel sem érik be, azt javasolják, hogy az emlékművet telepítsék ki valamelyik Trianonban meghúzott határra, szemben az idegen országban kisebbségben senyvedő elszakított magyar nemzetrésszel; hadd láthassák annak az alakját, akinek a nyomorúságukat köszönhetik.

A kegyeletsértések sűrűn ismétlődnek, most csak egyet idézek közülük a Magyar Nemzet 2007. szeptemberi beszámolójából: „Károlyi Mihály szobrának csodájára jártak az őszödi beszéd kiszivárogtatásának első évfordulóján, hétfőn összegyűlt tüntetők. A Parlament északi kapujától nem messze álló emlékmű ugyanis új arculatot kapott hétfő éjjel. A történelmi Magyarország feldarabolásánál bábáskodó »államférfit«, aki a jelenlegi, magát szociáldemokratának kikiáltó elit számára a köztársasági eszme megtestesítője [láthatjuk-tapasztalhatjuk, hogy ez az állítás milyen messze áll a valóságtól – M. Gy.], szimbolikusan megfojtották. A globalizálódó világ eszköztárára való tekintettel egy »madaras-tescos« reklámszatyorral. Aztán aki arra járt, kedve volt hozzá és férfiember volt, még le is vizelte a köztársasági ethoszt szimbolizáló műalkotást…" Hozzátehetnénk, akár a kutyák, akiktől legfeljebb annyiban különböztek, hogy két lábon jártak – legalábbis józan állapotukban.

Én, bevallom, nem sokat tehettem, írásaimat egyetlen napilap vagy folyóirat sem közölte, a rádióban már évek óta nem szerepeltem. Néha, mikor szóhoz jutottam a televízióban, kifejtettem, hogy a mostani magyar vezetés ezzel a magatartással a saját sírját ássa meg, akár a weimari köztársaság Hitler hatalomra jutását megelőzően. Hiába beszéltem, csak a támadások özönét, fölényes kioktatások garmadáját vontam

magamra, kezdtem afféle kuvikoló vészmadárnak számítani.

Így érkezett el 2007. május elseje. Régi, felhőtlen emlékeimet felidézve úgy gondoltam, ez a nap „treuga Dei"-nek, „Isten békéjé"-nek számít majd, legalább egy pillanatnyi fegyverszünetnek. Nosztalgikus várakozásaim, mint általában, most is hamar szétfoszlottak. A megosztott baloldal külön helyszíneken ünnepelt; a városligeti sétányok elágazásánál komor tekintetű rendezők terelték megfelelő irányba a különböző pártok és csoportok egymással közösséget nem vállaló szimpatizánsait. Én a Vajdahunyadvár szomszédságában felállított asztalnál vártam az olvasóimat; a Kádár János Baráti Kör, a Münnich Ferenc Társaság és a „Századvég" sátrai közé beékelődve, de egyikhez sem csat-lakozva.

Thürmer Gyula Magyar Kommunista Munkáspártja jóval távolabb alakította ki a maga táborhelyét – egy emelvényt és néhány padot raktak ki, a hangszóróból a „Best of communizmus" című kazetta szedett-vedett indulói és mozgalmi dalai harsogtak. Maga a párttagság csak tíz óra után érkezett meg, előzőleg gyűlést tartottak a Köröndön, onnan gyalogosan vonulhattak ide. A mintegy két-háromszáz ember csak torzképként emlékeztetett az egykori seregszemlék hömpölygő tömegére. A menet élén maga Thürmer Gyula lépkedett, arcán szokásos kataton mosolyával. Mikor elhaladt az asztalom előtt, észrevett ugyan, de épp csak biccentett felém. Már rég megszakadt minden személyes kapcsolatunk, de közvetve értesülhetett arról, hogy milyen lesújtó véleménnyel vagyok újabb és újabb taktikai lépéseiről. Thürmer gátlástalanul nyilatkozgatott a szélsőjobboldali rádiós „Vasárnapi Újság"-ban, Csurka „Magyar Fórum"-ában, és különféle akciókban közös fellépést vállalt fel a Fidesszel is. A kaput – véleményem

szerint – akkor tette be végleg maga után, mikor egy Újpesten tartott beszédében mentegetni próbálta Rákosi Mátyást.

„…Később hallgatni kellett Rákosi Mátyásról – mondta –, pedig cselekvő népbiztosa volt a Tanácshatalomnak, és vitathatatlanul egyike a magyar munkás- mozgalom legnagyobb formátumú személyiségeinek…"

Azt hiszem, a már több mint fél évszázada halott Rákosi neve egyre inkább kikopik az egymást követő nemzedékek tudatából, így szükséges felemlíteni, hogy egy évtizeden át diktátorként, maga körül személyi kultuszt teremtve irányította az országot. Nemcsak az eszmei ellenfeleivel számolt le kegyetlen módszereket alkalmazva, de a saját elvtársait, a kommunisták százait is kivégeztette vagy bezáratta. Általában a Rajk- perben játszott kezdeményező szerepét emlegetik, sokkal ritkábban jön elő, hogy 1949-ben ő tartóztatta le és ítélte életfogytiglani börtönre Kádár Jánost is. Ezért felfoghatatlannak tűnik számomra, hogy épp a kádári eszmékre építő magyar kommunista párt – legalábbis ezt hirdeti magáról az MKMP – elnöke próbálja rehabilitálni Rákosit.

Thürmer és a többi meggondolatlan fecsegő kijelentései csak azt eredményezték, hogy újra fellángolt a vita Kádár János történelmi szerepe körül, már amennyiben vitának lehet nevezni a nyílt szándékot az egykori első titkár újabb és újabb degradálására.

A Magyar Szocialista Pártban maga Gyurcsány miniszterelnök indította el a lejárató kampányt:

„Nem lehet egyszerre igent mondani Nagy Imrére és Kádárra. A magyar demokratikus baloldalnak választania kell Nagy Imre és Kádár János egymással szemben álló öröksége között, és büszkén kell vállalnia, hogy Nagy Imre szellemi örökösének tekinti magát, így pedig éppen

Kádárral szemben is fogalmazza meg és fogadja el ezt az örökséget…"

(Nem hiszem, hogy bárki is meg tudná határozni, valójában miből is áll Nagy Imre öröksége. Az MSZP szociáldemokrata pártnak vallja magát, az egykori miniszterelnök viszont soha nem tartozott a szociáldemokrata meggyőződésű politikusok közé, sőt az 1950-es évek elején egy brosúrát is írt a szociáldemokraták ellen, melyben igyekezett leleplezni kártékony ideológiájukat.)

„Quieta non movere" – tartja a latin mondás – ami nyugszik, azt nem kell mozgatni, vonatkozik ez Kádár János emlékezetére is. A gőgtől duzzadó Gyurcsány, ez a mások pénzén hazardírozó politikai hamiskártyás, aki a kedvező lapjárás elmúltával gátlástalanul menekül át az önhitt „én"-ből a felelősséget elhárító „mi"-be, nem jutott el ehhez a nem túlságosan bonyolult felismeréshez.

Lemondásának lebegtetésével revolverezni tudta a párttagságot, mely összetévesztette az eszméhez való hűséget egy kalandor iránti szolgalelkűséggel, és felsorakozott mögé. Hiába figyelmeztette Horn Gyula:

– Feri, hagyjátok abba a Kádár-korszakkal kapcsolatos nyilatkozatokat! Kell egy újabb front? Nincs elég?

Nem ismerem szó szerint Gyurcsány válaszát, de lényegileg elhárította Horn intelmeit. Lenézte a Kádárt követő időszak egyetlen hiteles és sikeres politikusát, valószínűleg osztotta életrajzírójának és udvari publicistájának, Debreczeni Józsefnek az értékelését:

„…Horn Gyula a lelke mélyén ugyanaz a megátalkodott kommunista maradt, aki volt" – csak épp a sokszor használt szentenciát nem tette hozzá, hogy „kommunista kutyából nem lesz demokratikus szalonna".

Aztán Horn Gyula tudata megbomlott, és ez az utolsó tiltakozó is elhárult Gyurcsány útjából. Nem tekintem magam igazi politikus személyiségnek, mert sokszor érzelmi alapon ítélem meg az országban lejátszódó eseményeket, de most még én is tisztán látom, hogy az MSZP felelőtlen vezetése hogy ingatja meg a baloldal utolsó eszmei védőbástyáit, miközben egy vásári szemfényvesztőhöz illő trükkel önmagát minősíti baloldalinak. Csak idő kérdése, hogy ez a trükk lelepleződjék, és ez az eleve árulásban fogant, a szocializmus elveit folyamatosan eláruló párt eltűnjék a süllyesztőben.

– A „Kommunista Kiáltványban" nincs olyan bekezdés – mondtam egyszer Kovács Lászlónak, a párt akkori elnökének –, melyet meg ne szegtetek volna. Mindez természetesen nem vonatkozik az évtizedek óta becsülettel kitartó néhány ezer párttagra és szimpatizánsra. Ők kitartanak a sokszorosan beszennyezett zászló alatt – egy hetven-nyolcvanéves ember már ritkán képes eszmei váltásokra.

A majálist követő éjszakán Kádár János utóélete új szakaszába lépett. Ismeretlen tolvajok feltörték a sírját, ellopták a koponyáját és csontjainak néhány más maradványát, azt az urnát is elvitték mellőle, amely feleségének hamvait tartalmazta.

Életemben már láttam hasonló kegyeletsértéseket. Az 1970-es években a magyar falvak elsorvadásának egyik első láncszemeként megszűnt egy dél-dunántúli község: Gyűrűfű. Lakosai vagy kihaltak, vagy átköltöztek távolabbi szerencsés vidékre. Mikor én elvetődtem a környékre, a házak már összeroskadtak, a kutakat betömték, hogy valaki beléjük ne essen, de a mindent elborító burjántengerben így is csak óvatosan lehetett lépkedni, mert szanaszéjjel hagyták a törött

kaszapengéket, szöges léceket, hajlott vasrudakat és más használhatatlanná vált éles-hegyes szerszámokat. Csak egy viszonylag rendben tartott rész maradt: a temető – a városi rokonok járhattak ki gondozni. Megdöbbenve láttam, hogy néhány sír mellett egy-egy kisebb homokdomb sárgállik. Csodálkozva kérdeztem:

– Mi történt itt?

A kísérőm széttárta a karját:

– „Megásták" a rablók. Biztos azt hitték, hogy aranyat találnak benne.

Arról is tudtam, hogy a Kerepesi úti temető fala mellett feltörték a Goldberger család és más egykori gazdagságukról híres zsidók kriptáit, de kincsekre itt sem bukkantak. A rablók, úgy látszik, nem ismerték a mondást: „a halotti ruhán nincsen zseb".

Ezeket a sírgyalázásokat, ha elfogadni nem is tudtam, de úgy-ahogy megértettem a gyarló indokot: az elérhető zsákmány reményét. Úgy képzeltem azonban, hogy az idők múltával ezen a téren is javultak az erkölcsök, legföljebb virtuskodó falusi gyerekek borogatnak fel fejfákat, márványlapokat. Emlékköveket, katonák, politikai ellenfelek sírját a XX-XXI. században már nem szokták meggyalázni. A világ már felfogta, hogy bármilyen csatákat vívtak is evilági életükben, itt már csak egy győztes uralkodik: Mors Imperator – a Diadalmas Halál. Példának a spanyolországi Moncloát szokták felhozni, ahol egy völgyben együtt nyugszanak a polgárháború halottak a falangisták éppúgy, mint a Nemzetközi Brigádok elesett katonái.

Mi ebben a tekintetben kivételnek számítunk, nálunk a Halál nem oszlatja el a gyűlölködést. Az egykori ellenségek hozzátartozói még azt sem tűrik el, hogy az övéik és az egykor velük szemben állók egymás közelében feküdjenek – inkább a nyugalmukat is megbolygatják. Rajk Lászlót családja a Munkásmozgalmi

Pantheon mellől áttelepíttette a sírkert egy másik távoli sarkába, József Attila hamvait is áthelyeztette a családja. Azt sem tartották megengedhetőnek, hogy az 1956-ban elesett felkelők és a Köztársaság téren kivégzett karhatalmista katonák egymás mellé kerüljenek. Nagy Imre és Kádár János nyughelye sem férhetett meg látótávolságon belül.

Ez a spekulatív sakkozás a halottakkal már rég elkezdődött. Már az 1960-as években is abszurdba hajló hivatalos intézkedések születtek, például létrehozták a Kegyeleti Bizottságot, mely a koncepciós perek áldozatául esett funkcionáriusok, régi párttagok méltó újratemetéséről gondoskodott, ez a szerv újra rangsorolta a kivégzetteket. Úgy döntöttek, hogy különböző színű és más-más anyagból készült sírkövek felállításával fejezik ki az elhunytak közti fontosságbeli különbséget. Akit teljes mértékben rehabilitáltak, az ötágú vörös csillagot kapott, akit ha posztumusz formában a pártba is visszavettek, az fekete márványt, a vissza nem fogadottak kénytelenek voltak szürke márvány síremlékkel beérni.

A legalantasabb sors Rákosi Mátyásnak jutott. Az egykori diktátor 1970-ben halt meg szovjetunióbeli száműzetésében, egy kis távol-keleti faluban, Tokmakban. Végakarata szerint elégették testét egy szovjet krematóriumban. Családja kérésére engedélyezték, hogy a hamvait hazahozzák Magyarországra, és teljes titokban, csak a hozzátartozók és a biztosító őrség jelenlétében a Farkasréti temetőben helyezzék el. A helyszínen azonban technikai gondok merültek fel: kiderült, hogy a Szovjetunióban rendszeresített halotti urnák nagyobb méretűek, mint a magyarok, Rákosi hamvvedre nem fért bele a kolumbárium szabványos osztatába, a tartalmát át kellett tölteni. Bár az urnát kívülről csak egy R. M.

monogram jelölte, kutató tekintetek így is hamarosan felfedezték, leköpdösték, megrongálták, át kellett telepíteni egy rejtett, csak néhány beavatott által ismert helyre.

Kádár János emlékezetével kapcsolatban fel sem merülhetett bármiféle atrocitás gondolata. Több mint harminc évig állt az ország élén, vitathatatlan népszerűséget élvezett. Halálát mély megrendülés fogadta, koporsóját gyászoló százezrek utcai sorfala kísérte a temetőig, sírjának környéke megemlékezések, zarándoklatok színhelyévé vált, mindig, minden évszakban virágok, koszorúk borították, mécsesek lobogtak rajta. Mégis gondolnunk kellett volna arra, hogy valamiféle merényletnek be kell következnie. A sajtóban, jobboldali tömeggyűléseken, de a hivatalos megnyilatkozásokban sohasem szünetelt az emléke ellen folytatott gyalázkodó hadjárat, ez a gyűlölködés valamilyen formában testet kellett hogy öltsön.

Ha jól emlékszem, a Kossuth Rádió május másodikán a délutáni két órai híradásában jelentette a történteket – minden különösebb kiemelés nélkül, mintegy elveszve az adott nap többi eseménye között. Én épp dolgoztam az íróasztalomnál, de rögtön letettem a tollat. Úgy éreztem, ha ilyen atrocitás megtörténhet, többé semmiféle munkának nincs értelme. Hasonló teljes idegi rövidzárlat addig csak kétszer fordult elő az életemben: Kennedy halálhírénél és a Varsói Szerződés csapatainak 1968-as csehszlovákiai bevonulásakor. Életem során más csapások is értek, de nem ilyen villámszerű váratlansággal, valamilyen módon felkészülhettem rájuk.

Néhány pillanatnyi dermedtség után megpróbáltam összeszedni magam, úgy éreztem, nem maradhatok passzív ilyen helyzetben. Meg voltam győződve, hogy

Kádár sírjának feltörésére az egész magyar sajtó felkavart méhkasként bolydul fel, csak ezzel a hírrel foglalkozik. Sajnos kiderült, hogy mint oly sok más alkalommal, az illúzióimat összetévesztettem a valósággal.

A részletek bővebb megismerésének céljából felhívtam a „Napkelte" stúdióját, Gyárfás Tamást bent találtam, de meglepetésemre ő még nem is értesült a történtekről, jóllehet a magyar sajtó legjobban tájékozott személyiségei közé tartozott. Nem akart elhamarkodott lépésekkel a hivatalos nyilatkozatok elé vágni, nehogy később helyreigazításokra kényszerüljön, én viszont mindenképpen hallatni akartam a hangomat, abban állapodtunk meg, hogy két-három nap múlva, mikorra a helyzet már áttekinthetővé válik, bemegyek a stúdióba, és egy műsorvezetővel elemezzük az ügyet.

Alig tettem le a kagylót, elindult a telefonhívások özöne, újságírók, televíziósok, rádiósok egész sora faggatott. Hiába mondtam, hogy nem tudok többet annál, amit már a hivatalos bejelentések is közöltek, meg voltak győződve, hogy ismerem az ügy hátterét, csak nem kívánom tájékoztatni őket. Még általánosságokat sem voltam hajlandó mondani, nem akartam életrajzi könyvem kapcsán Kádár János „halálán túli szóvivőjének" szerepében tetszelegni. A szigorúan vett magánvéleményemet is csak a Klubrádióval közöltem; a kormányzó szocialista-liberális koalíciótól kezdve egészen a szélsőjobboldalig mindenki felelős annak a helyzetnek a kialakulásáért, amelyben ez a merénylet megtörténhetett. Már korábban is számos jel figyelmeztetett arra, hogy közbe kellene lépni.

Legjobban mégsem a sajtó folyamatos faggatása bosszantott, sokkal inkább néhány magánjellegű telefon. Több olyan személy is jelentkezett, akik a szocializmus időszakában magas, többnyire belügyi beosztást

töltöttek be. Náluk szigorúbban senki sem őrizte a rendszer biztonságát, figyelmükkel engem is „kitüntettek", szinte minden lépésemet, még az írói terveimet is gyanúval követték. Már említettem, hogy a rendszerváltás után több száz oldalt kitevő jelentés került elő rólam a különféle titkos archívumokból. Munkámat minden módon akadályozták; ha nyilvánosan meg kellett róni néhány renitens írót, engem ritkán hagytak ki a sorból. Számos művemért kaptam szilenciumot, valószínűleg keményebb eszközöket is bevetettek volna, ha nem áll ott mögöttem védelmezően az akkori kiadóm, Kardos György.

A rendőrségről szóló riportkönyvem írásának idején néhányukkal közelebbről is megismerkedtem, megtapasztalhattam a hatalmaskodásaikat, alig leplezett korruptságukat. Emlékszem egy esetre, mikor egy rendőrtábornokkal kimentem egy hegyaljai városba, ahol új kapitányságí épületet avatott fel. Kocsiját úgy megrakatta borral és pálinkával, hogy visszaindulásnál az autó fara megereszkedett a súlytól, és szikraesőt vert az utca kövezetén.

Az 1980-as évek derekán megérezték, hogy pozícióik meginogtak, megpróbálták átmenteni magukat az árnyékát már előrevető új rezsimbe.

Szinte közvetlenül a rendszerváltás előtt L., a rendőrség egyik legmagasabb beosztású parancsnoka behívatott a minisztériumba, és nyomatékosan megkért, hogy a készülő riportkönyvemben ne foglalkozzak az értelmiségi ellenzék egyik vezéralakjának botrányával. Nem értettem, miért kér kivételes elbánást a számára, az illető ugyanis gátlástalanul szervezkedett, uszított a Szabad Európa Rádióban és az itthoni szamizdat kiadványokban.

– Tudja – magyarázta zavartan L. –, Nyugat-Európában sokan ismerik az illetőt, és ha akár csak egy

szóbeli inzultus is érné, az nagyon komoly következményekkel járna. A gazdasági szerződések megtárgyalásánál ürügyként használnák fel ellenünk. Nagyon kérem, ne hozza elő az illető személyét.

Felszegtem az állam:

– Ez kérés vagy utasítás?

– Nevezzük inkább tanácsnak.

– Nézze: ezekben az ügyekben maga dönt. Hiába is próbálkoznék, kihúzná a szövegből. Valamit azonban szeretnék megjegyezni.

– Parancsoljon.

– Csak annyit kívánok mondani, hogy ha úgy alakul a helyzet, ők nem lesznek ilyen megértőek, és a kivégzőosztag elől maga is csak a falig hátrálhat majd.

Ezzel az eszmecserénk be is fejeződött. L. aztán évekig nem jelentkezett, csak most a merénylet hírére hívott fel újból:

– Nem akarom zavarni, Moldova úr, de volna egy kérésem. Azt hiszem, önnek most fel kellene lépnie Kádár elvtárs emlékének védelmében. Ön az egyetlen, aki hitelesen ki tudná fejezni az őt tisztelő emberek érzelmeit, felháborodásukat a történtek miatt.

Átfutott az agyamon: különös szerzet az ilyen belügyi vezető, mindig akar valamit, egyszer megtiltja, hogy foglalkozzanak valakivel, máskor viszont valósággal elvárja.

– Köszönöm a tanácsot, majd gondolkodom rajta.

Azon az estén több hasonló telefont is kaptam. Az egykori vezető káderek sem akkor, sem később nem vállalták azt a kockázatot, hogy egy levelet küldjenek valamelyik lap szerkesztőségébe Kádár János méltányos megítélését kérve, vagy legalább egy kitalált néven betelefonáljanak egy televíziós csatorna interaktív műsorába. Most is beérték annyival, hogy felhívjanak engem, és nekem mondják el a felháborodásukat –

sokszorosan kipróbált önvédelmi reflexeik ezúttal is hibátlanul működtek: csak ne nyújtsunk támadási felületet az ellenségnek!

Újfent megtapasztalhattam, hogy Kádár János személye annak idején mennyire különbözött az úgynevezett „kádárizmusától, mely az ő tekintélyét csak fedezéknek használta saját különböző üzelmeihez. Az első titkár világosan látta ezt a törekvést, a Politikai Bizottság egyik ülésén ki is fejtette a véleményét:

„…Én szolgálok, amíg van egy leheletem, és tőlem telhetően intézem azt, amit rám bíztak, de cégtábla nem leszek. Senki számára… Hogy az én cégtáblám mögött mindenki csinálja a maga buliját, meg az elképzelését, meg a saját népszerűségét keresi, ehhez én nem adom a nevemet. Én nem adom…"

A telefonhívások sorát Gyárfás Tamás zárta le. Hallotta a Klubrádiónak adott nyilatkozatomat, szokása szerint most sem fejtette ki, hogy egyetért-e vele, de figyelemre méltónak találta. Arra kért, hogy hozzuk előbbre a vita tervezett időpontját; már másnap reggel egy soron kívüli „Össztűz" keretében mondjam el a véleményemet.

Nem minden aggodalom nélkül, de elfogadtam a meghívását, a sajtóban egyetlen felháborodott hangot sem találtam, mintha egy minden különösebb fontosság nélküli esemény történt volna, jó eséllyel számíthattam a kérdező riporterek provokációira. Felírtam néhány gondolatot, amelyet az esetleges polémia során felhasználhatok. Úgy véltem, azt kell hangsúlyoznom, hogy itt eredendő, feltétlen érvényességű emberi törvényeket sértettek meg, a merényletet mindenki el kell hogy ítélje – függetlenül attól, hogy szerette vagy akár gyűlölte Kádár Jánost. Úgy gondoltam, utalok majd a testvérét az élete árán is eltemető görög hősnőre, Antigonéra és az örök etikai normákra.

De miért borulnak fel ezek a normák, miért mindig a Gonosz támad és marad győztes a Jó elleni harcában? „Látnunk kell, hogy az idő annak kedvez, ami aljas!" – mondta a lengyel Michnik, és ha nem szállunk szembe a spontán folyamatokkal, azok beavatkozásunk nélkül a romlás felé tartanak.

Mondom, ilyen témákra készültem, de a stúdióbeli beszélgetés már az indulásnál eltért ettől a feltételezett iránytól. A kérdező riportertrió egyik tagja, egy jobboldali beállítottságú újságírónő minden témánkkal kapcsolatos indítók nélkül gyalázni kezdte Kádár János emlékét. Bár mindig ingerültté válók, ha valaki gyűlöli azt, akit én szeretek, és ennek durva formában hangot is ad, most igyekeztem elfogadható vitabeli alapállásnak tekinteni. Nem tartottam ildomosnak partneremet arra figyelmeztetni, hogy most nem történelmi vitát folytatunk, hanem egy köztörvényesnek számító bűncselekményt beszélünk meg. Feltételeztem: előbb-utóbb magától is rájön, hogy mellékútra tévedt, de csalódnom kellett.

Az újságírónő azzal vádolta meg Kádár Jánost, hogy 1948-ban ő akasztatta fel Rajk Lászlót. Türelmet erőltetve magamra, idézgettem neki a történelemkönyvek megállapítását: ezt a halálos ítéletet Rákosi Mátyás kezdeményezte és hajtatta végre. Kádár, bár nem kedvelte Rajkot, már a per során kételkedett a bűnösségében, aggályait ki is fejtette a diktátornak; nem véletlen, hogy alig két évvel később Kádár Jánosra is életfogytiglani börtönt szabtak ki. A hivatalosnak elfogadott Huszár-életrajz is ezt a tényállást fogalmazza meg.

Az újságírónő azonban tovább folytatta a rohamozást: Nagy Imre kivégzését is Kádár János rovására írta. Alapelvnek tekintendő: a meggyőződésünknek tartozunk azzal, hogy higgadt

hangnemben védjük, de most már némi indulattal emlékeztettem vitapartnernőmet, hogy ezt az állítását nem támasztja alá semmiféle bizonyíték. Újra emlékeztettem, hogy még Huszár sem tett ilyen egyértelmű kijelentést.

– Hosszú időnek kell eltelni addig, amíg a Történelem tisztázza majd Kádár János szerepét – mondtam, de szavaim nem tudták lecsillapítani az újságírónőt. Már valósággal extázisba lovalta magát, újra és újra hóhérnak nevezte az egykori első titkárt. Beláttam, hogy itt hiába is próbálok érvelni, csak indulatos kitöréseket kapok válaszul. Pankrátorok ellen nem lehet görög-római stílusban birkózni, lezártam a vitát:

– Tudja mit? Maga hóhér!

(Ez a csetepaté – mely, belátom, nem tartozott a legmagasztosabbak közé – aztán az írott sajtóban is folytatódott. Az újságírónő egy levelet küldött a Népszabadságnak, méltatlankodott, amiért ilyen kifejezéssel illettem. Ez nem bizonyult szerencsés húzásnak a részéről, mert az olvasók egész hada válaszolt rá, rendreutasították, véleményük szerint a „hóhér" kifejezés ismételgetésével végig provokált engem.)

A felkelés után végrehajtott kivégzésekről folytatott viták mindmáig nem értek véget, sőt egyre bonyolultabbá váltak. Előfordult, hogy egy történész először koholmánynak nevezte azt a Kádár Jánosnak tulajdonított kijelentést, miszerint a restaurálódott szocialista rendszer 1956-57-ben annyi fegyveres felkelőt akart kivégeztetni, mint ahány kommunistát megöltek az október-novemberi napokban, alig egy fél évvel később ugyanő már hitelesnek minősítette ezt az állítást.

Egy hivatalos összegzés szerint az elsőfokú bíróságok 16 798 személyt vontak felelősségre „ellenforradalmi

cselekmények" miatt. 1958. július 1-ig 63,9 százalékukat ítélték el egy évnél rövidebb börtönbüntetésre, 26,2 százalékukat 1-5 évig terjedőre, 5,88 százalékukat öt és tíz év közöttire, a tíz évet meghaladók aránya 3,5 százalék, az életfogytiglanra ítélteké pedig 0,6 százalék. 1958 októberéig a bíróságok 236 személyt ítéltek halálra, ebből „ellenforradalmi cselekmények" elkövetéséért 206-ot, köztörvényes bűntettek miatt 30-at. Ez a szám kegyelmi kérelmek és más törvénykezési eljárások nyomán 229-re csökkent. Ez a legutóbbi adat máig sem egyértelmű, a köztudatban keringő számok 230 és 260 között ingadoznak.

Ez sok, nyomasztóan sok, de akármilyen leverő is, tudomásul kell vennünk, hogy Európának azon a keleti felén, amelyen Magyarország is fekszik, a Hatalom sosem riadt vissza ettől a végső eszköztől, ha felelősségre akarta vonni a rátámadókat.

„ …A Tanácsköztársaság bukását követő első három hónapban – írja Gyurkó László – a rendelkezésre álló adatok szerint ötezer embert öltek meg, és több mint 70 ezret zártak börtönökbe, küldtek internáló táborokba." Rákosi Mátyás uralma alatt is megteltek a fegyintézetek, nyújtott műszakban dolgoztak a hóhérok.

Bármily hihetetlennek is tartják egyesek, de a század minden magyarországi hatalmi megtorlása közül a Kádár János által végrehajtott váltás járt a legkevesebb áldozattal.

Maga Kádár János személyében nem tehető felelőssé az ítéletekért; nem sértette meg az akkor hatályban levő jogi rendelkezéseket, nem avatkozott bele az eljárások törvényes menetébe – ha mégis tett ilyen lépéseket, mindig a mentő szándék vezette. Kopácsi Sándort, Budapest rendőrfőkapitányát, aki 1956 októberében átállt a felkelők oldalára, Hruscsov mindenáron bitófára

akarta juttatni. Kádár János állítólag negyven percig agitálta a szovjet vezetőt, amíg rábírta, hogy érje be nála börtönbüntetéssel, majd annak leteltével kiengedte Amerikában élő lányához. Szakolczai Attila baloldalinak aligha nevezhető történész írja: „Iván Szerov szovjet tábornok november 11-én Moszkvában küldött jelentésében Kádárt név szerint is megrója, amiért menteni igyekszik a lázadókat…"

Az emléktáblába vésett 228 eltemetett kivégzett közül egyre többről derül ki, hogy semmiképp sem tekinthető szabadságharcos mártírnak. Hogy csak néhány nevet említsünk: Erdész Józsefről és Sipos Zsigmondról bebizonyosodott, hogy közönséges rablógyilkosok, akik 1957 januárjában két idősebb asszonyt is megöltek, Zsendovics László nemzetőr a feleségével végzett, Nagy Lajos a kecskeméti postát rabolta ki, Erdélyi Gyula egy bányát gyújtott fel, és még hosszan lehetne sorolni az elítéltek által elkövetett bűntetteket. Mindannyian a díszparcellában kaptak helyet, mikor a múltjuk lelepleződött és botrány tört ki, csak akkor szerelték le sírjukról a megkülönböztető díszes emlékjegyet.

Visszatérve a televíziós műsorra, a riporterhármas másik két tagja is úgy viselkedett, mintha épp most kívánná megdönteni a Kádár-rendszert, feltehetőleg nem értesültek róla, hogy ez a fordulat már két évtizeddel ezelőtt végbement. Komolyan vehető érveket persze nem tudtak felhozni, azt mégsem állíthatták, hogy a magyar emberek most jobban élnek: bővebben táplálkoznak, könnyebben találnak munkát, gondosabb egészségügyi ellátásban részesülnek, mint például az 1970-es években. Valamit azonban mondaniuk kellett felfogásuk igazolására, egyikük annyit tudott kitalálni, hogy a magyar utakon jelenleg több autó fut, mint a Kádár-rendszer idején. Ezt készségesen elismertem,

csak annyit tettem hozzá: ez a tény nem az életszínvonal általános emelkedését fejezi ki, hanem a technikai fejlődés természetes következménye, önmagában semmit sem bizonyít. Ennyi erővel azt is elő lehetne hozni, hogy a magyar vasút jelenleg sokkal előrébb tart, mint 1526-ban, a mohácsi vész idején.

A műsorvezetőnek csak a beszélgetés vége felé jutott eszébe, hogy rákérdezzen a tulajdonképpeni témánkra: Kádár János sírjának feltörésére:

– Mit gondol: mikor fogják megtalálni Kádár csontjait?

– Szerintem soha.

– Miért nem?

– Azért, mert nem is akarják.

– Ezt komolyan mondja?

– A lehető legkomolyabban. Sem a jelenlegi kormánynak, sem az ellenzéknek nem áll érdekében, hogy ezek a csontok előkerüljenek. Jogosan érzik úgy, hogy Kádár János minden porcikája még holtában is fenyegetést jelent az úgynevezett „politikai elit"-re, összehasonlításoknak teszik ki magukat, magyarázkodásokra kényszerülnek. Egyébként ezzel a sírrablással nem hogy megingatták, hanem egyenesen megerősítették az emlékezetét, jelképesen úgy fogalmazhatunk, hogy nem sikerült elrejteni őt a föld alá. Ha valaha regényt írnék róla, ezzel a ténnyel fejezném be: itt van valahol a környező világunkban, és erőt sugároz.

Már nem először vonultam ki úgy a stúdióból, hogy dermedt hangulatot hagytam magam után. Csak később értesültem róla, hogy megnyilatkozásom alatt a képernyő alján egy szöveget futtattak végig, melyben hangsúlyozták, hogy a szerkesztőség nem ért egyet az általam elmondottakkal. Nem tiltakoztam ellene, sőt

bizonyosfajta elismerésnek tekintettem, egyébként már máskor is előfordult.

A szereplésemre reagálva számos levél érkezett, az írói többnyire megköszönték, amiért kiálltam Kádár János meggyalázott emléke mellett. Kaptam elítélő üzeneteket is, egyiket a feleségemnek címezték:

„Asszonyom!

Ha van köze az író úrhoz, üzenem neki: mindenki azt kapja a sorstól, amit előidézett. A sors rendez előbb vagy utóbb, de mindenki a helyére kerül a tetteiért.

2007. május 3.

Remélem, többen érezzük, látjuk így."

Később még egy hasonló tartalmú levél érkezett, amelyben az iránt érdeklődtek, hogy hová temetkezem majd, azt ajánlották, hogy a fejemet illesszék Kádár János elrabolt koponyája helyére, végül utóiratként hozzáfűzték: „…és a Fletót [Gyurcsány Ferencet – M. Gy.] is vidd magaddal! Világ proletárjai, egyesüljetek!"

(Ez a levél később eszembe jutott egy temetésen. Hollós Ervint, az illegális kommunista mozgalom egyik vezetőjét Ságvári Endre közvetlen harcostársát búcsúztattuk, aki a felszabadulás után magas belügyi és egyéb tisztségeket töltött be, kétszer is döntő szere-pet játszott a belső elhárítás megszervezésében és irányításában. Önéletrajzom elején már említettem, hogy lekötelezettjének éreztem magam, mert neki köszönhettem, hogy 1958-ban sikerült hazahozatni külföldre távozott hozzátartozóimat – jóllehet a rendeletek ezt szigorúan tiltották. Hollós Ervin zsidó volt, de ízig-vérig kommunista, egyetlen szál sem kötötte a valláshoz, koporsója fölött mégis kántor énekelt héber gyászimát, és rabbi mondott búcsúztatót – nyilván a család akaratából történt így. Hazatérve megígértettem

a feleségemmel, hogy engem nem ilyen módon és formában raknak le majd nyughelyemre. Távozásom álljon majd összhangban az életemben felvállalt magatartásommal. Két olyan temetkezési formáról hallottam, melyet megtisztelőnek éreztem: egy tengerésztemetőről, ahol több méter vastag átlátszó víz takarja el a sírokat, és arról a régi kohász szokásról, hogy az izzó acélba zuhant, szörnyethalt társuk emlékére, akinek az utolsó íze is nyomtalanul elégett, az öntvényből egy koporsóformát vesznek ki, és azt rakják le a földbe. Én, sajnos, nem tudok kitalálni hasonló romantikus megoldást.)

Az ellenséges kórusból most is kihallatszott a „Hócipő" tenorja, ennek egyik megnyilvánulását ide iktatom:

„Csodatevő erejük van a Kádár-csontoknak?

Nevüket nem vállaló szakértők szerint csodatevő erejük lehet a Kádár-csontoknak. A kutatók eddig több mint harminc olyan esetet gyűjtöttek össze a földi maradványok elrablása óta, amelyek a csontok különleges képességeire utalnak.

M. N.-né nyugdíjas nyugdíja harminc százalékkal emelkedett, miután megérintette a volt pártfőtitkár koponyacsontját, míg S. D. munkásőr egyenruhájáról eltűnt egy vörösbortól származó folt. A csontok elrablását is valószínűleg ereklyevadászok hajtották végre, hasonlóan ahhoz a krumplis tésztához, amely Kádár utolsó vacsorája volt, és a halála után ismeretlenek tulajdonították el a konyhából kis lábaskában. Szemtanúk szerint a krumplis tészta azóta sem romlik, és minden április 4-én könnyezik. [A fiatalabbak kedvéért megjegyzem, hogy április 4-e a szocializmus korszakában a felszabadulás ünnepe volt. – M. Gy.] Aki fogyaszt belőle, a néphit szerint öt

esztendőn keresztül (egy ötéves terv ideje alatt) nem lesz éhes, és semmiben sem szenved szükséget.

Elfogták viszont azt a rendőrt, aki a nyitott Kádársírból egy lábszárcsontot vett magához. A rendőr vallomásában arra hivatkozott, hogy alacsony volt, és az új lábszárcsonttól tíz centit nőtt…"

Azt hiszem, felesleges elemezni-értékelni ezt a cikket, mely, mint mondtam, Farkasházy Tivadar „Hócipő"- jében jelent meg.

Mikor ezeket a sorokat írom, már több mint egy év telt el a merénylet óta. A magyar sajtó hamarosan megszűnt foglalkozni az eseménnyel, csak a jobboldali lapok kíséreltek meg némi politikai tőkét kovácsolni a történtek újbóli felidézésével. A Magyar Nemzet publicistája így fogalmazott:

„.. .Október 23. Kedd

Ma lezárták a rendőrök a 301-es parcellát. Különös; úgy emlékszem, a Kádár-korszakban is elzavarták azt, aki ezen a napon lopakodott oda. Miért? Mert most a kommunistákból lett tőkések félnek. Lezáratták még a földalattit is, mikor arra ment páncélozott autósoruk.

Értem én… A mozgalom a föld alól indult. Az emlék még benne van a génekben. S ez azt jelenti, hogy nem szeretnének visszakerülni a föld alá. Érzik, hogy a föld sem ad szívesen támaszt a talpuk alá. Mocsáron járnak…"

Más orgánumok még többet igyekeztek kihozni a sírfeltörés ügyéből. Például megjelentettek egy hírt, hogy a néhai Kádár Jánosné hamvait tartalmazó urna, melyet a férje koporsójába tettek, aranyból készült. Ezt a bejelentést hamarosan vissza is kellett vonniuk – bebizonyosodván, hogy a tárolóedényt sárgarézből öntötték, később csak lefestették aranyszínűre, nem kerülhetett többe néhány ezer forintnál. A pletyka

valószínűleg így is hatott jó néhány emberre; azt gondolhatták, hogy Kádár János szerénysége-igénytelensége nem volt több puszta szemfényvesztésnél, valójában akkora vagyon maradt utána, hogy felesége hamvainak is arany-edényt lehetett vásárolni belőle. Nem mindenki értesült róla, hogy Kádár halála után egy aukciót tartottak, ahol minden földi javait értékesítették, és egymilliókétszázezer forint folyt be bútorainak, könyveinek, használati tárgyainak eladásából – ha utánagondolunk: egy átlagos polgárember is nagyobb vagyont szokott hagyni maga után. A pénzből, ha jól tudom, az özvegye ösztöndíjat létesített szegény sorsú gyerekek támogatására.

Zavarkeltés céljából néha apróhirdetéseket is megjelentettek. Az egyikben egy névtelenségbe burkolódzó személy ötszázezer forintért kínálta eladásra Kádár János koponyáját, hasonló értékű cseretárgyat is hajlandó volt elfogadni, ki tudja, mire gondolhatott: egy kisebb hétvégi házra vagy egy ezüst evőeszközkészletre.

A propagandában nem érvényesült semmiféle ellenhatás, legfeljebb Kádár János halálának évfordulóján gyűltek össze tisztelői – egyre fogyatkozó számban – a Nemzeti Sírkertben, és májusban a születésnapjára emlékezve a Magdolna utcai Vasas Székházban. Ha élne, 2012-ben töltené be századik évét.

(Az idősebb emberek némelyikében felvetődik a gondolat: mi történt volna, ha Horthy Miklós földi maradványait rabolták volna el a kenderesi kriptából, milyen ország-világra szóló botrányt rendeztek volna az egyházak és a jobboldali szervezetek. Ebből a feltételezésből is látszik, hogy jelenleg is kik irányítják a közhangulatot Magyarországon.)

A sírfeltörés ügyét azonban, legalábbis formailag, le kellett zárni. Komoly formai nehézségek merültek fel, mert a jogi előírások szerint csak az elhunytak közvetlen hozzátartozói nyújthattak volna be panaszt kegyeletsértés miatt: a Kádár házaspárnak viszont nem vol-tak gyerekei, és közeli rokonok sem jelentkeztek. Az ügy lebonyolítása a rendőrségre maradt, a közvélemény minden különösebb érdeklődés nélkül várta a verdiktet.

A rendőrök 2007. november 28-án egy hivatalos jelentésben számoltak be az elvégzett vizsgálatokról. Nem hiszem, hogy száz emberből akár tíz is ismerné a szövegét, ezért ide iktatom. A következőképpen szól:

„Budapesti Rendőr-főkapitányság
Bűnügyi Főosztálya I
Ügyiratszám: 01321/66/2007bü
Előadó: Szabó Tibor r. őrnagy
Határozat a nyomozás megszüntetéséről.

A BTK 324. § (1) bekezdésébe ütköző és a 3. bekezdés 6/5 szerint minősülő temetkezési helyet, emlékhelyet, kegyeleti tárgyat károsító rongálás bűntettének megalapozott gyanúja miatt ismeretlen tettessel folytatott nyomozást a Be. 190. § 1. bekezdés i. pontja alapján – figyelemmel a 190. § 2. bekezdés első mondatára, mivel az elkövető kiléte a nyomozás során nem volt megállapítható – megszüntetem.

A Be. 190. § 4. bekezdés első fordulata értelmében a bűnügyi költséget az állam viseli.

A határozat ellen a Be. 195. § bekezdése alapján panasznak van helye, amelyet a közléstől számított nyolc napon belül a határozatot hozó nyomozó hatósághoz kell benyújtani.

Indoklás

Hatóságunk 2007. május 2-án nyomozást rendelt el ismeretlen tettes ellen, aki 2007. május 02-án 00:00 óra és 7:00 óra közötti időben a Budapest VIIL kér. Fiumei u. 16. szám alatt levő Kerepesi Temető 12-es parcellájában Kádár János és felesége síremlékét megrongálta, illetve abból Kádár Jánosné hamvait tartalmazó urnát, valamint Kádár János csontmaradványainak egy részét eltulajdonította, továbbá a sírkőre és a temetőben felállított Munkásmozgalmi Panteon falára gyalázkodó feliratot festett.

A rongálással okozott kár: 600 000,- Ft

A fenti cselekmény alkalmas a BTK 324 § 1. bekezdésébe ütköző és a 3. bekezdés 6/3. pontja szerint minősülő temetkezési helyet, kegyeleti tárgyat károsító rongálás bűntett megalapozott gyanújának megállapítására.

A nyomozás során a fenti cselekménnyel kapcsolatban felmerült a BTK 173/1. 1. bekezdésébe ütköző és a szerint minősülő emberi test tiltott felhasználása bűntettének megállapítása, de tekintettel arra, hogy az emberi test tiltott felhasználása törvényi tényállás indoka a szerv- és szövetkereskedelem elleni büntetőjogi fellépés lehetőségének megteremtése volt, ezért a több mint 15 évvel korábban elhunyt személy maradványaira ilyen cselekmény nem követhető el. Továbbá az eltulajdonított urna vonatkozásában, mivel a tárgyszakértő által megállapított forgalmi érték nem éri el a bűncselekmény értékhatárát, így a lopás vétsége nem állapítható meg.

A bűncselekmény vonatkozásában halaszthatatlan nyomozati cselekményként helyszíni szemle lefolytatására a rögzített nyomok tekintetében szakértők kirendelésére került sor.

A kirendelt igazságügyi haemogenetikai szakértő megállapította, hogy a rendelkezésükre bocsátott bűnjelmintákon összehasonlításra alkalmas biológiai anyagmaradvány (DNS) nem mutatható ki.

A vegyszakértő véleménye szerint a Munkásmozgalmi Panteonról és a sírkőről vett festékmintát alkotó festék egyedi azonosításra alkalmas jellemzőkkel nem rendelkezik, azzal megegyező típusú festékek a magyarországi kereskedelmi forgalomban elterjedtek. A festékminta nem alkalmas a festék felületre történt felhordási módjának a megállapítására. A sírról vett festékmintát alkotó festék és a Munkásmozgalmi Panteon falán lévő feliratot alkotó festék színe és típusa egymással megegyező, a festékek felületi sajátosságai egymástól eltérőek.

Az igazságügyi antropológiai szakértő bevonásával sikerült megállapítani a bűncselekmény során eltulajdonított csontok mennyiségét, valamint minőségét.

A nyomszakértő véleménye szerint a rendelkezésünkre bocsátott fém koporsó-maradvány szétesett, az átrozsdásodott fémlemezek anyagán csákány munkafelületétől származó, kb. 20%, 13 mm (?) befoglaló méretű, a fémlemez anyagát átszakító eszköznyomok figyelhetők meg. A tükröződő eszköznyomok egyedi azonosításra nem, kizárólag méret- és formabeli csoportazonosításra, kizárásra alkalmasak. Az eszköznyom létrehozására alkalmas tárgyat nem sikerült találni.

A nyomszakértő véleménye szerint a rendelkezésre bocsátott 1 db lábbeli lenyomat-töredék méret- és formabeli csoportazonosításra, kizárásra alkalmas. A lábbeli-lenyomat töreciékén tükröződő egyedi sajátosságok felkutatására, összehasonlító vizsgálatára a nyomhagyó lábbeli előkerülése esetén nyílik lehetőség.

Több személy lábbelilenyomatának vizsgálatára került sor, de az azonosítás nem járt sikerrel.

A helyszínen lefoglalt tárgyak közül vegyszeres ujjnyomkutatást követően egy, a feldúlt sír mellé helyezett vázánál értékelhető ujjnyom került rögzítésre, mely egyik nyilvántartásban sem szerepel.

A nyomozás során kihallgatott tanúk ujjnyomat-lapjait az IRM BSZKI Daktiloszkópia Szakértő Osztályhoz küldtük meg az esetleges azonosság megállapításának érdekében, de a vizsgálat egy esetben sem volt eredményes.

A fizikai és vegyész szakértő véleménye szerint az eltulajdonított urnát borító lakkréteg az idők folyamán fellazulhatott, az urna sárgaréz anyaga a talajban általában szokásos környezeti körülmények között oxidálódhatott, külső és belső felülete fekete és zöldes színű rézvegyületek keletkezése miatt fekete és zöldes szí-nűvé, matt, porózus jellegűvé alakulhatott.

Az eljárás során igazságügyi grafológus szakértő került kirendelésre a rendelkezésre álló feliratok elemzésére, a később felmerülő személyek beazonosításának érdekében. Több kihallgatott tanú által adott írásminta vizsgálatára is sor került, de a szakértő egy esetben sem állapított meg azonosságot.

Az eljárás során 209 olyan tanút hallgattunk ki – villamosvezetőt, taxisofőrt, vasúti dolgozót, temetői alkalmazottat, rendőrt akik a bűncselekmény idején a temető közelében tartózkodtak. Kihallgatásra kerültek a sírások is. Továbbá 347 személyt hallgattunk meg egyéb minőségben. A kihallgatott tanúk a bűncselekménnyel kapcsolatban releváns információval szolgálni nem tudtak.

A nyomozás során vizsgáltuk a BRFK Bűnügyi Főosztály II. Erőszakos Személy és Vagyon elleni Bűncselekmények osztályán 1331-354/2007 bü. számon

Polgár Tamás »Tomcat« és társai ellen közveszélyokozás bűntette miatt folytatott nyomozás során beszerzett adatokat is. Polgár Tamást barátja, Dráfi Robin Attila lakásáról állították elő. Ezen a lakcímen az ügygyei kapcsolatban helyszíni szemlére került sor, mely során a különféle tárgyak lefoglalása mellett lefoglalásra került 181 db emberi csont és azok maradványai. Az antropológus szakértő véleménye szerint a csontok nem néhai Kádár János sírjából származnak. Dráfi Robin Attila kihallgatása során úgy nyilatkozott a csontokkal kapcsolatban, hogy azokat 2006 szeptember környékén egy Scion becenevű Roland nevű személy bízta rá egy baráti összejövetelen. Dráfi elmondása szerint fogalma sem volt a csontok eredetét tekintve, úgy tudta, hogy azokat barátja egy dögkútból szerezte. Dráfi Robin Attila elmondása alapján sikerült beazonosítani a Rolandot, aki Sasvári Roland budapesti lakos.

Sasvári Roland tanúkihallgatásán elmondta, hogy a korábban Dráfiék lakásán talált csontokat ő találta a Margitszigeten. Elmondása szerint a csontokat a kutyája fedezte fel egy építési területen, ami egy a szigeten található rom mögött volt. A csontokat Sasvári Roland Dráfi Robin Attila kérésére elvitte a feltalálási helyéről, először a lakásán tárolta, majd azt elvitte barátjának.

A néhai Kádár János eltulajdonított csontjaival kapcsolatban nem tudott nyilatkozni.

A tanúvallomás ellenőrzése érdekében megkeresésre került a Főpolgármesteri Hivatal Felépülési Értékvédelmi Ügyosztályának a vezetője. Dr. Kiss Katalin tájékoztatása szerint a kolostor romjait ők rekonstruáltatták, és a feltárások során több sírhelyre bukkantak. Elmondta továbbá, hogy a történelem során a kolostort pestises betegek elkülönítésére használták, így a területen több tömegsír is található, ezért elképzelhetőnek tartja, hogy valaki a kolostor környékén

csontokat találjon. Tanúként hallgattuk ki Sasvári Roland barátnőjét, aki alátámasztotta barátja elmondását a csontok megtalálásának körülményeiről.

Hatóságunk észlelte, hogy a »Cserebogár« nevű internetes honlapon keresztül egy magánszemély a bűncselekmény során eltulajdonított csontokat ajánlott fel cserére. A hirdetést feladó felhasználó által megadott adatok megállapításra kerültek. A felhasználóhoz IP címet nem tudtak megállapítani, mivel a rendszer nem rögzíti azt.

Fenti hirdetés szövege mellé a hirdető egy koponya képét csatolta. Ezen kép vizsgálatára antropológus szakértő került kirendelésre annak megállapítása végett, hogy a képen szereplő koponya lehet-e Kádár János koponyája. A szakértő véleménye szerint kizárt annak lehetősége, hogy az internetes képen szereplő koponya néhai Kádár János földi maradványa legyen.

Fentiek alapján a nyomozás során olyan személyi és tárgyi bizonyítékokat felkutatni, melyek alapján az elkövető kiléte megállapítást nyerne, nem volt lehetséges.

Tájékoztatásul közlöm, hogy a BTK 181. §-ba ütköző és a szerint minősülő kegyeletsértés vétsége miatt indult eljárás során keletkezett iratok további intézkedés végett a Pesti Központi Kerületi Bíróságnak lettek megküldve.

Amennyiben az elévülési határidőn belül az elkövető kiléte megállapítást nyerne, úgy ellene az eljárást folyamatba teszem, és erről az érintetteket értesítem. Budapest, 2007. november 28.

Schön Péter. r. alezredes
Főosztályvezető"

Feltételezhetjük-e, hogy a fenti határozat teljes értékű megállapításokat tartalmaz, és kibocsátója elment a

lehetőségek végső határáig? Azt hiszem, ebben kevesen hisznek, túlságosan sok példáját láttuk annak, hogy a magyar bűnüldöző apparátus tehetetlenségből vagy kényelmeskedésből kudarcot vallott: a mórí gyilkosságoktól a Teve utcai Főkapitányság ellen intézett támadásokon át, a romák ellen végrehajtott halálos végű merényletekig a nyomozások kudarcot vallottak. Ezt a tényt különösen nyomasztóvá teszi az általános eredményességi mutatóknak a múlttal való összevetése. A szocializmus évtizedeiben alig három-négy gyilkosság maradt felderítetlenül; a Hungária körúti OTP-fiók rablásánál megölt két hivatalnoknőre és egy miskolci ápolónő megölésére emlékszem – napjainkban viszont szinte minden hétre esik egy-egy olyan gyilkosság, melynek elkövetőjét hiába keresik.

Azt be kell látnunk, hogy az esélyek erősen eltolódtak a bűnelkövetők javára. A határok megnyitása megnövelte a mozgási lehetőségeiket, cselekményeiket végrehajtva szinte órák alatt elhagyhatják az ország területét, technikai felszerelés tekintetében is messze felülmúlják a rendőrség színvonalát. Véleményem szerint az adott esetben nemcsak ezek az adottságok játszottak szerepet.

A terroristáknak kétségtelenül kedvezett, hogy a Nemzeti Sírkert hatalmas kiterjedésű, az egykori lóversenypályával szomszédos fala igen alacsony, akár egy gyerek is megmászhatja, a felderítést-ellenőrzést mégsem minősíthetjük megoldhatatlannak, ismerünk példákat, mikor a rendőri nyomozás hasonló esetben eredményesen végződött.

Ha jól emlékszem, valamikor az 1970-es évek végén vagy az 1980-as évek elején ugyanebben a sírkertben feltörték a Batthyány-mauzóleumot. A tolvajok számos nemzeti ereklyének számító tárgyat elvittek, például a szabadságharc mártír miniszterelnökének, Batthyány

Lajosnak a díszkardját. Öreg rendőröktől hallottam az ügy fejleményeit. Kádár János behívatta magához az országos főkapitányt:

– Főkapitány elvtárs, ön tudja, hogy mit jelent Magyarországnak a Batthyány család történelmi emléke?

– Igen, tudom.

Kádár János felemelte három ujját:

– Három!

– Mi három, Kádár elvtárs?

– Három napot adok önnek, hogy megtalálja a tetteseket. A nyomozásnál bármilyen eszközöket, bármenynyi pénzt felhasználhat.

A sírgyalázókat három nap alatt el is fogták, a díszkard és a többi tárgy is megkerült. A történet némileg legendára emlékeztet, de jellemzi azt az alapállást, mely a rendőrséget munkájában vezérelte.

A sírgyalázás ügye alig néhány napig szerepelt a televíziók és a nyomtatott sajtó hírei között. A különböző médiumok igyekeztek minél sűrűbb fátylat borítani a történtekre. Újra a szokásos botrányok kerültek középpontba: például fizetett-e Kóka miniszter úr általános fogyasztási adót az SZDSZ pártelnökévé való megvá-lasztását ünneplő vacsora számlájához.

Egy jelenséget azonban mindmáig érthetetlennek, sőt megbocsáthatatlannak találok: úgy tűnik, mintha maga a magyar nép is elfelejtené Kádár János emlékét. Nem vártam, hogy újrakezdődik az az egyszer már meghiúsult mozgalom, hogy szobrot állítsanak neki, a jövendő ezt úgyis megteszi, és az történelmi léptékben számolva mindegy, hogy húsz vagy ötven év múlva. Arra számítottam, hogy a piacokon, kocsmákban, áruházakban és egyéb nyilvános helyeken gyakrabban hangzik el a neve. Végső soron azonban ennek sem kell döntő fontosságot tulajdonítani. Kádár János emléke

nem a nosztalgia vagy más érzelmek nyomán teljesedik ki majd, hanem a legegyszerűbb tényező: a megélhetés nehézsége, a nyomor hívja majd elő a felejtésből. Ahogy növekszenek a társadalmi különbségek, milliók és milliók süllyednek kilátástalan szegénységbe, úgy idézik fel majd egyre többen szigorú, de szolidáris tekintetét.

X.

Abban biztos lehettem, hogy a politikai-kulturális élet irányítói és a középosztálynak a szocialista múlt ellen a végletekig felingerelt, bűnbakokra vadászó rétege nem felejti el kiállásomat a Kádár János sírhelye ügyében.

A különböző utólagos korlátozó-fegyelmező eszközök: szilenciumok, könyvbetiltások-bezúzások ideje már lejárt, semmilyen írói-művészi csoportosuláshoz nem tartoztam, amely kivethetett volna a soraiból.

Az anyagiakat illetőleg sem tudtak sarokba szorítani, életszínvonalamat nem srófoltam fel, továbbra sem hódoltam költséges szenvedélyeknek, ezután sem lógtak márkás öltönyök a szekrényemben, cipőimet addig hordtam, amíg szinte leszakadtak a lábamról. Titkos támogatások sem folytak be sehonnan, továbbra is az olvasóim tartottak el, ők változatlanul megvásárolták a könyveimet – ha nem is a korábbi magasabb példányszámban, mert az árak a sokszorosukra növekedtek.

Nem tehettek mást: még fokozottabb mértékben próbáltak háttérbe szorítani, kiiktatni az irodalmi életből. Ebben a törekvésükben szolgálatkész szövetségesekre találtak régi ellenfeleimben: a sznob humán értelmiségben, különféle folyóiratok, könyvtárak, rádiós-televíziós szerkesztőségek irányítóiban, kritikusokban. „Vogel frei"-nek számítottam, olyan madárnak, melyre egyetlen évszakban sem vonatkozik vadászati tilalom.

Áttételes módszerekkel is próbálkoztak. Sajnálkoztak, hogy elpazaroltam az indulásnál sokat ígérő tehetségemet – úgy tettek, mint az a favágó, aki egy fa kidöntéséhez annak az ágából farag magának baltanyelet. Mások afféle őskorból visszamaradt irodalmi

kövületnek próbáltak feltüntetni, aki már régen túlhaladott, a modern kísérletező módszerektől távol álló módszerekkel él: járja a várost és az országot, meghallgatja az utcákon-tereken üldögélő, ügyes-bajos dolgaikat intéző embereket, feljegyzi és a világ színe elé tárja a gondjaikat.

Ezekből bizony legtöbbször panaszok kerekednek ki, és mi köze ezeknek a magasabb irodalomhoz? – vetik ellenem, mint ahogy Osvát Ernő kritikus mondta Nagy Lajosnak, a megalkuvásokra sohasem hajló novellistának:

– Nem művészet, kérem, a társadalom arcába köpködni!

Egy ideális elrendezésű világ valóban csak dicséretet érdemelne, de mit kezdjünk egy olyannal, mely a benne élő emberek felét-harmadát szegénységre, sőt nyomorúságra kárhoztatja?!

Sokszor próbáltak provokálni, de én sohasem mentem bele hasonló összecsapásokba, az én küzdelmem nem ökölvívó-szorítóban folyik, hanem a papíron, ha igazam van, annak ott kell érvényesülnie.

A botrányokat persze feltett szándékom ellenére sem kerülhettem el. A 2007-es Könyvhéten, szabadtéren, pontosabban a fenyegető eső miatt egy nagyméretű sátorban rendeztek közreműködésemmel író-olvasó találkozót – százhúsz-százharminc hallgatóval. Én előadóként szemben álltam a közönséggel, a fedett rész szélén, úgy, hogy az arra véletlenül elvetődő járókelők is láthattak.

Alig kezdődött el a program, a bevezetőm elején tarthattam, mikor egy magas, botra támaszkodó öregember tűnt fel a háttérből, közelebb lépett a sátorhoz, és a botját fenyegetően magasba emelte:

– Ide mertél jönni, te patkány! – kiabálta felém. – Nem szégyelled a pofádat?! – és így tovább hasonló

stílusban. Később kiderült, hogy az öreg „civilben" kocsmáros, és a szegedi MIÉP vezetői közé tartozik. Harsogva elkurjantott szavait természetesen minden jelenlevő hallotta, tehát valamilyen módon reagálnom kellett rájuk. Veszekedésbe vagy akárcsak szóváltásba nem illett volna belemennem, egy hirtelen támadt ötlettől vezéreltetve széles mosollyal integettem felé:

– Kösz, öreg, úgy csináltad, ahogy megbeszéltük. Jár neked az ötszáz forint, majd a találkozó után gyere ide érte.

A szidalmazom se köpni, se nyelni nem tudott a meglepő választól, zavartan elvonult. A közönség nagy része azt hitte, hogy valóban előre megszervezett bohóctréfát látott, és tapssal fogadta a jelenetet. Persze akadt olyan néző is, aki felfogta a súlyos sértő szándékot, egyikük felállt, és bocsánatot kért a város nevében. Én csak legyintettem, mintha mi sem történt volna, egy óra múlva a találkozó további zökkenők nélkül befejeződött.

(Az öregúr később is hallatott magáról. 2009 őszén bement a szegedi Virág cukrászdába, ahol Székhelyi József színművész tartott előadóestet, és kiabálni kezdett:

– Miért egy zsidó mondja el ezeket a szép verseket? Nem találtak egy derék magyar embert?

Csak nehezen lehetett eltávolítani a teremből. Egy újság beszámolója szerint ez a mintaszerű honpolgár valaha az ÁVH-nál szolgált, az édesapja keretlegény volt, nagyobbik fia pedig tagja a Magyar Gárdának.

Nem tudni, a provokátor tisztában volt-e vele, hogy a félbeszakított verset is egy zsidó költő, Faludy György írta.)

Még azon este egy másik jelzésből is módomban állt felmérni, hogy milyen helyet foglalhatok el a város irodalmi érdeklődésű, elsősorban értelmiségiekből és

egyetemistákból álló közönségének szemében. Aznapra még egy író-olvasó találkozót szerveztek; egy divatos szerző jött le Szegedre, ő persze nem egy utcai sátorban, hanem a reprezentatív Megyei Könyvtárban olvasott fel a műveiből. Tudomásul vettem, hogy az én hallgatóságom soraiból is többen át kívánnak menni oda, nem akartam feltartani őket, elköszöntem, és kigyalogoltam a pályaudvarra.

Hétvége lévén a kora esti időpontban a kioszkok már bezártak, csak egy árva büfé tartott még nyitva. Mindenképpen inni szerettem volna valamilyen szeszt, bort kértem, de kimértet nem szolgáltak ki, vettem egy egész hétdecis üveggel, és behúzódtam vele a Budapest felé induló vonat egyik üres kupéjába. Bicska vagy más nyitóeszköz hiányában csak úgy a mutatóujjammal nyomtam be a dxigót (hasonló emlékeim nyomán ezt a módszert „bányász dugóhúzásnak" neveztem el magamban), és ittam egy hosszú kortyot.

Magamra maradva többé nem kellett fölényes mosolyt, illetve annak látszó grimaszt erőltetni az arcomra, lelazíthattam, az ital is kezdett dolgozni bennem, végiggondoltam a történteket. Valójában most fogtam fel, hogy patkánynak neveztek egy magyar város főterén, és senki sem állt ki a védelmemben.

Beláttam, hogy csak az történt, amire előre is számítani lehetett. Ez az ország soha nem hordozta a tenyerén a baloldali írókat, még a nálam jóval tehetségesebbeket sem. József Attila a nyomortól megtörve a vonat kerekei alatt végezte, a prózaíró Nagy Lajost a mellőzés súlyos neuraszténiába kergette. Közelebbi, kortársi példát is láttam. Nemzedékem egyik legnagyobb költője, Ladányi Mihály koldusszegényen egy falusi viskóban halt meg, holttestét állítólag megrágták a kóbor macskák. Emlékezete is felszívódott, az újabb olvasónemzedék Ladányinak már a nevét sem ismeri.

Néhány éve többszöri kérésemre a kiadóm megjelentetett egy verseiből összeválogatott kötetet; az ezer példányból talán még kétszáz sem fogyott el.

Az ő sorsukhoz viszonyítva én még aránylag jól jártam: az írásaim megjelennek, magamnak és családomnak jut tisztességes megélhetés. A hivatalos közvélemény és a sajtó negligál ugyan, de az át nem vett díjakért, a háttérbe szorítottságért mindig is kárpótolt az emberek felém irányuló rokonszenve. Bármerre is jártam, nehéz volt úgy végigmennem az utcán, hogy valaki ne állítson meg, és néhány jó szót intézzen hozzám. Még az átlagos jobboldaliak is tiszteltek; egy fideszes beállítottságú pincér egyszer nem fogadott el tőlem borravalót (ritkáiiak mondható jelenség vendéglátói körökben!), és azt mondta: én vagyok az egyetlen ember, akit irigyel a baloldaltól.

Közben lassan besötétedett, a vonat elindult Szegedről Budapest felé, de továbbra is egyedül üldögéltem a fülkében. Újra és újra meghúztam a borosüveget, egy mondat keringett az italtól eltompuló agyamban, melyet valaha még a Szentírásban olvastam:

„ …Bocsáss el engem, Uram, mint ahogy elbocsátottad egykoron szolgádat, az agg Simeont…"

Fáradtság és üresség érzete fogott el, szívemből kívántam, hogy egyszer s mindenkorra befejezzem ezt az ötven éve tartó küszködést a nyomorultak, kizsákmányoltak, a kisebbséghez tartozók nevében, a hatalom birtokosai, a többségiek, a tehetősek ellen. A pusztuló Komlót védtem a minden anyagi forrást magához ragadó Pécs ellen, a leépülő vasutat a közlekedési koncepcióval szemben, felvállaltam az Őrség panaszát, nem tagadtam meg kommunista és zsidó voltomat egy mindig is jobbfelé hajló országban. Sohasem engedtem meg magamnak, hogy a fölényben

levő erők besorolhassanak maguk közé, és nem vonultam el az ütközetek színhelyéről.

Ha most kétségek között is vívódtam, a szívem mélyén tudtam, hogy nem térhetek le az eddig követett utániról, nem állhatok oda az emberek elé: „pardon, eddig tartott, hogy a nevetekben szóljak, szép volt, jó volt, de elég volt, ezután csinálja valaki más. Nagy példaképeim sem retirálhattak, mikor végképp magukra maradtak harcaikban, és a győzelem reményének az utolsó sugara is kihunyt. Tovább kell mennem, bármiről is kell lemondanom, bármilyen bajok is várjanak, bármilyen messze is távolodik tőlem a dicsőség és siker. Az ember nem igényelheti egyszerre a harminc ezüstpénzt és a töviskoszorút."

Néhány nap elteltével lehiggadtam, rendeződtek a gondolataim. Fel tudtam mérni munkám távlatait, beláttam, még egyszer aligha fogom elérni a Kádár János-életrajzom szintjét, nem pusztán amiatt, hogy a múló idővel az erő is fogyatkozik, sokkal inkább azért, mert nincs olyan téma a tarsolyomban, mely hasonló mértékben lelkesítene. Többé már nem születnek bennem képzeleti műfajokba: novellákba, regényekbe kívánkozó ötletek, mindent megírtam már, amit fontosnak véltem, új ösztönzést csak maga a valóság adhat. Nem maradt más választás, mint hogy hosszú évek után visszatérjek a riporthoz.

– De miről szóljon? – kérdeztem magamtól.

Az asztalfiókomban általában őrizgettem néhány cédulát, ezekre olyan terveket jegyeztem fel, melyekkel annak idején szívesen foglalkoztam volna, de politikai tiltások vagy más akadályok miatt nem valósíthattam meg. Most, ötletet keresve, előszedtem őket.

Még az 1970-es években hallottam, hogy egy képző-művészeti középiskola végzős osztályának tanulói közül

heten is egy papi szemináriumba jelentkeztek hallgatónak. Érdekelt az ügy háttere, valami összefüggést sejtettem bizonyos művészi törekvések és az istenfogalom között. A téma kutatásához akkoriban az Egyházügyi Hivatal engedélye kellett, megkerestem a vezetőjét, Miklós Imre államtitkárt, aki nyomatékosan figyelmeztetett, hogy ne foglalkozzak ezzel az üggyel, ellentmondásra nem volt mód.

Később, Orbán Viktor és Torgyán József országlása idején a magyar igazságszolgáltatás, pontosabban a bíróságok helyzetét szerettem volna feltérképezni, de a jobboldali vezetés elutasította ezt a próbálkozásomat.

Ezek a témák az adott időpontra már elveszítették az aktualitásukat, én pedig az irántuk való érdeklődésemet, de addig kutatgattam a céduláim között, míg végül mégiscsak felmerült egy használhatónak tűnő motívum.

Az 1970-es évek elején indult el a „Magyarország felfedezése" elnevezésű riportkönyv-sorozat, a szerkesztőbizottság engem is felkért részvételre. Magam választhattam ki megírandó művem témáját, az Ormánságot jelöltem meg. Ez a Baranya megyei tájegység a rajta fekvő 40-50 faluval már a második világháború előtti években is emlékezetes kutatási területe volt a magyar tényfeltáró irodalomnak. Kodolányi János, Móricz Zsigmond, de még Bajcsy-Zsilinszky Endre is hallatta a hangját ebben a tárgyban. A vizsgálódók beszámoltak az „egyke" kialakulásáról, az „angyalcsinálókról", az elnéptelenedett falvakról. Az 1930-es évek elején Besence község hírneve a fél Európában elterjedt, mert a népszaporulati mutatója 0,06 százalékra esett vissza, elsők között jelezve a kontinens elnéptelenedésének veszélyét.

Érdekelt, hogy a felszabadulást követő évek milyen változásokat hoztak az Ormánság életében. Beadtam a pályázatomat, de a sorozat szerkesztői arra kértek:

álljak el a szándékomtól, mert László Gyula (nem a neves történészről, a „kettős honfoglalás" elméletének megalapozójáról van szó, hanem egy azonos nevű néprajzos szakíróról, az Irodalmi Alap akkori igazgatójáról) szintén bejelentette az igényét erre a témára. Mellette szólt, hogy az Ormánság szülötte, állandó kapcsolatot tart fenn az ott élőkkel. Minden vita nélkül visszaléptem, és helyette Komlót, a bányászvárost választottam. Utána sokáig figyeltem a megjelenő művek jegyzékét, a könyvesboltok kirakatát, de nem láttam László Gyulának az Ormánságról készített monográfiáját, valószínűleg azért, mert nem írta meg. Azóta már tizenöt-húsz év is eltelt, és a szerző (ha az adott esetben jogosult ez a megjelölés) már réges-rég meghalt.

Bennem akkor támadt fel újra az érdeklődés, mikor az újságokban arról olvastam, hogy az Ormánság az egész ország legszegényebb vidékei közé tartozik – erről egy alkalommal személyes tapasztalatokat is szerezhettem. 2002-ben a mentőkről írtam riportot, ennek során Baranyába is eljutottam. Pécsen, a megyeszékhelyen megkérdezték, hogy melyik vidéki állomásukat szeretném megnézni; Sellyét választottam – ez az egész Ormánság egyetlen városi rangú települése. Így írtam le akkori tapasztalataimat:

„ …Ahogy elhagyjuk Pécs környékét, hamar eloszlik a »gazdag Dunántúl« illúziója. Amennyire az autó ablakából kitekintve megállapítható, a kiöregedett falvakban mindenütt túlsúlyba jutott a cigány lakosság. Megváltozott a helységek összképe, a mozgások ritmusa; a járókelők ráérősen, szélesen gesztikulálva sétálnak az utcán, rengeteg a félig vagy egészen meztelen, barna bőrű kisgyerek. A házak előtti kertek kiégtek az árnyékszék hiányában ott elvégzett vizelésektől. Hátul egy-egy roncsszámba menő autó áll,

mellettük rég széthullott mezőgazdasági gépek rozsdálló alkatrészei halmozódnak – feltehetőleg szétvágják őket, és elviszik a fémgyűjtő telepekre. Az országutat embermagasságúra megnőtt burján szegélyezi, alig látni megművelt földet, idén sem szántottak.

– A házak eladhatatlanok – mondja a kísérőm az építési költség feléért kelnek el, vagy még annyit sem adnak érte. Nemcsak itt telepedtek meg cigányok, hanem Baranyában mindenfelé: Gyöngyfán, Aranyosgadányban, Kóróson már övék a többség, Alsószentmárton pedig színtiszta cigány falu…

Sellyére beérve a városbeli változásokról kérdezősködök, lemondó legyintés a válasz:

– Itt valaha egy építőipari KTSZ működött több száz alkalmazottal, vegyi üzem, sajtgyár, varroda, mezőgazdasági termelőszövetkezetek – minden tevékenység megszűnt, vagy a töredékére esett vissza. A sellyei munkanélküliség 35 százalék körül jár, Gilvánfán és más kis ormánsági falvakban pedig a százat is megközelíti. A cigányfalvak lakói szinte csak a segélyből élnek, külön pénzhez legföljebb úgy juthatnak, ha leszedik az alumínium jelzőtáblákat, lelopják a vasúti kábeleket, az erdőből fát hordanak haza és eladják…

Visszafelé tartva a sofőr más útvonalat választ, hogy többet lássak a környékből. A táj itt is hasonló képet mutat: hatalmas, felszántatlan, gaztól felvert táblák látszanak, eredetileg még a termelőszövetkezetek alakították ki, a felhagyott dinnyeföldeken szomorú emlékeztetőül kint maradtak a szétfoszlott nejlonfóliák, csak az út mentén bólogat néhány tő, véletlenül behullott kukorica.

Drávátokon áthaladva kiderül, hogy felszámolták a községet érintő vasútvonalat. Állomásfőnök, vagy akár forgalmista már régebben sem teljesített itt szolgálatot – a megállást úgy hajtották végre, hogy a vonat lefékezett

a közúti átjáró előtt, a kalauz leszállt és leengedte a sorompót, megvárta, amíg a szerelvény túlhalad az állomáson, akkor feltekerte a »kútágast« és visszakapaszkodott. Ez sincs többé, maradt a drága és kényelmetlen autóbusz.

Itt is mezítlábas cigánygyerekek bámulják meg a kocsinkat, némely felnőttön sincs cipő, ruháik is lehordottak, szakadtak.

– Milyenek a higiéniai viszonyok?

– Ahogy elköltöztek vagy kihaltak a régi lakosok, úgy jöttek be a falvakba a horvátok, a hajléktalanok, a cigányok az erdőkből, a putrikból. Olyan emberek, akik ahhoz szoktak, hogy a vérző sebeiket a kutyával nyalassák »tisztára«. Kádár próbált segíteni rajtuk, de nem tudták behozni a két-háromszáz éves életformabeli lemaradást. Sok a beteg köztük, főleg a szív- és idegbajos.

– Maguknak, mentőknek nehéz velük hangot találni?

– Nem könnyű. Ha kimegyünk egy esethez a »péró«-ba, és lezárjuk az autónkat, akkor csak úgy röpködnek a sértések: azt képzelitek, hogy mi lopunk tőletek? Ha meg nyitva hagyjuk az ajtót, akkor csakugyan lopnak. Egy cigánytelepen »megvirtoltak« egy több millió forintos defibrillátort. A főorvosunk szólt a vajdának, két nap múlva visszahozták…"

Az Ormánság ügye néha a nagy nyilvánosság előtt is felmerült. Egy főleg liberális politikusokból és művészekből összeállt csoportosulás egyszer látványos rendezvényt szervezett. Festők-grafikusok a képeiket, vázlataikat, az írók és költők pedig a könyveiket, kéziratait bocsátották árverésre. A befolyó összegből krumplit kívántak venni, amit szándékaik szerint eljuttattak volna a fentebb már említett Gilvánfára, az Ormánság egyik legszegényebb falujába. Nem tudom, mennyi pénz jött össze, de érezhetőleg nem is ez volt a

legfontosabb, az egész akcióból csak úgy áradt a presztízsszerzés, az önmutogatás szándéka, a gilvánfaiak a nyomorukban is voltak annyira önérzetesek, hogy visszautasították ezt a lealázó alamizsnát. A krumplit végül is valamelyik borsodi faluba küldték el.

A hasonló esetekről értesülve mindig feltámadt bennem a kísértés, hogy megírjam az Ormánságot bemutató riportkönyvet, de egyetlen hivatal vagy társaság sem keresett meg ilyen kéréssel. Sokáig tartott, amíg rászántam magam, hogy hívatlanul is megpróbálkozzam. Egy riporter számára eleve hátrányos „leosztás"-t jelent, ha ő ajánlja saját magát, ebből a kiinduló alapállásból túl sok támogatást, segítséget nem remélhet. „A maga dolga, csinálja, ahogy tudja" – mondhatják neki vállvonogatva.

Egy próbát mindenképpen megér – döntöttem el magamban. 2007 júniusában lementem az Ormánsági Napok sellyei rendezvényére, itt találkoztam Nagy Attilával, a város frissen megválasztott fiatal polgármesterével. Ő nem ismerte ugyan írói munkásságomat, de szívélyesen fogadott, és leült velem beszélgetni.

Óvatosan megpendítettem, hogy írnék egy könyvet az Ormánságról – később kiderült, hogy az utolsó húszhuszonöt évben ezzel senki sem kísérletezett –, és e célból eltol fenék itt néhány hónapot. A polgármester – maga is ormánsági születésű – nem utasított el, de mint tisztségében még tapasztalatlan ember, nem tudta megítélni, hogy miképp kell reagálnia erre az ajánlatra. A körülmények szerencsés összejátszása folytán a következő vasárnap egy másik ormánsági helységben, Vajszlón hasonló ünnepséget tartottak, és Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke – maga is Baranya megyei országgyűlési képviselő – megígérte, hogy tiszteletét

teszi ezen az összejövetelen. Nagy Attilával együtt úgy gondoltuk, hogy itt majd megkeressük, és mint az egyik legfőbb illetékestől, kikérjük az üggyel kapcsolatos véleményét.

Nem minden aggodalom nélkül vártam a találkozót a Parlament akkori elnöknőjével. Feltételeztem, hogy Szili Katalin ismeri pártjával, az MSZP-vel kapcsolatos elutasító álláspontomat, és ez kevés bizalmat kelthet irányomban. Megkönnyebbültem, mikor a találkozásunknál barátságos mosollyal üdvözölt.

Leültünk az ünnepség színhelyéül szolgáló iskola előcsarnokában, és előadtam a tervemet. Az elnökasszony fontosnak ítélte, hogy megszülessen egy Ormánságról szóló könyv. Segítséget ígért, az ügyek intézésére ott helyben mozgósította kancelláriájának veze-tőjét. A hivatalnok megígérte, hogy egy hét múlva jelentkezik nálam, csak azért nem hamarabb, mivel a kulturális ügyeket felügyelő Hiller Istvánnal is meg kell tárgyalnia.

A megbeszélt időpontban nem keresett meg, nekem kellett kinyomoznom, hol érhetem el, csak a sokadik telefonos próbálkozásra sikerült megtalálnom. A kancellária vezetője közölte velem, hogy sajnos semmit sem tehet a tervezett könyv megvalósításáért, az okokat nem részletezte bővebben.

Nem fordulhattam újra Szili Katalinhoz – akár tudott a történtekről, akár nem –, egy ilyen lépés már meghaladta volna az önérzetem által meghúzott határokat. Ösztöndíjra vagy más anyagi segítségre eleve nem számítottam, de valamilyen hivatalos ajánlólevélre szükségem lett volna. Nem önmagam fontosságát kívántam hangsúlyozni vele, egyszerűen arról volt szó, hogy ha azt akarom, hogy a jövendő riportalanyaim hajlandók legyenek megszólalni, le kell venni vállukról a személyes felelősségük terhét. Fel kell mutatnom

valamely magas állású személyiség jóváhagyását, melyre ők egy esetleges felelősségre vonásnál hivatkozhatnak majd.

Úgy gondoltam, hogy az adott témában a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium látszik a legilletékesebbnek, már csak az Ormánság alapvető agrárjellege miatt is. Külön előnynek tűnt, hogy félig-meddig baráti kapcsolatban álltam a minisztérium sajtófőnökével. Felkerestem az illetőt, és megkértem: intézze el, hogy Gráf József miniszter fogadjon. A hivatalnok átölelte a vállamat, és megígérte, hogy megszervezi ezt a találkozást. A későbbiek ismeretében biztosra veszem, hogy egy lépést sem tett, nem tartozik abba a típusba, mely a kockázatnak akár az eshetőségét is vállalná. Feltételezhette, hogy a könyv körül majd konfliktus alakul ki, és ebből eleve ki akarta vonni magát. (Több reményt táplálnék egész Magyarország jövőjét illetőleg, ha a megkeresett hivatalnokok ilyenkor nyíltan kijelentenék:

– Ne haragudj, de nem akarom rontani a presztízsemet miattad!)

A véletlen azonban ezúttal a kezemre játszott. A „Napkelte" stúdiójában összefutottam magával a miniszterrel, előadtam neki a tervemet, és ő alig néhány nappal később fogadott egy megbeszélésre. Gráf maga is kötődött a Dél-Dunántúlhoz, valaha a szigetvári városi pártbizottság titkára volt, majd a szabad-szentkirályi szövetkezetei irányította. Megértéssel fogadta a kérésemet, rám bízta, hogy írjak egy, a céljaimnak megfelelő papírt, ő hajlandó szignálni.

A találkozó után átmentem a sajtóosztályra, hogy megfogalmazzuk és legépeljük a levelet. A sajtófőnök szerénykedő mosollyal éreztette velem: a siker annak köszönhető, hogy ő latba vetette személyes befolyását. A kész fogalmazványt otthagytam nála, megígérte, hogy

egy-két napon belül aláíratja, és eljuttatja hozzám. Több mint egy év telt el azóta, de többé nem jelentkezett, pedig legalább hússzor hagytam üzenetet a telefonrögzítőjén.

Én közben tettem a dolgomat, megállapodtam Nagy Attila polgármesterrel, hogy szeptember 18-án utazom le Sellyére. Az indulás előtti napon még mindig nem volt a kezemben a miniszter által aláírt támogató levél. Jobb meggyőződésem ellenére még egyszer felhívtam a sajtófőnököt a hivatalában. Munkatársai – hangjukban kevés meggyőződéssel – közölték, hogy épp átment a Parlamentbe, ahol nem lehet utolérni őt. Letettem a kagylót, és eldöntöttem, hogy nem várok többé semmiféle hivatalos gesztusra. Két órával később telefonáltak és értesítettek, hogy Gráf aláírta a kért papírt – meg vagyok győződve, hogy a késedelem addig sem rajta múlott fáradjak be érte a minisztériumba, ahol a titkárságon tüstént kézhez is kaptam. (A későbbiek során kiderült, hogy kár volt ennyire forszíroznom a papír megszerzését, az Ormánságban eltöltött nyolc hónap alatt összesen kétszer kellett felmutatnom, akkor sem fontos ügyekben.)

Az esti pécsi gyorsvonat még alig gördült ki a Keleti pályaudvarról, mikor már a szívem mélyéből megbántam, hogy belekezdtem ebbe a munkába.

Energiáimat addig lefoglalta a küzdelem, melyet azért kellett folytatnom, hogy egyáltalán nekikezdhessek a riportnak. Mint említettem, meg kellett szereznem a támogató levelet, gondoskodnom kellett az ormánsági elhelyezkedésemről, módot találnom, hogy megoldjam a lenti mozgásomat – naponta 15-20 kilométert kellett bejárnom. Mivel az idő már szeptember vége felé járt, esőkabátot, gumicsizmát kellett vennem, és még sorolhatnám a felkészüléssel járó teendőket. Csak most,

hogy a vonaton ülve már túlestem mindezen, jutott erőm, hogy alapjaiban is végiggondoljam, mire vállalkoztam.

Beláttam, hogy mint életemben már annyiszor, most is beugrottam az illúzióimnak. Nem titkolhattam el magam előtt, hogy erő- és idegi tartalékaim már kimerültek az írás folyamatos robotjában. Az utolsó években egyetlen hétnyi pihenőt sem engedélyeztem magamnak, nyaralni utoljára 2002-ben mentem, akkor sem szabad elhatározásomból; „Az ifjú gárda" című színdarabom bemutatójára készültünk, és a rendező megkért, hogy ne járjak be a színházba, mert a jelenlétemmel csak zavarnám a színészeket – akkor egy „last minute" utazással lementem egy hétre a spanyol tengerpartra. Egyébként ki sem látszottam a munkából; csak a legutolsó években megírtam a Kádár János-monográfiát, az önéletrajzom kilenc kötetét, kisregényeket, emellett apróbb irodalmi segédmunkákat is végeztem. S most megint fejest ugrok a sötét ismeretlenbe – majd egy évet töltök el kétszáz kilométerre az otthonomtól.

Helyemben minden épeszű ember leemelte volna a bőröndjét a csomagtartó polcról, és már Kelenföldön leszállt volna, igyekezvén elfelejteni gondolatainak ezt a kisiklását, és ha némi szégyenkezéssel is, de hazatér. Tudtam azonban, hogy feltámadó félelmeim, szervezetem minden tiltakozása dacára ezt nem tehetem meg. Nem változtathatom meg azt az elhatározásomat, melyet kikínlódtam magamban. Csak addig tudom egyben tartani a lelkemet és megőrizni hitelemet az emberek előtt, amíg felvállalom és végrehajtom az erőmet meghaladó feladatokat is. A majdnem lehetetlennel való birkózás ugyanakkor egy különös energiát kölcsönöz, eszembe jutott egy közmondás, melyet valaha még „nagy tanítónk", Rákosi

Mátyás idézett egyik beszédében: „Az akasztott embert támogatja a kötél" – ebben az egyben én is bízhattam. Aztán végül is ülve maradtam, és szám szélét elhúzva néztem vissza az elmaradó kelenföldi állomásra.

Sellyén a helyi strandfürdő egyik vendégszobájában szállásoltak el – kielégítő körülmények között, színes televízióval, hűtőszekrénnyel, fürdőszobával ellátott lakrészben, az ellátásomról természetesen magamnak kellett gondoskodnom. Főtt ételt ritkán ettem, Sellyén egyetlen olyan vendéglő sem működik, ahol meleg-konyhát tartanának, ahhoz pedig nem szoktam hozzá, hogy én álljak neki kotyvasztani magamnak. Maradt az idegenben megszokott menü: reggelre dobozos tej, napközben-este pedig felvágott, sajt, lekvár kenyérrel, péksüteménnyel. Ehhez járult még – mit tagadjam – a normál adagomnál több sör és bor.

Heti átlagban öt napot tartózkodtam lent. Napi időbeosztásom hamarosan kialakult: reggel nyolcra jött értem Csaba, a mellém adott kísérő, egy épp akkoriban megszüntetett falusi általános iskola állás nélkül maradt igazgatója. Kocsijával kifuvarozott az aznapra kiválasztott helyszínekre. Egy alkalomra egy-két falut jártam be, régi naptáramból mutatóban kikeresek egy-egy napra szóló programot: „január 10.: Vejti", „február 20.: Magyartelek, Kisasszonyfa." Általában délután négy-öt óra körül végeztem, akkor telefonáltam Csabának, értem jött a kocsijával, és visszavitt Sellyére. „Tollászkodtam", pihentem egy keveset, aztán következett a második forduló: feljött a szállásomra két-három helybeli notabilitás, a környéken működő szakember, elbeszélgettünk a munkájukról, többnyire írásbeli anyagokat is kaptam tőlük. Távozásuk után még megnéztem a televíziós híradót, és lefeküdtem.

Ritkán tudtam három-négy óránál többet aludni. Éjfél után kettőkor-háromkor felébredtem, úgy éreztem:

kiszállt az álom a szememből. Eltöprengtem: most mihez kezdjek, igyák egy sört, hátha elnehezedik tőle a fejem, vagy üljek le dolgozni az íróműhelynek kinevezett ebédlőasztal mellé? Általában azt az összetett megoldást választottam, hogy felbontottam egy üveg sört, időnként belekortyoltam., közben írogattam. Ilyenkor meglepően jól haladtam az írással, háromnégy oldal is összejött egy fél éjszaka, a tollat csak akkor tettem le, mikor már készülődnöm kellett a soros napi munkára.

A 45-50 ormánsági faluból harminc-harmincötöt jártam be, szinte mindenütt azonos tapasztalatokat szereztem. A magas munkanélküliségi rátán kívül a népesség elvándorlása és a megmaradt lakosság elöregedése, az eluralkodó anyagi nélkülözés megoldhatatlan problémát jelentett, mind nyomasztóbbá váltak a magyar-cigány együttéléssel kapcsolatos konfliktusok is.

Kissé bővebben áttekintve a gondokat, konstatálnom kellett, hogy a termelőszövetkezetek feloszlatását követő kárpótlásnál már eleve reménytelenné vált a parasztok nagy tömegének helyzete. A jobb földeket és a mezőgazdasági gépeket a téeszek korábbi vezetőrétege és az idegenből érkezett vállalkozók – köztük fehérvári ügyvédek, más megyékben fungáló tőkések, egykori emigráns arisztokraták – kaparintották meg. Néhol a falu egész határa egy-két család kezébe került, nem mentek ritkaságszámba a 800-1000 hektáros magánerdőbirtokok és a hat-hétezer hektár szántóföldde rendelkező privát gazdaságok sem. A hat-hét hektáron gazdálkodó paraszti réteg nem tudott megélni a földje hozamából, vagy a csődbe jutott, felszámolódott állattenyésztésből. Ők különböző segélyekből, esetleges alkalmi munkákból tartották fenn magukat, vagy áttelepedtek Pécsre, Szigetvárra, Dombóvárra, Ezekben a városokban valóságos utcasorok

alakultak ki az egykori ormánságbeliek újonnan felhúzott házaiból.

A kibontakozó zsákmányszerző harcokban az Ormánságban fungáló papok közül igen sokan nem a védtelen vesztesek oldalára álltak, hanem ők is megpróbálták kihasítani a maguk részét az elérhető anyagi javakból. Nemcsak tekintélyüket rongáló gazdasági akciókat bonyolítottak le, de felhasználták az egyházi méltóságukból fakadó lehetséges előnyöket is.

– Mónoson meghalt egy ember, de a papjuk nem volt hajlandó végigcsinálni a szertartást, mert a szerencsétlen halott családjának negyvenezer forintos egyházfenntartási járulék hátraléka volt. Ott a nyitott sír előtt kellett összeszedni a pénzt a gyászolóktól, hogy eltemesse a megboldogultat – mesélték egy helyütt.

Egy másik faluban az addig állami fenntartású iskolát a református egyház igyekezett a saját irányítása alá vonni, a pap a saját feleségét próbálta igazgatónak kineveztetni.

Igen sok kifogás merült fel a lelkészek megosztó jellegű magatartása ellen is:

– Karácsonykor az egész falu együtt ünnepelt ökumenikus szellemben – mondták Kemsén a református templomba bejöttek a katolikusok is, megnézték azt a kis műsort, amit a gyerekek összeállítottak. Ezt a következő évben már nem tudtuk megismételni, mert a református pap megsértődött, hogy mindenkit beengedünk. Figyelmeztettük: ezzel csak annyit ér el, hogy elidegeníti magától a nyáját. A következő karácsonykor is ő jött ki, hogy megtartsa az istentiszteletet, de egyetlen embert sem talált a templomban, csak az üres falaknak prédikálhatott volna.

Bár egy riporter számára minden alany egyformán fontos kell legyen, hiszen nem tudhatja, hogy kitől milyen ismereteket szerezhet, egy esetben igyekeztem

felmenteni magam eme kötelességem alól. Egy fiatal katolikus papról volt szó, akiről a faluban az a hír terjengett, hogy napi egy liter pálinkát iszik meg. Alkoholmámorában előfordult, hogy egy temetésre strandpapucsot vett fel, máskor beszéde közben lábát a sírhalmon nyugtatta Élesen jobboldali felfogást képviselt, egyik gyászbeszédét így kezdte:

– Ez nem egy öszödi beszéd lesz! – mondta Gyurcsány Ferenc ismeretes szónoklatára utalva.

Szerettem volna kihagyni a vele való találkozást, enélkül is elégséges anyag állt már a rendelkezésemre, de Csaba, a kísérőm, erőnek erejével rábeszélt. Korábban érkeztünk a parókiára, az atya még hittanórát tartott a belső szobában, így az előtérben telepedtünk le. A helyiség asztalára egy könyv volt kikészítve, Kornis Mihály Kádár Jánost támadó műve, ez a gesztus nem lehetett véletlen, a házigazda nyilvánvalóan így kívánta értésemre adni, hogy nem ért egyet az én Kádár-életrajzommal. Nem vettem a szívemre, természetesnek találtam jogát, hogy tetszés szerinti véleményt alakíthasson ki.

Bent véget ért a hittanóra, felálltam, hogy üdvözöljem a papot, a szemén úgy láttam, hogy már magához vette szokásos napi alkoholadagját, arcára ingerültség ült ki, hogy oldjam a helyzetet, egy véleményem szerint ártatlan tréfát próbáltam elsütni:

– Isten hozta! Érezze magát otthon!

A pap indulatosan reagált:

– Maga úgy üdvözöl, mintha házigazda lenne itt?

– Én csak viccelni próbáltam. Elnézést kérek.

– Ebben a házban én vagyok az úr, és kikérek magamnak minden kötekedést.

– Nem akartam megbántani, de azt hiszem, ilyen hangulati alapállásból kiindulva nem érdemes

belemennünk egy beszélgetésbe. Bocsásson meg, hogy az idejét raboltam.

Meghajoltam és elindultam kifelé, Csaba hiába próbált visszatartani. A kertbe kiérve a pap fejéből is kiszállt az indulat gőze:

– Esetleg talán szót érthetünk – ajánlotta fel.

De akkor már nem voltam hajlandó visszafordulni, még annyit hallottam, hogy a „majdnem házigazdám" a Magyar Szocialista Pártot kezdi becsmérelni. Nem tudhatta, hogy hasonló kijelentésekkel nekem igen kevés fájdalmat lehet okozni. Néhány héttel később arról értesültem, hogy a pap meghalt egy hirtelen szívrohamban.

Az amúgy is gyér helyi ipar szinte teljesen felszámolódott, lakat került a gyárak kapujára, és még az üzemterületüket sem tudták eladni. Ezrek és ezrek váltak munkanélkülivé, foglalkoztatási esélyt gyakorlatilag csak egy pécsi illetőségű, finn tulajdonba tartozó cég, az Elcoteq nyújtott, a környékről beszállított hét-nyolcezer baranyai nőnek és férfinak. Az üzemet többször is végigjártam, és úgy tapasztaltam, hogy az emberek példátlanul nehéz körülmények között dolgoznak. Már maga a munkaidő-beosztás is elborzasztott: a dolgozóknak két egymást követő napon 12 órás műszakot kellett teljesíteni, ehhez még hozzá kell vennünk az oda-vissza utazáshoz szükséges két-három órát, tehát a foglalkoztatottak 14-15 órás távollétre kényszerültek, ehhez jöhettek még a kertben végzendő teendők és az esetleg megmaradt háziállatokkal való foglalkozás. A két „durchmars" után jött egy huszonnégy órás pihenő. Ez a ritmus tapasztalataim szerint előbb-utóbb egészségromláshoz vezetett.

Ami a cigányság nyomorát illeti, legélesebb formában – a „krumpliadományozási ügyben" már említett – Gilvánfán mutatkozott meg. Az itteni lakosoktól – a többi ormánsági faluhoz hasonlóan – elvették az addig különféle közös tulajdonba betagolt földjeiket, kívülállók kezére kerültek. Ipari létesítményekkel nem rendelkeztek, csak az Elcoteqhoz jártak be néhányan dolgozni, a munkanélküliség a 90 százalékot is meghaladta. Egy felmérés szerint Gilvánfa a 2007. évben Magyarország tíz legszegényebb települése közé tartozott, ha jól emlékszem, hátulról számítva a harmadik helyet foglalta el. A fokozódó nyomorban megingott a közbiztonság, elszaporodtak a bűnesetek, akadt olyan hónap, hogy negyvenkét betörés történt a faluban, az erdőket is sorozatos falopások ritkították.

Bár el akartam kerülni a szenzációhajhászás gyanúját, mindenképpen el kellett látogatnom Gilvánfára. Először inkább csak ismerkedés gyanánt kísértem el egy soros ellenőrzést végző rendőrtisztet, de az ő jelenlétében – lévén hatósági személy – nem alakulhattak ki nyílt és elfogulatlan beszélgetések a helybeliekkel. Meg kell ismételnem a látogatást, úgy tartottam megfelelőnek, ha ez alkalommal velem tart egy tekintélyes cigány vezető is. Tanácsadóim a Pécsen működő cigány önkormányzat egyik irányítóját, dr. Kosztics Pál jogászt ajánlották, ő készségesen elfogadta a felkérésemet. Kivonatosan idézek a látogatásról készített feljegyzéseimből:

„…Én értem ki hamarabb Gilvánfára, a faluházban Orsós József polgármester fogadott. A beszélgetés során valóságos patakokban tört ki belőle az indulat. Először egy nemrégiben lezajlott hévízi kirándulásról számolt be. Ez a gazdag dunántúli település mintegy emberbaráti gesztusból meghívta egy látogatásra a gilvánfaiakat, akik közül sokan még a Hévízhez közel fekvő Balatont

sem látták. Gilvánfa apraja-nagyja felkerekedett, de a helyszínre érkezve tapasztalniuk kellett, hogy az egész meghívás nem több látványos önmutogató gesztusnál, valódi barátság és segítő szándék nem áll mögötte.

A látogatást az zárta le, hogy a hévízi polgármester megbízottja útján ezerforintos bankjegyeket osztogatott a gilvánfai gyerekeknek. Mikor a pénzköteg már fogytán volt, a megbízott újabb ezreseket kért a hévízi első embertől, aki – nem tudván, hogy az eseményt közvetítő televízió mikrofonja be van kapcsolva és adja minden szavát –, annyit válaszolt:

– A faszomat!

Ezt egy egész ország hallotta, sértések és gúnyolódások lavináját indította el. Alig csillapodott le ez a botrány, mikor ma reggel, látogatásom idején egy újabb provokáció történt. Orsós polgármester dühösen mutat egy frissen érkezett levelet. A boríték felső sarkában feladóként »Nagy Imre« van feltüntetve – nem ez az első eset, hogy az 1956-os felkelés miniszterelnökének neve mögé bújva szégyenteljes akciót követnek el. Nehezen szánom rá magam, hogy idézzem a levél szövegét, de nem áll módomban érzékenykedni, fontosnak tartom, hogy az emberek megismerjék a szélsőjobb megnyilvánulásainak stílusát és szellemi színvonalát:

»Tisztelt Büntetett Előéletű Polgármester!
Nem túl régen volt a televízióban Önökről szó, és azóta sem tudom – sőt már régóta foglalkoztat a dolog –, hová jut ez a szemét kormány vezetésével és a cigányság pártolásával ez az ország?

Az utóbbi években sorozatosan olyan intézkedéseket hoztak, aminek hatására mint a patkány, úgy szaporodtok, mert ebből és a lopásból éltek büdös cigányok. Nem látják ezek, akik a törvényeket hozzák,

hogy csak szigorúbb büntetéssel és a szaporodásotok drasztikus csökkentésével kell ezt a folyamatot megállítani. Ha így haladunk, 30-50 év múlva többen lesztek, mint a magyarok, sajnos, és akkor ki fogja ezt az országot eltartani, mert ti nem, mert csak a markotokat tartjátok, de semmit sem tesztek le az asztalra!

Sajnos a Magyar Gárda sem tud veletek szemben tenni semmit, mert az idióta vezetők nem adnak a kezükbe hatalmat és eszközt.

Azt javaslom a település és az egész cigányság szaporodásának visszaszorítására, hogy a fizetéseden és az összes jövedelmeden minden nemzőképes cigányembert miskároltass, minden fogantatásra képes némbernek fogalmazásgátlót vegyél. Ezt egyébként az egész országban be kellene vezetni, mert másképp nem lehet megfékezni a túlszaporodásotokat.

Őszinte tisztelettel egy a sok közül a jövőért aggódó állampolgár!

A szemét ombudsmanotok is, ha körbe volna véve cigányokkal, másképp beszélne!«

Orsós felháborodva mutatja a tenyerét:

– Ezek a fekete kezek még sohasem nyúltak a máséhoz. Negyvennyolc éves koromra annyit dolgoztam, hogy nyugdíjba kellett mennem. Miért mindig minket találnak meg? Mert minket a legkönnyebb. Mondjon kisebb nemzetiséget, mint a cigány! És új házak is épülnek nálunk Gilvánfán fürdőszobával, kerttel, de a televízió mindig csak a nyomortanyákat mutatja, nem az igyekvést. Ne adták volna el a földjeinket idegeneknek, hanem hagyták volna meg a falu számára, ki tudtunk volna jönni a bajból.

Közben megérkezett Pécsről Kosztics doktor; barna arcú, őszülő, de fiatalos mozgású ember, sokféle tevékenységet fejt ki, tagja az országos cigány

testületek vezetésének is. Belátom, hogy a magából kikelt Orsóssal aligha tudok érdemben tárgyalni, jobb, ha elhagyjuk a polgármesteri hivatalt, megkérem Koszticsot, tegyen velem egy ismerkedő sétát a faluban.

– Milyen kitörési pontot lát a mostani helyzetből? Történnek-e legalább kísérletek?

– Nekünk, cigányoknak a legtöbb bajt a liberálisok okozzák. Feszültséget keltenek, amelyek botrányokat robbantanak ki, akkor hirtelen jogvédőkké válnak.

– Sokan élnek abból, hogy a cigányok helyzetével foglalkoznak?

– Nagyon sokan és nagyon jól. Az állami pénzre, amelyet a cigányság megsegítésére szántak, egy egész apparátus telepedett rá. Itt van például a magyarmecskei iskola, ez a cigányokkal való foglalkozás céljára létesült, a gilvánfai gyerekek is oda járnak. Majd minden pályázatot megnyernek, amin csak elindulnak, a pedagógusaik kiemelt fizetést kapnak, közben pedig alig-alig tudnak olyan gyerekeket kinevelni, akik továbbtanulnak és eljutnak a diplomáig. A sajtó különösen sokat árt a cigányoknak – folytatja Kosztics doktor. – A televíziók fújták fel, vitték be a köztudatba a Magyar Gárdát is. Az emberek azt gondolják, hogy ha a tévében lehet cigányozni, akkor nekik miért nem szabad?! Az államnak kötelessége volna beavatkozni ebbe a folyamatba.

– Miért nem történnek hivatalos kezdeményezések Gilvánfa gazdasági felemelésére?

– A fejlesztési pénzalapokat először országos relációban, aztán megyénként osztják el, a fenti illetékeseket nem érdekli különösebben a helyi igények kielégítése. Minden a maradékelv alapján történik, kirívó példákat lehetne felsorolni.

(A Kosztics doktor által elmondottak hitelességét látszik bizonyítani számos más, e tárgyban elhangzott nyilatkozat is, például Riba István szakértő így ír:

– A Phare-program cigányok támogatására szánt pénzének 80 százalékához csak pályázati úton lehet hozzáférni, minden jó szándék ellenére csak részben jutottak el azokhoz, akiknek szánták… A Közösségi Házak elnevezésű program a leginkább hátrányos helyzetbe szorult közösségeket kívánta támogatni, ehhez képest a legszegényebbnek számító Borsod-Abaúj-Zemplén megyében csak egy juthatott pénzhez. A pedagógiai programfejlesztésre kiírt 200 millió forintos pályázat nyolc nyertese között öt budapesti, belvárosi iskola volt, közöttük tandíjas alapítványi iskola is szerepelt…)

– A cigány értelmiség miért nem vállal nagyobb részt az elmaradottak szellemi felemelésében? -- kérdezem Koszticsot.

– Először is: aránytalanul kevesen vannak, azok is jórészt humán foglalkozásúak, akik a maguk ellenséges vagy legalábbis közömbös környezetében nem akarják kockáztatni azokat az előnyöket, melyeket már elértek. Bent Pécsen próbáltunk szervezni egy cigány értelmiségi klubot, meg is hirdettük az első találkozót, de nem jöttek el – ha a magyarok rendezik, biztos, hogy rohantak volna oda. A megyei könyvtár igazgatója és az egyetem romológiai tanszékének vezetésére pályázó tudományos kutató is cigány, de nem nagyon vállalják fel az identitásukat, talán attól félnek, hogy meginoghat a helyzetük. Az állam hallgatólagosan helybenhagyja ezt a magatartási formát, mintha az volna a cél, hogy minél kevesebb olyan iskolázott cigány kerüljön a közéletbe, aki belelát a kártyák keverésébe.

Megállunk egy ötször öt méteres alapterületű földszintes ház előtt, Kosztics doktor int felé:

– Látja: ez az itteni kultúrház! Nézze meg: egy közkifolyó vaskút áll előtte, ez azt jelenti, hogy még a vizet sem tartották érdemesnek bevezetni az épületbe.

Végigsétálunk a falu másik utcáján is. A katolikus templom állaga szembeszökően leromlott, a tornyát csak egy belső deszkaácsolat tartja egyben. Mellette a régi, mostanra már használaton kívül került általános iskoláról lehullott a vakolat, kilátszik a vályogból felhúzott fal.

– Láthatja: minket az állam és az egyház is elhagyott! Orsós még most is ott ül a polgármesteri irodában, nézi a tévében a Magyar Gárda törvényszéki tárgyalásáról készült riportot.

– Ki ellen gyülekeznek? Mit gondol: ki ellen? Nyilatkozhat úgy egy volt miniszter, hogy a cigánykérdésnek csak két megoldása létezik: vagy át kell nevelni, vagy ki kell irtani őket?!"

Hála a fél éjszakákkal megnyújtott „műszakok"-nak, március végén már számottevő kész anyagot vihettem haza magammal, úgy számoltam, néhány hónap után már kitehetem a pontot a kézirat utolsó mondata után.

Az írás mellett egyengetnem kellett a majdan megjelenő könyv fogadtatását, létezését bele kellett vinni a köztudatba. Az „Urbis" Könyvkiadó, mellyel már majd húsz éve dolgozom együtt, nem tartozik a nagyobb szabású vállalkozások közé, mindenestül hathét emberből áll, külön propagandistát-szervezőt nem foglalkoztat, szerény költségvetéséből látványos hírverésre nem futja. Természetes, hogy ebbe a tevékenységbe nekem mint szerzőnek is be kellett szállnom.

Az Ormánság-könyv – mely a „Ha az Isten hátranézne" címet kapta – beharangozása nem indult túl szerencsésen. Csak a megszokott televíziós fórumomon,

a „Napkeltében" jutottam szóhoz. A műsorvezető, Verebes István már a vállalkozás tervét is fanyalogva fogadta:

– Ki fogja elolvasni azt a könyvet, amely az Ormánságról szól, egy olyan vidékről, melynek még a nevét sem hallotta? Gondoltál erre?

– Igen, nem véletlenül adtam azt a mottót, hogy „az Ormánság még nem a világ vége, de innen már látni". Nem ígértem felhőtlen szórakozást, a könyv hátsó borítóján egy ormánsági polgármestert idézek: „Mirajtunk az isten sem segít. Azon ő sem tud változtatni, hogy 100 forintért agyon csapnának valakit. El van itt rontva minden. Az emberek gyűlölik egymást, még a malac bűzéért is feljelentik a szomszédjukat. Ha ledózerolnák az egész Ormánságot, senkinek sem hiányozna, talán még észre sem vennék.

– Akkor miben reménykedsz?

– Azt tapasztaltam, hogy bármilyen rosszul is mennek a dolgok bármelyik magyar vidéken, az embereket érdekli a sorsa, tudják, hogy előbb vagy utóbb, de őket is érinti majd.

A kiadóm nem hagyta eltántorítani magát a baljóslatoktól, huszonötezer példányban adta ki a riportkönyvet, olyan kereskedelmi állapotok közepette, mikor továbbra is sikernek számított, ha valamilyen kötetből két-háromezer darab elfogyott.

2008 szeptemberében már a kinyomtatott könyvvel mentem ki a „Napkelte" Angol utcai stúdiójába. Leültem a várakozóterembe; a magammal vitt három példány közül az egyiket odaadtam az előtérben felállított kamerát kezelő operatőrnek, ő néhány képet mindig kimásol a könyv fotómellékletéből, melyeket aztán a beszélgetés alatt illusztrációként be szoktak játszani. A másikat az interjú vezetőjének, Verebes Istvánnak nyújtottam át, arcára szokatlan fenntartás ült ki, mintha

valamiért undorodott volna átvenni, de nem szólt egyetlen magyarázó szót sem. Még el sem indultunk a stúdió bejárata felé, mikor az operatőr visszahozta a könyvet; fel sem volt bontva rajta a fóliatakarás, tehát nem készített felvételt.

– Mi történt? – kérdeztem csodálkozva.

– A Gyárfás úr azt mondta, hogy nincs szükség rá.

Nem jutott idő tisztázni a helyzetet, mi következtünk a műsorban, menni kellett. Leültünk az asztal mellé, és vártuk, hogy a rendező jelet adjon a beszélgetés megkezdésére. Verebes továbbra is hallgatott, nem értettem a szótlanságát, azt sem tudtam felfogni, hogy a könyvet miért fedőlapjával lefelé fordítva teszi le maga elé – hiszen a néző így még a címét sem láthatta. Kérdő pillantást vetettem rá, de ő elnézett mellettem. Elöljáróban szerettem volna megemlíteni a könyv címét, mint a legelemibb tájékoztatást, de ezt sem engedte. Láthatólag szándékosan úgy irányította a párbeszédet, hogy semmi lényeges tudnivalót ne közölhessek, mellékes témák bedobásával kihúzta a ránk eső időt. Még át sem rendezték a székeket az asztal körül, máris sietve kitessékelt, hogy megérkezett a következő interjúalanya. Inkább értetlenül, mint haragosan hagytam el a beszélgetés színhelyét.

A magammal hozott harmadik példányt rítusszerűen szerettem volna Gyárfásnak dedikálni, gondoltam, ő majd megoldja a tisztázatlan mozzanatokat, de sehol sem találtam őt, hosszabb várakozással pedig nem akartam feltűnést kelteni.

Némileg felkavarodva léptem ki az utcára. Általában egy-két nap alatt túlteszem magam a hasonló epizódokon, de ezt az esetet nehezen tudtam megemészteni, sőt minél tovább töprengtem rajta, annál felfoghatatlanabbnak találtam. Kapcsolatunkat Verebessel túlzás lett volna barátságnak nevezni, soha

életünkben még egy kávét sem fogyasztottunk el együtt, de hosszú évtizedek óta zökkenők nélkül szerepeltünk közösen különböző műsorokban, előbb a Marton Frigyes irányította Rádiókabarében, majd később a „Napkelte" adásaiban. Tehetségét és intelligenciáját mindig is sokra tartottam, gondolati beállítottsága azonban néha ellenérzést szült bennem. (Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy Verebesnek bármiben is alkalmazkodnia kellene az én felfogásomhoz.) Magatartásbeli változásai különösen a rendszerváltás után váltak feltűnővé.

„1990-91-ben végigmentem egy rádióműsorban az összes konferanszomon – írja maga Verebes egy elemzésében –, és leellenőriztem, hol voltam elvtelen, hol hallgattam el dolgokat, mikor akartam karriert csinálni, mikor kezdtem el beszélni, és mikor engedte meg a Marton [most is a rádiókabaré főrendezőjéről van szó – M. Gy.], hogy a Kádár nevét kiejtsem. 1980-tól 84-ig nem mondtam ki a Kádár nevét, akárhányszor leírtam, Marton azt mondta, még nem, majd én megmondom, mikor… Szembesültem azzal, hogy az első három évben semmi lényegi dologról nem beszéltem. Mellébeszéltem, vicceltem, mert úgy lehetett karriert csinálni. Amikor aztán bedolgoztam magam a műfajba, utána lehetett progresszívnek lenni.

Aztán mikor Marton megadta a jelet, Verebes teljes lendülettel bepótolta a kihagyottakat. Egy 2007 májusában megjelent sajtóbeli elemzés foglalkozik az „ancien régime" legnépszerűbb szórakoztató műsorával, a szilveszteri rádiókabaréval:

„.. .Verebes a »BÚÉK 84« című konferanszában nemcsak az ellenforradalmat emlegette, de néhány perc alatt hétszer is a nagyszerű karmester Kádár elvtársat… (Megjegyzendő, hogy az ilyen hízelgés nem az első titkár intenciójára, hanem kifejezett ellenérzése dacára

történt, Kádár gyűlölt mindenféle hajbókolást; ha egy televíziós felvételen magát látta feltűnni, kiment a szobából. Mikor Horn Gyula a Központi Bizottság ülésén szemtől szembe magasztalta, ráförmedt:

– Mit protezsál itt maga engem?!)

Mint a kabaré egykori szereplője, én is emlékszem egy, az Árpád-kort a Kádár-rendszerrel összevető, szerepüket azonos rangra emelő poénjára: »utód sok van, de Elődd csak egy«."

Évekkel később a televízióban szombat reggelenként jelenésünkre várva, de a műsorban sugárzott párbeszédeinkben is gyakran előkerült ez a téma. Verebes akkor már fanyalogva, rosszkedvű és a művészet szabadságában szűkölködő korszakként jellemezte ezt az időszakot. Mikor Aczél Endre emlékezetes cikkében szürke panelproliként jellemezte Kádár Jánost, Verebes bólogatott, és úgy vélekedett, hogy Aczél mindig is lényegesen magasabb intelligencia kvócienssel rendelkezett, mint Kádár valaha is.

Általában minden vonalon retirált. Egy alkalommal egy meleg szervezet képviselője a „Napkeltében" fasisztáknak nevezte azokat a csoportokat, melyek megfenyegették az ő „büszkeség napi" felvonulásukat. Verebes igyekezett hallatlannak tekinteni ezt a kijelentést, de a beszélgetőpartnere nem hagyta:

– Ön szerint nem fasiszta töltetű az a jelszavuk, hogy a „buzikat a Dunába, a zsidókat utána!"?

– Én ezt nem nevezném fasizmusnak.

– Hanem minek?

– Modortalanságnak.

(Ez a megjegyzés annyira felháborított, hogy naptáramba feljegyeztem, 2008. május végén hangzott el, aki kételkedik a szavaimban, könnyen le tudja ellenőrizni őket.)

Én az ilyen cinikus hárításokat igen nehezen viselem el, nem voltam jelen, de még a műsor közben betelefonáltam a stúdióba, Verebes azt üzente, hogy majd visszahív, de nem teljesítette az ígéretét. Ez az esemény „manet in alta mente repositum", ahogy a latin mondja, „ott maradt lelkem mélyébe bevésődve". Az ilyen közjátékoktól csak gyűlt bennem az ellenérzés, de az amúgy elég ingatag önfegyelmem is féken tudta tartani, nem alakultak ki konfliktusok.

Márciusban, 75. születésnapomon a „Napkelte" megtisztelt azzal, hogy behívott egy gratulációszámba menő beszélgetésre. Én nem kedvelem a hasonló ünnepléseket, de a stúdióvezető Gyárfás Tamás rábeszélt, hogy vállaljam el.

Az előtérbe belépve elsőnek Verebes köszöntött, meleg kézszorítással kívánt szerencsét, ezt a gesztust olyan képmutatónak éreztem, hogy átszakadt bennem az önfegyelem gátja, és előhoztam az ormánsági riporttal kapcsolatos múltkori viselkedését. Egyébként gyakorlati indok nem vezérelt, a könyv már rég elfogyott, és újbóli megjelentetését nem terveztük.

– Köszönöm a szép szavakat – mondtam –, engedd meg, hogy viszonozzam. Szerintem te vagy a legjobb magyar fordító.

Verebes gyanakvóan pislogott rám vastag szemüvege mögül:

– Ezt mire érted?

– Legutóbb olyan ügyesen fordítottad a könyvemet címlappal lefelé. Még azt sem hagytad, hogy a címét bemondjam.

A műsorvezető elsápadt és kitört magából:

– Miért engem szarozol?! Én itt egyszerű alkalmazott vagyok, azt kell csinálnom, amit Gyárfás mond nekem.

– Számomra szégyenletes, sőt felfoghatatlan, hogy egy hozzád hasonlóan ismert közéleti szereplő a

közszolgálati televízióban így feladja minden szellemigondolati önállóságát, akárkinek a parancsára is teszi. Nem tarthatsz igényt arra, hogy akár egy szavadat is elhiggyék az emberek.

Verebes sóhajtva vette a levegőt, attól tartott, hogy rosszul lesz, a sminkeslány szolgálatkészen egy pohár vizet nyújtott felé, ivott egy kortyot, hogy meg tudjon szólalni:

– Neked senki sem jó! Te csak Kádár Jánost és Kardos Györgyöt tudod magasztalni!

– Rosszul emlékszel; egyszer téged is megdicsértelek. Most már belátom, hogy nem kellett volna.

Gyárfás hallotta a vitát, feltehetőleg attól tartott, hogy a műsorvezető rosszul lesz, előlépett az irodájából:

– Nem ismered a hátteret, Gyuri, az ORTT miatt történt az egész [ez a felügyeleti jogokat gyakorló televíziós és rádiós testület betűjele – M. Gy.]. Minden műsorpercünket szigorúan ellenőrizték. Tudod, hogy egyszer már megbüntettek minket miattad ötszázezer forintra.

– Tudom, de emlékezhetsz rá, hogy a kiadóm és én felajánlottuk, hogy kifizetjük helyetted a teljes összeget.

– Nem fogadtam el, de még egyszer nem akartam belemenni ilyen konfliktusba.

– De hát milyen botránytól féltél? Nem politizáltam nyíltan, nem említettem Orbán vagy Gyurcsány nevét, Kádár János emlékét sem hoztam elő.

– Nem akartam, hogy leplezett kereskedelmi propagandának tekintsék a könyved bemutatását, ezért nem akartunk bővebben belemenni a részletekbe.

– Ez nem így van. Azóta is többször láttam, hogy a műsorban bőségesen foglalkoztok más írók könyveivel. Nemcsak a címét mondjátok be, a tartalmát elemzitek,

de még azt is közlitek, hogy az illető mikor és hol fog dedikálni.

Gyárfás arcán egy vonás sem rezdült:

– Azóta enyhült az ORTT álláspontja.

A vita tovább folytatódott, tudtam, könnyen végleges szakításhoz vezethet, többé nem hívnak a „Napkelté"-be, elveszítem az utolsó lehetőséget is, hogy egy-egy új könyvem megjelenését bejelenthessem a televízióban, ennek ellenére nem fogtam vissza magam. Úgy találtam, nem köthetek hasonló kompromisszumokat, nem a hetvenötödik évemben kell fellazítanom egy fél évszázadon át több-kevesebb következetességgel megőrzött erkölcsi normáimat. A könyvek televíziós hírverés nélkül is tovább élik a maguk eleve meghatározott sorsát; ha méltók rá, eljutnak az olvasókhoz – legfeljebb lassabban és nehezebben, ha pedig elpanganak az üzletek polcain, akkor nem kár értük.

Közben intettek, hogy be kell mennünk a stúdióba, egy-két percnyi reklám után mi következünk Verebessel. Bár a fejem kavargóit az indulatoktól, nem is gondoltam rá, hogy visszalépjek; a nézők nem a magánügyeimre, személyes konfliktusaimra kíváncsiak. Végigcsináltam a műsort, bár a szokásosnál indulatosabban fogalmaztam.

Elhagyva az épületet, komolyan foglalkoztatott az a szándék, hogy befejezem kapcsolatomat a „Napkelté"-vel. Ez a szakítás anyagilag nem érintett volna; Gyárfás nem fizetett az interjúkért, több évtizedes együttműködésünk alatt egy esetben kaptam tőle harmincezer forintot, nem tudnám megmondani, miért pont ennyit és miért pont akkor.

Kezdetben még taxit küldött – több mint egy órát vett igénybe, amíg Zugligetből busszal-metróval-villamossal leértem az Angol utcába –, később ez a kedvezmény is megszűnt.

Elvi-eszmei közösség sem kötött minket egymáshoz.

Gyárfás sohasem kockáztatta a pozícióit, bármilyen támadás is ért a nyomtatott vagy elektromos sajtóban, soha egy szóval nem állt ki mellettem.

Eltelt néhány hét, és nem kerestük egymást Gyárfással. A kiadóm rábeszélt, hogy ne tartsak haragot, adjam jelét békülési szándékomnak. Végül – jobb meggyőződésem ellenére – újonnan megjelent könyvemből, a „Kontra-párti"-ból küldtem egy példányt Gyárfásnak. Vártam valamilyen visszajelzést, de nem írt és nem telefonált. Meg vagyok győződve, hogy az igazi profi nem hibázik, semmit sem tesz ok nélkül, egy, az ő szintjén álló kulturális menedzser hasonló ügyeket nem kezel ilyen slendrián módon. Tisztában kell lennie vele, hogy a partnere ezt sértésnek tekinti, de Gyárfás ezek szerint nem tekintett érdemleges kapcsolatnak. A kiadóm továbbra is mentegette:

– Csak az történhetett, hogy a könyv elkeveredett a postán, hány ilyen esetet hallani.

Inkább csak a magam megnyugtatására még egy kísérletet tettem, felhívtam bent a szerkesztőségben:

– Küldtem neked egy könyvet, Tamás. Biztos nem kaptad meg, mert nem jelentkeztél.

– De igen, megkaptam, nagyon kedves vagy. Ne haragudj.

– Ugyan már, semmi az egész – mondtam, és letettem a kagylót.

Mindez még a „Napkelte" műsor erőszakos felszámolása előtt történt. Mikor hírét vettem a jobboldali hatalomátvételnek, morálisan kötelezőnek éreztem, hogy felhívjam Gyárfást és felajánljam, ha szüksége van rám, bármikor szívesen segítek neki. Megköszönte, de nem keresett azóta, és én sem jelentkeztem nála.

XI.

Visszatérve a megbontott időrendben 2008 júniusához, még az Ormánságról szóló riportkönyvem megjelenése előtt történt, hogy a kiadómmal és Nagy Attilával, a sellyei polgármesterrel találkoztam a belvárosi Centrál kávéházban. Beszélgetés közben csörgött Tamás mobilja; a vonal túlsó végén jelentkező hosszan és folyamatosan fejtegette a mondanivalóját. A kiadóm csak néha vethetett közbe egy-két szót, türelmesen bólogatott, majd az egyoldalú dialógus végeztével elköszönt:

– Rendben van, megmondom neki, majd ő jelentkezik. A viszonthallásra.

Kikapcsolta a készüléket, és felém fordult:

– Téged kerestek, de csak az én számomat tudták megszerezni.

– Ki volt az illető?

– A miskolci alpolgármester. Arra szeretne felkérni, hogy írj egy könyvet a városról.

– Én Miskolcról? Hogy juthatott az eszébe?

Tamás eltöprengett:

– Talán az lehet a háttérben, hogy most zajlott le a verseny az „Európa Kulturális Fővárosa" címért, és Pécs épp Miskolcot megelőzve nyerte meg a pályázatot. Úgy látszik, nem tudják megemészteni ezt a vereséget, és legalább egy könyvet szeretnének felmutatni magukról.

– De hát én ezt nem tudom megcsinálni – intettem a sellyei polgármester felé –, egy hónapja sincs, hogy hazajöttem tőletek az Ormánságból. Kifáradtam, örülök, hogy élek.

Tamás makacsul leszegte az állát:

– Ne dönts egyből. Szerintem érdemes volna megpróbálnod.

Őszintén szólva el sem tudtam képzelni, hogy újra felpakoljak és idegenben töltsék el egy évet, mert tapasztalataim alapján látatlanban felmértem, hogy legalább ennyi időre le kellene telepednem Miskolcon. Nem találtam volna értelmét egy olyan riportnak, hogy néhány félnapos látogatást tegyek a borsodi megyeszékhelyen, összegyűjtsek egypár jellemző adatot, társadalmi jelenséget, „couleur locale"-t, majd itthon egy könyvtárba betelepedve tanulmányokból, újságcikkekből összeollózzak egy könyvet. Magát a felkérést azonban megtisztelőnek találtam, úgy véltem, mindenképpen illik visszajelentkeznem az alpolgármesternél, Mokrai Mihály doktornál.

Este hazulról felhívtam, bemutatkoztam, váltottunk néhány szívélyes szót:

– Mokrai úr, köszönöm, hogy rám gondoltak. Az ön ötlete volt?

– Igen, de Káli Sándor polgármester úr is egyetértett velem.

– Nagyon sajnálom, de akkor sem vállalhatom el ezt a munkát. Elmúltam hetvennégy éves, fizikailag talán még bírnám a terhelést, a baj az, hogy már nem fűt a becsvágy. Már nem érdekel, hogy nyolcvanhárom vagy nyolcvannégy könyv marad a polcokon a halálom után. Ha szabad elmondanom a magam véleményét, inkább más szerzőt kellene választaniuk: egy miskolci írót vagy újságírót, aki benne él a sűrűben, nálam sokkal jobban ismeri a város helyzetét.

Mokrai doktor hosszas rábeszélésbe kezdett, azt bizonygatta, hogy ezt a feladatot csak én tudom teljesíteni, megtisztelő módon „költőfejedelem"-nek nevezett – jóllehet soha életemben nem írtam verseket, leszámítva egy színdarabom dalbetéteinek szövegét.

Közben tovább forgott az agyam, „Miskolc", mint afféle „hívó szó", fontos emlékeket szabadított fel

gondolataimban. Nem felejtettem el, hogy az 1950-es évek elején a szocialista rendszer épp itt, Borsod megyében akarta létrehozni a „magyar Ruhr-vidéket", azt a hatalmas ipari bázist, mely az egész országot kiemeli a félig még mindig feudális szintű elmaradottság állapotából. Látszólag minden készen állt a terv megvalósításához: a szénbányák biztosították a szükséges energiát, a vas-, réz- és más érclelőhelyek a szovjet beszállításokkal együtt a nyersanyagokat, hatalmas fejlődés ígérkezett a vegyi- és építőiparban is. A munkaerő is rendelkezésre állt: a megalakuló mezőgazdasági nagyüzemek tíz- és tízezer embert váltottak ki a paraszti munkából és irányítottak az ipar felé. Hihetetlen mérvű fejlesztés indult meg, szinte az egyik napról a másikra új bányák, erőművek, vegyipari kombinátok, város méretű lakótelepek létesültek.

A felfűtött propaganda is hozzájárult ahhoz, hogy az egész ország megmozduljon a tervek segítésére. 1952-ben, még főiskolás hallgatóként én is jelentkeztem önkéntes munkára, egy nyarat végigdolgoztam az új berentei szénosztályozó építkezésén. (Ma már felfoghatatlan az a lelkesedés, mely a munkában hajtott engem és társaimat. Nemegyszer előfordult, hogy az éjszaka közepén egy diszpécser rontott be a szállásunkra és bemondta a hangosbeszélőbe, hogy váratlanul öt-hat vagont toltak be az iparvágányokra, a ko-csiknak minél hamarabb vissza kell fordulniuk újabb szállítmányokért – és megkért minket, hogy segítsünk kipakolni. Azonnal indultunk, még azzal sem illett volna az időt vesztegetni, hogy a lépcsőn menjünk le, az emeleten lakók az ablakon ugrottak ki. Dolgoztunk reggelig, aztán ha épp folyt a víz a csapokból, megmosdottunk, és vonultunk ki a nappali műszakra.

Aztán, mint tapasztalhattuk, a nagyszabású terv dugába dőlt, Borsod megye székhelyével, Miskolccal

együtt lassú, de visszafordíthatatlan hanyatlásnak indult. A rendszerváltás felgyorsította ezt a folyamatot, de mindmáig tart.)

Most az alpolgármesterrel folytatott beszélgetés során felmerült bennem a gondolat, hogy érdekes volna részletesen végigkövetni a leépülés folyamatát és a fejlődés új irányait, már ha egyáltalán vannak ilyenek. Természetem alapvető gyengeségei közé tartozik, hogy minden romantikus vagy legalábbis annak tetsző vállalkozásra belelkesülök, és úgy érzem, ott a helyem, nekem azt meg kell ismernem. Karinthy Frigyes szavaival szólva: „most is megindult a vezérhangya":

– Mi volna, ha mégis belekezdenék? Ha nem sikerül, még mindig abbahagyhatom és visszavonulhatok.

így történt, hogy nem adtam egyértelmű elutasító választ, abban maradtunk Mokrai doktorral, hogy a következő héten, naptáram tanúsága szerint június 14-én, lelátogatok Miskolcra. Megállapodtunk, hogy a reggeli intercity vonattal megyek le, és a Tiszai pályaudvar előtti taxis drosztnál találkozunk majd.

Az említett vonattal meg is érkeztem, de az állomáson senki sem fogadott, hiába kerestem vendéglátót, veszteglő hivatali autót sem láttam. Szívem szerint rögtön visszafordultam volna, de erőt vettem magamon: vén fejjel már ideje leszoknom a túlzott önérzékenykedésekről. Félórát vártam, igyekeztem minél feltűnőbbnek mutatkozni, hátha jobban észrevesznek, de továbbra sem szólítottak meg; végül elszántam magam, és beutaztam a városközpontba. A városházán sem Mokrai doktort, sem Káli Sándor polgármestert nem találtam az irodájában, a titkárnők sem tudtak a hollétükről. Ezek után nem próbálkoztam tovább, az ellenirányú villamossal visszamentem a Tiszai pályaudvarra. Idegen városokban mindig a vasútállomáson érzem magam a legjobban, könnyebben

elüthetem az időt, és itt adódik a legtöbb esély a gondok megoldására.

Épp baktattam felfelé a peronra vezető lépcsőn, mikor két fiatalabb, hivatalnok külsejű, öltönyös, nyakkendős férfi jött velem szemben, és ünnepélyes pózban megálltak előttem.

– Önök a fogadó bizottság? – kérdeztem.

– Igen. Üdvözöljük Miskolcon, és szeretnénk elvinni a városházára. Fent vár a kocsi.

– Tudják, hogy ez a találkozó egy órával ezelőttre volt megbeszélve?

– Tudjuk, de bizonyos körülmények közbejöttek.

– Értem, a körülmények már csak olyanok, hogy mindig közbejönnek. Önök hány évesek?

– Huszonnyolc – mondta az egyik. – Harminc – mondta a másik.

– Én a hetvenötödikben járok, ezért engedjék meg, hogy az idősebb jogán sok szeretettel arra kérjem önöket, hogy menjenek a fenébe! (Igazság szerint durvább kifejezést használtam, de most nem kívánom írásban reprodukálni.)

Ezzel elhaladtam mellettük, felszálltam a vonatra, és hazautaztam Budapestre. Otthon két üveg sört is megittam, bár tudtam, hogy a déli sörökön nincs áldás, az ember ahelyett, hogy megnyugodna tőlük, csak idegesebb lesz.

Aznap estefelé két telefonhívást is kaptam. Először Mokrai doktor, majd Káli polgármester jelentkezett, mindketten bocsánatot kértek a méltatlan fogadtatásért. Én nem kezdtem el méltatlankodni, csak annyit mondtam: harag ugyan nincs, de a továbbiakban nem kívánok foglalkozni az üggyel.

Bevallom, felkavart a dolgok ilyetén módon történő alakulása, lélekben már többé-kevésbé felkészültem erre a vállalkozásra, de igyekeztem túltenni magam rajta.

Elővettem egy régi tervemet; érdekelt a Duna-Tisza közti homokhátság elsivatagosodása, szívesen írtam volna róla. Jelentkeztem az illetékes minisztériumban, az államtitkár fogadott, egy főosztályvezetőjéhez irányított, aki mindent megígért, de aztán még egy telefonhívás erejéig sem keresett meg.

Meglepetésként ért, hogy két hét múlva Káli és Mokrai urak újra felbukkantak – ezúttal is Urbán Tamáson keresztül. Kérték a kiadómat, hogy beszéljen rá a Miskolcról szóló könyv megírására. Tamás ismerte a történteket, mégis megpróbálta támogatni a szándékukat:

-- Hidd el: ha nemet mondasz, egy soha vissza nem térő lehetőséget hagysz ki. Nem találhatsz még egy olyan várost, melynek sorsa sűrítettebben fejezné ki a magyar történelem utolsó hat-hét évtizedét.

A homokhátsággal kapcsolatos tervem végképp megfeneklett, ezért hosszú töprengés után úgy döntöttem: érdemes még egy kísérletet tennem a miskolci riport ügyében. Felhívtam Mokrai doktort, és megállapodtam vele egy újabb látogatásban.

Most is a Keletiből reggel 7 óra 33 perckor induló Dália intercity vonattal utaztam le, de a mostani fogadtatás merőben különbözött az előző alkalommal tapasztaltaktól. Kijött elém Káli polgármester és néhány alpolgármester (mert több is van belőlük), szinte minden egyes vasúti kocsi elé jutott egy-egy városi notabilitás.

Káli bemutatkozott, majd a maga szolgálati autójába tessékelt, és a városházára hajtottunk. Az ő irodájában ültünk le négy-öt magasabb rangú beosztottja társaságában. Köszöntésül egy-egy deci unikumot töltöttek a poharakba, nem vagyok antialkoholista, de a délelőtti órákban nem szoktam szeszt fogyasztani, ezúttal mégsem lehetett elutasítani, mert rossz vért szült volna. Magyarországon senki sem készíthet

nagyobb szabású riportot, ha elzárkózik a hasonló kínálásoktól.

A köszöntő után Káli már mint legfőbb illetékes fejtette ki a város kérését: írjak egy könyvet Miskolcról. Visszakérdeztem:

– Miskolcról vagy Borsod megyéről?

– Miskolcról.

Némi csalódást éreztem, szívesebben foglalkoztam volna az egész észak-borsodi térséggel, de nem csodálkoztam, hogy Káli csak Miskolcot jelölné ki tervezett tevékenységem színhelyéül. Már a szocializmus idején is bevett gyakorlatnak számított, hogy a székhely mellett a megye többi része háttérbe szorult, így alakultak ki például a hátrányos helyzetű „második városok", mint például Eger mellett Hatvan, vagy Zalaegerszeg mellett Nagykanizsa.

A figyelmemet azonban másra összpontosítottam, próbáltam megfejteni az egész ajánlat valódi indítékait. Nem zárhattam ki, hogy a megírandó könyvet esetleg politikai célok szolgálatába kívánják állítani – vészesen közeledtek a 2009-es európai uniós parlamenti és a 2010-es országgyűlési választások.

Mind Káli, mind Mokrai az MSZP-be tartozott, és nyilvánvalóan segíteni akarták a párt stratégiáját. Tisztában voltak vele, hogy a szocialistákra súlyos vereség vár, de néhány vidéki nagyvárosban: Pécsen, Szegeden és Miskolcon is meg kívánták őrizni fellegváraikat, a helyi hatalmat továbbra is a kezükben akarták tartani. Félreértések elkerülése végett szükségesnek találtam bejelenteni, hogy eszmei tekintetben távol állok tőlük, igaz a jobboldaltól még mélyebb szakadék választ el, sem segíteni, sem akadályozni nem kívánom a törekvéseiket. Káli ingatta a fejét:

– Mi ezt nem is kérjük magától, azt ír, amit akar.

– Tehát: tegyük fel, hogy elvállalom. Van valamilyen elképzelésük arról, hogy miképp kellene csinálnom? Lejövök Budapestről, kiszállok a vonatból, eddig rendben van, de aztán mihez kezdjek? Szólítsam meg mind a 150-160 ezer miskolci lakost, készítsek olyan statisztikákat, melyek érvénytelenekké válnak, mire kinyomtatják őket? Meséltessem el velük az életüket; kérjem meg őket, hogy fejtsék ki a véleményüket a város jelenéről-jövőjéről? Éhhez nem rendelkezhetnek kellő ismerettel. Járjak végig találomra néhány lakótelepet, és ott beszélgessek? Vagy „emelkedjek a valóság fölé", a látomások világába, és vázoljak fel lírai képeket – összekötő szövegként majdani színes fotóillusztrációk- hoz? Azt is tisztázni kell, hogy formailag mire gondolnak: mekkora legyen a könyv terjedelme, milyen a kiállítása.

– Mi semmiben sem kívánjuk befolyásolni vagy korlátozni. Újra mondom: azt ír, amit akar, a tetszése szerint választhatja meg a könyv minden paraméterét. Mi csak annyit kérünk, hogy az írás a következő évben, vagyis 2009-ben jelenjen meg és kerüljön a könyvesboltokba. – Káli rám nézett – Önnek mik a feltételei?

– Csak azok, melyeket más riportjaimnál is kérni szoktam. Egy szállás, meleg vízzel, színes televízióval ellátva, egy tájékozott, autóval rendelkező helybeli kísérő, aki megszervezi a találkozókat, és elszállít a helyszínekre.

– Ez rendben van, és milyenek az anyag igényei?

Itt már erősen számításba kellett vennem a korábbi riportvállalkozásaim során szerzett tapasztalataimat. Idegenben mindig drágább az élet, és ha magamon spórolok is, a családom megélhetését biztosítanom kell. A megbízási díj körül néha konfliktusok alakultak ki. Előfordult, hogy én utasítottam vissza a pénzt – elvi

okokból. Így például egy évig dolgoztam afféle píárosként a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer ügyeit irányító bizottságban, láttam a háttérben lebonyolított sanda üzleteket, zsebbe dugott jutalékokat, és szó nélkül visszaléptem, egyetlen fillért sem fogadtam el. Más esetben kemény harcot kellett folytatnom, hogy megkaphassam a járandóságomat.

Megtanultam, hogy csak azt a pénzt vehetem biztosra, melyet már a kezdésnél előleg formájában megkapok, a többi, mint mondani szokták, bizonytalan, mint a kutya vacsorája. Az előleg aránya nem voít meghatározva a szerződésekben, általában a teljes összeg harmadát-negyedét tette ki. Tehát a járandóságomat úgy kellett megszabnom, hogy ez a hányad legalább a közvetlen költségeimet fedezze: a napi két-háromezer forintos étel-ital bevásárlást – ezt a lehető legszerényebbre fogtam, heteken át egyszer sem ültem be ebédelni valamelyik vendéglőbe. Többen is kérdezték kijelölt kísérőmet, hogy melyik étterembe járok, mire ő teljes meggyőződéssel azt felelte: Moldova úr nem szokott enni!

A miskolci riportomnál később más költségek is bőven adódtak, a gépírónőnek százezer forintot fizettem a munkájáért, a szakértő ötvenezer forintot kapott. Csak a kuriózum kedvéért említem meg, hogy csak a Budapest-Miskolc, illetve Miskolc-Budapest vasúti helyjegyek egy év alatt majdnem hatvanezer forintba kerültek. Mindezt a saját zsebemből kellett fizetnem, egyetlen alapítvány vagy magánszemély sem szállt be a költségekbe, igaz: ha támogatni próbáltak volna, akkor sem fogadhattam volna el, mert a tárgyilagosság sérelmének gyanúját keltettem volna fel.

Ugyanakkor szégyelltem volna valamilyen „mamut"-összeget kérni egy gazdasági depresszióval sújtott, tömeges munkanélküliséggel küszködő várostól.

Valamilyen összeget viszont mindenféleképpen kellett mondanom, vettem egy mély lélegzetet és bejelentettem, hogy az előreláthatólag egy évig tartó munkámért ötmillió forintra tartok igényt – ebből kétmillióra előlegként. (Később csak úgy próbaképpen megkérdeztem egy profinak mondható helyi újságírót: aránytalanul magas igényeket támasztottam-e, ő azt felelte: kevés olyan ember akad Miskolcon, aki sokallná ezt az összeget, mely voltaképpen egy jó szakmunkás keresetével áll egy szinten. A „Blikk" című lapban megjelent egy hír, mely szerint az egyetem rektorának havi keresete 3,2 millió forintot tesz ki.)

Még egy kockázati tényezőt is figyelembe kellett vennem: bár egyelőre szabad kezet ígérnek, előbb-utóbb összekülönbözhetek a városi vezetéssel, elégedetlenek lesznek a munkámmal, és a szerződés füstbe megy – a további járandóságommal együtt.

Egy további kérdést kellett tisztáznunk: kit illet majd a riport könyv alakban való megjelentetésének a joga. Ehhez mindenképpen ragaszkodtam, mint írói szabadságom zálogához; a Polgármesteri Hivatal egyébként sem tudta volna megoldani a lektori, nyomdai, terjesztői és egyéb szakmai munkával járó teendőket.

A városi vezetők, úgy láttam, sokallták az általam kért honoráriumot, de tartva a visszalépésemtől, végül is rábólintottak. A Miskolci Holding Zrt. egyik hivatalnokát, Tömösi Katalint bízták meg a szerződés jogi megfogalmazásával. Abban maradtunk, hogy néhány napon belül kézhez kapom majd a szöveget.

Több mint két hét telt el, de a kontraktus még mindig nem érkezett meg – a hivatalnoknő hazautazott Erdélybe nyári szabadságra, és a szerződést vagy félretette, mint nem túlságosan sürgős intéznivalót, vagy egyszerűen elfelejtette. Én nem ismertem a

késedelem hátterét, ezért a legegyszerűbb magyarázatot választottam: a miskolci városi vezetés meggondolta magát, és ilyen formában kívánja tudtomra adni, hogy visszalép a szerződéstől. Egyszerre éreztem bizonyos csalódottságot és megkönnyebbülést.

A harmadik héten felhívtam Mokrai doktort, inkább csak azért, hogy illendő formában köszönjek el tőle, kiderült, hogy fogalma sincs a történtekről. Elnézést kért, és megígérte, hogy mint jogász ő maga veszi kezébe az ügyet. Korábban főleg banki szerződésekkel foglalkozott, a szerzői jog terén csak hiányos ismeretekkel rendelkezett, így a kialakult helyzetben ahhoz a megoldáshoz folyamodott, hogy előkeresett az irattárból egy hasonló jellegű régi ügyet, és ezt adaptálta a mi esetünkre. Ami az így kapott eredményt illeti, laikus létemre sem hiszem, hogy ezt a szerződést az egyetemen egy másodéves joghallgatótól elfogadták volna időközi vizsgadolgozatként, de egyikünk sem tartotta meghatározó jelentőségűnek ezt a papírt.

A szerződés a következőkben határozta meg az elvárásokat:

„…A Megbízó – a Miskolci Holding Zrt. – rögzíti, hogy mint a Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata közvetett tulajdonában álló cégcsoport vezetője érdekelt a Miskolchoz fűződő városkép közismertté tételben, az úgynevezett »városmarketing« kialakításában. A szerződéskötés indoka, hogy Miskolc városa, a település állapota az úgynevezett közbeszéd tárgya legyen, és a szerződés teljesítéseként elkészült irodalmi alkotás közvetlenül vagy közvetve segítse a város megismerését…"

Véleményem szerint itt egyetlen szóval sem történik utalás arra, hogy nekem mint szerzőnek olyan szöveget kell alkotnom, mely részleteiben-egészében kielégíti a megrendelő optimista igényeit. Nem hittem, hogy akár

meg is fordult a fejükben olyan gondolat, hogy meghatározott célok felé tereljenek. Országszerte is meg-szűntek az ellenőrzést-cenzúrát gyakorló szervek, senki sem nyilváníthatta politikailag károsnak egy írás megjelenését. Az utólagos sajtóper lehetősége természetesen megmaradt.

Csak egyetlen pont ellen emeltem kifogást:

„…Szerző jogosult a létrehozott – és a Megbízó által elfogadott – mű kiadására…"

– Ne haragudjon, Mokrai úr – mondtam –, de az a betoldás, hogy a könyv megjelentetéséhez a Megbízó, vagyis a miskolci vezetés jóváhagyására van szükség, az én számomra elfogadhatatlan. Ez az én kizárólagos jogom, és semmiféle beleszólást nem fogadok el.

Mokrai legyintett, jelezve, hogy jelentéktelen ügyről van szó:

– Majd utólag kihúzzuk.

Valószínűleg feledékenységből nem teljesítette az ígéretét, a betoldás benne maradt a szövegben, és ez később bonyodalmakhoz vezetett.

Tisztázódott a kísérőm személye is, egy idősebb – bár nálam jóval fiatalabb – nyugdíjas szakszervezeti vezetőt adtak mellém, név szerint Básti Jánost. Utólag sem mondhatok mást róla, mint hogy az ő aktív közreműködése nélkül aligha tudtam volna megoldani a feladatomat. Tevékenységét már a leérkezésem előtt megkezdte: ellenőrizte a város által kijelölt szállásomat, úgy találta, hogy az egyszobás lakást csak félig-meddig hozták rendbe, nem volt kifestve, a parkettán törmelékkupacok halmozódtak. Básti mozgósította az illetékeseket, és a renoválás befejeztéig egy másik helyet szerzett. Gyorsan és sikeresen szervezte meg az általam kért interjúkat, üzem- és intézménylátogatásokat, ellátott megfelelő írásbeli

anyagokkal. Tízéves, lehasznált Ford autójával sok ezer kilométert fuvarozott velem a célba vett helyszínekre.

Mint mondtam, több mint nyolc hónapot töltöttem Miskolcon, életformám alig különbözött attól a modelltől, mely korábban az ormánsági tartózkodásom alatt kialakult. Itt is heti öt napot maradtam lent, a hétvégeken utaztam haza Budapestre, hogy legalább egy alkalommal együtt ebédelhessek a családommal. Vasárnap délután a vállra akasztott sporttáskámmal és húzós bőröndömmel kivergődtem a Keleti pályaudvarra, és felkapaszkodtam a vonatra. Este nyolc óra után nyitottam ki a miskolci szállásom ajtaját; arcomat megcsapta a fürdőszobából áradó csatornaszag, mely a hétvégi bezártságban csak még töményebbé vált. Kinyitottam az ablakot, leültem az asztal mellé, időt engedtem idegeimnek, hogy tudomásul vegyék: újra itt vagyok, aztán kikészítettem a másnap reggeli munkához szükséges anyagokat.

Ittam két-három pohár bort, így viszonylag hamar elaludtam, de akárcsak lent az Ormánságban, itt is már az éjszaka közepén felébredtem. Tudtam, hogy ezzel vége a pihenésnek, felkeltem, és újra letelepedtem az asztalhoz, folytattam az írást ott, ahol péntek délben abbahagytam. Reggel nem jutott időm és energiám a megszokott egyórás tornára, tartottam tőle, hogy meginog a fizikai tartásom, és rám tör valamilyen betegség. „S mi hátravolt, im elkövetkezett."

Egy különösen páradús nap után – ezt az időjárást nehezen viselem el – éjszaka rosszul lettem. A szokásos infarktusra utaló szimptómák jelentkeztek: nyomást éreztem a szívtájékon, hányinger fogott el, izzadtam, nehezen kaptam levegőt. Ott álltam egyedül, otthonomtól kétszáz kilométerre, ismerősök nélkül, még egy telefonkészülékem sem volt, amelyen egyetlen

hatékony miskolci kapcsolatomat, Básti Jánost felhívhattam volna.

Tudtam, hogy nem maradhatok tétlenül, kitántorogtam a lakás előtti függőfolyosóra, és becsöngettem a szomszédba. Itt egy idősebb házaspár lakott, köszönő viszonyban álltunk egymással, néha egy-egy szót is váltottunk a ház leromlott állapotáról. Mikor ajtót nyitottak, megkértem őket, hogy hívják ki a mentőket. Készségesen segítettek, a férfi, látva, hogy még egy köntösöm sincs, melyet a pizsamámra felvehetnék, kölcsönadta a magáét.

A mentők bevittek a megyei kórházba. Az intenzív osztályon EKG-felvételt készítettek, vérnyomást mértek, vért vettek, és elvégezték a többi szükséges vizsgálatot is. Az eredmények alapján megállapították, hogy újabb szívinfarktusra semmi jel nem utal, valószínűleg a már többször jelentkező pánikroham tört ki rajtam újra.

A nagyobb bajokat kizáró diagnózis után vissza akartam menni a szállásomra, az egészségügyi szabályok szerint a beteg saját felelősségére bármikor elhagyhatja a kórházat, de az orvos kért, hogy legalább reggelig maradjak bent megfigyelésre. Vonakodva ugyan, de beleegyeztem.

Egy egyágyas szobában helyeztek el, feküdtem és bámultam a plafont. Meg sem próbáltam elaludni, karórámat tízpercenként a folyosóról beszűrődő fény felé emeltem. A pánikroham megszűntével a rosszullétem is elmúlt, de a töprengéseim nem akartak lecsillapodni. A jövőmet latolgattam, tudtam: nincsenek végtelen számú tagból álló pozitív kimenetelű sorozatok. egyszer eljön az az alkalom, melyet nem úszók meg majd ilyen szerencsésen.

Mégsem fordult meg a fejemben, hogy bármit is változtassak az addigi életvitelemen, nem enyhíthetek maradék erőm kizsákmányolásában. Újra mondom:

soha nem tartottam magam rendkívüli tehetségnek, nálam elhivatottabbak egész sorát láttam elhullani. Amit mégis elértem: könyveim sikerét, sok ember szeretetét, vagy legalábbis tiszteletét, azt elsősorban eszmeierkölcsi hozzáállásomnak köszönhettem. Az igazán fontos dolgokban soha nem kötöttem kompromisszumokat, soha nem fogadtam el azt a megegyezéses döntetlent, melyet az „Élet"-nek nevezett sakkpartiban a Sors kínált fel a meggyőződésemnek. Ha ez azzal járt, akkor felvállaltam a magányt, a nincstelenséget, a beérkezettek lenézését, a kiközösítettséget. Ez volt és maradt a legfontosabb tőkém – nunquam revertar, ezen nem változtathatok. Ha most megpróbálnám felvállalni a „derűs, piros arcú, kedves öregember" szerepét, talán szerezhetnék magamnak még néhány kellemesebb évet, de ezzel megkérdőjelezném minden eddigi küzdelmemet – önmagam és a világ előtt egyaránt.

Már öt óra előtt felkeltem, és a folyosón, a nővérpult előtti pádon üldögélve vártam az ügyeletes orvost, mikor megjelent, kértem, hogy írja meg az elbocsátó zárójelentést. Nem nézhettem ki valami fényesen, mert az orvos megpróbált rábeszélni, hogy még legalább egy napig maradjak bent a kórházban, de elhárítottam a javaslatát. Gondolatban már arra készültem, hogy megyek ki Diósgyőrbe, ahol megnézek egy leállított gyárat. Egy taxit rendeltem, hogy visszatérhessek a szállásomra. Otthon beadtam a szomszédba a kölcsön kapott köpenyt, megfürödtem, és felkészültem a munkára.

Bár én nem szóltam róla, Básti mégis értesült a történtekről. Úgy döntött, hogy szervezzük át a programot, az addigi napi három interjú helyett csak kettőt készítsek, ez azonban csak formális változás volt, a „műszakom" hossza és terhelése nem csökkent.

XII.

Úgy gondolom, hogy egy valóban hiteles riport nemcsak arra a környezetre érvényes, melyet tárgyául választott, olyan törvényszerűségeket is fel kell mutasson, melyek az egész országra vonatkoznak – különben alig jelent többet egy szokványos helytörténeti dolgozatnál. Ez a tétel pályám során már számtalanszor bebizonyosodott, most Miskolcon is ugyanannak a politikai és gazdasági felbomlásnak a jeleit tapasztaltam, mint kevéssel korábban a távoli Ormánságban. Helyi különbségek természetesen mindig mutatkoznak; mivel az országnak ezen az iparosult táján valaha lényegesen kedvezőbb állapotok uralkodtak, mint a sokáig határsávnak számító Drávamelléken, a hanyatlás még szembetűnőbb formában jelentkezett.

Elő kellett tűnnie annak a már említett ténynek, hogy minden magyar nagyváros közül épp Miskolcot sújtották leginkább a rendszerváltás következményei. A bányák, kohók, gépgyárak, építőipari és egyéb munkahelyek bezárása folytán tízezrek kerültek utcára, süllyedtek nyomorba, és az ő helyzetük visszavonhatatlan felbomlást váltott ki az egész környéken.

Utólag végiggondolva a helyzetet: a bekövetkező bajokat a maguk teljességében aligha lehetett volna elkerülni. Ismert gazdaságtörténeti tény, hogy az ismétlődő válságok a kapitalista társadalmi berendezkedés elkerülhetetlen velejárói. Bizonyos enyhítéseket a vezetés – például Miskolc belső körében – elérhetett volna, különös balszerencse, hogy semmi hasonló eredményt nem tudott felmutatni, bármely párt képviselői is álltak a kormánykerék mögött.

A sűrűn változó nómenklatúrák egészét nem vádolhatjuk korrupcióval, egyéni haszonszerzéssel – ez

sokban egyszerűsíthette volna a helyzetet, kedvezőbb megoldásokat tett volna lehetővé. Ha például egy polgármestert csak az anyagi érdek vezérel, félre lehetne vonni egy sarokba, és bizalmasan megkérdezni tőle, hogy mindent összevetve, mennyi pénzzel érné be. Oda kellene adni neki az igényelt összeget, de cserében megkövetelni tőle, hogy nívós és eredményes munkát végezzen. Megérné, még ha a Nemzeti Bankban tárolt államvagyon felét kellene is kifizetni neki. Ez tehát kezelhető helyzet, de mit tegyünk akkor, ha egy vezető anyagi tekintetben tiszta kezű ugyan, de szellemi adottságait tekintve olyan tehetségtelen, mint egy galagonyabokor, ilyenkor a világ összes pénze sem segíthet.

Miskolcon is a minden tekintetben alkalmatlan, egymást váltó vezetőgárdák is feltehetően jó szándéktól vezéreltettek, de a két évtized során átgondolatlan, hátrányos döntések egész sorát hozták. Szinte fillérekért kiárusították Miskolc értékes lakó- és kereskedelmi célú ingatlanjait, de még az ipartelepítésre alkalmas tartalék területeit is. A hasznot az idegenből érkező multik és a helyi tőkések fölözték le; olyan esettel is találkoztam, hogy egy kisebb, valaha állami tulajdonba tartozó üzemet megvásárolt egy vállalkozó, és három év alatt a huszonháromszorosára növelte a magánvagyonát. A méltányosság kedvéért jegyezzük meg, hogy az illető kiváló mérnök és gazdasági szakember, valaha az egyetemen is tanított.

A miskolci vezetésnek valamilyen módon gondoskodnia kellett a várost eddig eltartó iparágak felszámolásának pótlásáról. Komolyabb magyar vagy külföldi jelentős befektetőt nem tudtak idecsábítani – leszámítva néhány mindenütt megtelepedő nemzetközi áruházláncot. Ezek megjelenéséből is több kár származott, mint haszon, a különféle „plazák"

manipulatív üzleti politikájukkal csődbe kergették a helyi kereskedelem nagy részét. A főutcán tucatszámra találni bezárt üzleteket, csak a bankfiókok, olcsóbb élelmiszerüzletek, eszpresszók és a különböző telefontársaságok képviseletei működnek viszonylag eredményesen.

Valódi virágzásnak azonban csak egyetlen ágazat indult: a zálogházak. A Tiszai pályaudvartól bármelyik irányba indulunk is el, mindenütt a falra vagy az aszfaltra festett szőnyegborításba foglalt, táblákra mázolt nyilak mutatnak a különféle zálogfiókok felé – egy mértékadó szakember ötven-hatvan közé teszi a számukat. Mélyen jellemzőnek találtam, hogy a város vezetői szépítgetni akarják ezt a nyomasztó jelenséget. Mikor tájékozatlanságot tettetve megkérdeztem tőlük, hogy hány zálogház működik Miskolcon, az egyik alpolgármester azt válaszolta, hogy kettő, aztán rögtön helyesbített: illetve csak egy, mert a másikat épp azokban a napokban bezárták. A másik alpolgármester még rajta is túltett; kereken kijelentette, hogy Miskolcon egyáltalán nincsenek is zálogházak, legfeljebb bizonyos pénzintézetek és vállalkozók működtetnek zálogtevékenységgel is foglalkozó részlegeket. Felajánlottam neki:

– Tudod mit?! Menjünk ki az utcára, és kérdezzük meg az embereket, mi a véleményük erről.

Nem fogadta el az invitálásomat.

A távolabbi jövővel kapcsolatos tervekben is ugyanez a szemérmes mellébeszélés és a realitások alapvetően hibás értékelése jellemezte a városi vezetést. Mikor a vállalkozásom kezdetén, mintegy ismerkedve Miskolccal, végigsétáltam a főutcán, menet közben számtalan a magasban keresztbehúzódó transzparens tűnt a szemembe: „A kultúra várost épít" szöveggel. Először azt hittem, hogy inkább csak alkalmi, hangzatos

lógóknak szánták őket, de mikor a későbbi hivatalos jellegű nyilatkozatokban is gyakran megismétlődtek, arról kellett megbizonyosodnom, hogy a városi vezetés felvállalt célkitűzését fejezik ki.

A félreértések elkerülése végett megjegyzem: magam is egyetértek azzal, hogy egyetlen város sem nélkülözheti a pezsgő kulturális életet, azt viszont elképzelhetetlennek tartom, hogy művészeti-művelődési események építsenek fel, sőt működtessenek egy várost. Talán olyan eseteket tekinthetünk kivételnek, mint amilyen a németországi Bayreuth lehet a maga kiterjedt Wagner- kultuszával (bár ez is csak feltevés részemről, lehet, hogy ez a helység fejlett iparral is rendelkezik).

Miskolcon a legnagyobb attrakciónak a nyári Operafesztivált szánják – helyi és külföldi sztárok és társulatok fellépésével. Ha jól tudom, többnyire Bartók Béla műveit más, ritkábban játszott daljátékokkal társítva állítják össze a programot, jelentős hangversenyekre is sor kerül. A jegyárakat az átlagos miskolci polgárok számára megfizethetetlenül magasan szabják meg, a városban közepesnek számító 100-120 ezer forintos havi bérből aligha telik 13-20 ezer forintos belépőkre. Jellemző tény, hogy a külső városrészekben még plakátok sem hirdetik az Operafesztivált. A rendezvény így is tetemes ráfizetéssel jár, alkalmanként a 150 millió forintot is meghaladja. Nyugatról vagy Távol-Keletről érkező tehetős művészetbarátokra alig-alig lehet számítani, egyszerűen nem volna hol elhelyezni őket. Egész Miskolcon egyetlen négy- vagy ötcsillagos szálloda sem működik, és nem mindenki hajlandó beérni másodvonalbeli panziókkal. Még a fellépő vendégművészek sem töltik itt az éjszakát, előadás után kocsiba ülnek, és elhajtanak Budapestre vagy Kassára. (Mikor szóvá tettem, hogy ez a ráfizetés kidobott pénz,

melyet hasznosabb célokra is lehetne fordítani, például iskolák támogatására, öregek segélyezésére, a miskolci vezetés, sőt az egyszerű polgárok is lehurrogtak a „mundér becsületének védelmében":

– Moldovának nincs igaza! – jelentették ki egyöntetűen. Ezt a kijelentést a szobám falára is felírhatnám, hogy folyamatosan tudatában legyek a világban elfoglalt helyemnek.)

Egy másik, ugyancsak széltében-hosszában propagált nevezetességnek számít az új villamos felépítésének a terve. A jelenlegi pályatest valóban gyakran javításra szorul, és az úgynevezett „gördülő állomány", vagyis a kocsik sem mérkőzhetnek színvonalban a nyugati nagyvárosokban közlekedőkkel, de a villamos jelenlegi állapotában is képes ellátni a feladatát. Távolról sem ez jelenti Miskolc legfőbb gondját.

Az új vonal kiépítése igen sokba kerül. Sikerült ugyan európai uniós támogatást elnyerni – ennek összege a különféle híradásokban 30-35 milliárd forint között ingadozik, de az ezt kiegészítő öt-hatmilliárdos önrész is messze meghaladja a város anyagi lehetőségeit. A pályázat kiírását is gyakran módosítják, új és új határidők, kivitelezők nevei tűnnek fel, majd hullanak a semmibe.

De tételezzük fel, hogy az egész folyamat tökéletes rendben zajlana, akkor is merőben valószínűtlen, hogy elérné a kitűzött célját. Nehéz elképzelni, hogy egy új villamosvonal felépítése ugrásszerűen megnövelné a város idegenforgalmi vonzerejét, és a londoni Smith házaspár, vagy egy moszkvai olajmágnás azért látogatna el Miskolcra, hogy ezt megcsodálja. Egy friss példára is hivatkozhatunk: az új Combino kocsik a pályamódosításokkal együtt sem váltották meg Budapestet.

Ugyanilyen „Potemkin-falu"-nak nevezhető, szemfényvesztő jelenségnek számított a miskolci belváros átépítése is. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök az új autósztráda-szakaszok átadása mellett ezt az átalakítást nevezte a legfontosabb eredménynek, melyet a hivatali működése alatt sikerült elérnie. Bár valóban született néhány elismerése méltó épület, renováltak néhánv műemléknek számító házat, de ha az ember benyit számos Széchenyi utcai ingatlan kívülről rendbe hozott kapuján, mögötte sokszor csak a végletekig lepusztult belső udvar, vakolatát vesztett lépcsőház fogadja. Az átépítés során az elemi biztonsági teendőket is elhanyagolták – igaz, ebben nemcsak a városi vezetés, hanem az egyes lakások magántulajdonosai is ludasak.

Így fordulhatott elő az a nagy visszhangot kiváltó tragédia, mikor a főutca egyik házának homlokzatáról lezuhant egy meglazult stukkódísz, és agyonütött egy üzlet előtt álldogáló férfit. A balesetet hatósági felülvizsgálat követte: kiderült, hogy csak a baleset környékén még 38 házon találni hasonló ingatag díszeket, és ezek folyamatos életveszélyt jelentenek.

Az a látvány is elképesztett, hogy néhol a leszerelt villanyórák helyén a vezetékek drótjai szabadon merednek ki a falakból. Senki sem tudja, kering-e bennük áram, csak remélnünk lehet, hogy nem egy emberhalál adja meg erre is a választ.

Engedjük meg azt az elméleti feltételezést, hogy a Belváros rekonstrukciója a tökéletesség szintjét ostromolná, Miskolc alapvető gondjait ez sem oldja meg.

A város közigazgatási területén 15-20 nyomortelepnek tekinthető lakókörzetet is találunk, csak kapásból sorolok fel néhányat: a Szonditelepet, a „számozott utcákat", a régi vasúti kolóniát, a

Lyukóvölgyet, a Tetemvárat, és még tovább lehetne folytatni a listát.

Némelyikük valaha a diósgyőri nagyüzemek munkáslakótelepének számított, színvonalában megközelítette a budapesti Wekerletelep európai viszonylatban is kiemelkedő felszereltségét, de állapotuk az idők folyamán erősen leromlott. Másokból eleve hiányoztak a minimális szolgáltatások is: a lakásokba nem vezették be a vizet, így az angolvécét is budi helyettesítette, utcáit nem fedte szilárd burkolat, a hulladékdombokon elszaporodtak a patkányok, állítólag még a szundikálni kitett csecsemőket is megtámadták.

A Kádár-rendszer sokat tett ezeknek a „dzsumbuj övezeteknek" a felszámolásáért. Új és új paneltömböket húztak fel, a szociálpolitikai támogatások, kedvezmények számos családot szabadítottak ki a putrikból, kalyibákból. A rendszerváltás után ez a folyamat szinte azonnal leállt, az új építkezések száma a minimumra csökkent. A tervezett bontásokkal is felhagytak, az eredetileg teljes felszámolásra ítélt nyomortelepeken sok ház megmaradt, és változatlanul száz-, sőt ezerszámra húzódnak meg bennük munkanélküliek, kisnyugdíjasok, magányos öregek és betegek, sőt jó néhány bűnöző is rejtőzködik a falak között.

A város jelenlegi szocialista pártállású vezetése eredménytelenül kísérletezget a kérdés megoldásával. Legutóbbi kudarcát akkor szenvedte el, mikor egy nagyszabásúnak tervezett akció keretében sok cigány családnak biztosított helyet az Avas-Déli lakótelepen. Az intézkedés nyomán állandó konfliktusok alakultak ki a frissen beköltözöttek és a régebbi lakók között. A város külső őrző-védő cégekkel kötött szerződést a békesség megteremtésére és fenntartására, de nem tudta elejét venni a környezet folyamatos lepusztításának.

Lépcsőházi korlátokat emeltek ki a helyükről és adtak el a fémgyűjtő telepeken, nyílt színen égették le a szigetelést a lopott kábelekről. Az illetékesek olyan formális megoldásokkal próbálkoztak, mint hogy leszereltették a pihenőparkokban felállított padokat, így kívánták meggátolni a hangoskodó csoportok gyülekezését.

A lakáshitel igényléséhez munkahely-igazolást kellett benyújtani, a pályázók többsége állástalan lévén, ilyennel nem rendelkezett. Ügyvédek egész sora állt rá hamis bizonyítványok gyártására, ezeket az illetékesek kontroll nélkül elfogadták. A visszafizetésért kezességet vállaló önkormányzatnak még reménye sem lehet, hogy a pénzéhez jut, százmilliókat dobott ki az ablakon.

Mint az országban általában, Miskolcon is a hajléktalanok kerültek a legnehezebb helyzetbe. Becsült számuk a tavaszi-nyári jó időben nyolcszáz fő körül járhat, visszahúzódnak, alig-alig tűnnek fel a városi forgalomban, de az őszi hidegek kikergetik őket búvóhelyeikről, és fedelet kell keressenek maguknak. Ilyenkor a környező falvakban tengődő nyomorgók is elindulnak Miskolc felé, az itteni körülmények több esélyt kínálnak a túlélésre: koldulhatnak, beállhatnak a jótékonysági szervezetek helyiségei előtt kanyargó, ingyenebédre várakozó sorokba, vagy ételmaradékokat kereshetnek a kukákban. Számuk ilyenkor megközelítheti az ezerötszázat, sőt talán a kétezret is, de a fogadásukra alig nyolcszáz férőhely áll rendelkezésre az önkormányzati és alapítványi szállásokon. Aki sem ide, sem a kórházak fagyási sérülteket kezelő osztályaira nem fér be, az aligha éri meg a tavaszt.

Sorra jártam a menedékszállókat: a „Baross"-t, a Máltai Szeretetszolgálat kirendeltségét, a franciskánusok ingyenkonyháját és a többi hasonló intézményt. Segíteni

nem állt módomban, csak egy-egy „kiscserkész jótett"-tel próbálkoztam.

Mikulás-este vettem három nagy doboz „Balaton" szeletet, összesen valami kétszáz darabot, a hasonló édességek közt ez volt a legolcsóbb, mellé három nagy, teli szatyorra való almát, és kivittem az egyik menedékhelyre. Itt az „étkeződben – az idézőjelet az indokolja, hogy a szállás nem jár ellátással is – gyűltek össze a hajléktalanok. Itt is rendeztek ünnepséget, szólt a magnó, néhány kopott ruházatú pár táncolt. Talán minden ötödik-hatodik ember előtt feküdt az asztalon valamiféle vacsora – többnyire felvágott vagy zsíros kenyér.

Szóltam az otthon egyik vezetőnőjének, hogy jöjjön ki a ház elé, és segítsen. Egy barátom gépkocsijával érkeztünk, a közelben parkoltunk le, a csomagtartóból kiemeltük az édességet és az almát.

– Ezt hoztuk, legyen szíves, vitesse be és osszák szét.

– Ó, nagyon köszönjük, Moldova úr. Nem akar maga is bejönni hozzájuk?

– Nem.

– Akkor megmondjuk, hogy maga küldte.

– Ne említsék a nevemet, nem akarok propagandát csinálni magamnak.

– De hát valamit mondani kell nekik, hogy kitől kapták.

Egy pillanatig megfordult a fejemben, hogy azt üzenem: „Kádár János küldi nekik", de aztán csak legyintettem: Kádár emlékének nincs szüksége ilyen protezsálásra. Sarkon fordultam, és restelltem magam, amiért ilyen módon próbáltam csillapítani állandó lelkiismeret-furdalásomat, hogy jól élek egy nyomorgó országban.

XIII.

Nem tudhatom, Miskolc polgármestere és közvetlen beosztottjai milyen műre számítottak, mikor felkértek a várost bemutató riportkönyv megírására. A jelek arra vallanak, hogy afféle egyrészt-másrészt, az árnyoldalakat a sikerek bemutatásával közömbösítő ábrázolásra készülhettek.

Egy borkóstolón Görömbölyön – ez Miskolc egyik peremkerülete – az ottani népművelő felidézte egy korábbi beszélgetését Káli Sándorral. Káli kifejtette: biztos benne, hogy a megszületendő könyv kétharmada kedvező fényt vet majd a helyi állapotokra, és csak egyharmadnyi foglalkozik majd a hibákkal. A népművelő kételkedett ebben a feltételezésben:

– Attól tartok, hogy túlságosan optimista vagy!

Egy helyi újságíró nyíltabban kifejtette a fenntartásait: „Moldova nem az az író, akitől városmarketinget lehet várni – írja. – Ha Londonra szólna a megbízása, vagy New Yorkra, vagy Tokióra, szerintem ugyanaz lenne az eredmény Plasztikusan, izgalmasan, olvasmányosan rajzolná meg a városok árnyoldalait, a vesztesek nyomorúságos életét, kizsákmányoltatásukat. Bizonyára odarajzolná ellentétként a fényt, a pompát, természetesen úgy, hogy a rokonszenvünk az elesetteké legyen, ellenszenvünk a bajok fő okozóié: a hatalmasoké.

Nincs ezzel semmi baj – folytatja az újságíró –, Moldova György kommunista (Kádár János odaadó híve), továbbá az ország egyik legismertebb, hosszú évtizedeken át talán legnépszerűbb írója, aki akkor is, most is ugyanabból a nézőpontból ábrázolja az életet. És ebben (abban) az életben ő az alul levőkkel volt és van…" Ez a minősítés életem nagy bókjai közé tartozik.

A vezetés felső körei is mind gyakrabban jelezték aggályaikat. Egy alkalommal Miskolc városi marketingjének irányítóival találkoztam, a beszélgetés során kiderült, hogy stratégiájuk középpontjában ők is a már említett „A kultúra várost épít" lógót és a felépítendő új villamosvonalat állították. Én szerényen közbevetettem szokásos ellenérveimet: előbb talán a nyomortelepek felszámolását kellene befejezni és a munkanélküliséget enyhíteni. Profán megjegyzésemre egy vezető propagandistanő – később értesültem róla, hogy apja a „pártállami időkben" vezető tisztségeket töltött be – felháborodva vágott vissza:

– Maga egy kommunista könyvet akar írni Miskolcról?

Tőlem szokatlan visszafogottsággal reagáltam:

– Ha ez volna a szándékom, akkor sem citálhatna bíróság elé, az Alkotmány nem tiltja ezt az alapállást. A szerződés megkötésénél nem tettem ígéretet, hogy megváltoztatom eszmei alapállásomat, de megnyugtathatom, a könyv megírásánál nem Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című elméleti munkájára kívánok hagyatkozni, hanem a tényekre. Ha majd nem ért egyet velük, a könyv megjelenése után kedvére vitatkozhat.

Riporteri taktikám része, hogy az anyaggyűjtés időszakában igyekszem minél visszafogottabban viselkedni, kerülök minden nyilatkozatot, ha valamiért mégis meg kell szólalnom, legfeljebb általánosságokat mondok. Ebben a periódusban el kell kerülnöm az egyes gazdasági, kulturális, politikai területek felügyelőinek gyanúját, hogy esetleg túlságosan sok adathoz jutottam. Persze nem világrengető ügyekről van szó, inkább olyan mindennapos botrányokról, melyeket sok helybeli polgár ismer ugyan, de részben már tudomásul vette, másrészt nem meri szóvá tenni őket. A vezetők nem örülnének, ha sejtenék, hogy én ezekről beszélni kívánok majd.

Ez a szakasz nem tart túl sokáig. Mikor úgy érzem, hogy elégséges anyag gyűlt össze az adott könyv megírásához, már hiába zárulna be előttem minden kapu a továbbiakban, akkor is eljutok a célig. Ilyenkor már nehezebben fékezem magam, arra is gondolok, hogy talán épp a provokációim révén szerzek további fontos adatokat. Meg-megemlítem egy-egy lesújtó tapasztalatomat, ezek okvetlenül a helyi potentátok fülébe jutnak.

Márciusban egy televíziós nyilatkozatomban megpendítettem, hogy miskolci tartózkodásom során legalább százötven helyszínen megfordultam, és elbeszélgettem az ott élő-dolgozó emberekkel; az üzemektől kezdve kórházakon, hivatalokon, tömegszállásokon át egészen a felszámolt kohászat meddőhányódombjáig, majd egy félmondattal hozzátettem: soha sehol nem találkoztam egyetlen városi vagy éppen megyei vezetővel sem. Ez csak abból fakadhat – véltem –, hogy már jól ismerik Miskolc összes gondját, nincs szükségük további tapasztalatszerzésre.

Az interjúban megemlítettem néhány személyes élményemet, megfigyelésemet – a mondandómat minden szépítgetés nélkül fogalmaztam, ezzel visszatetszést váltottam ki a miskolci vezetésben és sajtóban. Az „Észak-Magyarország" még körkérdést is intézett olvasóihoz, egy egész kazalnyi hozzászólást közöltek le, többnyire elítélő hangvételűt, de más levelekből úgy tűnt, hogy „az utca embere" nekem ad igazat. Ezt a benyomásomat csak megerősítette, hogy amerre csak jártam, ismerősök-ismeretlenek megállítottak, és biztosítottak együttérzésükről.

A városi vezetők próbálták hajlékonyán kezelni a konfliktust. Az egyik alpolgármester azt bizonygatta, hogy ők szándékosan kerülték el kiválasztott „vadász-

területeimet", nehogy azt higgyem, jelenlétükkel bármiben is befolyásolni kívánnak. Nehezen fojtottam visz- sza a mosolyomat: esténként még azt sem mindig tisztáztuk a kísérőmmel, hogy másnap reggel hol és mivel kezdem a következő napot, ez a fogadó partner hajlandóságától is függött, így a városi vezetőknek nem állt módjukban, hogy előzékenyen kitérjenek az utamból. Bár az összecsapás elkerülhetetlennek látszott, nyílt kenyértörésre még nem került sor.

Az anyaggyűjtés feszített tempójának és az éjszakai munkának köszönhetőleg mind határozottabban kirajzolódtak a megszületésre váró könyv körvonalai, de a munka minden erőmet igénybe vette.

Több mint ötven évet átölelő pályám során közel húsz riportkönyvet írtam, összesített terjedelmük túljárhat a tíz-tizenkétezer oldalon, de talán egyik sem követelt tőlem olyan verejtékes kínlódást, mint a mostani miskolci vállalkozásom.

Be kell látnom, hogy a bajok nagy részét magamnak köszönhettem. Módszereim változatlanok maradtak, nem használtam magnetofont vagy más hangrögzítőt, anyaggyűjtés közben most is blokkot és golyóstollat (valaha ceruzát) tartottam a kezemben, részletekbe menően és folyamatosan feljegyeztem megfigyeléseimet, egyetlen fontosnak gondolt beszélgetéstöredéket vagy egy jelenség leírását sem mellőztem, a munka végén általában 50-60 teli füzetet halmoztam fel a polcomon. Ezúttal is így jártam, elkövettem azonban azt a hibát, hogy a fedőlapokon nem tüntettem fel, melyik füzet pontosan mit tartalmaz, ennek oka lehetett az öregedéssel járó korábbi kifáradás vagy a munka feszített ritmusa, vagy Isten tudja, milyen más körülmény.

Most, amikor formába kellett volna öntenem az összegyűjtött masszát, a futtában odavetett

emlékeztetők tömegében nem tudtam, mit hol találhatok meg. Amíg egy-két oldalnyi folyamatos szöveget sikerült papírra vetnem, néha ötször-hatszor is át kellett forgatnom az egész noteszhalmot. Az idegroham szélére kerülve kedvem lett volna minden anyagot kihajítani az ablakon, vagy elégetni a garázs tetején. Órákat vesztegettem el kutatgatással, ezt a korábbi pontosabb jelzésekkel megtakaríthattam volna magamnak.

Menet közben világossá vált, hogy ha egy olyan könyvet akarok írni, mely a város általam fontosnak vélt összes jellemző vonását tartalmazza, abból egy legalább kétezer oldalas kötet kerekedne ki – egy ilyen monstrummal viszont nem terhelhetem az olvasót, mindenképpen szelektálnom kellett a témákat.

Kísérőm, Básti János régi és hűséges pártkatonaként – ezt nem pejoratív minősítésnek szánom – megpróbált olyan irányba terelni, hogy minél több pozitív jelenséget mutassak be. Olyanokat, mint a városi elektromos művek reprivatizálása, vagy egy-egy épület igényes helyreállítása, én azonban, ha szelíden is, de határozottan kitértem a befolyásolási szándék elől. Nemcsak az a bizonyos „csak a rossz hír számít igazán érdekes hírnek" felfogás vezérelt, de úgy éreztem, nekem az az elsődleges kötelességem, hogy az emberek életét megnehezítő bajokra figyelmeztessek.

Közben hazaköltöztem Budapestre, és minden időmet a munkámra szánhattam. Napi tíz-tizenkét órát dolgoztam, de így is csak lassan és kínlódva haladtam előre.

Március végén született meg a könyv első vázlatos megfogalmazása, mely készültségi szintjét tekintve a szabók által az első próbára összeférceltöltönyhöz hasonlított. A kézirat végére mégis odaiktattam a 2009. március 29-i dátumot, ezzel kívántam jelezni, hogy a

leírtakban az adott terminusban érvényes állapotokat ábrázolom, a későbbi vagy megvalósuló, vagy meghiúsuló tervekkel nem foglalkozom. (Amikor a lepusztult Palota Szállóban tapasztaltakból indultam ki, nem vettem figyelembe egy harcias helyi újságíró követelését: tegyem hozzá, hogy a város az elkövetkezendőkben másfél milliárd forintot szán a hotel felújítására. Úgy gondoltam, hogy erre vagy valóban sor kerül, vagy elmarad, mint mondani szokás: a „majd"-ra nem ad a zsidó, itt, úgy látszik, belőlem is kiütközött a származásom.)

Nem tekinthettem véglegesnek ezt a változatot, tartalmi és stiláris javítások-átírások sorozata következett. Most bukott ki minden hiba, valahányszor átolvastam, egy-egy már megoldottnak hitt fejezetet, újabb és újabb korrigálandó részeket fedeztem fel benne. Legalább ötször rugaszkodtam neki a változtatásoknak. Csak május közepén jutottam el odáig, hogy a leírtak nyolcvan-kilencven százalékos pontossággal tükrözték a mondanivalómat.

A megírási szerződés nem kötelezett rá, mégis úgy tartottam korrektnek, hogy a gyakorlatilag már teljes kéziratot megmutassam a város vezetőinek. Módot kívántam nyújtani nekik, hogy megismerhessék az általam felrajzolt Miskolc-képet, egyben közösen döntsük el a könyv további sorsát.

Az átadásra a városházán, Káli Sándor irodájában került sor, a polgármesteren kívül Mokrai doktor is megjelent. Elég volt egy futó pillantást vetnem házigazdáim arcára, hogy felmérjem: bár még egy oldalt sem láttak a kéziratból, máris mélyen elégedetlenek vele. Azt hiszem, nemcsak a fentebb említett nyilatkozatomat nem tudták megemészteni, de értesültek a beosztottjaikkal folytatott vitáimról is.

Kezdettől fogva tudtam, hogy egyszer el kell érkeznie „az igazság pillanatának", mikor szembe kell néznem azokkal, akik felkértek a riportkönyv megírására. Életemben már nem először adódott hasonló helyzet, mindig is elkerültem a taktikai időhúzásokat, a „ki bírja jobban idegekkel" huzavonákat.

A pozícióimon egy rés tátongott, most lakoltam meg azért a figyelmetlenségemért, hogy a szerződés aláírásánál nem követeltem meg elég határozottan: húzzák ki azt a betoldást, miszerint a könyv kiadásához a megbízó jóváhagyása is szükséges. A város vezetői nem teljesítették ezirányú ígéretüket. Így az engedély megta-gadásával módjukban állt keresztbetenni a könyv megjelenésének, nem tudhattam, szándékoznak-e élni ezzel a lehetőségükkel. Nem hoztam elő az ügyet, de készen álltam rá, hogy az esetleges ellenkezésük dacára is nyomdába küldjem a kéziratot, vállalva a lépés jogi következményeit.

Elébe vágtam mincien alkudozásnak:

– Nézzétek: el tudom képzelni, hogy nem tetszik majd nektek ez a kézirat. Nem hiszem magam csalhatatlannak, tévedhettem számokban, helyszínekben, időpontokban, ezeket hajlandó vagyok kijavítani – de csakis ezeket! Semmiféle tényen, melyben megbizonyosodtam, semmiféle lényegi megállapításon, melyet helytállónak találtam, nem változtatok. Nem írok hozzá, és nem veszek el belőle.

Káli polgármester és Mokrai doktor elmélyülten nézett maga elé és hallgatott, így én folytattam:

– Én, belátom, könnyebb helyzetben vagyok, mert ismerem a saját kéziratomat, ti pedig még nem olvastátok, így véleményetek sem lehet róla, mint ahogy az ember nem tud reagálni egy még fel nem bontott levél tartalmára, de a megoldási lehetőségekről elviekben azért beszélhetünk. Tételezzük fel a

legrosszabb esetet: nem tetszik majd az írásom, bár ti rendeltétek meg, mégsem akarjátok felvállalni. Például azért, mert közelednek a választások, és attól féltek, hogy egy esetleges botrány a könyv körül kedvezőtlenül befolyásolná az esélyeiteket. Viszont ha most látványosan visszautasítjátok, hivatkozhattok arra, hogy ti már az elején nemet mondtatok az én munkámra. (Csak úgy mellékesen jegyzem meg: az MSZP, illetve a városi vezetés hiába hátrált ki a könyv mögül, a Fidesz megsemmisítő vereséget mért rá, és a „Jobbik"-ot is csak félszázaléknyi szavazattöbbséggel tudta megelőzni.) Szeretném megkönnyíteni a döntéseteket. A szerződés szerint most, a kézirat leadásakor egymillió forint járna nekem – függetlenül a munka színvonalától, a könyv boltokba való kerülésekor pedig további kétmillió. A következő ajánlatot teszem: ha nem akarjátok felvállalni a könyvet, bontsuk fel a szerződést, én lemondok erről az egy- plusz kétmillió forintról, és a továbbiakban sem támasztok semmiféle anyagi vagy bármiféle más igényt.

– És mit kérsz cserébe?

– Írjátok jóvá a nekem kifizetett előleget – amelynél egyébként sokkal többet költöttem el a miskolci tartózkodásom alatt. A könyv pedig hadd mehessen tovább a maga útján, ne gördítsetek elé akadályokat. Olvassátok el a kéziratot, és döntsetek legjobb belátásotok szerint, csak egy kérésem van: ne húzzátok el a választ.

A polgármester rám nézett:

– Mennyi időt adsz nekünk?

– Mondjuk: két hetet. Elég lesz?

– Az kevés, maradjunk háromban – megnézte a naptárát –, június negyedikén gyere le újra Miskolcra, és akkor így vagy úgy, de lezárjuk az ügyet.

– Rendben van. Akkor június 4-én.

Elköszöntem, Bástival bementünk a Tokaji borozóba és ittunk egy-egy deci száraz szamorodnit. Kísérőm nem látta kilátástalannak a helyzetet, bízott benne, hogy végül is meg tudunk állapodni a városi vezetéssel.

– Te is engedsz, ők is. Szerintem legfeljebb olyanokon kell változtatnod, hogy nem írsz le olyanokat, mint hogy a városi vezetés nem lépett közbe a Magyar Gárda miskolci tüntetéseinél.

Tudtam, hogy Básti jót akar, ezért nem is bocsátkoztam vele vitába, de a legkisebb illúziót sem tápláltam magamban a megegyezést illetőleg.

A közbeeső időt arra használtam fel, hogy egy szakértőt keressek, akivel még egyszer átnézetem a szöveget, nem akartam megadni azt a taktikai esélyt ellenfeleimnek, hogy az adatok pontatlanságára hivatkozhassanak. Egy barátom ajánlására egy több diplomával is rendelkező helyi mérnököt kértem fel, az illető rossz választásnak bizonyult, szerintem el sem olvasta a szöveget, egyetlen érdemleges tanácsot sem adott, kiegészítéseket sem javasolt. „Áldozatos tevékenységéért" ötvenezer forintot kért, elkerülendő minden vitát, ki is fizettem neki.

Június 4-én, a miskolci vezetőkkel megbeszélt találkozás napján hajnali négy órakor ébredtem. Leültem az asztalom mellé, és megfogalmaztam a szerződés várható felbontásának hevenyészett szövegét. Úgy gondoltam, nem árt, ha egy ilyen tartalmú írás ott lapul a táskámban, kész érvek birtokában talán könnyebben átesek a minden bizonnyal bekövetkező tárgyaláson.

„ Feljegyzés

A Miskolc Holding Zrt. (3530 Miskolc, Hunyadi u. 5. I. emelet), a továbbiakban Megbízó vagy Felhasználó 2008. augusztus 4-én megbízási és felhasználási szerződést kötött az Alzo Grand Művészeti Betéti

Társasággal (pontos cím) és Moldova György személyesen közreműködő szerzővel egy Miskolcról írandó riportkönyv elkészítéséről. A megbízó 2, azaz kettőmillió forint + áfa előleget fizetett, és szállással, szállítással és kísérővel is támogatta a Szerző anyaggyűjtő munkáját.

A Szerző 2009. május 15-én leadta tervezett könyve kéziratát, a válaszra a Megbízó 2009. június 4-ig kért határidőt. Ezen idő alatt a Szerző szakértővel is konzultálva helyesbítette néhány, részben gépelési pontatlanságból eredő adatot, kijelenti, hogy a feladatát legjobb tudása és ismeretei szerint teljesítette.

A Megbízó nem ért egyet azzal a képpel, amelyet a Szerző Miskolc városáról felrajzolt, és bizonyos változtatásokat igényelt (a későbbiekben kiderült, hogy ebben a feltételezésemben tévedtem). A Szerző ezektől – elvi okokra hivatkozva – elzárkózott. A felek ezután kölcsönös megegyezéssel a szerződést felbontják, és a továbbiakban érvényét veszíti.

A Megbízó – mivel a Szerző a kézirat leadásával teljesítette a vállalt feladatát – nem igényli vissza a 2 millió forint + áfa előleget, és a szerző sem támaszt semmiféle további anyagi igényeket.

Miskolc, 2009. június 4-én

Moldova György…"

Szokásos módon a reggeli intercityvel utaztam le Miskolcra, Básti most is ott várt rám a Tiszai pályaudvaron. Kezet fogtunk.

– Mit hallottál? – kérdeztem –, milyen döntést hoztak ott fent?

– Biztosat nem tudok, de most is azt hiszem, hogy kompromisszumot ajánlanak fel.

– Megmondtam nekik, hogy nem megyek bele.

– Ne légy ilyen makacs. Legfeljebb még egy hét munkát kellene rászánnod. Gondolkodj egy kicsit.

Elindultunk. Básti általában a Városháza belső udvarában szokta lerakni a kocsiját, most azonban távolabb, szinte az Avas-hegy lábánál parkolt le.

– Mi történt? – kérdeztem –, elvették a helyfoglalási engedélyedet?

Básti nem felelt, csak tagadóan rázta a fejét. Később elárulta: azért választotta ezt a helyet, mert innen a városháza felé tartva át kellett haladnunk Miskolcnak talán a legszebb részén, a nyári virágpompába boruló Szent István téren, és abban bízott, hogy ez a látvány megingat majd elutasító elszántságomban. Most utólag is meghat ez az igyekezet, Miskolc teljes magasabb vezetése egyetlen hasonló gesztust sem tett felém.

Fent az irodában a szokásos kettős: Káli Sándor polgármester és Mokrai doktor fogadott, arckifejezésük kevés jót ígért, harcra készültek, de én nem kívántam ellenségeskedni velük. A táskámból elővettem újonnan megjelent aforizmagyűjteményem két példányát, dedikáltam és átnyújtottam nekik. Az ajándék szemmel láthatólag meglepte őket, zavartan lapoztak bele a kötetekbe. Eltelt egy-két perc, mire akcióra szánták el magukat, Mokrai a felettesére nézett:

– Azt hiszem, jobb, ha te kezded.

A polgármester beleegyezően bólintott, maga elé tette a kéziratot tartalmazó dossziét, és fölé hajolt, végigpergette a lapokat, szemüvegén megcsillant a nappal is égő mennyezeti lámpa fénye:

– Úgy döntöttünk, hogy elfogadjuk az ajánlatodat, és felbontjuk a szerződést.

Ez a bejelentés csak a mellettem ülő Bástit lepte meg, bánthatta, hogy fel sem merült az általa remélt kompromisszum esélye. Én tudomásulvevőleg bólintottam, egy szikrányi önsajnálatot sem éreztem,

pedig bizonyos tekintetben most egyéves munkám eredménye hullott a porba. Mint mondtam, kezdettől fogva felkészültem erre a szakításra. Most csak az a cél vezetett, hogy minél határozottabban és gyorsabban zárjuk le az ügyet, és lehetőleg ne essek bele valamilyen rejtett jogi csapdába. Táskámból elővettem az otthon készített szerződésbontó vázlatot, és kiraktam az asztalra:

– Természetesen tudomásul veszem a döntéseteket, semmiféle kifogást nem emelek ellene – felmutattam a papírt –, írásban is rögzítettem a tényállást.

– Te már előre tudtad, hogy mi fog történni?

– Nem kellett hozzá különösebb jóstehetség. Ha megengeditek, felolvasom, szóljatok, ha valamivel nem értetek egyet, akár tartalmilag, akár megfogalmazásban.

Lassan, még egyszer megfontolva minden szót, előadtam szerény javaslatomat. Most utólag is belátom: erre a szerződéstervezetre aligha kapnék diplomát az egyetem jogi karán, de nagyjából pontosan rögzíti a történteket és a lezárás lehetséges módját. Partnereim sem látszottak elégedetlennek. Átnyújtottam a kézzel írott feljegyzést, kértem, hogy számomra is húzzanak le egy másolatot, nem tűnt kizártnak, hogy valaha még szükségem lehet rá. Mokrai doktorhoz fordultam:

– Te jogász vagy, nem tudnád ezt a vázlatot most előírásszerűen jogi formába önteni? Szeretném, ha ez az ügy most helyben megoldódna, és nem kellene újra lejönnöm Miskolcra az aláírás végett.

Káli válaszolt helyette:

– Sajnos, ez nem megy ilyen gyorsan – tudod, hogy a jogászok milyen szőrszálhasogatók. Majd talán két-három hét múlva kitehetjük a pontot.

– Ahogy akarjátok.

Arra gondoltam, hogy az ügyet lényegében lezártuk, már moccantam, hogy felállók a székemből és elköszönök, de Mokrai doktor folytatni kívánta:

– Csak úgy barátilag, nem hivatalosan szeretném megkérdezni tőled: valóban nem találtál semmi pozitívumot a mi városvezetői munkánkban?

– Nézd: én nem kételkedem a ti becsületességetekben, azt is elhiszem, hogy a nap huszonnégy órájából huszonötöt végigdolgoztok. Nem kizárt, hogy itt-ott értetek el bizonyos eredményeket, de én ezeket nem tartom meghatározónak. Véleményem szerint: a város egyértelműen hanyatlik, nem tudtátok megoldani a legfőbb bajokat: a munkanélküliséget, az általános elszegényedést, különösképpen a cigány kisebbség helyzetét. Politikailag pedig megbocsáthatatlannak tartom, hogy gyáván viselkedtetek a városházi téren lezajlott fasiszta tüntetés alkalmával. Elbújtatok a Széchenyi-szobor árnyékába…

Káli indignálódva válaszolt:

– Ez csak a te magánvéleményed! Mi megtettünk és megteszünk minden tőlünk telhetőt.

Ezután már csakugyan nem maradt több megbeszélnivalónk, elköszöntem. Búcsúzásnál abban maradtunk, hogy a szerződés felbontását tartalmazó, már jogi formák szerint is szabatos levelet majd postán küldik el a budapesti címemre, én aláírom és visszajuttatom.

Távozásomnál Káli még megengedett magának egy tréfás megjegyzést:

– Nem ide tartozik, de azért elmondom: most hallottam, hogy a katolikus egyház betiltatott egy könyvet. Egyeseknek milyen könnyű dolguk van.

Rezzenéstelen tekintettel néztem vissza rá:

– Remélem: te nem készülsz egyházi pályára átnyergelni.

A beszélgetés után – már megszokott módon – Bástival megittuk az egy-egy deci száraz szamorodninkat. A pultok mellett álldogáló vendégek odaléptek hozzánk és sok szerencsét kívántak a munkámhoz. Megköszöntem a jóindulatukat, de azt nem tartottam szükségesnek, hogy beszámoljak nekik az alig félórával ezelőtti eseményekről.

Tettünk még egy rövid sétát a Belvárosban. Mint ahogy országszerte, Miskolcon is most, június elején tartották az Ünnepi Könyvhét rendezvényeit. A kiadók és a terjesztők két hosszú sátorsort kialakítva kínálták a portékáikat, engem egyikük sem kért fel előzetesen dedikálásra – ezen nem csodálkoztam különösebben. Tíz hónapos ott-tartózkodásom alatt egyetlen városi könyvtár sem invitált író-olvasó találkozóra, lelki szemeikkel látni vélték fejem körül a lehetséges botrány kétes glóriáját, és ettől mindenképpen távol akarták tartani magukat. Nem haragudtam rájuk, beláttam: egy kirúgott könyvtáros manapság nehezen tud elhelyezkedni.

A Tiszai pályaudvar felé közlekedő villamost vártuk, Básti változatlanul úgy találta, hogy vigaszra szorulok, azt fejtegette, hogy az emberek szeretete, mely előbb a borozóban is megnyilvánult, kárpótol a Hivatal elutasító magatartásáért. Közben fölöttünk a gyalogjárón egy kerékpáros közeledett, mögénk érve lelassított, és csak úgy a nyeregben ülve leszólt nekem:

– Te vagy a Moldova?

– Én.

– Szemét alak vagy! – mondta, majd lendületesen továbbhajtott. Inkább csak a külvárosban lefolyt gyerekkorom rutinjából következett, hogy viszonozni tudtam a sértést, utána kiáltottam, hogy éljen vadházasságban a nénikéjével, és jöjjön vissza, ha mer.

Igazából nem dühített fel ez a közjáték, inkább hálás voltam miatta, mert segített eloszlatni a könyvem majdani fogadtatásával kapcsolatos illúzióimat. Ráébresztett: nem számíthatok majd az emberek egyöntetű hálájára-köszönetére, amiért – képességeim korlátaitól függően – megpróbálom bemutatni egyre nehezülő sorsukat, kiállók a védelmükben. Sok olyan olvasóra kell felkészülnöm, akik merő lokálpatriotizmusból a bajok-gondok ábrázolását városuk lejáratására irányuló merényletnek tekintik majd. Mint korábban Komlón vagy az Ormánságban, a helyi vezetés Miskolcon is közellenséggé nyilvánít majd, és évek-évtizedek telnek el majd, amíg kiderül az eredendő jó szándékom.

Bizonyítékul arra, hogy nemcsak rémképeket láttam, mikor a közvélemény felületességéről, tájékozatlanságáról beszéltem, hadd idézzem kivonatosan Megyesi Gusztáv „Moldova" című cikkét, mely az „Élet és Irodalom" július 3-i számában jelent meg.

„Azt mondja egy fiatalember a téren, hogy csak ne nagyon sírjon Moldova György, hogy Miskolc felbontotta vele a könyvszerződését, elég szépen pénzelik őt az elvtársak, most olvastam a rádió honlapján, hogy félmillió dollár segélyt kap Moszkvától.

Van a közelben laptop, megyünk föl a rádió honlapjára, keressük Moldovát s a moszkvai segélyt, s csakugyan ott virít a cím, hogy »Moldova félmillió dollár segélyt kap Moszkvától…« Az most más kérdés, hogy persze nem Moldova, az író, hanem a Moldovai Köztársaság kapta politikai támogatásként a pénzt…

A Moldova-ügyet három perc alatt kibeszéltük, de három perc is mennyi fontos konzekvencia levonására alkalmas. Például arra, hogy Moldováról sikerült már olyan képnek kialakulnia, hogy Moszkvából pénzelik, és

nem is kis összegekkel. Példának okáért arról, hogy egy amúgy értelmes fiatalemberben Moldova neve olvastán fel sem vetődik Moldova állam, mint olyan, ahol pedig történik egy s más mostanában…

Moldova Györggyel amúgy tényleg felbontotta Miskolc városa azt a szerződést, amit egy könyv megírására kötött ötmillió forint értékben, azzal a céllal, hogy reklámozza majd a várost… Miskolc városának néhány elöljárója egyöntetűen megállapítja, hogy a könyv »negligálja Miskolc kulturális értékeit, azt hangsúlyozza, ami tönkrement, ami rossz«. Ez utóbbi idézet a helyi lap internetes kiadásából, dr. Halmai Gyula önkormányzati holdingvezetőtől való, aki most igen szomorú a történtek miatt. Jó jelnek tekinthető, hogy nem haragszik az íróra, még a már kifizetett kétmillió forintos előleget sem kéri vissza, csak belesajdul a szíve, hogy az író végig negligált, sőt olyan kérdésekben, mint a helyi operafesztivál vagy a villamosprojekt, pont az ellenkezőjét vallja annak, amit a városatyák…

Azt mondja ez a fiatalember kicsivel később a téren, hogy Moldovának elment az esze. Mert hiszen ha ezen múlik és a városi vezetők ennyire ragaszkodnak hozzá, hát fogom magam, és beleírom abba a nyomorult könyvbe, hogy a villamosprojekt az nagyon jó, az operafesztiválról nem is szólva: pár mondat az egész, és akkor minden el van boronálva, az ötmillió is megmarad, és a város is jóllakik."

Csak hát éppen ez az, amire sohasem voltam hajlandó. Most, húsznál több riportkönyvvel a hátam mögött, ki merem jelenteni: egyetlen vállalkozásomat sem kezdtem azzal a céllal, hogy egy személyt, közösséget vagy akár egy szakmai területet lejárassak, rossz hírét keltsem, mint ahogy azt sem vállaltam fel, hogy a valódi képét szépítgetni, „kaserolni" próbáljam. Minden utamra elfogulatlanul, előzetes feltételezések

nélkül indultam el, és csak a szerzett tapasztalataim határozták meg, hogy mit írtam az adott témáról.

XIV.

Több mint három hét telt el a szerződés szóbeli felbontása után, de ezalatt semmiféle, ezt a tényt rögzítő levél vagy értesítés nem érkezett Miskolcról. Ennek elmaradása nem rázott meg különösebben, egyrészt: már tapasztalhattam, hogy a hasonló nemtörődömség előelőfordul a város hivatali kapcsolattartásában, másrészt – és ez volt számomra fontosabb – tulajdonképpen semmi sem múlott rajta. Hű maradtam korábbi elhatározásomhoz: semmiféle akadékoskodás nem tarthat vissza attól, hogy a könyvet megjelentessem.

Felhívtam Mokrai doktort, és bejelentettem: ha nem kapom meg a felbontást rögzítő hivatalos papírt, akkor a továbbiakban nem is tartok igényt rá; leküldöm a nyomdába a kéziratot, és ezzel a megjelenés folyamata technikailag is elindul. Még aznap megérkezett a válasz – egy hivatali kocsi hozta fel Budapestre – dr. Halmai Gyulának, a Miskolc Holding Zrt. elnök-igazgatójának aláírásával. Tartalma nem tért el attól, amiben a város vezetőivel már korábban megállapodtunk:

„3.) A Felek megállapítják, hogy a Megbízott, illetve a Szerző a szerződés tárgyát képező könyv kéziratát szolgáltatta…

Megbízó rögzíti, hogy a szolgáltatott kézirat megítélése szerint nem felel meg azoknak a várakozásoknak, melyek őt az Alapszerződés megkötésére késztették…

– Szerződő felek megállapodnak, hogy a közöttük létrejött Alapszerződés teljesítés nélkül megszűnik.

– A Megbízott, illetve a Szerző által nyújtott részteljesítés ellenértékét a szerződő felek a már

szolgáltatott előleg elszámolásával teljesítettnek tekintik.

– Felek megállapodnak, hogy a jövőben egymással szemben semmiféle igényt és követelést nem támasztanak, szerződéses jogviszonyukat a jelen egyezségtartalmú okirat aláírásával megszüntetik."

Később az aláíró dr. Halmai Gyula egy nyilatkozatában bővebben is kifejtette indítékait, melyek azonosak a fenti Megyesi Gusztáv-cikkben említettekkel. „Az író negligálja Miskolc kulturális erőfeszítéseit, azt hangsúlyozza, ami tönkrement, ami rossz…" Kifogásolta továbbá, hogy lesújtó véleményt alkottam az operafesztiválról, a kiállításokról és más rendezvényekről. Arról sem ejtett szót – ami pedig a könyv lényegét jelenti –, hogy a város a munkanélküliség és az elszegényedés egyre fokozódó szorításában vergődik, és a kiút leghalványabb nyoma sem látszik.

A helyi sajtó átvette az általa megütött hangot. Már a kezdet kezdetén tisztában voltam azzal, hogy a vállalkozásommal magamra vonom a miskolci újságírók jó részének haragját. Nem tudják megemészteni, hogy jön egy idegen, és elviszi az orruk elől a „koncot", mely a valóságban sokkal kevésbé volt zsíros, mint ők képzelték. Eleinte beérték annyival, hogy a meghívóm nevét és a honoráriumom összegét tudakolták, én ezt nem kívántam közölni velük, úgy gondoltam, mondják meg az illetékes vezetők, ha akarják.

– Miért nem írták meg maguk ezt a könyvet? – kérdeztem a leghangosabbat. – Az utolsó húsz-harminc évben bármelyik vezetőgárda támogatta volna a szándékukat, ha ilyen tervvel jelentkeznek. Most sincs veszve semmi, írjanak egy ellenkönyvet, hiszen évtizedek óta itt élnek és dolgoznak Miskolcon, százszor

annyit tudnak róla, mint amennyit én néhány hónap alatt összeszedhettem.

Azt hiszem, nem a hozzáértés hiánya gátolta őket elsősorban, inkább a nehezen kikönyökölt pozícióikat nem merték kockára tenni azzal, hogy magukra vonják valamelyik városi nagyság rosszallását.

A könyv megjelenésének közeledtével valóságos pergőtüzet nyitottak rám. Egyikük, a szakma doyenje, a városi irányítás alatt álló lapban eltévedt szürke marhának nevezett, aki beszabadult Miskolcra és tájékozódóképesség híján össze-vissza kóborol az utcákon.

Egy másik újságírónak valósággal a szenvedélyévé vált, hogy bebizonyítsa, az általam említett adatok nem hitelesek, még a kísérőmet, Básti Jánost is megkörnyékezte, hogy közölje vele a nekem nyilatkozó személyek névsorát, mikor ez nem sikerült, más irányban próbálkozott. Mint ahogy várható volt, néhány riportalany kereken letagadta az általa elmondottakat, például a fentebb már említett egyetemi vezető, aki féltette havi 3,2 millió forinttal járó beosztását.

Az akcióba – feltehetőleg az MSZP kezdeményezésére – az országos sajtó is beszállt. Amire korábban soha nem volt példa, a Népszabadságban minden héten egész oldalas interjúk, riportok jelentek meg Miskolc sikereiről, nevezetes egyéniségeiről – nyilván-valóan ki akarták fogni a szelet a megjelenő könyvem vitorlájából. Nem sikerült ellenem fordítaniuk a közvéleményt, íme egy olvasói levél, melyet az Eszak-Magyarország hírportáljára küldtek:

„…Úgy látszik, fáj az igazság a Maszopnak! Moldovát nem kedvelem, sőt! Amit azonban leírt, nem az ő véleménye, hanem a miskolciaké!!! – ezt felejti el az MSZP. Azt hitték, a választásra jön egy könyv, amivel a kádári nosztalgiázókat visszanyerik. Tévedtek – sőt ezzel

a húzással azt üzenték a kádári nosztalgikusoknak: a ti időtök lejárt, megszokjátok, vagy megszöktök, ez van. Sokan, akik majd ezért a Maszopon bosszút állnak, amiért a kedvencüket, Moldovát elzavarták, amiért nem volt hajlandó fényezni a szart, nos ők már tuti nem lesznek Maszop-szavazók, és nem kevesen vannak.

Ráadásul egy részük csak azért is a Jobbikra szavaz, anélkül, hogy azonosulna a Jobbik céljaival!!!"

A szerződés felbontása után sokáig nem jutottam le Miskolcra, mert az utómunkálatok minden időmet elvették. A nyomda egy könyvről általában egy levonatot készít és küld el a kiadónak, ha azt a szerző által átnézve és kijavítva visszakapja, a továbbiakban végleges változatnak tekinti és annak alapján dolgozik. Én, rendhagyó módon, három egymás utáni korrektúrát kértem, most kellett rádöbbennem, milyen hátránnyal járt, hogy nem nézte át az anyagot egy igazi szakértő – csak a már említett felületes mérnök, hibák egész garmadája maradt benn a kéziratban. Újra és újra utána kellett néznem a pontos adatoknak és kijavítani a tévedéseket, a kiigazítások alig fértek el a lapok margóin. Soha egyetlen könyvem korrektúráján sem dolgoztam ennyit, mégis a harmadik variációt leadva is maradt bennem hiányérzet, mintha nem tettem volna meg minden tőlem elvárhatót. Legszívesebben negyedszer is nekikezdtem volna, de ez a munkafázis nem nyúlhatott el a végtelenbe.

Augusztus elején került sor az ünnepélyes kezdő aktusra: a debreceni Alföldi Nyomdában benyomtam a gép indítógombját, a papírszalag surrogva futni kezdett. Tucatnyi újságíró, rádiós és televíziós riporter jelent meg a nyomdában, Budapestről és a szomszédos megyékből is jöttek, csak Miskolc nem képviseltette magát még egy fényképésszel sem.

Ez a távolmaradás nem rendített meg különösebben, de egy újabb gond merült fel: hol és milyen formában rendezzük meg majd az elkészült könyv bemutatóját. Azt előre felmérhettem, hogy a budapesti sajtótájékoztatót most is az újságok, televíziók érdektelensége kíséri majd, legfeljebb a már ismert öreg portások és más kívülállók jelennek meg pogácsa- és üdítőitalzsákmányolásra. Ajánlottam a kiadómnak: hagyjuk el az egészet, de ő úgy vélte, hogy teljes mértékben nem lehet mellőzni a protokoll előírásait, tartottunk is valamilyen formális jellegű összejövetelt harminc-negyven résztvevővel.

Nem volt kétséges, hogy az igazi bemutató helyszíne csak maga Miskolc lehet, az a város, ahonnan a könyv anyaga vétetett. Arra nem számíthattam, hogy egy ottani könyvtár vagy művelődési intézmény meghív majd, más megoldást kellett keresnem. Hosszú töprengés után eszembe jutott a megfelelő közeg.

Minden hónap első vasárnapján Miskolc fő közlekedési ütőerén, a Széchenyi úton egy úgynevezett „régiségvásárt" tartanak. Ezek az alkalmak nem hasonlítanak a különböző városokban rendezett, „nemzetközi bóvlik", műszaki cikkek és divatból már kifutott olcsó farmerok, kabátok, cipők árusítására szakosodott bolhapiacokra. Itt porcelán evőkészleteket, ezüsttárgyakat, kisebb stílbútorokat raknak ki a pultokra vagy a gyalogjárda leterített kövezetére, némely tárgy vételára a félmillió forintot is meghaladja.

Egyszer, egy ével korábban én is „kipakoltam" ezen a vásáron. Kiadóm cégére alatt árultam és dedikáltam régebben megjelent könyveimet – így kívántam bemutatkozni a miskolci közönségnek. Arra gondoltam, hogy most is ez volna az odaillő alkalom, hogy szemtől szembe találkozzak az emberekkel. Azt egyáltalán nem tartottam szégyenletesnek, hogy erre a randevúra nem

egy kultúrpalotában, hanem az utcán kerül sor, mindig is szerettem a piacokat, és nem felejtettem el egy bölcselő régi mondását sem: csak az lehet igazi nagyság, akit az utca elfogad annak, állami kinevezésre ez ritkán sikerül. Az olvasók értetlenségétől nem kellett tartanom, az „Érik a vihar" jó néhány részlete megjelent már az „Észak-Magyarország"-ban, így módjukban állt előzetes fogalmat alkotni a könyvről, korántsem zsákbamacskát vennének. Még ennél is fontosabbnak találtam, hogy ily módon eloszolhatna az a város-szerte terjengő híresztelés, hogy nem merek lejönni Miskolcra, mert szemrehányásoktól, sértegetésektől, sőt inzultálásoktól tartok.

Megkértem Bástit, hogy erre a szeptember 6-i délelőttre foglaljon nekem egy asztalt a Széchenyi-szobor közelében. Kísérőm a maga szokásos precizitásával meg is szervezte a programot, sőt azt is felajánlotta, hogy az előző este tartsak egy író-olvasó találkozót Ózdon az MSZP Baloldali Tömörülésének rendezésében. Látszatra furcsán veszi ki magát, hogy egy Miskolcról szóló könyvet Ózdon mutassanak be, de morálisan nem találtam benne semmi kivetnivalót – ezt a munkámat az egész országnak szántam. Egy emlékem is az ajánlat elfogadása mellett szólt: 2006 szeptemberében, ugyancsak egy szombati napon az ózdi piacon árulták először a Kádár Jánosról írott életrajzomat, a vásárlók valósággal megrohamozták az árusítóhelyet, alig győztem a dedikálást; több mint ötszáz példány fogyott el három-négy óra alatt – azért „csak" annyi, mert a kiadóm ennyit hozott le magával. Úgy gondoltuk, hogy a miskolci riportkönyvet is itt mutassuk be.

Leutaztunk Ózdra, mikor a kocsink beállt a piactérre és kiszálltunk, megdöbbenve konstatáltam az elmúlt három év alatt bekövetkezett leromlást. Bár most is a

hétvégi nagy bevásárlás folyt, alig került valami is a kosarakba: egy kilónyi krumpli, egy-egy csomó zöldség, néhány tojás. A húsboltokba csak egy-két vevő nyitott be.

Később a város belső területein járva is azt kellett tapasztalnom, hogy Ózd még Miskolcnál is nehezebb helyzetbe került:

„… A munkanélküliek száma elérte az 1994-es mélypontot – írja a helyi lap –, akkoriban zártak be az utolsó bányák és nagyüzemek. A gazdasági mutatók semmi jóval nem kecsegtetnek.

H. János az ózdi kohászati üzemben dolgozott betanított munkásként 25 évig, az utolsó munkahelyén egészségkárosodást szenvedett, ezért rokkantnyugdíjas lett. Aztán egy orvosi bizottság 50 százalékra csökkentette a rokkantsági fokozatot, ami jelentős bevétel- kieséssel járt. Már elmúlt 55 éves, és már sehol sem alkalmazzák. Jövedelme csak a rendszeres szociális segély, amely most 36300 forintot tesz ki…

…Az elesetteket támogató adományok összege a töredékére esett vissza, csak egy-két szeretetszolgálat küld némi ruhát és élelmiszert. A bútorraktár üres, televízióból vagy más műszaki cikkekből is alig jut el néhány használható darab.

…A gyógyszervásárlásban is alig nyújtanak segítséget. Ha egy beteg felíratja orvosával a gyógyszert, be kell vinnie a receptet az önkormányzathoz, ahol megítélhetik számára a támogatást. Csakhogy az ügyintézés ideje alatt a páciens gyógyszer nélkül marad, mert nincs pénze a kiváltásra – különösen a hétvégék számítanak kritikusnak. Másik ilyen terület az élelmiszerellátás, mert a mélyszegénységben élőknek bizony nem jut az asztalukra mindennap kenyér…".

Az emberek elégedetlenek az egyre romló gazdasági helyzettel, mindinkább kifejezik bizalmatlanságukat a város vezetése iránt, ez a politikai véleményükben is megmutatkozik. Ózd hosszú éveken át az MSZP fellegvárának számított, a párt fölényes biztonsággal söpörte be a mandátumokat a különböző választásokon. Most viszont az Európai Unió parlamenti választásánál nemcsak a Fidesz, hanem a Jobbik is megelőzte a szocialistákat.

A közhangulat az esti író-olvasó találkozón is megérződött. Azt kértem Bástitól, hogy ne számítson szocialistapárt-rendezvénynek, hanem bárki eljöhessen, akit érdekel, így végül a városi könyvtárban került rá sor. A nézőtéren helyet foglalt maga Básti, aki egykor magas tisztségeket töltött be Ózd irányításában, mellette ott ült Mokrai doktor, a már többször említett miskolci alpolgármester is, de jelenlétük nem mérsékelte a feltörő indulatokat.

Épp azokban a napokban robbant ki egy politikai botrány: Ózd szocialista polgármestere, nyolc éven át országgyűlési képviselője, Benedek Mihály lebukott. Az interneten leközölt önéletrajzába azt írta, hogy érettségi bizonyítványt szerzett a kazincbarcikai Irinyi János szakközépiskolában, az újságírók utánanéztek állításának, és kiderült, hogy ilyen nevű személy soha nem érettségizett a tanintézetben. Benedek korábban hosszú ideig autóbuszvezetőként dolgozott, és nem képezte tovább magát, polgármesternek így is megfelelt – legalábbis eddig. Az MSZP ózdi szervezete most megvonta tőle a bizalmát, és felszólította, hogy mondjon le minden tisztségéről, sőt az a szándék is felmerült, hogy büntetőeljárást indítsanak ellene. Bár az ügyet egyelőre igyekeztek kulisszák mögé rejteni, a városban már általános szóbeszéd tárgya volt, és megérződött a találkozó hangulatán is.

Egy feltehetőleg Jobbik-szimpatizáns fiatal férfi legalább ötször felugrott a helyéről, és hosszan kifakadt a fennálló rendszer ellen, előre is lépett, mintha neki akarna menni valakinek, a szomszédjai alig tudták visszarángatni a helyére. Az est témáját adó riportkönyvem nyilvánvalóan csak ürügyül szolgált számára, hogy politikai nézeteit hangoztathassa. Jóval szerényebb hangnemben, de felszólalt a helyi Magyar Kommunista Munkáspárt egyik vezetője is, kifejtette véleményét Ózd válságának okairól.

Más hozzászólók is kritikus hangot ütöttek meg, tartani lehetett attól, hogy a vita elfajul. Az elnöklő művelődési előadónő úgy ítélte meg, hogy ideje közbelépni. Magához ragadta a szót, és azt fejtegette, hogy Ózd kulturális élete milyen sokat köszönhet Miskolc támogatásának. Én a magam részéről úgy találtam, hogy ez az üzenet Mokrai doktor alpolgármesternek volt címezve, és afféle hűségnyilatkozatnak számít – a miskolci sajtó később ezt a hozzászólást emelte ki, mint az egész találkozót jellemző momentumot.

A rendezvény nyomott hangulatban ért véget. Egy „díszvacsora" követte: Mokrai doktor, Básti, a kiadóm és még néhány helyi notabilitás részvételével. Kevés mondanivalónk maradt egymás számára, a társaság hamarosan szétoszlott.

Felmentem a szobámba, hogy átnézzem a reggel óta olvasatlanul magammal hurcolt újságokat, de a gondolataim a másnapi miskolci dedikálás körül jártak. A lezajlott találkozó indulatos légköréből kiindulva, nem látszott lehetetlennek, hogy a vásáron is kitör majd egy kisebb-nagyobb botrány. Akadnak bőven olyan emberek, akik nem örülnek túlságosan a könyv megjelenésének: a politikai ellenfelek, a presztízsüket kikezdve érző vezetők, az örökös sértődöttek, a skandalumok kedvelői és így tovább. Módjukban áll

felheccelni a tömeget, és sem a társadalmi szervezetek, sem a sajtó nem fog megvédeni. A rendőrség támogatására nem számíthatok, különben is régen rossz, ha erre volna szükség. De sem szándékomban, sem módomban nem állt retirálni.

Másnap reggel átmentünk Miskolcra, útközben a helységnévtáblákon sorra feltűntek a szocializmus egykori „Magyar Ruhr-vidékének" tervezett állomásai: Dubicsány, Kazincbarcika, Sajószentpéter és a többiek, napjainkra mind álmos jelentéktelenségbe süllyedtek.

Miskolc külső része is aludt még a vasárnap reggeli csendben, azt hittem, a „régiségvásár" színhelyén, a Széchenyi utcában is hasonló kietlenség fogad majd. Básti kocsijával a megbeszélt helyen várt minket, és előttünk haladva jelezte az utat a Belváros felé.

A vásár már megkezdődött, de vevők még alig-alig mutatkoztak, a kereskedők unatkozva rendezgették a portékáikat. A számomra kijelölt asztal felé igyekezve hirtelen felkaptam a fejem: száz-százötven méter hosszan ott kígyózott a dedikálásra várók sora. Úgy éreztem, hogy ennek a pillanatnak örökké kellene tartania, mert most világlott ki, hogy a miskolciakat nem rendítette meg az ellenpropaganda, elfogadják, vagy legalábbis érdeklődéssel várják a könyvemet.

Nem akartam húzni az időt, megszaporáztam a lépteimet, hogy minél hamarabb a helyemre érjek. Az első vásárló már leemelt egy példányt a könyvoszlop tetejéről és felém nyújtotta.

Sokan ismerősként köszöntöttek, néha éreztem, hogy nekem is tudnom kellene a nevüket, melyet beírok a címoldalra, de elő-előfordult, hogy nem jutott az eszembe – ilyenkor a mellettem ülő Básti segített ki. A távozók helyébe újak léptek, a sor nem akart rövidülni. Reggel fél kilenckor ültem le a helyemre, és délután

háromig egyfolytában görnyedtem az asztal fölött. Közel nyolcszáz példány fogyott el.

Egyetlen provokáció sem történt, sértő megjegyzés sem hangzott el, csak egy gondterhelt arcú, botrányra leső helyi újságírót láttam fel-feltűnni a háttérben. A város hivatalosan nem képviseltette magát, most már november végére jár, de sehol nem rendeztek bemutatót.

A könyv aztán szerte az országban mindenütt utat talált az emberekhez. Eddig közel negyvenezer példányban jelent meg, ezt a számot akkor tartjuk valóban elismerésre méltónak, ha figyelembe vesszük, hogy a kereskedelmi forgalomban még mindig sikernek számít, ha egy mű két-háromezer példányban elfogy, említésre méltó riportkönyv pedig már évek óta nem született.

UTÓSZÓ HELYETT

Egy önéletrajzot, bármilyen hosszúra is nyúlott, nem lehet befejezni – ehhez a szerző halála szükségeltetik –, legfeljebb abbahagyni. Az írójának fel kell ismernie, hogy mikor jött el a megfelelő pillanat – számomra most. A tíz kötet több mint két és fél ezer nyomtatott oldalt tesz ki. Életem szűkre szabott idejéből hét évet vett el, belefáradtam, és attól tartok, az olvasók türelmét is túlságosan igénybe vettem.

A műfaj szabályai szerint búcsúzóul illene néhány mélyenszántó tanulságot levonni, ilyenekkel, sajnos, nem szolgálhatok. Ha eszembe is jutott néhány valóban fontosnak tűnő gondolat, azokat már rég megírtam, vagy elfelejtettem. Mi maradt akkor az egészből?

Már beszéltem gyerekkori felháborodásomról, amiért apám ilyen gyalázatos világot hagyott rám. Meg voltam győződve, hogy módjában állt volna változtatni ezen, csak a tehetetlenségén és a gyávaságán múlott, hogy az élet nem vált jobbá. Ez a téveszmém mára eloszlott, be kell látni, hogy az én generációm is csak a nyomort és a terror fenyegető árnyékát hagyományozza gyerekeire és unokáira.

Bár az egymást követő nemzedékek sorsában az ínség és a szenvedés folyamata megállíthatatlannak tűnik, azzal próbálom vigasztalni magam, hogy mindig is megkíséreltem ellenállni mindenféle rendű-rangú Hatalom erőszakos próbálkozásainak. Azzal erősítem a lelkemet, hogy egyetlen olyan sort sem írtam le, melyben elárultam volna a megalázottak és kizsákmányoltak ügyét.

Belátom, hogy ez a keserves munkám sem oldott meg semmit, de talán fenntartotta a reményt, hogy

jöhet valaki, aki egyszer majd valóban igazságot, felszabadulást hoz a veszteseknek:

– „Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor" – támad majd bosszúálló a mi csontjainkból!

2003-2010

Moldova György